

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

**M.Ö. II. BİN YILDA KIZILIRMAK KAVSİ İÇERİSİNDEKİ RİTÜEL
KAPLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Hafize Hande İŞLEROĞLU

Çorum- 2025

**M.Ö. II. BİN YILDA KIZILIRMAK KAVSİ İÇERİSİNDEKİ RİTÜEL
KAPLAR**

Hafize Hande İŞLEROĞLU

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Arkeoloji Ana Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Önder İPEK

Çorum 2025

Hafize Hande İŞLEROĞLU tarafından hazırlanan “M.Ö. II. Bin Yılda Kızılırmak Kavsı İçerisindeki Ritüel Kaplar” adlı tez çalışması 31/01/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elif GENÇ
Başkan

.....

Dr. Öğr. Üyesi Önder İPEK
Danışman

.....

Dr. Öğr. Üyesi Eric Luc Jean
Üye

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Hafize Hande İŞLEROĞLU'nun Arkeoloji Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Hafize Hande İŞLEROĞLU

M.Ö. II. BİN YILDA KIZILIRMAK KAVSİ İÇERİSİNDEKİ RİTÜEL KAPLAR

Hafize Hande İŞLEROĞLU

ORCID: 0000-0001-8694-5440

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2025

ÖZET

Bu çalışma, M.Ö. II. bin yıl boyunca Kızılırmak kavsî içerisinde yer alan yerleşimlerde tespit edilen ritüel kapların işlevsel, sembolik ve toplumsal anlamlarını derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir. Bölgenin coğrafi sınırları, yalnızca maddî kültür unsurlarının analizine değil, aynı zamanda toplumsal inanç sistemleri ve ritüel yaşamın anlaşılmasına olanak tanıyan majik ve mistik kavramların izini sürmek için bir temel oluşturmuştur. Ritüel kaplar, dönemin dini ve sosyal organizasyonunun somut bir yansıması olarak ele alınmış, bu bağlamda hem materyal kültürün hem de ideolojik yapıların çözümlemesi yapılmıştır.

Araştırma kapsamında, seramik sanatının teknik, estetik ve işlevsel boyutları geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Kapların üretim teknikleri, form özellikleri, dekoratif unsurları ve kullanım izleri detaylı bir şekilde incelenmiş, elde edilen veriler dönemin toplumsal ve dini yapılarıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle inanç ve ritüel pratiklerde kullanılan bu kaplar, bireylerin dini kavrayışlarını ve toplumsal kimliklerini anlamada kritik bir role sahiptir. Bu kaplar, törensel aktivitelerin bir aracı olmanın ötesinde, toplumun kolektif bilinçaltını, ortak değerlerini ve sembolik dünyasını yansıtan birer simge olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada filolojik analizlere de yer verilmiştir. Ritüel kapların yazılı kaynaklardaki yansımaları ve ikonografik tasvirler üzerinden yapılan incelemeler, bu objelerin dönemin ideolojik yapılarıyla olan bağlantılarını ortaya koymuştur. Hem arkeolojik hem de filolojik verilerin ışığında, ritüel kapların işlevleri ve anlamları daha kapsamlı bir şekilde anlaşmıştır. Bu veriler, inanç sistemlerinin ve toplumsal organizasyonların zaman içerisinde nasıl

şekillendiğine ve dönemin insanların dünyayı nasıl algıladığına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

M.Ö. II. bin yıl boyunca Kızılırmak kavsi içinde kullanılan ritüel kaplar, dönemin dini, sosyal ve kültürel dinamiklerini anlamada bir rehber işlevi görmektedir. Bu kapların incelenmesi, yalnızca o dönemin ritüel uygulamalarını değil, aynı zamanda toplumun kolektif zihniyetinin, inanç sistemlerinin ve sembolik dünyasının tarihsel süreçteki değişim ve gelişimlerini anlamaya katkı sağlamaktadır. Çalışma, bu kapsamda, bölgenin tarihsel gelişimine ve dönemin insanlık tarihi içindeki yerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Ritüel kaplar, Kızılırmak kavsi, M.Ö. II. bin yıl, Hitit, Asur Ticaret Kolonileri

Bilim Kodu: 118004

RITUAL VESSELS WITHIN THE KIZILIRMAK BEND IN THE 2nd MILLENIUM BCE.

Hafize Hande İŞLEROĞLU

ORCID: 0000-0001-8694-5440

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

January 2025

ABSTRACT

This study aims to thoroughly examine the functional, symbolic, and social meanings of ritual vessels identified in settlements within the Kızılırmak Bend during the 2nd millennium BCE. The geographical boundaries of the region not only serve as a foundation for analyzing material cultural elements but also provide a basis for tracing magical and mystical concepts that shaped the belief systems and ritual practices of the society. Ritual vessels are considered a tangible reflection of the religious and social organization of the period, enabling an analysis of both material culture and ideological structures.

Within the scope of the research, the technical, aesthetic, and functional aspects of ceramic art have been addressed comprehensively. The production techniques, formal characteristics, decorative elements, and use-wear traces of the vessels have been meticulously examined, and the findings have been correlated with the social and religious structures of the era. These vessels, particularly those employed in religious and ritual practices, play a critical role in understanding individuals' religious perceptions and social identities. Beyond being mere tools for ceremonial activities, these objects are evaluated as symbols reflecting the collective unconscious, shared values, and symbolic world of the society.

The study also incorporates philological analyses. The reflections of ritual vessels in written sources and their depictions in iconographic studies have been examined to reveal their connections with the ideological frameworks of the period. By utilizing both archaeological and

philological data, the functions and meanings of the ritual vessels have been understood in greater depth. These data provide significant insights into how belief systems and social organizations evolved over time, as well as how the people of the period perceived their world.

Ritual vessels used within the Kızılırmak Bend during the 2nd millennium BCE serve as a guide to comprehending the religious, social, and cultural dynamics of the era. Their examination contributes not only to understanding the ritual practices of that period but also to deciphering the historical transformation and development of collective mindsets, belief systems, and symbolic worlds. In this context, the study aims to shed light on the historical progression of the region and its place within the broader history of humanity.

Key Terms: Ritual vessels, Kızılırmak bend, 2nd Millennium BCE, Hittite, Assyrian Trade Colonies

Science Code: 118004

TEŞEKKÜR

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerini sakınmayan, manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Önder İPEK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bu tez çalışmasında Ortaköy-Şapınuva eserlerinden, özgün buluntu olarak kullanmama izin veren sayın hocam Ortaköy-Şapınuva Kazı Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Önder İPEK'e bir kez daha teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışması boyunca emeği geçen bütün arkadaşlarıma ve Ortaköy-Şapınuva kazı ekibine teşekkür ederim.

Bu süreçte her zaman yanımda olduğu, desteğini ve yardımını hiç eksik etmediği için hayat arkadaşım Bayhan Mert EROL'a çok teşekkür ederim.

Öğrenim hayatım boyunca her zaman yanımda olan, sevgilerini, desteklerini ve inançlarını benden hiç esirgemeyen saygıdeğer babam Kadir İŞLEROĞLU, annem Gülsüm İŞLEROĞLU ve sevgili ablam Prof. Dr. Hilal İŞLEROĞLU'na sonsuz teşekkür ederim.

Hafize Hande İŞLEROĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiv
TABLOLAR DİZİNİ.....	xiii
RESİMLER DİZİNİ.....	xv
HARİTALAR DİZİNİ	xvi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ZAMAN: M.Ö. II. BİN'DE ANADOLU

1.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı.....	4
1.2. Hitit Dönemi	7
1.2.1. Eski Hitit Dönemi.....	10
1.2.2. Orta Hitit Dönemi	12
1.2.3. İmparatorluk Dönemi.....	14

2. BÖLÜM

MEKAN: M.Ö. II. BİNDE KIZILIRMAK KAVSİ YERLEŞİM MERKEZLER

2.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı Yerleşimleri.....	21
2.1.1 Kültepe/ Kaniş- Karum	21
2.1.2. Boğazköy- Hattuş.....	25
2.1.3. Alişar Höyük	28
2.1.4. Kaman- Kalehöyük.....	29
2.1.5. Büklükale	29

2.1.6. Kayalıpınar- Šamuha	30
2.2. Hitit Dönemi Yerleşimleri	31
2.2.1. Boğazköy- Hattuša	31
2.2.2. Ortaköy-Şapinuva.....	34
2.2.3. Alaca Höyük	35
2.2.4. Maşat Höyük- Tapikka.....	36
2.2.5. Alişar Höyük- Ankuwa?.....	37
2.2.6. Hüseyindedede Tepesi	38
2.2.7. İnandıktepe	39
2.2.8. Bitik	39
2.2.9. Eskiyaşar- Tahurpa?	40
2.2.10. Kuşaklı- Šarišša.....	40
2.2.11. Kayalıpınar- Šamuha	41
2.2.12. Kaman-Kalehöyük	42
2.2.13. Büklükale.....	43
2.2.14. Oymağaç- Nerik.....	44

3. BÖLÜM

KAVRAMSAL ARKA PLAN

3.1. İnanç ve Din Kavramlarının Gelişimi	46
3.2. Ritüel	48
3.2.1. M.Ö. II. bin yılda ritüellerde kullanılan materyaller	50
3.2.2. Hitit yazılı kaynaklarında geçen ritüel kaplar	51
3.3. Kurban	53
3.3.1. Sıvı kurban/ libasyon.....	54
3.3.2. Anadolu'da libasyon	55
3.3.3. Hitit Dönemi'nde libasyon	56

4. BÖLÜM

M.Ö. II. BİNDE KIZILIRMAK KAVSİ İÇERİSİNDEKİ RİTÜEL KAPLAR

4.1. Gaga Ağızlı Testiler	59
4.2. Kabartmalı Vazolar	68
4.3. Zoomorfik, Antromorfik ve Nesnel Kaplar- Ritonlar	76
4.3.1. Aslan biçimli kaplar	77
4.3.2. Boğa biçimli kaplar	79
4.3.3. Domuz/ yaban domuzu biçimli kaplar	88
4.3.4. Tavşan başı biçimli kaplar	89
4.3.5. Salyangoz biçimli kaplar	89
4.3.6. Balık biçimli kaplar	90
4.3.7. Kuş biçiminde kaplar	90
4.3.8. Geyik biçimli kaplar	91
4.3.9. Diğer dört ayaklı hayvan biçimli kaplar	93
4.3.10. Çizme biçimli kaplar	94
4.3.11. Yumruk biçimli kaplar	95
4.3.12. Antromorfik kaplar	96
4.4. Hayvan Başlı Testiler	97
4.5. Kutsal Mekan/Mabet Modelleri.....	99
4.6. Minyatür Kaplar	100
4.7. Özel Formlar	102
4.7.1. Üzüm salkımı biçimli kaplar	102
4.7.2. İkiz kaplar/ Çift gövdeli kaplar	103
4.7.3. Kule biçimli kaplar	103
4.7.4. Diğer formlar	105
4.8. Kol Biçimli Kaplar.....	108

SONUÇ VE ÖNERİLER	112
KAYNAKÇA	118
EKLER.....	138
EK-1	138
EK-2	209
EK-3	210

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. Eski, Orta ve İmparatorluk Dönemi Hitit kral listesi	11
Tablo 2.1. Kültepe Kaniş- Karum tabakaları	23
Tablo 2.2. Boğazköy-Hattuşa'nın Karum Dönemi Stratigrafisi	236
Tablo 2.3. Boğazköy-Hattuşa'nın Hitit Dönemi Stratigrafisi	23

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Kültepe- Kaneş'teki Asur Ticaret Kolonileri Çağı anıtsal yapılarının genel planı	22
Şekil 2.2. Boğazköy- Hattuş, Erken Tunç Çağı ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı iskanı	27
Şekil 2.3. Boğazköy- Hattuşa, Hitit Dönemi iskan durumu	32

RESİMLER DİZİNİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Samsat, Ay Tanrısının kült gezisi.....	20
Resim 4.1. Elbistan-Karahöyük, kabartmalı vazo parçası.....	64
Resim 4.2. Küp üzerindeki libasyon sahnesi.....	65
Resim 4.3. Alaca Höyük, doğu kulesi orthostatı, libasyon sahnesi	65
Resim 4.4. Altınyayla Steli	66
Resim 4.5. Fraktin Kaya Anıtı.....	66
Resim 4.6. Eski Hitit Dönemi, Tyszkiewicz Mührü.....	67
Resim 4.7. Eski Hitit Dönemi, Aydın Mührü.....	67
Resim 4.8. Eski Hitit Dönemi, British Museum, çekiç başlı mühür (d Yüzü)	67
Resim 4.9. Eski Hitit Dönemi, Dresden Mührü.....	68
Resim 4.10. İnandıktepe Vazosu, frizleri.....	75
Resim 4.11. Kültepe Kaniş, altın plaka	79
Resim 4.12. Ortaköy- Şapinuva, üzerinde boğa ritonu betimlenen kalıp	88
Resim 4.13. Eski Hitit Dönemi, Boğazköy damga mührü	88
Resim 4.14. Eski Hitit Dönemi, İmikuşağı, geyik biçiminde kap.....	92

HARİTALAR DİZİNİ

Haritalar	Sayfa
Harita 1.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki yerleşimler.....	4
Harita 1.2. Hitit Dönemi Antik Yakın Doğu Haritası.....	9
Harita 2.1. Kızılırmak kavsi içerisinde kaşan modern iller.....	19

KISALTMALAR

Kisaltmalar

AA	Archäologischer Anzeiger
AJA	The Journal of the Archaeological Institute of America
Ast	Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara
ATKÇ	Asur Ticaret Kolonileri Çağı
cm	Santimetre
DAI	Des Deutschen Archäologischen Instituts
Ist. Mitt.	Deutsches Archäologisches Institut Abteilung Istanbul
iDAI	Elektronische Publikationen Des Deutschen Archäologischen Instituts
JNES	Journal of Near Eastern Studies
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin.
m	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
MDOG	Mitteilungen der Deutscher Gesellschaft
OIP	Oriental Institute Publications
RLWmW	Red Lustrous Wheel-made Ware
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları
WVDOG	Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Ritüel kaplar, antik toplumların dini ve toplumsal organizasyonlarına ışık tutan önemli arkeolojik buluntular arasında yer almaktadır. Özellikle M.Ö. II. bin yıl gibi karmaşık sosyal, ekonomik ve dini yapıların şekillendiği bir dönemde, Kızılırmak kavsi içerisindeki ritüel kaplar, bu toplulukların inanç ve ritüel dünyasını anlamada bir anahtar rol oynamaktadır. Bu çalışma, Kızılırmak kavsinin eşsiz coğrafi konumu ve bu bölgenin Mezopotamya, Anadolu ve Levant arasındaki kültürel etkileşimlerdeki merkezi rolü bağlamında ritüel kapları kapsamlı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir.

Ritüel kaplar, sadece dini törenlerde kullanılan işlevsel objeler olmaktan öte, toplumların kozmolojik anlayışlarını, majik düşünce yapılarını ve inanç sistemlerini yansıtan semboller olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, inanç sistemlerinin materyal kültür üzerindeki etkisi ve bu etkilerin dini kavramlarla nasıl biçimlendiği sorusu, bu çalışmanın temel sorunsallarından birini oluşturmaktadır. Kapların biçimsel, ikonografik ve işlevsel özellikleri, bu bölgedeki toplumların ritüel pratiklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Tezin temel amacı, Kızılırmak kavsindeki ritüel kapların sadece estetik veya teknik özelliklerini değil, aynı zamanda bu objelerin ritüellerde nasıl kullanıldığını, bu kullanımın toplumsal organizasyon ve dini uygulamalarla nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktır. Ritüel kapların “ritüel kap” kategorisine dahil edilmesinde, arkeolojik kazılarda buldukları bağlamın değerlendirilmesi en temel kriterlerden biridir. Ancak, tüm arkeolojik eserler yasal kazılarla ve stratigrafik verilerle gün yüzüne çıkarılamamaktadır. Yasal kazılar dışında ele geçen eserlerin işlevi ve tarihlendirilmesi, ancak güvenilir bir tabakadan gelen buluntularla karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu bağlamda ritüel kaplar özel bir konuma sahiptir. Günlük kullanıma uygun olmayan biçimsel özellikleri sayesinde, güvenilir veriler sınırlı olsa dahi işlevleri daha kolay yorumlanabilmektedir. Ayrıca, yazılı kaynaklar da bu kapların ritüellerdeki kullanım amacına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Tez çalışmasının üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, yazılı belgeler ve tasvirli eserler ışığında bu kapların kullanım alanları daha ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. Bölgedeki arkeolojik kazılarda ele geçen tez kapsamında incelenen buluntular, hem toplumların dini inançlarına hem de toplumsal hiyerarşi ve iletişim biçimlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Tez çalışmasının bölgesel kapsamı dışında kalan Kültepe-Kaniş, Çankırı ve Kuşaklı gibi merkezler, M.Ö. II. bin yıl ritüel kap repertuarını önemli ölçüde zenginleştirecek malzeme gruplarına sahip olmaları nedeniyle çalışmaya dahil edilmiştir. Kızılırmak kavsi içerisinde yer alan bu bölge, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın önemli merkezlerini barındırması ve Hitit İmparatorluğu'nun çekirdek bölgesini oluşturması nedeniyle arkeolojik açıdan son derece verimli bir coğrafi alanı temsil etmektedir. Bu nedenle tezin bölgesel kapsamının, stratejik ve kültürel açıdan bu zengin bölgeyi içine alacak şekilde belirlenmesi, uygun görülmüştür. Bu bölgede, özellikle kesintisiz yerleşim stratigrafisi sunan merkezler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan, Hitit Dönemi'nin başlangıcı ve gelişimine kadar olan süreci arkeolojik kalıntılarla

somut bir şekilde ortaya koymaları açısından büyük önem taşımaktadır. Bu merkezler, kültürel ve sosyo-politik dönüşümlerin izlenmesine olanak sağlayarak, Hitit İmparatorluğu'nun oluşum sürecini ve bölgedeki tarihsel sürekliliği anlamamıza önemli katkılar sunmaktadır.

Bu tez çalışması, arkeolojik buluntuların, filolojik ve ikonografik analizleriyle desteklenerek, Kızılırmak kavsinin dini ve toplumsal dinamiklerine dair daha geniş bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Ritüel kapların, bireylerin ve toplulukların kutsal ile ilişkisinde nasıl bir rol oynadığı ve bu rolün toplumsal düzeni nasıl şekillendirdiği sorusu, bu çalışmanın temel dayanaklarından biridir. Bu bağlamda, kapların majik semboller olarak işlevi, dönemin toplumsal hafızasına dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Tez, bu alandaki araştırmalara önemli bir katkı sağlamayı ve dönemin kültürel dokusuna ilişkin yeni sorular ortaya koymayı hedeflemektedir. Nitekim M.Ö. II. bin yılda Asur Ticaret Kolonileri sayesinde kültürel açıdan zenginleşen Anadolu, Hitit İmparatorluğu Dönemi'nde ritüel kapların kullanımında dikkat çekici bir çeşitlilik göstermiştir. Bu süreçte, farklı kültürel etkileşimlerin de katkısıyla kap formları ve işlevleri zenginleşmiş, hem dini ritüellerde hem de toplumsal uygulamalarda geniş bir yelpazede kullanılmıştır. Bu döneme ait ritüel kaplar, sadece dini törenlerde kullanılan objeler olmaktan öte, toplumların inanç sistemlerinin, sosyal organizasyonlarının ve kültürel kimliklerinin yansıdığı araçlar olarak değerlendirilmelidir.

“M.Ö. II. Bin Yılda Kızılırmak Kavsi İçerisindeki Ritüel Kaplar” başlıklı tez çalışmamızın 1. Bölümünde, zaman kavramı detaylı bir şekilde ele alınacaktır. M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem söz konusudur ve bu nedenle tarihsel sürecin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde meydana gelen siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümler, ritüel kapların biçimlenmesi ve kullanım alanlarına da doğrudan yansımış olup, söz konusu değişimlerin anlaşılması çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

2. Bölümde ise hem Karum Dönemi'ni hem de Hitit Dönemi'ni kapsayan yerleşim yerleri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Bu yerleşim alanları, buluntu gruplarının yoğun olarak açığa çıktığı merkezler olmaları nedeniyle, coğrafi ve kültürel açıdan birçok konuda bilgi edinmemize olanak sağlayacaktır. Ritüel kaplar bağlamında yapılan karşılaştırmalar, bu bölgelerdeki kültürel etkileşimin boyutlarını ve sınırlarını belirlemeye yardımcı olacaktır. Böylelikle, bu kapların biçimsel ve işlevsel analizleri, dönemin sanatsal ve ritüel uygulamalarındaki süreklilik ve değişimleri ortaya koyacaktır.

3. Bölüm, ritüel uygulamalarını derinlemesine anlayabilmek için gerekli olan kavramsal çerçeveyi ele alacaktır. Bu bölümde, ritüellerin temelini oluşturan kavramların tanımları ve bu kavramların dönemin dini, sosyal ve kültürel yapılarıyla ilişkisi incelenecektir. Böylece, ritüel kaplarının işlevi ve anlamı, bu kavramsal yapı üzerinden değerlendirilerek, daha geniş bir perspektifte yorumlanacaktır.

4. Bölüm, tez çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu bölümde M.Ö. II. bin yılda kullanılan kap formları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İlerleyen kısımda, kapların biçimsel

özellikleri, işlevleri ve kullanım bağlamları incelenecek; özellikle ritüel uygulamaları açısından taşıdıkları önem vurgulanacaktır. Ayrıca, kap formlarının dönemler arasındaki değişimleri ve kültürel etkileşimler sonucu ortaya çıkan çeşitlilik analiz edilecektir.

Bu çalışmada, Kızılırmak kavsi içerisinde bulunan ritüel kapların biçimsel, işlevsel ve ikonografik analizine odaklanılarak, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi'nde toplumlarının dinsel anlayışları arasındaki süreklilik ve değişim unsurları incelenecektir. Ritüel kapların, toplumların kozmolojik algıları üzerindeki etkisi ve bu objelerin dini bağlamda nasıl anlamlar taşıdığı araştırılacaktır. Bu bağlamda, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi'nde toplumlarının ritüel pratikleri arasındaki bağlantılar kadar, her toplumun bu uygulamaları kendi sosyo-kültürel bağlamlarına nasıl adapte ettiği de tartışılacaktır. Bu tartışma, dönemin toplumsal organizasyonu ve dini yapısına dair yeni perspektifler sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca ritüel kaplar özelinde yapılan değerlendirmeler toplumların birbirleri ile olan etkileşimlerine de ışık tutacaktır. Bu karşılaştırmalar, kültürel etkileşimlerin ve yerel adaptasyonların izlerini taşımaktadır. Asur etkisiyle başlayan libasyon sahneleri, Hitit sanatında daha detaylı ve sembolik bir şekilde işlenmiştir. Bu durum, kapların sadece ritüellerde değil, aynı zamanda kültürel kimlik inşasında da önemli bir rol oynadığını göstermektedir. İki dönem arasında ritüel kapların işlevselliğinde ve anlamında gözlemlenen değişimler, yalnızca ritüellerdeki evrimi değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümleri de yansıtmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın ağırlıklı olarak ticaret ve kültürel alışverişe dayanan yapısı, ritüel kapların daha standart formlarda ve geniş çaplı üretimine neden olmuşken, Hititlerin merkezi bir devlet organizasyonuna sahip olması, ritüel kaplarda daha özel, sembolik ve elit odaklı bir kullanım anlayışının gelişmesine yol açmıştır. Bu durum, Hitit ritüel kaplarında sıklıkla karşılaşılan kabartma motifleri ve lüks malzeme kullanımında açıkça görülebilir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki heterojen kültüre sahip Anadolu ve Hitit toplumlarının ritüel kaplarını karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alarak, iki dönemdeki inanç dünyasını ve bu dünyayı şekillendiren kültürel etkileşimlerini anlamayı hedeflenmiştir. Ritüel kapların ikonografik analizi, toplumların kutsal ve dünyevi hayat arasındaki sınırları nasıl tanımladığını anlamamıza olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu kapların üretim ve kullanım süreçleri, dönemin toplumsal yapısına, ekonomik dinamiklerine ve kültürel adaptasyon süreçlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit İmparatorluğu döneminde ritüel kapların taşıdığı anlamlar ve oynadığı roller, yalnızca dini törenlerin bir unsuru olarak değil, aynı zamanda bu toplumların kolektif kimliklerini şekillendiren unsurlar olarak görülmelidir. Bu bağlamda, ritüel kapların yerel ve uluslararası etkileşimler ışığında yeniden değerlendirilmesi, dönemin tarihsel dokusuna dair yeni bakış açısı kazandırmaktadır.

1. BÖLÜM

ZAMAN: M.Ö. II. BİN'DE ANADOLU

1.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı

M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da radikal değişikliklerin olduğu hem arkeolojik hem de filolojik belgeler ışığında kanıtlanmıştır. M.Ö. II. binin ilk çeyreğinde Orta Anadolu merkezli büyük bir ticaret ağının beraberinde gelen yeniliklerle, Anadolu topraklarında kralların yönettiği büyük şehir devletleri kurulmuştur. Dicle kıyısında yer alan Asur şehir devletinin sakinleri, Anadolu ile büyük çaplı bir ticari alışveriş organize etmiştir. Yaklaşık M.Ö. 1772-1710 yıllarında bu dönemde Anadolu'da krallar ve halk, diğer yüksek kültürlerin yöneticileri ile kültür ve ticaret ilişkileri yürütmüş, bu ilişkiler de Asurca yazılmış çivi yazılı metinlerle de desteklenmiştir (Özgüç, T., 2002, s. 402; Barjamovic vd., 2012). Dolayısıyla Eski Asurca, M.Ö. II. bin yılın ilk yüzyıllarında siyasi kurumlar, ekonomik yapılar, hukuk, din, dil ve kültürel alanda bir dizi ayırt edici özellik sergilediği dönemdeki kültürü de karakterize etmektedir (Veenhof ve Eidem, 2008, s. 19). M.Ö. II. binin başlarında göze çarpan Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkiler sadece bu dönemde değil, daha öncesinde de iki bölge arasında ticari ağın kuvvetli olduğunun kanıtları, günümüz arkeoloji ve disiplinler arası çalışmalarla desteklenmiştir (Schwartz, vd. 1999, s. 70; Kulakoğlu, 2011, s. 43). Bu sebeple iki bölge arasındaki kültür aktarımının birdenbire gerçekleşmediği söylenebilir. Ancak Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelerek, burada *karum* ya da *wabartumlar* kurmasıyla (**Harita 1. 1**) yoğun bir alışverişin başlaması hem bu dönemin "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" olarak isimlendirilmesine, hem de Anadolu'ya bu süreçte gelen yazının bölgenin tarihi devirlerini başlatmasına neden olmuştur.

Harita 1. 1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki yerleşimler (Erkanal, 1993).

Asur'un ilk iskanı M.Ö. III. bin yılın başlarına tarihlenmektedir ve bu zamanın ortalarından itibaren yazılı belgelerde adı geçen kent, sırasıyla Akad ve III. Ur hanedanlarının kontrolü altına girmiştir (Michel, 2008, s. 72). III. Ur Hanedanlığı'nın düşüşü ile birlikte Asur, tüccarlardan oluşan bir oligarşinin egemen olduğu bağımsız şehir devleti haline gelmiştir. M.Ö. II. bin yılın ilk üç yüz yılını kapsayan bu dönem, geleneksel olarak "Eski Asur" olarak adlandırılmaktadır (Michel, 2008, s. 72). Anadolu'da Asur ticaretinin ne zaman ve nasıl başladığı zaman içerisinde belirsizleşmiştir. Doğrudan ele geçen metinsel kanıtlar, kral İluşuma'nın (M.Ö. 1934-1921) saltanatının ilk yıllarına kadar gitmektedir (Barjamovic, 2011, s. 1; Kryszat, 2013 s. 111). İluşuma'nın oğlu I. Erişum, Asur için yeni reformlar geliştirerek, Anadolu ile ticareti başlatmıştır ve bu reform kolektif bir ticaret anlayışı esasına dayanmaktadır (Özgüç, T., 2005, s. 4). Anadolu'da Eski Asur dilinde yazılmış çivi yazılı metinlerin çoğunluğu, Orta Anadolu'nun modern kentlerinden olan Kayseri'nin yakınlarında yer alan Kültepe (Kaneş) mevkiine yerleşmiş Asurlu tüccarların arşivlerinden gelmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'nun siyasi coğrafyası, her biri tek bir kent merkezine odaklanmış ve bir kral tarafından yönetilen bir dizi küçük devletle karakterize edilmektedir. Orta Tunç Çağı'nda Anadolu'nun tarihi coğrafyası hakkında yapılan araştırmalara göre tüm ana Asur ticaret merkezlerinin sadece 200 km genişliğinde, nispeten küçük bir alanda yoğunlaştığı göze çarpmaktadır (Barjamovic, 2008, s. 91). Orta Anadolu'daki Asur ticaretinin kapsamı, etkisi ve amacı hakkında edinilen genel izlenim, tüccarların zengin bir yerel elitin yararına önemli miktarlarda ithal kalay ve tekstil ürünleri dağıttığı bu tüketici şehir kümeleri ile ilgilidir. Anadolu'daki yerleşimlerde, Asurlu tüccarlar, *karum* ya da *wabartum*lara yerleşip, şehrin ekonomisini canlandırmaktaydı. Siyasi ve idari birimler olarak ele alındığında, tüccarlar Asur hükümetinin uzantıları olarak işlev görmekteydi (Larsen, 1977, s. 120). Başlıca tüccarlar kendilerine bazı ayrıcalıklar sağlayan *karuma* önemli miktarlarda gümüş ödeyerek bağlı kalmışlardır. Anadolu'da birçok *karum*, nispeten aynı sayıda da *wabartum* bulunmakta ve tüm bu tüccarlar da Kaniş'ten emir almaktaydılar (Michel, 2008, s. 81).

Anadolu'daki Karum Dönemi'nden sonra büyük bir devlet haline gelecek olan Hititler'in hiçbir tarihleme sistemi kullanmamasına rağmen Asurlu tüccarlar yıllık eponimlere (*limu*) dayanan kesin bir tarihleme sistemine sahiplerdi ve bazı muhasebe belgelerinde, modern kambiyo senetlerine benzer şekilde yıllık eponimlere bile atıfta bulunmuşlardır (Forlanini, 2004, s. 364). Bu hususta Eski Asur kronolojisi için en önemli kaynaklardan biri Kültepe yıl adları listeleridir. Kaniş Karum kazılarında 2001 yılında ele geçen, Ib tabakasına ait 140 çivi yazılı tablet arasında Kültepe eponim listelerinin yeni bir kopyası ele geçmiştir ve böylece eponim listelerinin sayısı yediye yükselmiştir (Günbattı, 2008, s. 103). Söz konusu listeler kesin tarihleme içermesi açısından bu dönem kronolojisi için oldukça önemlidir. Eponim listeleri, Kral I. Erişum'un hükümdarlığının başında ilk eponimden başlayarak 129 isim içermekte ve yaklaşık olarak M.Ö. 1974-1846 yılları arasındaki dönemi kapsar. Bu dönem de Kaneş'in aşağı kenti yani Karum'daki (II. tabaka) Asur ticari varlığının büyük bölümünü içermektedir (Dercksen, 2011, s. 234).

Kaniş Karumu'nun en göze çarpan zamanı, Asur kralı I. Erişum Dönemi (Kaniş Karum II- M.Ö. 1945-1835/36) ve devamında Ib (M.Ö. 1800-1720/30) ile temsil edilir. Karum'un II. katının yaklaşık M.Ö. 1835 yıllarında yangın geçirerek büyük bir tahribata uğradığı ve bu yangının Asur kralı II. Puzur-Aşşur zamanında olduğu tahmin edilirken, açığa çıkarılan metinler kral Naram-Sin zamanında yangının meydana geldiğini göstermiştir (Özgüç, T., 2005, s. 9). Yangın tahribatının üstüne aşağı yukarı bir nesil sonrasında Ib yapı katını temsil eden şehir kurulmuştur. Eski Asur dilinde yazılmış çivi yazılı tabletler Kaniş Karumu II ve Ib yapı katlarından ele geçmiştir. Ia yapı katında ise Karum'un öneminin azaldığını yazılı belgelerin olmayışından anlamaktayız (Özgüç, T., 2005, s. 9).

Kaniş şehir devletinin Hitit öncesi dönemde nasıl örgütlendiği, Eski Anadolu dönemine ait belgelerden anlaşılmaktadır. Karum II. tabakaya ait belgelerde (M.Ö. 1836'da sona ermektedir) bir kral ve bir kraliçenin faaliyetlerine tanıklık edildiği gibi siyasi yapının da monarşi olduğu görülmektedir. Asurlular krallardan sadece ünvanlarıyla bahsettiğinden ve bu döneme ait yayınlanmış yerli metinler az olduğundan, tek bir hükümdar adı bilinmemektedir. Buna karşılık Karum Ib'den (yaklaşık M.Ö. 1800-1720), birçoğu kral (rubâ'um) ve *rabi simmiltim* tarafından noter onaylı yerli belgelerin yayınlanmasıyla söz konusu dönemdeki Kaniş kralının isimlerini bilmemizi sağlamaktadır (Dercksen, 2004, s. 137). M. Forlanini'ye göre bu kralların listesi; Hürmeli, (Harpatiwa) (Veenhof, 2003, s. 56; Kryszat, 2004, s. 5.), Inar, Warşuma, Pitšana, Anitta ve Zuzzu olarak sıralanmaktadır (Dercksen, 2004, s. 137; Forlanini, 1995, s. 125-130). Her iki dönem de (Kaniş-Karum II/ Ib) bize kraliyet ideolojisi hakkında bilgi veren herhangi bir belge bırakmamıştır. Ancak iki kralın (Anitta ve Zuzzu) bazen "büyük kral" olarak adlandırıldığı görülmektedir (Forlanini, 1995, s. 129). Ayrıca Kaniş haricinde Anadolu'daki birçok koloni yerleşiminde krallıklar mevcuttu ve Asurlular bu krallıklarla ilişkileri ayrı yürütmekteydiler. Bu durumun nedeni ise Anadolu'daki kralların her zaman Asurlulara karşı birlik içinde olamadıkları içindir (Özgüç, T., 2005, s. 15). Dönemin büyük Anadolu şehirlerinin çoğunluğu prensler ve prensesler tarafından yönetiliyordu ve tamamen özerktiler. Asurlu tüccarlar yerel beyliklere ithalat, ihracat ve satış üzerinden vergi ödemekle yükümlülerdi. Yönetici de bunun karşılığında ticaret kervanlarının kendi topraklarından güvenli bir şekilde geçişini garanti ediyordu (Özgüç, T., 1963, s. 99). Ticaretin bu kadar sistematik bir düzene dayalı olması, alışverişin ve ekonominin sorunsuz ilerlemesini sağlamıştır.

Bu dönemde Anadolu'daki kültür zenginliği de üst düzeye ulaşmıştır. Sadece Asur değil, Anadolu'da başka etnik grupların varlığı ve ticaret faaliyetleri de görülmektedir. Sömürge ticaretinden dışlanmaya çalışılan komşu halklardan biri olan Amoritler, birçok Kültepe metninde kayıtlıdır. Örneğin Kt 94/k 781'de bazı Amorit tüccarlarının bir miktar deri satın aldığı kayıtları yer almaktadır (Erol, 2018, s. 38). Ayrıca metinlerde Eblalılar'dan ve Hurriler'den de bahsedilir (Erol, 2018, s. 38-39). Anadolu'daki farklı grupların varlığı ve nüfusunun da etkisiyle söz konusu kültür çeşitliliğinin yansımalarını arkeolojik materyallerin yoğunluğunda görmek mümkündür. Kültepe Kaniş, hem ticaret ağının başkenti olması sebebiyle hem de Anadolu'nun farklı merkezlerine giden malların güzergahında kavşak

noktasında olması sebebiyle buradaki arkeolojik malzemenin çeşitliliği, Anadolu'nun kültür zenginliğini yansıtır niteliktedir.

Bu dönem ve bu dönemden sonraki süreçte ortaya çıkan Hitit Dönemi, "zaman" açısından değerlendirildiğinde, Anadolu için M.Ö. II. bin yılın tamamını içeren tatmin edici bir mutlak kronolojiyi oluşturmak şimdilik erken olacaktır. Çünkü mevcut yazılı belgeler bu değerlendirme için henüz yeterli görülmemektedir. Anadolu'da ikamet eden yabancıların ürünü olan epigrafik malzeme gruplarının yalnızca ilkinde bir iç kronolojik sistem görmekteyiz. Yukarıda da bahsedilen eponim listeleri bu açıdan önemli olmasına rağmen Mari'den Eski Asur Dönemi'ne ait bir eponim listesi sadece parçalı şekilde ele geçmiştir (Veenhof ve Eidem, 2008, s. 28). Bu dönemin bir bütün olarak Mezopotamya'nın mutlak kronolojisine bağlanması ise çağdaş Asur Ticaret Kolonileri Çağı yerleşimlerinden biri olan Achemhöyük-Buruşaddum/Puruşhattum'da (Forlanini, 2017, s. 135; Günbattı, 2012, s. 21-22.) I. Şamsi-Adad'ın mühür baskılarının (Özgüç, N., 1968, s. 319.) bulunmasıyla mümkün olmuştur. Çünkü bu kralın son yıllarının, Babilli Hammurabi saltanatının erken dönemine denk geldiği bilinmektedir (Beckman, 2000, s. 19). Bununla birlikte karum belgelerinin de çoğunluğunu ticari mektuplar ve kayıtlar oluşturduğundan, Anadolu kronolojisi için potansiyel bir önem taşımaz. Nitekim bu belgeler, nadiren siyasi tarih için doğrudan önem taşıyan bilgiler içerir.

M.Ö. 19-18. yüzyıllarda Anadolu'daki Asur kolonileri ve bunu izleyen Hitit krallığının yazılı belgeleri, iki ayrı filoloji disiplininin konusudur. Bu iki döneme ait belgelerin doğası gereği yazı sistemi ve yazıldıkları dil, iki çalışma alanının ayrılmasının temel nedeni niteliğindedir. Ancak bunlar, aynı toprakların tarihinde birbirini izleyen iki evredir ve bu evrelerde Orta Anadolu'nun yerli nüfusu yalnızca kademeli değişimler geçirmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonunda Hitit Devleti'nin oluşumunun nedenleri gizlenmektedir. Bu nedenle, bu tez konusunun temelindeki asıl amaç ilk dönemde, ikincisinin izlerini aramanın oldukça önemli olduğudur.

1.2. Hitit Dönemi

Günümüzde "Hititler" olarak adlandırdığımız, Hint-Avrupa dillerini konuşan nüfusun nereden Anadolu'ya geldikleri hala netlikten uzaktır. Arkeolojik kalıntılar ve çalışmalar Hitit maddi kültürünün yerel gelişimine işaret etmektedir. Dilsel bağlılığın ise Karadeniz'in ötesinde denizcilik girişimine dair hiçbir kanıt bulunmadığından, Kafkasya kıyıları ya da Balkanlar üzerinden bir kara rotasından geldiği düşünceleri de yer almaktadır (Klengel, 2011, s. 31). Hititlerin keşfine dair maddi kalıntılar ele geçmeden önce Tevrat'tan ve tanımlanmış olan Eski Mısır ile Babil epigrafi kaynaklarından Hitit toplumunun varlığı bilinmekteydi. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Suriye'de yer alan Luvi hiyeroglifleri, daha önceleri bilinen Hititler'in önemini arttırmaya başlayarak, araştırmacıların Orta Anadolu'ya yönelmelerine yol açmıştır (**Harita 1. 2**). Hitit çekirdek merkezi olan Orta Anadolu'daki araştırmalarla başkent

Boğazköy-Hattuşa ve burada keşfedilen Hitit arşivi sayesinde Hitit dili çözümlenmiş ve bu da Hititoloji'nin temellerini atmıştır (Ünal, 2002, s. 30). Ayrıca Hitit tarihinin evrelerine dair geleneksel üçlü periyodizasyon, Hititler tarafından kullanılan çivi yazısı sisteminin dilsel ve yazılı özelliklerine dayanarak ortaya konmuştur. Bu yaklaşımda, tarih önce Eski Krallık veya Erken Hitit Dönemi, ardından Orta Krallık veya Orta Hitit Dönemi ve son olarak İmparatorluk Dönemi olarak üç ana evreye ayrılır. Bu çerçeve, Hititler'in dilinin, edebi geleneğinin ve bürokratik yapılarının evrimine işaret eden bir sınıflandırma sunmaktadır. Ancak bu dönemlendirme, Hitit tarihinin dinamik ve çok boyutlu yapısını tam anlamıyla yansıtmakta yetersiz kalabilir. Özellikle Alfonso Archi'nin (2003) çalışması, bu üçlü periyodizasyonun tarihsel evrelerle birebir örtüşmediğini göstermektedir. Archi'ye (2003) göre, Hitit dil ve yazı sistemindeki gelişmeler ile siyasi, sosyal ve idari dönüşümler arasında direkt ve lineer bir ilişki kurmak, dönemin karmaşıklığını göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Yani, dilsel ve yazısal değişimlerin bazı evreleri belirgin sınırlarla ayrılmadan, bazen örtüşen, iç içe geçmiş süreçler şeklinde gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Bu tartışmanın getirdiği önemli bir nokta, tarihsel dönemlerin sınıflandırılmasında tek bir veriye (örneğin dilsel veya yazılı materyallere) dayanmanın yetersiz olabileceğidir. Hititler'in tarihini yeniden değerlendirirken, arkeolojik bulgular, siyasi belgeler ve sosyo-kültürel yapıların da dikkate alınması gerekmektedir. Böylece, Hitit evrelerinin değerlendirilmesinde çok disiplinli ve bütüncül bir yaklaşım benimsenebilir. Dilsel periyotlamanın yanı sıra, tarihsel olayların, idari reformların ve toplumsal değişimlerin de aynı anda incelenmesi, dönemlerin daha esnek ve dinamik bir biçimde yorumlanmasına olanak tanyacaktır (Archi, 2003, s. 1-12).

Özetle, geleneksel üç evreli model, Hitit dil ve yazı sisteminin evrimini anlamamızda önemli bir başlangıç noktası sunarken, Alfonso Archi gibi araştırmacılar, bu modelin tarihsel süreçlerle birebir örtüşmediğini, dolayısıyla Hitit tarihinin daha karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Bu görüş, Hitit dönemlerinin yeniden değerlendirilmesinde disiplinlerarası yöntemlerin önemini vurgulamakta ve tarihsel süreçlerin tek boyutlu sınıflandırmalarla ifade edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu tarihsel süreç, geleneksel üç evreli modelde ele alınmıştır. İlerleyen disiplinlerarası çalışmalar, farklı veri ve yöntemlerin sentezlenmesiyle, Hitit tarihine ilişkin mevcut paradigmanın yeniden değerlendirilmesi için önemli fırsatlar sunacaktır. Günümüzde arkeoloji, metin incelemeleri, doğal bilimler ve hatta dijital teknolojilerin katkısıyla elde edilen yeni bulgular, Hitit Devleti'nin oluşumu, evrimi ve çöküşü gibi temel süreçlere daha ayrıntılı ve karşılıklı bağlantılı bir bakış açısı getirmektedir. Bu bağlamda, ortak kanıda üzerinde uzlaşmış, nispeten daha kesin bir kronolojik ayrıma dayanan modelin oluşturulması, Hitit tarihinin anlaşılabilirliğini büyük ölçüde artıracaktır.

Harita 1.2. Hitit Dönemi Antik Yakın Doğu Haritası (Alparslan ve Doğan Alparslan, 2014, Fig. 13)

Hitit krallarının kökeninin, Kuşşara hanedanına dayandığı bilinmektedir ki Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait birçok metinde de Hitit isimleri ile karşılaşılmaktadır. Nitekim bu durum, Hititler'in, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na Anadolu'da bulunduğu evrede aynı topraklarda nüfus ettiklerini düşündürmektedir. Kültepe Kaniş-Karum Ib evresine denk gelen dönemde, Orta Anadolu'da büyüklü küçüklü birçok şehir devleti yer almaktaydı. Bu devletleri tek bir krallık altında birleştirmeyi başaran ilk yerel hükümdar Anitta olmuştur. Yazılı kaynaklar ışığında, Anitta babası Pithana ile birlikte Kuşşar/ Kuşşara kentinden gelerek Kaniş'i fethetti ve burayı başkent/merkez yaptığı bilinmektedir (Van den Hout, 2020, s. 11). Buradan başlayarak kuzeye yönelen Anitta, ünlü Hattuşa baskını yaparak, ileride Hitit başkenti olacak bu yeri lanetlediği yazılı belgelerde yer almaktadır. Orta kronolojiye göre Hititler, M.Ö. 17. yüzyılda, merkezleri Çorum ilinin 82 km güneybatısında yer alan, modern adı Boğazkale olan Hattuşa'da büyük bir krallık kurmuşlardır (**Tablo 1. 1**). I. Hattuşili'nin (M.Ö. 1650-1620) ilk büyük Hitit kralı olarak kabul edilmesinin nedeni Anadolu sınırları dışında toprak arayışına dayanan yayılımcı politikasıdır (Alparslan ve Doğan Alparslan, 2014, s. 2).

Hitit Krallığı'nın çivi yazılı metinleri son derece değerli bir tarihsel kaynak oluşturmaktadır. Ancak bu belgelerde kronolojik bir sistem kullanılmamıştır. Anlatının yıllık bölümleri basitçe "gelecek yıl" gibi kavramlarla birbirinden ayrılır. Hitit kral listeleri olarak değerlendirilen metinler kronografik araçlar ya da tarih yazımı kompozisyonları değil, daha ziyade kraliyet ata kültü için kurban metinleridir. Kült metinlerinde de bize bir kişinin ruhu için düzenli olarak kaç koyun ve öküz kurban edileceğini bildirseler de söz konusu kralın Hitit tahtında ne zaman ya da ne kadar süreyle oturmuş olabileceğini belirtmezler (Beckman, 2000, s. 20). Hititler,

Pithana ve Anitta'nın yazıtlarını arşivlerine eklediler fakat hiçbir zaman soylarını onlara dayandırmadılar. Bunun yerine soylarını, bugün hakkında nispeten bir şey bilinmeyen Huzziya'ya dayandırmaktadırlar. Bu kralın, krallığını kızı Tawannana ve kocası Labarna'ya (yaklaşık M.Ö. 1665-1640) bıraktığı görülmektedir (Wilhelm 2004, s. 75-76; Beal, 2011, s. 3).

1.2.1. Eski Hitit Dönemi

Labarna'nın ölümünden sonra taht için yarışanlar arasında çıkan yıkıcı bir iç savaş sonunda, Tawannana'nın yeğeni I. Hattuşili (bazen kendisine II. Labarna da denir) tahta geçmiştir. Siyasi düzen ve birliği sağlaması sayesinde ilk Hitit kralı olarak kabul edilen I. Hattuşili, başkent Hattuşa'da aşağı yukarı 500 yıl sürecek imparatorluğun temellerini atmıştır. I. Hattuşili, Orta Anadolu platosundan Ege'ye inen verimli nehir vadilerinde Luvice konuşan bir krallık olan ve merkezi Ege kıyısındaki Apaşa (Ephesos) olan Arzawa üzerinde egemenlik kurmuştur (Beal, 2011, s.3). Genişleme politikasının kaynağının ekonomik sebeplere dayalı olduğu düşünülebilir. Nitekim Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sona ermesi ve ilişkilerin zayıflamasıyla hammadde/ yeni kaynaklar arayışı doğmuş olabilir. Bu durum da Akdeniz ve Ege platosuna yönünü çevirmesini sağlamış olmalıdır (Macqueen, 2018, s. 39). I. Hattuşili, Hurriler'in Hitit topraklarına yaptıkları akınlarla mücadele etmek zorunda kalarak güneydoğuya yani Suriye'ye doğru ilerleyerek Hāššu, Hāḥḥu ve Uršu gibi bir dizi zengin kenti ele geçirmiştir (De Martino, 2003, s. 39-40).

Bilindiği üzere, Hitit Dönemi'nin başlamasıyla Anadolu'da yazı yeniden kullanılmaya başlamıştır. Ancak bu sefer Eski Asur yazısı değil, Kuzey Suriye'den getirilen Eski Babil lehçesiyle çivi yazısı kullanıldığı düşünülmektedir. Hattuşili'nin katipleri metinlerini Akadça ve kendi ana dilleri olan Hititçe (Kanešite- Kanišumnili; Kanişçe/ Nešumnili- Nešili; Neşaca) olmak üzere iki dilde yazmışlardır. Hattuşili, kraliyetin askeri fetihlerini kaydetme geleneğini başlatmıştır (Beal, 2011, s. 3-4).

Tablo 1.1. Eski, Orta ve İmparatorluk Dönemi Hitit kral listesi¹

Hitit Kral Listesi		Aile İlişkisi	Dönem - +
	Huzziya		
	Labarna		?
	Papadilmah		?
Eski Hitit Dönemi	I. Hattuşili	Labarna'nın yeğeni (?)	1650-1620
	I. Murşili	I.Hattuşili'nin torunu	1620-1595
	I. Hantili	I.Murşili'nin eniştesi	1595-
	I. Zidanta	I.Hantili'nin damadı	
	Ammuna	Zidanta'nın oğlu	
	I. Huzziya		1500-
	Telipinu	I.Huzziya'nın eniştesi	1500-1475
Orta Hitit Dönemi	Tahurwaili?		1475-
	Alluwamna	Telipinu'nun damadı	
	II. Hantili	Alluwamna'nın oğlu	
	II. Zidanta		-1450
	II. Huzziya		1450-
	I. Muwattalli		
	I./II. Tuthaliya	Kantuzzili'nin oğlu	1420-
	I. Arnuwanda	I.Tuthaliya'nın evlatlık oğlu ve damadı	
	III. Tuthaliya	I.Arnwanda'nın oğlu	
	Tuthaliya? (Genç)	II.Tuthaliya'nın oğlu (?)	
İmparatorluk Dönemi	I. Şuppiluliuma	II.Tuthaliya'nın oğlu (?)	1350-1320
	II. Arnuwanda	I.Şuppiluliuma'nın oğlu	1320-1318
	II. Murşili	I.Şuppiluliuma'nın oğlu	1318-1290
	II. Muwattalli	II. Murşili'nin oğlu	1290-1273
	III. Murşili (Urhi-Teşşub)	II.Muwattalli'nin oğlu	1273-1267
	III. Hattuşili	II.Murşili'nin oğlu	1267-1240
	IV. Tuthaliya	III.Hattuşili'nin oğlu	1240-1220
	Kurunt(iy)a?		
	III. Arnuwanda	IV.Tuthaliya'nın oğlu	1210-
	II. Şuppiluliuma	IV.Tuthaliya'nın oğlu	-1200

¹ Goetze, 1957, s. 20-26; Beckman, 2000, s. 19-28; Wilhelm 2004, s. 75-76; Van den Hout, 2020, s. 15; Bryce, 2023, s. 7-8'den uyarlanmıştır.

Hattuşili, Suriye-Mezopotamya bölgesindeki Tuni-Teşup ile iletişim kurmak zorunda kaldığında yabancı bir yazıcıdan hizmet aldı ve Urşu metni muhtemelen içsel amaçlar için aynı yazı ve dilinin kullanılmasıyla bu konuda örnek teşkil etmektedir (Archi, 2010, s. 38). Yazının olması ve kaydetme geleneğinin oluşması dönemin olaylarının anlaşılması açısından önemlidir. Eski Hitit Dönemi'ne ait I. Hattuşili'nin yıllığı ve vasiyetnamesi ve daha sonraki krallar tarafından tutulan belgeler dönemi kronolojik olarak değerlendirmemize olanak sağlamaktadır. Hattuşili'nin ölümü ile krallığa torunu I. Murşili hükmetmeye başlar. I. Murşili'nin jeopolitik başarıları yadsınamaz. Nitekim anavatan topraklarına oldukça uzak olan Babil seferi ve buradaki başarısı Hitit ülkesini bir adım daha ileri götürmüştür. Ancak Murşili'nin hüküm sürdüğü süredeki başarıları taht kavgalarını engelleyememiş ve birkaç nesil boyunca taht kavgaları devam etmiştir. I. Murşili'den dört nesil sonra adından en çok bahsettirecek olan, I. Huzziya'nın eniştesi, Telipinu tahta geçmiştir.

Telipinu dönemindeki Hitit arşivine eklenen metinler, hem kralın dönemini hem de Eski Hitit Dönemi krallarının olaylarını anlatması açısından önemli bilgiler içerir. Nitekim kendinden önceki kanlı taht kavgalarını önlemek amacıyla tahta geçiş sırasını belirlediği Telipinu Fermanı ve bilinen ilk Hitit yazılı anlaşması olan Kizzuwatna kralı Işputahşu ile yapılan anlaşma sayesinde Eski Hitit Dönemi'ne ilişkin kesin bilgiler öğrenmekteyiz. I. Murşili'nin öldürülmesinden sonra sırasıyla Hantili, Zidanta, Ammuna ve Huzziya'nın hükümdarlık dönemlerini anlatan Telipinu, bu kralların içine girdikleri kanlı durum silsileleri sebebiyle onları "felaket hükümdarları" olarak tanımlamıştır (Koç, 2022, s. 87-88). Bu dönem, çoğunlukla taht kavgaları ile geçse de Hitit krallarının toprakları genişletme politikasının oldukça başarılı olduğu açıktır.

1.2.2. Orta Hitit Dönemi

Telipinu'nun hükümdarlığından sonra yerine sadece Kizzuwatnalı Eḫeya ile anlaşma ilişkilerini yenileyecek kadar hüküm süren oğlu Tahurwaili (yaklaşık 1505-1500) geçmiştir (Freu, 2001, s. 13-36). Telipinu'nun damadı olan Alluwamna (yaklaşık M.Ö. 1500-1480), Tahurwaili'nin ölümünün ardından tahta geçer. Fakat o da uzun süre hüküm süremeden tahtı veliaht prens II. Hantili'ye devretmiştir. II. Hantili (M.Ö. 1480-1460), Kizzuwatna ile ittifakı sürdürmesine ve kesin olmamakla birlikte, kral Paddatişşu ile bir anlaşma yaptığı düşünülmeye (Ünal, 2006, s. 25-26) rağmen hükümdarlığı bir felaket olarak görülmüştür. Krallığın ikinci kutsal şehri Nerik de dahil olmak üzere kuzeydeki Hitit topraklarının üçte biri Kaška halkının eline geçmiştir (Yakar, 2005, s. 819). II. Hantili'nin yerine, MEŞEDİ muhafızlarının şefi olan Hattuşili'nin oğlu, II. Zidanta barışçıl bir şekilde tahta çıkar. Zidanta, Kizzuwatna kralı Pilliya ile yaptığı anlaşmayla ittifak politikasını sürdürmeyi başarmıştır (Ünal, 2006, s. 25). Ancak Zidanta'nın halefi II. Huzziya döneminde Pilliya, Hitit ittifakından ayrılmış ve Yukarı Mezopotamya'daki Waššukkani merkezli güçlü bir imparatorluk olan Hurriler ile ittifak kurmuştur (Hoffner, 1998, s. 167-200). Bu dönem, II. Huzziya'nın I. Muwattalli tarafından öldürülmesiyle, yani yine cinayetle sonuçlanmıştır. Muwattalli,

Huzziya'nın oğulları Kantuzili ve Himuili'yi büyük ihtimalle himayesi altında tutabilmek için onlara yönetimde yüksek görevler vermiştir. Ancak oğulları isyan başlatıp I. Muwattalli'ye suikast düzenlemişlerdir (Soysal, 2012, s. 311). Bu süreçte Kantuzili'nin (De Martino, 1991, s. 1-17) tahta geçip geçmediği kesin değildir.

II. Tuthaliya'nın hükümdarlığı, Hitit Krallığı için yeni bir dirilişe işaret eder. Her ne kadar yıllıkları oldukça noksan olsa da toprakları geri alma veya elde etme girişimleri bilinmektedir. Bilinen ilk seferi batıda Arzawa, Şeşa Nehri Ülkesi ve Hapalla'ya karşı olmuştur. Yıllıklarında güneydeki Lukka'dan (Likya), kuzeyde Wiluşiya'ya (İlios) ve Taruişa'ya (Troya) kadar uzanan bir düşman/fetih (?) listesi verilir ki bu da onun hırsının menziline göstermektedir. Tuthaliya, Aşşuwa'ya karşı sefer düzenlemiş ve kral seferde iken Hitit anavatanı Kaşkalar tarafından saldırıya uğramıştır. Tuthaliya'nın kraliçesi Nikal-mati, Hurrice bir isme sahip ilk Hitit kraliçesidir. Kizzuwatnalı Şunaşşura ile yapılan bir nevi ortaklık anlaşması da bu birlikteliğin hanedan evliliği ile güçlendirildiğinin kanıtı olabilir. Tuthaliya ve Nikal-mati'nin sadece Aşmunikal adında bir kızları olduğu için oğulları olarak kabul ettikleri damadı I. Arnuwanda'nın tahta geçmesine karar verilmiş ve Arnuwanda, Tuthaliya'nın baş naibi olmuştur. Ortak yıllıklarında Kizzuwatna'nın fethi anlatılmaktadır. Bu dönemden itibaren Hitit krallarının ve belki de prenslerinin hem Hattuşa kralı olarak geleneksel bir "Hitit" ismi hem de Kizzuwatna hükümdarı olarak Hurrice bir isim taşıdıkları görülmektedir (Beal, 2002, s. 55-71) III. Tuthaliya, babası Arnuwanda'nın tahtına geçtiğinde Suriye'deki vasalları, Mısır ile yaptıkları barış anlaşmasıyla Hititler'e karşı gelmekteydi. Hitit topraklarının kuzeyindeki baskılar da giderek daha vahim bir hal almaktaydı. Hitit çivi yazılı metinlerinin ele geçtiği merkezlerden biri olan Tapigga'daki (Maşat Höyük) (Özgüç, T., 1982, s. 8) bir eyalet valisi ve generalin arşivleri sayesinde dönemin jeopolitik baskılarına ışık tutmaktadır. Örneğin bir metinde; *"Efendim, kulunuz Tarhuntsişaşmiş şöyle der; Düşman şimdi iki yerden toplu halde karşıya geçti. Bir grup İsteruna köyünden geçti ve diğer grup Zişpa'dan geçti... Majesteleri, bir general gönderirseniz, düşman topraklarımı rahatsız etmez. Hapidduin Dağı'na uzun mesafeli gözcüler yetiştirdim... Kral efendimin haberi olsun."* (Hoffner, 2009, s. 173-75; Alp, 1991, s. 200-203) geçen ifadelerle bakılırsa, düşmanın Hitit topraklarını zorladığı net bir şekilde görülmektedir. Boğazköy-Hattuşa'da açığa çıkan bir diğer metinde ise *"Eskiden Hitit toprakları düşman tarafından harap edilmişti. Kaşka bir yönden geldi ve Nenaşsa'yı sınır yaptı. Arzawa Aşağı Ülke yönünde geldi ve Hitit topraklarını da harap etti. Tanuwa ve Uda'yı sınır yaptı. Arawanna üçüncü bir yönden geldi ve tüm Kaşsiya'yı harap etti. Azzi dördüncü bir yönden geldi, Yukarı Ülke'yi harap etti ve Şamuha'yı sınır yaptı. İsuwa beşinci bir yönden geldi ve Tegarama'yı yok etti. Armatana altıncı yönden geldi, Hitit topraklarını harap etti ve Kizzuwatna şehrini sınır yaptı."* (Goetze, 1940, s. 21) eş zamanlı saldırılar anlatılmaktadır. Söz konusu saldırıların Hitit topraklarında derin izler bıraktığı görülmektedir. Başkent Hattuşa yakılmış ve saray, Şapinuva'ya (Ortaköy) taşınmıştır. Şapinuva'da açığa çıkan arşiv ve kraliçe mühür baskıları bu durumu kanıtlamaktadır (Süel, A., 1997, s. 93-99).

III. Tuthaliya'nın oğlu olan Şuppiluliuma, askeri başarılarına rağmen vefat prens değildi. Hattuşa'nın önde gelenleri Tuthaliya'nın oğlu Genç Tuthaliya'yı desteklemeye yemin etmişlerdi. Ancak III. Tuthaliya'nın ölümüyle birlikte Şuppiluliuma kral ilan edilmiş ve Genç Tuthaliya kardeşleriyle birlikte öldürülmüştür (Singer, 2002, s. 61-62). Böylelikle Hititler, bozulan yeminler ve kardeş katli pahasına tecrübesiz bir kralı, askeri başarılarla sahip bir kahramana değiştirmişlerdir.

1.2.3. İmparatorluk Dönemi

Keşfedilen Hitit arşivlerine bakıldığında, I. Şuppiluliuma'nın tahta çıkışı ile ilgili çok fazla bilgi mevcut değildir. Mısır'da III. Amenhotep'in son yıllarına denk gelen dönem ile (muhtemelen oğlu IV. Amenhotep/ Ahenaten ile birlikte ülkeyi yönetmekteydi) I. Şuppiluliuma döneminin çakıştığı bilinmektedir (Bryce, 2023, s. 230). I. Şuppiluliuma, Hitit İmparatorluğu'nun en önemli hükümdarlarından biri olarak kabul edilir. Onun yönetimdeki siyasi anlayış, komşu devletlerle olan çekişmeleriyle ve genişleme politikalarıyla ön plana çıkar. Hükümdarlığı sırasında Şuppiluliuma, komşu Mitanni Krallığı ile çatışmalar da dahil olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaştı. Mitanni ile olan çatışmadaki açılış hamleleri, Kuzey Suriye'deki Hitit çıkarlarını güvence altına almayı amaçlıyordu. Şuppiluliuma, Mitanni ve İšuwa üzerindeki çekişmelerinde kararlı bir politika izledi (Bryce, 2005, s. 124). Mitanni'ye karşı ilk saldırıları başlangıçta başarısız olsa da sonrasında daha etkili seferler düzenledi (Miller, 2016, s. 134; Singer, 2017, s.132). Mitanni kraliyet ailesinden hoşnutsuz bir üye olan Artatama'nın desteğini kazanarak stratejisini güçlendirdi (Van De Mieroop, 2007, s. 210; Bryce, 2005, s. 278). Ayrıca Kassit Babilli bir prensesle evlenerek bölgedeki ittifaklarını güçlendirdi ve küçük Suriye devletlerini Hititlerin çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye başladı (Bryce, 2005, s. 280). Şuppiluliuma'nın doğuya yönelik genişlemesi, Alzi/Alşe üzerinden Mitanni'nin iç bölgelerine ilerlemesi ve Mitanni'nin başkenti Waşşukanni'yi ele geçirmesi, Hitit İmparatorluğu'nun gücünü bölgede sağlamlaştırmıştır (Van De Mieroop, 2007, s. 213). Bu süreçte Şuppiluliuma'nın askeri başarıları ve stratejik hamleleri Hititlerin bölgesel hegemonyasını pekiştirmiştir. Bu dönem, imparatorluğun genişlemesi ve güçlenmesi açısından kritik bir dönem olarak değerlendirilir. Şuppiluliuma'nın politik ve askeri stratejileri, Mitanni'yi zayıflatmış ve bölgedeki dengeleri Hititler lehine değiştirmiştir.

Şuppiluliuma, Mitanni ve Mısırlıların karşı saldırılarını savuşturduktan sonra Fırat'ın batı yakasındaki güçlü bir şekilde tahkim edilmiş büyük Mitanni kenti Kargamış'ı kuşatıp alır ve ardından küçük oğlu Piyaşili/ Şarri-Kuşuh'u Kargamış'ın yöneticisi olarak atar. Hititlerin Suriye topraklarının genel valisi olarak bir diğer oğlu "Kizzuwatna Rahibi" Telipinu'yu ise Kizzuwatna'dan alarak Halep'e atamıştır. Böylelikle tüm Hitit müttefikleri ve fetihleri Hattuşa ve Kargamış'daki efendilerine karşı görevlerini ve beklentilerini belirleyen antlaşmalar ağıyla birbirine bağlanmış oldu. Bu dönemin bir başka önemli olayı ise ileride Mısır ve Hitit arasında geçecek olan Kadeş Savaşı'nı tetikleyecek, Mısır kraliçesinin Şuppiluliuma'ya gönderdiği mektup olarak görülebilir. Güneydeki kuşatmalar sırasında Şuppiluliuma, Mısır kraliçesinden

oldukça sıra dışı bir mektup alır. Mektupta; “Kocam öldü. Bir oğlum yok. Senin çok oğlun olduğunu söylüyorlar. Eğer bana bir oğul verirsen, onu kocam yaparım. Bir hizmetkarımı seçip onu kocam yapmak istemiyorum.” yazmaktadır. Şuppiluliuma’nın mektupta yazanlara oldukça şaşırdığı ve inandırıcı görmediğini Mısır’a olayın aslını öğrenmesi için gönderdiği hizmetkarından anlayabiliriz. Kraliçe, “Eğer bir oğlum olsaydı, kendimin ve ülkemin sıkıntısını yabancı bir ülkeye yazar mıydım?” diye cevap vererek, durumun ciddiyetini anlatarak teklifini tekrarlamış ve Şuppiluliuma’ya oğlunu Mısır kralı yapacağını iletmiştir. Bunun üzerine Şuppiluliuma oğlu Zannanza’yı Mısır’a göndermeye karar vermiştir (Bryce, 2005, s. 142). Ancak bazı Mısırlıların taht için başka planları vardı ve Zannanza’yı Mısır yolculuğunda öldürdüler. Şuppiluliuma, kuzeydeki Kaşka baskıları nedeniyle bu durumla ilgilenememiş ve oğlu Arnuwanda’yı cinayetten dolayı Mısır’ı cezalandırması için göndermiştir. Arnuwanda, Mısır’dan zafer ve ganimetle dönerken aynı zamanda uzun bir süre Hitit topraklarının gücünü tehdit edecek vebayı da beraberinde getirmiştir (Brandau ve Schickert, 2011, s. 171). Bir süre sonra Şuppiluliuma gücünün zirvesindeyken hastalığa yenik düşmüş ve tahta II. Arnuwanda geçmiştir. Ancak bir yıl hüküm süren Arnuwanda’nın devamında taht genç prens II. Muşili’ye geçmiştir. Yeni canlanmış düşmanlarla karşı karşıya kalan Muşili, hemen harekete geçemedi. Hükümdarlığının ilk ve ikinci yıllarında ilk iş olarak Kaşka’ya yeterince zarar vererek kuzey sınırını istikrara kavuşturmuştur (Bryce, 2005, s. 210). Kaşka sorununu kontrol altına almasıyla daha büyük fakat daha uzak tehditlere yönelebilmıştır. Arzawa’nın, Ahhiyawa ile müttefik olması batıdaki tehdidi güçlendirmiştir. Muşili batıdaki baskılara karşı zafer elde ederek, Arzawa’nın kurucu parçaları olan Mira-Kuwaliya’daki Maşhuiluwa, Şeha Nehri Ülkesi’ndeki Manapa-Tarḫunta ve Ḫappalla’daki Targaşnalli ile onları Hitit Büyük Kralı’na tabi kılan, dış saldırılara karşı yardım sözü veren ve aynı zamanda aralarında savaşmayı yasaklayan antlaşmalar imzaladı (Beckman, 1999, s. 69-86). Muşili onuncu yılında Azzi-Hayaşa’ya saldırdı. Özellikle iyi tahkim edilmiş bir şehri ele geçirdikten sonra buradaki ganimeti topladı. Muşili, tahta çıktığında tecrübesiz ve genç bir kraldır ve komşuları tarafından küçümsenmiştir. Bu sebeple onuncu yılında “erkekçe eylemlerinin” yıllıklarının yazılmasını emretti. Hitit krallarının yıllıkları, tarihsel olayları sıralamakla kalmaz, çoğunlukla bir şeyin neden belirli bir şekilde yapıldığına dair de kısa açıklamalar verir. Muşili daha sonra yıllıkları genişleterek babası I. Şuppiluliuma’nın da faaliyetlerini yazdırmıştır (Güterbock 1956; Hoffner, 1997).

II. Muşili döneminde her ne kadar askeri faaliyetler başarıyla sonuçlansa da ülkedeki veba salgını ciddi tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Nitekim bu dönemde Hititleri, salgının demografik olarak sıkıntıya sokacak durumda olmasına rağmen askeri açıdan elde edilen başarılar oldukça dikkat çekicidir. Veba salgınının ciddiyetini Muşili’nin tanrıları merhamete getirmeye ve vebayı kaldırmaya ikna etmeye çalıştığı bir dizi duadan öğrenmekteyiz (Singer, 2002, s. 56-69; Beal, 2000, s. 82, Beckman, 1997, s. 156).

II. Muşili’nin saltanatından sonra yerine Sirkeli’de tasvir edilen kral olan oğlu II. Muwattalli geçmiştir (Bittel, 1976, s. 174). Muwattalli radikal ve şaşırtıcı bir kararla başkenti, geleneksel

ama oldukça açıkta olan Hattuşa'dan yeni inşa edilen ve daha merkezi bir konumda olan Dağlık Kilikya'daki Tarhuntašša'ya taşımıştır (Klengel, 1999, s. 202; Bryce, 2005, s. 310). Kardeşi Hattuşili'yi (MEŞEDİ muhafızlarının şefi) tüm kuzeyin valisi olarak atadı (Bryce, 2005, s. 315). Muwattalli'nin buradaki stratejisi, kardeşi Hattuşili kuzeyi kontrol altına alırken, kendisi daha merkezi bir yerden, yeniden başkaldıran Mısır'a karşı zafer elde etmek olmalıdır (Bryce, 2005, s. 285). Nitekim Hattuşili kuzeyde başarısını gösterdi ve kutsal kent Nerik yeniden Hititlerin himayesine geçti. Güneyde ise durumlar karışmaya başlamıştı. I. Seti, Hitit sınır devletleri Qidş/Kadeş ve Amurru'ya saldırmıştı. Aziru'nun büyük torunu Bente-šina'nın kontrolü altında olan Amurru, II. Ramses'e geçtiğinde artık bir savaşın çıkacağı ön görülür olmuştu (Kitchen, 2003, s. 256). M.Ö. 1275'te Muwattalli, Hititler ile imparatorluğun Anadolu ve Suriye'deki tüm vasal devletlerinden gelen birliklerden oluşan büyük bir ordu topladı (Klengel, 1999, s. 240). Ramses'in saltanatının beşinci yılında, Hitit ordusu ve Mısır birlikleri Kadeş topraklarında karşılaştılar. Savaşın neticesinde Amurru yeniden Hitit vasalı oldu (Bryce, 2005, s. 302). Mısır sınır bölgesine kadar ilerleyen Hititler, kendi topraklarına geri döndüler. Nitekim geleneksel Mısır topraklarını ele geçirmek hiçbir zaman Hititlerin amaçlarından biri değildi ve Ramses'in savaşın sonunda Mısır'ı büyük zaferinin anıtlarıyla doldurduğunu görmekteyiz (Kitchen, 2000; Brandau ve Schickert, 2011, s. 235). Ancak Hititlerin ele geçirdiği topraklara bakılırsa, Ramses anıtlarında anlattığı gibi büyük bir galibiyet kazandı demek doğru bir tez olmayacaktır.

II. Muwattalli'nin ölümü üzerine yerine gayrimeşru oğlu III. Muşili geçti ve babasının radikal değişikliğini bozarak, başkenti yeniden Hattuşa'ya taşıdı. Bu dönemde Mitanni, Asur tarafından fethedildi (Grayson, 1987, s. 136). Mitanni'nin kaybı iç muhalefeti cesaretlendirmiş olmalı ki amcası Hattuşili'nin etkisini kırmaya çalışmıştır. Hattuşili, Muşili Hapkiş ile Nerik'i elinden almaya çalışana kadar birbiri ardına toprak ve mevki kaybeden yeğenine yedi yıl boyunca katlandığından bahseder. Deneyimli yönetici vasfına sahip olan Hattuşili, Muşili'yi kısa bir iç savaşla yenmiştir (Klengel, 1999, s. 224). Ancak kraliyet esirini öldürmek ve tanrıların gazabını almak yerine onu sürgüne gönderdi. Muşili ise sürgünden kaçarak, Mısır'a sığınmıştır (Otten, 1981; Van den Hout, 1997; Beckman, 1999, s. 130). III. Hattuşili tahta geçtiğinde gasıp kral olarak anılmamak için dost edinmek zorundaydı ve gaspını meşrulaştırmak için "Hattuşili'nin savunması" olarak adlandırılan uzun bir metin yazdırmış; bu metinde Şamuha tanrıçası Şauşga'ya teşekkür etmiş ve önemli miktarda ganimet adamıştır.

Hattuşili eski tutsağı Bente-šina'yı Amurru tahtına yeniden oturttu ve ona kraliçe olarak bir kız verdi. Bente-šina'nın kızını da oğlu Nerikkaili için gelin olarak aldı (Beckman, 1999, s. 100-103). Hattuşili'nin bir diğer oğlu MEŞEDİ muhafızlarının şefi olan Tuthaliya ise Babilli prenses ile evliydi. Böylelikle evlilik yoluyla da hanedan ilişkileri kuvvetlendirilmiştir. Ayrıca II. Ramses ile (Ramses'in yirmi birinci yılında, M.Ö. 1259) resmileşen "Kadeş Anlaşması" düzenlenerek Mısır ilişkileri sağlamlaştırıldı. On üç yıl sonra (M.Ö. 1246) Ramses'in haremine, Hattuşili'nin kızını talep etmesiyle bu anlaşma pekiştirilmiştir. III. Hattuşili'nin başarılı politik stratejileri boyunca, tüm Hitit kraliçeleri arasında en güçlüsü olduğunu gösteren Kizzuwatnalı eşi Puduhepa tarafından desteklendiğini görmekteyiz (Bittel, 1976, s. 174-177). Hattuşili ölmeden

önce veraset sırasını değiştirerek tahtı Boğazköy-Hattuşa Yazılıkaya'da tasvir edilen kral (Bittel, 1976, s. 214-219) olan küçük oğlu IV. Tuthaliya'ya geçmesini sağladı. IV. Tuthaliya'nın yıllığı elimizde yoktur ancak Yalburt'ta bulunan Luvi hiyeroglifleriyle yazılmış uzun bir yazıtta Tuthaliya'nın Likya'ya yaptığı bir sefer anlatılmaktadır (Hawkins, 1995, s. 66-85). Tuthaliya, doğuda Salmaneser'e yazdığı bir mektupta "*Şuppiluliuma'nın silahı olan tanrıların haraç şehirlerini*" fethettiğini bildirmektedir (Hagenbuchner, 1989, s. 241-245). Ancak Asur kralı I. Tukulti-Ninurta'nın tahta çıkışıyla, Asur ile ilişkiler yeniden bozulmuştur. Her halükârda Tuthaliya'nın Bente-šina'nın oğlu Amurrulu Şauşgamuwa ile yaptığı antlaşma, Asur'un ekonomik ambargosunu öngörmektedir (Beckman, 1999, s. 103-107).

IV. Tuthaliya döneminde Kıbrıs (Alaşiya) fethedilmiş ve tabiiyet anlaşması imzalanmıştır. Tuthaliya'nın ölümü, veliaht prens III. Arnuwanda'yı tahta çıkardı ancak tahta geçtikten kısa bir süre sonra doğal nedenlerle öldü ve muhtemelen evlat edinilmiş oğlu olan II. Şuppiluliuma'yı kral olarak bıraktı. II. Şuppiluliuma'nın Boğazköy-Hattuşa'da bulunan bir Luvi hiyeroglif yazıtında, Tarhuntaşša'nın yanı sıra Likya'dan doğuya doğru birçok yere karşı kazanılan zaferlerinden bahsedilmektedir. Şuppiluliuma'nın saltanatının oldukça uzun süre olmasına rağmen bu kral hakkında elde çok fazla çivi yazılı belge yoktur. Seheer, bu nedenlerden dolayı Şuppiluliuma'nın saltanatının bir döneminde başkenti Hattuşa'dan uzaklaştırmış olabileceğini öne sürmüştür (Seheer, 2001, s. 168-170).

Şuppiluliuma'nın hükümdarlığı sırasında, Firavun III. Amenhotep döneminden beri var olan, denizden gelen akıncılar sorunu çok daha kötü bir hal almıştır. Bu akıncıların tahıl kıtlığı nedeniyle harekete geçtiği ve Hititlerin toprakları da kıtlıktan kırıldığı için direnemediği öne sürülmüştür. Nitekim Hitit Büyük Kralından, Ugarit'in son kralı III. Hammurapi'ye yazılan bir mektupta yiyecek talebinde bulunulmuş ve Hammurapi ülkesinden gönderecek yiyecek olmadığını "*Majesteleri kendim yok oluyorum*" sözleriyle reddetmiştir (Perdee, 2002, s. 94-97). Başka bir mektupta da Suriye'den Hitit limanlarına acil tahıl sevkiyatından bahsedilmektedir (Nougayrol, 1968, s. 105-107). Söz konusu sorunlar, Hititlerin yıkılması için yeterli miydi? Hititlerin daha önce de kıtlık sıkıntısı çektiğini bilmekteyiz. II. Ramses en az kırk yıl öncesinde III. Hattuşili'ye tahıl yardımı göndermiştir. Her ne kadar Hitit toprakları son yıllarında kıtlık çekmiş olsa da muhtemelen imparatorluğun çöküşünün tek nedeni bu sorun değildi. Hitit Büyük Kralı'nın bir mektubunda, Ugarit kralına 150 gemiyi donatmasını ve hızla göndermesini emreder. Bir diğer mektupta ise Kargamış kralı ve bir Alaşiyalı yetkili, III. Hammurapi'yi deniz akıncılarının kendisine doğru gelmekte olduğu konusunda uyarmıştır (Nougayrol, 1968, s. 83-86).

Ugarit kısa süre sonra baskılara direnememiş ve yıkılmıştır. Firavun III. Ramses'in sekizinci yılında (M.Ö. 1175), "Deniz Kavimleri" olarak isimlendirilen topluluğun, Hitit, Kizzuwatna, Kargamış, Arzawa, Alaşiya ve Amurru'yu yok ettiğini bildirmiştir. Mısır kabartmalarında Deniz Kavimleri hem karadan hem de gemilerle hareket eden savaşçılardan oluşan büyük bir göç olarak tasvir edilmiştir (Cline ve O'Connor, 2012, s. 33; Bryce, 2021, s. 271-273).

Hititler ile birlikte Anadolu'da hakimiyet kuran birçok halk da istilaya uğramıştır. Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle yazının da kaybolduğunu görmekteyiz ve bu sebeple bu dönem "Karanlık Dönem" olarak da isimlendirilir (Yakar, 2005, s. 5-9). Bu nedenle M.Ö. 1180'den sonra Anadolu platosundaki olaylara ilişkin tarihsel bir açıklama savunulamaz hale gelir (Hawkins, 2009, s. 164). Hititlerin yerel hanedanlar, istilacı kabileler, Arzawa, Mısır, Mitanni ve Asur gibi rakip imparatorluklar karşısında Anadolu'nun önemli bir bölümünü aşağı yukarı beş yüz yıl boyunca birlik içinde tutması, dikkate değer bir başarı olarak kabul edilmektedir. Tüm siyasi oluşumlar gibi Hitit Devleti de zayıf liderlerden ve veraset krizlerinden nasibini almış, bu dönemlerde devlet, toprak ve güç kaybetmiştir. Belki de Hitit Devleti'nin uzun vadeli varoluşlarını, askeri başarıları ile Hitit topraklarının sınırlarını genişleten ve yabancı düşmanları dize getiren I. Hattuşili, II. Tuthaliya, I. Şuppiluliuma, II. Murşili ve II. Muwattalli gibi gerçekten büyük liderlere bağlayabiliriz. Ayrıca barış sanatındaki olağanüstü yetkinlikleri sayesinde Hitit Devleti, Geç Tunç Çağı'nın süper güçlerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür.

Karum Dönemi'nde siyasi güç merkezinin, Orta Anadolu'nun güney bölgesinde yer alan ve ticaretin, kültürel etkileşimlerin yoğun olduğu liman kentleri çevresinde şekillendiği görülmektedir. Bu bölgede, ekonomik faaliyetlerin canlanması ve yerel dinamiklerin öne çıkması, bölgenin o dönemdeki merkezi konumunu pekiştirmiştir. Ancak Hitit İmparatorluğu'nun Anadolu'da hakimiyeti ele geçirmesiyle birlikte, sadece siyasi yapı değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel düzen de köklü bir değişime uğramıştır.

Hititler, merkeziyetçi bir yönetim modelini benimseyerek stratejik olarak Orta Anadolu'nun daha kuzeyinde yeni bir yönetim merkezi inşa ettiler. Bu sürecin arkasında, hem askeri savunma stratejileri hem de ticaret yollarını kontrol etme arzusu yatmaktadır. Yeni kurulan bu merkez, eski Karum Dönemi merkezinin aksine, daha geniş coğrafi alanı kapsayacak şekilde bölgesel güç dengelerini yeniden tanımlamıştır. Böylece Hititler, yerel güç yapılarını kendi merkezi yönetim sistemi içine entegre ederek, Anadolu'nun çeşitli kesimlerindeki siyasi ve ekonomik aktörler üzerinde daha etkin bir kontrol sağlamayı hedeflemiştir.

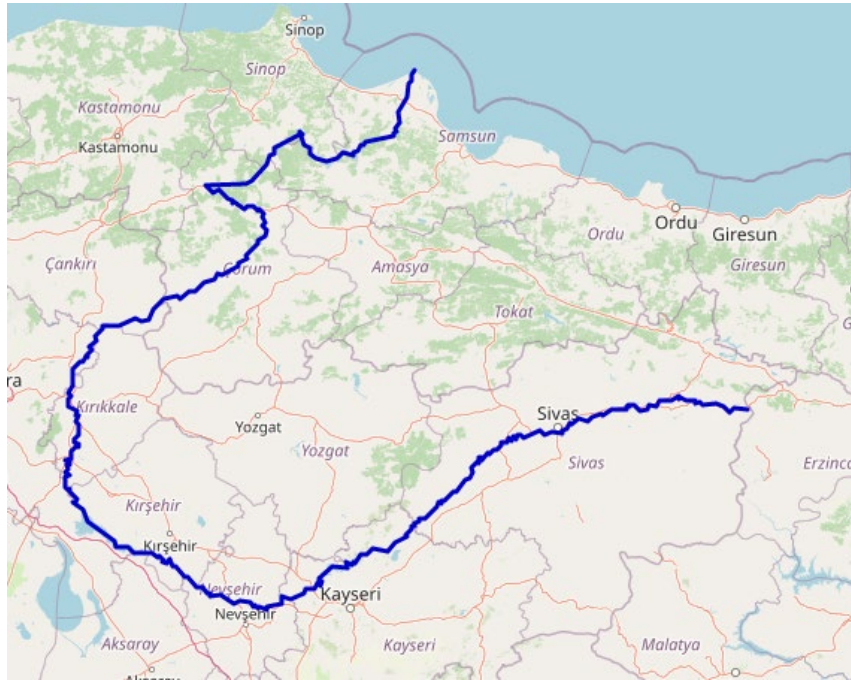
Ayrıca bu dönüşüm, sadece coğrafi bir yer değişikliği olarak değerlendirilmemelidir. Hitit İmparatorluğu'nun gücü ele geçirmesiyle birlikte, bölgedeki kültürel etkileşimler ve ticari ağlar da yeniden organize olmuştur. Yeni merkez, farklı etnik ve kültürel grupların bir arada yaşadığı, dinamik ve çok katmanlı bir yapının simgesi haline gelmiştir. Bu durum, Anadolu'nun tarihsel süreç içerisinde sadece mekanik bir yer değiştirmeyi değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel yapıların sürekli evrildiğini de gözler önüne sermektedir.

Son olarak, Hititlerin yönetim sistemiyle birlikte Orta Anadolu'nun kuzeyine doğru bir güç merkezi kayması, hem askeri hem de ekonomik stratejilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu değişim, eski ticaret yollarının ve yerleşim alanlarının yeniden yapılandırılmasını sağlarken, imparatorluğun merkeziyetçi yönetim anlayışının, bölgesel istikrar ve kontrol mekanizmaları üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.

2. BÖLÜM

MEKAN: M.Ö. II. BİNDE KIZILIRMAK KAVSİ YERLEŞİM MERKEZLERİ

İklim, bitki örtüsü, su kaynakları, topografya ve coğrafi koşulların, tarih öncesinden bu yana insan habitatının tanımlanmasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Nehirler coğrafi bir öge olarak, devingen bir su olması ve bu devingenliğin getirdiği kudret ile hem manevi (majik ve mistik) hem de fiziki boyutlarıyla insan yaşamında nesiller süren hayati önem taşımıştır. Kızılırmak, 1355 km uzunluğu ile Anadolu'nun en büyük nehridir ve bulunduğu havzada bir yay çizerek Karadeniz'e dökülür (Efe, 1996, s. 39). Kızılırmak havzası, Anadolu'nun kuzey ve orta kesiminde yer almaktadır. 78.180 km² büyüklüğündeki drenaj sahası ile Anadolu yüzölçümünün 1/10'luk bölümünü içermekte ve ismini aldığı, Sivas ilinin doğusunda Zara-Refahiye arasındaki Kızıldağ'dan (3025 m) doğarak, öncelikle batı ve sonra güneybatı yönünde akmaktadır (Efe, 1996, s. 39). Kızılırmak havzası ve çevresi, akarsular, deniz, ovalar ve platoların verimliliği gibi doğal fiziki ortam özellikleri ile sürekli insan yaşamı için uygun olanaklar sunmuştur. Ayrıca nehirler doğal sınır, yol güzergahı ve verimlilik (tarım ve hayvancılık) açısından da insan yaşamı için doğal kaynaklardır. Kızılırmak yüzölçümünün büyüklüğü sayesinde oldukça geniş bir sahada kültür oluşumu için elverişliliği hakim kılmıştır. Kızılırmak, Sivas'tan doğup, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara küçük bir sınırı, Çankırı, Çorum ve Samsun illerinden geçerek Karadeniz'e dökülür (**Harita 2. 1**) (Koşan, 2021, s. 1032).

Harita 2. 1. Kızılırmak kavsi içerisinde kalan modern iller

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki uluslararası ticaret ağının perde arkasındaki doğal koşullara bakıldığında, nehir yataklarının önemi açıkça görülmektedir. Bu dönemde kara yolu ticaretinin baskın olduğu görülse de yollar, nehir vadilerinden şekillenmiştir. Yazılı kaynaklardan da bilindiği gibi bazen de nehirler tüccarlar için zorlu koşullar göstermekte ve köprüler dışında "ilippum" adı verilen kayık veya sandallarla akıntılar aşılmaktaydı (Ekmen, 2015, s. 52). Nehir taşımacılığı ve ticaret yollarının kanıtları yazılı kaynaklarda yer alsa da arkeolojik kalıntılara henüz ulaşılammıştır. Ancak Kültepe-Kaniş kazılarında açığa çıkan bazı seramik grupları su kaynakları ile yapılan taşımacılık ya da geziler hakkında fikir oluşturmaktadır. Akıtacakları hayvan başı ve gövdeleri tekne biçimli olan ritonlar bu gruba girmektedir. Gövdeleri tekne biçimli olan bu kaplar, Kültepe- Kaniş II katta ve çoğunluğu arşivlerde ele geçmiştir (Özgüç, T., 1986a, s. 63-64, Lev. 117, 1-2-3-4- 5 a-b-Lev. 118, 1 a-b- 2 a-b -3 a-c; Kulakoğlu, 2011, s. 48: 267). Özellikle en güzel örneği, akıtacağı koç başı biçiminde olan ve içerisinde kayıkçıyı temsil ettiği düşünülen elinde kürek tutan erkek figürüdür (Özgüç, T., 2005, s. 215- 219). Mezopotamya metinlerinden bilindiği üzere bayram günlerinde tanrılar sandallarla kült gezisi yapmakta ve bunu yansıtan eserler de Kaniş'in tanrı/ tanrıçasının kült objeleri arasında yer almaktadır (Günbattı, 2012, s. 180). Nitekim kült gezilerinin Kültepe'nin yakınlarında yer alan Kızılırmak ya da Zamantı nehirlerinde yapıldığı varsayılmıştır (Ekmen, 2015, s. 54). Anadolu'da M.Ö. II. binde nehirlerdeki kült gezilerinin bir başka somut kanıtı ise Samsat'da Orta Asur Dönemi'ne ait silindir mühür üzerinde betimlenen kayık üzerindeki Ay Tanrısı'nın kült gezisi tasvirinde (**Resim 2. 1**) yer almaktadır (Özgüç, N., 2009, s. 59-60, Lev. 140: 302).

Resim 2. 1. Samsat, Ay Tanrısının kült gezisi (Özgüç, N., 2009, Lev. 140: 302)

Kızılırmak hattını ve havzasını merkez çekirdek bölge olarak seçen Hititlerin yazılı kaynaklarına göre Kızılırmak'ın Hitit Dönemi'ndeki ismi "Maraşantiya" olarak geçmektedir. Hitit çekirdek bölgesini oluşturan Kızılırmak yayı, Hitit Dönemi'nde gündelik işler için önem

taşırken (alüvyon yatakları, taşımacılık, tarım ve hayvancılık, verimli araziler vb.), suyun kutsallığını benimseyen Hitit toplumu için de ayrıca kutsi olmalıdır. Hitit Dönemi'nde yazılı kaynaklar oldukça fazla olmasına rağmen nehirler hakkında çok da fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak bir metin örneğinde, Şamuha, Pittiyariga ve Arziya şehirlerinin adının geçtiği nehir taşımacılığında bahsedilmektedir (Yiğit, 1997, s. 282-283). Fakat burada nehrin adına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Hititler için suyun mistik değeri ise çoğunlukla kötülükleri uzaklaştırmak amacıyla ritüellerin içine girmiştir. Kötülükleri uzaklaştırmak için genellikle canlılar (hayvanlar gibi) tercih edilse de Şamuha kentinde yapılan bir ritüelde, bu sefer günahların ya da kötülüğün uzaklaştırılması bot/sandalla sağlanmıştır. Metinde geçen ifadelerle “... şöyle der: *nehirin bu gemiyi uzaklara götürdüğü gibi ve gemiden hiçbir iz kalmadığı gibi, her kim tanrının huzurunda kötü bir söz söylemiş, lanet etmiş ve kirlilik yapmış ise, nehir onları aynı şekilde götürsün ve gemiden iz kalmadığı gibi, tanrının huzurunda kötü sözler olmasın.*” (Reyhan, 2003, s. 134) göre günahların bir sandal/ bot/ gemi yardımıyla nehre bırakıldığı açıkça belirtilmiştir. Söz konusu metin, birtakım ritüellerin nehirlerle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Nitekim Kızılırmak yayına konumlanmış merkezi kentler, su kaynakları ve suyun kutsallığı göz önüne alındığında, Hitit toplumu için Kızılırmak gibi bir nehrin oldukça önem taşıması gerekmektedir.

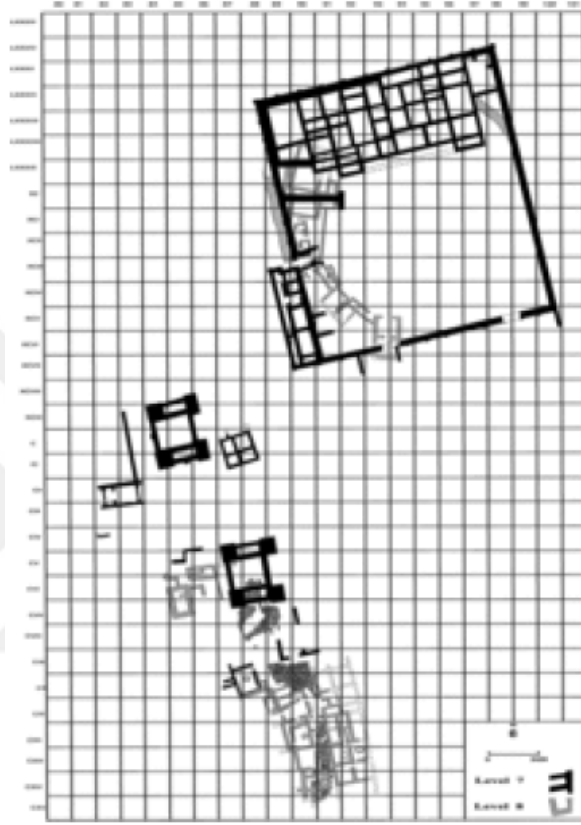
2.1. Asur Ticaret Kolonileri Çağı Yerleşimleri

2.1.1 Kültepe/ Kaniş- Karum

Kültepe, Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda, Orta Anadolu'nun en yüksek dağı Erciyes'in eteklerinde yer alan ovanın ortasında konumlanmıştır. Bilimsel kazılar başlamadan önce hem yerel hem de sadece tablet ve eski eser arayışında olan gezginler tarafından yerleşim yeri oldukça tahrip edilmiştir (Kulakoğlu, 2017, s. 341-402). Kültepe'de 1948 yılında Türk Tarih Kurumu bünyesinde Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında ilk bilimsel kazı çalışmaları başlamıştır. Uzun süre T. Özgüç'ün başkanlığını yaptığı Kültepe kazıları, 2006 yılından itibaren Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu tarafından yürütülmektedir (Kulakoğlu, 2011, s. 40).

Kültepe, Asurlu tüccarların Anadolu'daki ticaret merkezi konumunda olduğu için arkeolojik buluntuların sayısı oldukça fazla ve çeşitlidir. Bu dönem için Anadolu'ya çivi yazısının gelişimiyle birlikte en fazla yazılı belge buluntusuna sahip olan Kültepe, eski eser konusunda zengin bir kenttir. Kültepe, aşağı yukarı daire biçimindeki yaklaşık çapı 550 m, yüksekliği ise 20 m olan höyük ve höyüğü kuzey, doğu, güney yönlerden saran Aşağı Şehir'den oluşur. Höyükte yapılan kazı çalışmalarında toplam 18 kültür katı tespit edilmiştir (**Tablo 2. 1**) (Kulakoğlu, 2011, s. 40). Höyükte tabakalanma yukarıdan aşağı doğru 1-18 arası numaralandırılırken, Karum'u temsil eden tabakalanma Roma rakamları ile belirlenmiştir. Höyükte yerleşim Geç Tunç Çağı haricinde devamlılığını korurken, Karum yalnızca Orta Tunç Çağı'nda yoğun iskan görmüştür.

Kaneš krallığının merkezi olan Kültepe’de Asurlu tüccarların geldiği ve yoğun ticari faaliyetlerin yürütüldüğü dönem höyükte 10-6. yapı katları ile temsil edilir (Özgüç, N., 2015, s. 112). Kültepe’de yürütülen çalışmalar sonucunda, Kaneş/ Neša’nın bilinen en eski krallarının yaşadıkları ve devlet işlerini yürüttükleri, aynı zamanda kervansaray olarak da işlev gören saraylar, inşa ettirdikleri tapınaklar, yapıların teknik özellikleri, boyutları, harcamaları, tarihleri ve hatta sahipleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir (**Şekil 2. 1**).

Şekil 2. 1. Kültepe- Kaneş'teki Asur Ticaret Kolonileri Çağı anıtsal yapılarının genel planı
(Kulakoğlu, 2012, fig. 47)

Kaneş'in 7-8. yapı katlarında üç ayrı saray ortaya çıkarılmıştır ve her sarayın ayrı bir planı bulunmaktadır (Özgüç, T., 2015, s. 112). Höyükte tabaka 8'de iki saray yapısı bulunmaktadır; ilki, höyüğün güney terasında yer almaktadır (Kulakoğlu, 2011, s. 43). Bu yapı yaklaşık 90 m uzunluğunda ve sonraki dönemlerde büyük ölçüde tahrip olmuştur. Yapının güney ucu kazılmamıştır çünkü üzerine Hellenistik sur duvarı inşa edilmiştir. Saray, kısmen ahşap kalaslarla, kısmen de büyük yassı taşlarla kaplanmış uzun bir koridordan oluşmakta ve her iki yanında kanatları olan bir avluya açılmaktadır. Zemin katında servis odaları, depolar ve gündelik odalar ortaya çıkarılırken, üst kat olasılıkla kabul odaları ve kraliyet konutu için ayrılmıştır (Özgüç, T., 1999, s. 7-8). Zemin katta odaların duvarları boyunca uzanan tezgahlar, tahıl saklama küpleri ve daha küçük odalardaki testiler, binanın ticari bir işlevi olduğunun da göstergesidir. Binanın içindkiler yangından önce kaldırılmış ve odalarda erzak küpleri, bazı

çanak çömlek dışında çok az şey kalmıştır. Yangın kalıntıları arasında en dikkat çekici olan buluntular arasında iki tablet, yanmış bir silindir mühür ve silindir mühür baskılı bulla bulunmasıdır (Kulakoğlu, 2017, s. 341-402). Çanak çömleklerin çoğu Kaneş Karum'unun II. tabakasına özgüdür.

Tablo 2. 1. Kültepe Kaniş- Karum tabakaları²

Kültepe Kaniş/Kaneş		Karum
1	Roma	
2		
3	Hellenistik	
4	Demir Çağı	
5		
6	Kaniş Krallığı: Asur Ticaret Kolonileri Çağı (başkent)	Ia
7		Ib
8	Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelişi ve Karum'da yoğun iskan	II
9	İlk çark yapımı seramiğin ortaya çıkışı	III
10		IV
11	Erken Tunç Çağı III	
12		
13		
14	Erken Tunç Çağı II	
15		
16		
17		
18	Erken Tunç Çağı I	

II. tabakada görüldüğü gibi bu binadaki tahıl depolama küpleri de Alishar III tarzında boya ile süslenmiştir (Özgüç, T., 1999, s. 112).

Eski Saray, höyüğün 8. seviyesindeki ikinci idari binadır (Özgüç, T., 1999, s. 23). Daha sonra inşa edilen 7. seviyedeki "Warşama Sarayı" adı verilen sarayın duvarları ve surlarının altında, merkezde bulunan bir alanda, 80 m uzunluğunda kazılmış bir bölge yer almaktadır (Kulakoğlu, 2011, s. 43). Kerpiç duvarlar oldukça iyi korunmuş, taş temeller ise daha az ölçüde korunmuştur (Kulakoğlu, 2011, s. 43-44). Daha sonra üzerine inşa edilen sarayın aksine, Eski Saray tek bir yapıdan oluşmaz. En az üç binanın yer aldığı bir kompleks oluşturur. Geniş yapısal hasara rağmen bu saray, Neşa'nın tarihinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Eski Saray ve çevresindeki 4 m genişliğindeki dişli duvar tekniği ile inşa edilmiş surlar, yangından sonra

² Kulakoğlu, 2011, s. 41, Tablo 1.'den uyarlanmıştır.

restore edilmemiş ve kullanılmamıştır (Özgüç, T., 1999, s. 10). Terk edilmiş sarayın üzerine yeni bir saray ve şehir duvarı inşa edilmiştir.

Arkeolojik literatürde 7. seviye binası “Warşama Sarayı” olarak bilinir (Özgüç, T., 1999, s. 64). Sarayın çevre duvarı olarak da işlev gören hisar duvarı, 120x110 m uzunluğundadır ve temeli 2,5-4 m kalınlıktadır (Kulakoğlu, 2011, s. 43). Kuzey, batı ve güney yönlerinde 7 m aralıklarla payandalar bulunmaktadır. Doğudaki payandalar ise antik dönemde tahrip olmuş ve kaybolmuştur (Kulakoğlu, 2017, s. 341-402). Savunma duvarları, saray ile aynı anda inşa edilmiş, sarayla birlikte yanmış ve terk edilmiştir. Sarayın belirli bir plana göre inşa edilmiş olduğu ve Eski Saray’ın kalıntıları üzerine inşa edildiği görülmektedir. Saray planı, merkezi bir avlu, etrafına düzenlenmiş odalardan oluşan sistemiyle Hitit saray ve tapınaklarının öncüsüdür (Özgüç, T., 2002a, s. 460; Kulakoğlu, 2017, s. 341-402).

Höyükte yer alan birinci mabet, sitadeldaki saray yapısının batısında yer almaktadır. Dikdörtgen planlı ve dört köşesinde kule biçiminde çıkıntı bulunmaktadır. Burada dikkat çeken ise işlenmiş ve işlenmemiş iri temel taşlarının, Hitit mimarisinde de sıklıkla gördüğümüz ortostadların ilk örnekleri sayılabilecek özellikte olmalarıdır. Söz konusu yapı stili Kaneş’deki Ib katına ait büyük binaların ortak özelliğidir. Birinci mabet yapısı 7. kattaki büyük yangın sonucunda diğer binalar gibi terkedilmiştir (Özgüç, T., 1999, s. 46). İkinci mabedin ise birinci mabet ile planları birebir benzerdir. Ancak binanın önemli bir parçası Geç Hitit Dönemi’nde oldukça tahrip edilmiştir. Özgüç (1999, s. 48) bu iki bina için *“Planlarına göre bu yapıların bir saray veya büyük bir özel ev/köşk olmalarına imkan yoktur... Kaniş’de geniş alanlar kazılmış olmasına rağmen, geniş teşkilatlı bir mabet açığa çıkarılmamıştı. İçlerinde tanrı heykeli, sunağı bulunmamış veya korunmamış olmasına rağmen, ben yukarıda tanımını yaptığım bu iki binanın kutsal birer yapıdan, mabetten başka bir şey olacaklarını düşünemiyorum. Bunlar Kaniş’in, Ib döneminde bir araya toplanmış, ayrı tanrılara ait mabetleri temsil etmektedirler.”* yorumuyla söz konusu yapıların höyükte açığa çıkarılan diğer monumental yapılardan farklı olduklarını ve bu binaların olasılıkla mabet yapıları olması gerektiğini açıklamıştır.

Aşağı Şehir/ Karum, Kültepe’nin sadece yaklaşık 250 yıllık yerleşim görmüş bölümüdür. Anadolu’daki Eski Asur ticaret kolonisinin merkezi olan Karum, eldeki verilere göre yaklaşık 2 km çapındadır ve höyüğü kuzey, doğu ve güney yönlerinden hilal şeklinde çevirir (Kulakoğlu, 2017) Günümüze kadar süre gelen kazılar sonucunda, burada en sonuncusu iki aşamalı olmak üzere dört yerleşim katı ortaya çıkmıştır. En eski yerleşim, dokunulmamış toprak üzerine inşa edilmiş IV. tabakadır. Küçük kerpiç binalarda, çark yapımı Hitit çanak çömleğinin en erken örneklerine bu katta karşılaşılmaktadır (Özgüç, T., 2002a, s. 460). III. tabakada ise el yapımı monokrom çanak çömlek miktarı, çok renkli çanak çömlek çeşidinden fazla görülmektedir. Bu katlar M.Ö. III. bin yılın sonları ile II. bin yılın başlarına tarihlendirilmiştir. IV. ve III. yapı katları yerini Asurlu tüccarların ticari faaliyet için gelip buraya yerleşmesi ve arkalarında sayıca fazla çivi yazılı belge bırakmasıyla II. yapı katı ile başlar (Sagona ve Zimansky, 2009, s. 201-203). Karum II. yapı katı Asurlu tüccarların en yoğun faaliyet gösterdiği ve çivi yazılı belgelerin en

çok ele geçtiği tabakadır. II. yapı katında açığa çıkan belgelerde geçen resmi yöneticilerin ismi referans alınarak, M.Ö. 1972-1830 arasına tarihlendirilmiştir. Bu tabaka yangınla son bulmuş ve yangının beraberinde getirdiği yıkımla birlikte karumda en az bir nesil yerleşim yoktur (Kulakoğlu, 2017, s. 341-402). Açığa çıkan çivi yazılı belgeler yardımıyla Ib tabakası M.Ö. 1810-1710 arasına tarihlenmekte ancak bu tabakada ticari etkinlikler nispeten daha azdır (Veenhof 1997, s. 308). Karum Ia tabakası ise oldukça zayıflamış sonuncu karum yerleşimini temsil etmektedir. Bu tabakaya ait çivi yazılı belge bulunmamaktadır (Özgüç, T., 1986a, s. 268).

2.1.2. Boğazköy- Hattuş

Hititlerin başkenti olarak bilinen Hattuş, Çorum ilinin Boğazkale ilçesinde, Ankara'nın 150 km doğusunda ve antik Kapadokya Bölgesi'nin kuzey sınırının yakınlarında yer almaktadır (Seeher, 2002, s. 461). 1834 yılında Fransız gezgin C. Texier tarafından keşfedilen Boğazköy-Hattuşa'daki ilk bilimsel kazı çalışmaları, 1906 yılında H. Winckler ve T. Macridy Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (Klengel, 1999, s. 7). Bu dönemde yapılan çalışmalar sonucunda, açığa çıkarılan tabletlerin okunmasıyla kentnin Hitit başkenti Hattuşa olduğu anlaşılmıştır. 1907 yılında O. Puchstein'in katılımıyla da Hattuşa kazıları, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Doğu İncelemeleri Kurumu tarafından yürütülmeye başlamış (Puchstein, 1912, s. 3-4) ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle çalışmalara bir dönem ara verildikten sonra 1931 yılında K. Bittel'in başkanlığında sistematik kazı çalışmalarına yeniden başlanılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında tekrar sekteye uğrayan kazılar, 1981-93 yıllarında P. Neve'nin başkanlığında devamlılığını sürdürdükten sonra J. Seeher çalışmaları devralmıştır. Günümüzde de A. Schachner başkanlığında Boğazköy-Hattuşa'da sistematik kazı çalışmaları devam etmektedir.

Hattuşa antik kentinde yapılan kazılar, M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da ortaya çıkan tek imparatorluğun başkentini gün ışığına çıkarmıştır. Kazılar, bölgedeki kültürel gelişimin zirvesini temsil eden bu kentnin yerleşim tarihini de ortaya çıkarmıştır. Hititlerin başkent olarak seçtiği Hattuşa'da kentnin geliştiği yerdeki yerleşim izleri yapılan çalışmalarla M.Ö. III. bin yıla tarihlendirilmiştir. Bu dönem için Orta Anadolu kronolojisinin terminolojik değerlendirmeleri üzerinde yeniden revizyon yapılması gerekse de Hattuşa'da söz konusu evre Erken Tunç Çağı'ndan, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na geçişi temsil ederek "Geçiş Evresi" olarak isimlendirilmiştir (Schachner, 2011, s. 18-19). Boğazköy-Hattuş, M.Ö. III. bin yıl sonlarından II. bin yıl sonlarına kadar yerleşim gördüğü için önemli bir merkezdir. M.Ö. III. bin yılın sonlarında Anadolu'daki yerli halk Hattiler, buradaki iskanı kente dönüştürerek, şehre "Hattuş" adını vermişlerdir. M.Ö. 19. yüzyılda Asurlu tüccarlar, idarenin Kültepe Kanış'ten yürütüldüğü Hattuş'da karum kurmuşlar ve Hattuş yöneticisinin korumasına karşılık kente zenginlik katmışlardır (Seeher, 2002, s. 461).

Hattuşa'da Geçiş Dönemi'ne ait iskanın oldukça yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Büyükkale; BK V tabakası (Neve, 1982, s. 7-20), Kuzeybatı Yamacı; Kuzeybatı 9-8. Tabakalar (Orthmann, 1963, s. 9-12) ve Aşağı Şehir; 5. Tabakalardaki (Naumann, 1957, s. 10-17; Neve, 1958, s. 20) kalıntılar yerleşimin sınırlarını belirlemektedir. Büyükkale'nin Geçiş Dönemi'nin son iki

sürecinde az miktarda düzensiz duvarların hatları açığa çıkarılmış ve bu hatlar da buradaki yapılanmanın Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na kadar kesintisiz geliştiğini göstermektedir (Neve, 1982, s. 18-20). Boğazköy-Hattuşa'daki Geçiş Dönemi kalıntılarına bakıldığında yerleşim içinde, Asurlu tüccarların gelişinden hemen öncesi süreçte, toplumsal hiyerarşinin varlığını görmek mümkündür (**Tablo 2. 2**) (Schachner, 1999, s. 67-69).

Tablo 2.2. Boğazköy-Hattuşa'nın Karum Dönemi Stratigrafisi³

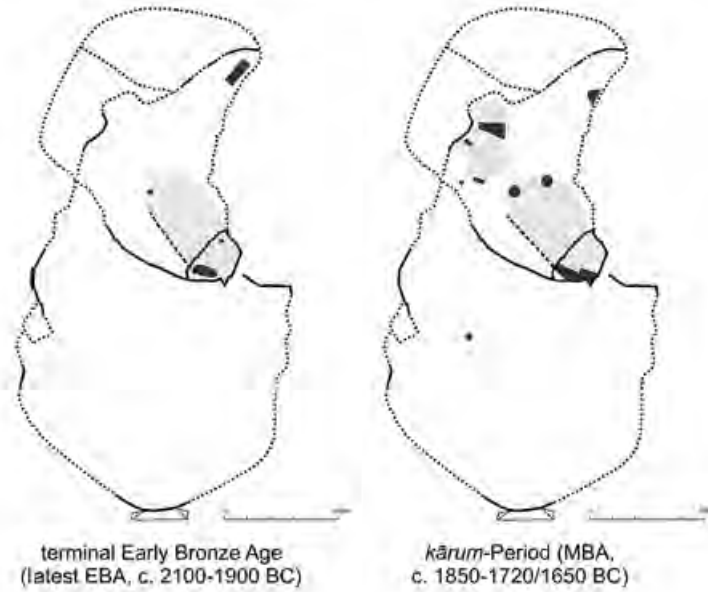
Boğazköy		Büyükkaya	Aşağı Şehir	Kuzeybatı Yamaç	Büyükkale	Yukarı Şehir	Yönetici
Kültür							
MÖ. 1700	ATKÇ	Platolarda yerleşim kalıntıları	Tabaka 4	Tabaka 7	IVc	Tahıl ambarları	
MÖ. 1800- 1700	ATKÇ	Yukarı Plato'da yapılaşma	Tabaka 4	8 a	IVd		? Anitta (1750 dolayları Pithana)
MÖ. 1900-1800	ATKÇ	Yukarı Plato'da yapılaşma	Tabaka 4	8 b	IVd		
MÖ. 2000-1900	ATKÇ		Tabaka 4	8 c-d	IVd		
MÖ. 2500-2000	ETÇ sonu "Geçiş Evresi"	Yerleşim	Tabaka 5	Tabaka 9	Tabaka V Yerleşim		

Schachner (2018, s. 88), Boğazköy-Hattuşa'daki Karum Dönemi yerleşmelerinin (**Şekil 2. 2**), söz konusu dönemi içeren kazı çalışmalarının büyük bir kısmının önceki yıllarda yapılması sebebiyle elde edilen radyokarbon analizlerinin yetersiz olduğunu ve Karum Dönemi yapılarının ne derece çağdaş olduklarını, bahsi geçen sebeple günümüzde tartışmalı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca yapılar arasında mesafe bulunması ve eğimden dolayı yükseklik farklarının olması da

³ Schachner, 2019, s. 14-15-16-17'den uyarlanmıştır.

mevcut soruna eklenmiştir (Schachner, 2018, s. 88). Aşağı Şehir’de diğer bölgelerin aksine Geçiş ve Karum dönemleri arasında stratigrafik bağlantı tespit edilememiştir. Aşağı Şehir’de özellikle kuzeyde yapılan kazı çalışmalarında Karum Dönemi’nin gelişmiş evresine ait yapıların iskan görmemiş toprak üzerine kurulduğu anlaşılmış ve bu durum, Büyükkale ve Kuzeybatı yamacını içeren çekirdek bir yerleşime daha sonra eklenmiş olabileceğini düşündürmüştür (Schachner, 2018, s. 89).

Boğazköy-Hattuş’da en eski iskan izlerinin yer aldığı Büyükkale ve kuzeybatı yamacında, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na denk gelen kalıntılara rastlanmıştır (Neve, 1982, s. 21-33; Schachner, 1999, s. 116-118). Büyükkale IVd tabakasında bir yapıdaki arkeolojik buluntular değerlendirilerek, binanın depo işlevi gördüğü tespit edilmiştir (Neve, 1982, s. 26-28; Müler-Karpe, A., 1994, s. 68-70). Söz konusu yapıda hiç çivi yazılı belge bulunmaması, aksine mühür ve hatırı sayılır miktarda mühür baskısının ele geçmesi, yapının bir zanaatkar/tüccar tarafından kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür (Neve, 1982, s. 29). Ayrıca yapının mimari özellikleri değerlendirildiğinde, ETÇ III konut mimarisi özelliklerinden ayrışmadığı ve geleneğe devam edildiği görülmüştür (Schachner, 1999, s. 67-70/80-82).

Şekil 2. 2. Boğazköy- Hattuş, Erken Tunç Çağı ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı iskanı (Schachner, 2017, fig. 2)

Kuzeybatı yamaçtaki yerleşim ve organizasyon ise diğer bölgelerden farklılaşmaktadır. Burada yer alan konutlar diğer bölgelerdeki konut mimarilerine göre nispeten daha küçüktür (Schirmer, 1969, Ek. 12). Arkeolojik buluntuların arasında tablet, mühür ya da lüks seramiğin bulunmaması, burayı Aşağı Şehir ve Büyükkale’den farklı kılmaktadır. Yapıların özellikleri ve kanalda tespit edilen çok sayıda seramik, bu alanın çanak çömlek üretimi ile ilgili zanaatkarların bulunduğu alan olabileceğini düşündürmüştür (Schirmer, 1969, s. 32-40).

Ambarlıkaya'nın hemen bitişinde yer alan, 8a tabakasına ait "pithoslu yapı" ise farklı mimari özelliği ve buluntuları ile yapının bir konut olamayacağını göstermektedir. Yapı, depo yapısı olup, muhtemelen küplerin depolanması için kullanılmıştır (Schirmer, 1969, Ek. 13; Strupler, 2013, s. 30-39). Ambarlıkaya'nın dibinde yer alan bu yapı Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlendirilen bir şehirde merkezi resmi yapıların varlığını göstermesi ve buna bağlı olarak ticari ve idari faaliyetleri yürüten idarecilerin olduğunu kanıtlamaktadır (Schachner, 2018, s. 91). Boğazköy-Hattuşa'daki Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait kalıntılar ve buluntular, bu dönemde Hattuş'un olduğunu göstermektedir. Nitekim Kültepe- Kaniş'ten Orta Anadolu ve kuzeye dağılacak ticaretin tam orta noktasında bulunan Boğazköy'ün coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda, buranın önemli bir merkez olması şaşırtıcı değildir.

2.1.3. Alışar Höyük

Yozgat ilinin 47 km güneydoğusunda, Sorgun ilçesinin güneyinde yer alan Alışar Höyük, Delice ve Karak havzasında verimli bir arazide konumlanmıştır (Gorny, 1995a, s. 160). 18 hektarlık oturma alanına sahip (Gorny, 1995b, s. 66) Alışar Höyük, Karum Dönemi'nin iki büyük merkezi Kültepe-Kaniş ve Boğazköy-Hattuşa'nın arasında yer almaktadır. İlk sistematik kazılar 1927-32 yıllarında H. H. Von der Osten başkanlığında başlamıştır. R. L. Gorny başkanlığında 1993-94 yıllarında tekrar başlayan Alışar Höyük kazıları, kısa süreliğine bilimsel çalışmalarına devam etmiştir (Gorny, 1995c, s. 52).

1927-32 yıllarındaki kazı çalışmaları höyüğün sitadel ve teras kısmında sürdürülmüş ve sitadelde 19, terasta 14 yapı katı saptanmıştır (Von der Osten, 1937, s. 72). Höyük, yaklaşık 245x145 m boyutlarındadır ve çevresindeki oavadan 5-8 m yükselen, aşağı yukarı 520x350 metrelik bir terasla çevrilidir. Terasın şekli esas olarak Alışar höyüğün etrafını çevreleyen bir sur duvarından kaynaklanmaktadır. M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında inşa edildiği düşünölen sur duvarı, alanın yaklaşık 18 hektarlık bölümünü çevrelemiştir. Höyüğün stratigrafisi, Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine (Von der Osten, 1982, s. 72) kadar kesintisiz devamlılığını sürdürmesi açısından, Orta Anadolu arkeolojisinde Alışar Höyük stratigrafisi önemli bir yere sahiptir.

Çivi yazılı belgelerde bahsi geçen Karum Dönemi'ne ait yerleşim merkezleri ve karum/wabartumlardan bir önceki bölümde bahsedilmiştir. Karum Dönemi'e ait metinlerde adı geçen "Ankuwa/ Amkuwa" isimli kentin ve buradaki wabartumun Alışar Höyük'de olup olmayacağı tartışmalara sebep olmuştur. Akurgal, Alışar'da ele geçen Asurlu tüccarlara ait belgelerin varlığı sebebiyle, burada wabartum olması gerektiğini savunmuştur (Akurgal, 2005, s. 45). Balkan, Alışar'da bulunan (OIP. 27, No. 17) ancak oldukça noksan olan bir tablette Amkuwa, ubartu ve rubā'um ifadelerinin ve Nabi-Enlil'e ait mektupların içeriklerini değerlendirerek, söz konusu yazılı belgelerin Alışar'a atıfta bulunması gerektiğini bildirmiştir (Balkan, 1957, s. 50-51). Ünal (1981, s. 487) ise Ankuwa/Amkuwa- Alışar eşitliğinin kuşkulu olabileceğini öne sürmüştür. Ankuwa kentinin Hitit Devleti öncesinde kurulmuş Hatti kökenli bir şehir olduğunu kentin baş tanrıçasının isminin Hatti kökenli "Katahha" olmasından da anlaşılmaktadır (Ünal,

1988, s. 1469-1503). Ankuwa kentinin tarihini aydınlatan yazılı kaynaklar, Alişar'dan ele geçen Eski Asurca yazılmış belgelerdir. Ayrıca Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelerek Ankuwa'da pazar yeri kurup sarayın ihtiyaçlarını karşıladıklarını da yine Alişar yazılı belgelerinden öğrenmekteyiz (Ünal, 1988, s. 1469-1503).

Sitadel ve terasta yürütülen Alişar Höyük'teki kazı çalışmalarında, Kaniş-Karum Ib ve II tabakalarının Alişar'da 10T ve 11T tabakaları ile çağdaş olduğu tespit edilmiştir. Kaniş-Karum Ib tabakasıyla çağdaş çivi yazılı metinler Alişar'da terasta 10T tabakasında ele geçmiştir. 11T tabakasında, Kaniş-Karum II tabakasıyla çağdaş evler açığa çıkarılmıştır (Schmidt, 1932, s. 15-16).

2.1.4. Kaman- Kalehöyük

Kaman- Kalehöyük, Ankara'nın yaklaşık 100 km güneydoğusunda, Kırşehir ili, Kaman ilçesinin 3 km doğusunda yer almaktadır. Höyük, yaklaşık 16 m yüksekliğinde, 280 m çapında dairesel bir yapıda ve şekli trapezoidaldir. Kaman- Kalehöyük'te 1985 yılında Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi (Eastern Culture Center in Japan) bir ön arkeolojik kazı gerçekleştirmiştir (Omura, 1991, s. 1096). 1986 yılında tam ölçekli kazılar başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Kazı çalışmaları Kuzey Açması, Güney Açması ve Şehir Duvarı Açması olarak üç alanda devam etmektedir (Omura, 2011, s. 2). 1986 ve 2009 yılları arasında Kaman-Kalehöyük'te yapılan kazı çalışmalarında kuzey açmasında dört ana tabaka tespit edilmiştir; I. Tabaka Osmanlı Dönemi, II. Tabaka Demir Çağı, III. Tabaka Orta-Geç Tunç Çağı ve IV. Tabaka Erken Tunç Çağı'dır. Ayrıca her tabakadan elde edilen mimari kalıntılar ve buluntulara göre ana tabakalar, Tabaka Ia ve Ib, Tabaka IIa, IIc, IId, Tabaka IIIa, IIIb, IIIc, Tabaka IVa ve IVb olmak üzere alt bölümlere ayrılmıştır. Tabaka IIIc ise Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na denk gelmektedir (Omura, 2011, s. 11).

Kazı çalışmalarında Tabaka IIIb'nin taş duvarlarının bir kısmı kaldırıldıktan sonra Karum Dönemi'ne tarihlenen (Tabaka IIIc) yanmış mimari kalıntılarında dokuz oda tamamen açığa çıkarılmıştır. Tabaka IIIc'deki tüm mimari yapılar şiddetli bir yangına maruz kalmıştır. Bu tabakadaki en önemli keşif ise yanmış mimari kalıntılar içerisinde ele geçen insan iskeletleridir (Hunt, 2006, s. 111-119; Hunt, 2007, s. 187-191). İskeletlerin tamamı ağır hasar görmüş olup, yangının yoğunluğuna tanıklık etmektedir. Tabaka IIIc'deki Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait tüm mimari kalıntılar, Tabaka IIIb'deki yuvarlak yapıların inşası nedeniyle oldukça tahrip olmuştur (Omura, 2011, s. 11).

2.1.5. Büklükale

Kırıkkale ili, Karakeçili ilçesine bağlıdır. Ankara'nın 100 km güneydoğusunda, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü (JIAA) ve K. Matsumura tarafından 1991- 2006 ve 2008 yıllarında yüzey araştırmaları gerçekleştirilen Büklükale'de M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısına tarihlenen, ayrıca Hitit İmparatorluk Dönemi için kronolojik ve arkeolojik bulgu boşluğunu doldurması öngörülerek 2009 yılında sistematik kazı çalışmalarına başlanılmıştır (Matsumura, 2011, s.

411). 2009 yılından bu yana Kızılırmak'ın batısındaki Büklükale'de yaklaşık 30 hektarlık bir alanda sistematik kazı çalışmaları yürütülmektedir. Kızılırmak'ın önemli bir geçişini kontrol eden Büklükale, Tunç Çağı Wahşuşana'sının (Forlanini, 2008, s. 59) ticari trafik noktası, Durhumit'in (Barjamovic vd, 2012, s. 69) bakır pazarı ve Ninašša (Corti, 2017, s. 232) şehri ile ilişkilendirilmiştir. Büklükale'nin stratigrafisi, I. kat; Osmanlı ve Bizans Dönemi, II. kat; Demir Çağı ve Helenistik Dönem (geç, orta ve erken dönem), III. kat; M.Ö. II. bin yıl (Geç ve Orta Tunç Çağı), IV. kat; M.Ö. III. bin yıl olarak sıralanmaktadır (Matsumura, 2013, s. 399). Yerleşim yeri tepe ve aşağı şehir olarak iki bölüme ayrılmıştır. Büklükale, Karum Dönemi ile Hitit Dönemi arasındaki boşluğu doldurabilecek ve Hitit krallığının oluşum sürecini anlamaya yönelik ipuçları sağlayabilecek yerlerinden biridir (Matsumura, 2011, s. 411).

2010 yılından itibaren Büklükale'de yapılan jeofizik araştırmaları, yerleşimin önemli bir kısmını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Araştırmalardan elde edilen sonuç, surlarla çevrili büyük bir yerleşim yerinin varlığını göstermektedir. Yerleşimin kuzeybatı kısmında en az üç aşamaya ait şehir duvarları izlenmektedir. Tespit edilen iki sur duvarının muhtemelen Karum Dönemi'ne tarihlenmesi gerektiği düşünülmüştür (Matsumura, 2011, s. 413). Nitekim aşağı şehirde aynı seviyeye ait çanak çömlek gruplarının neredeyse tamamının M.Ö. II. binin ilk yarısına ait olduğu tespit edilmiştir (Matsumura, 2020, s. 235-236). Arkeolojik kanıtlar Büklükale'nin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Güneyde yer alan sitadelde iki yapı katına tarihlendirilebilen anıtsal bir bina keşfedilmiştir. Doğudaki teras duvarı, yamaçta 7 metreden yüksek olup devasa taşlarla yapılmıştır. Yapının mimari özellikleri değerlendirildiğinde, bu yapının ya idari bir bina ya da bir kral/yöneticinin konutu olabileceği düşünülmektedir (Matsumura, 2020, s. 239). Söz konusu binanın iki evresi de yangınla son bulmuştur. Binadan elde edilen karbon örneklerinin C14 analiz sonuçlarına göre bina ilk olarak M.Ö. 1980 civarında Kültepe-Kaniş/Karum II. tabaka ile çağdaş iken yaklaşık M.Ö. 1870 civarında terk edilmiştir. Yaklaşık yüz yıl aradan sonra Karum Ib tabakası ile çağdaş dönemde yeniden inşa edilerek son yangına kadar kullanılmaya devam edildiği tespit edilmiştir. Bu son yangın ise M.Ö. 16. yüzyılın ilk yarısında Eski Hitit Dönemi'nde meydana gelmiştir. Bu durum binanın Karum Ib döneminden, Hitit Krallığı'nın başlangıcına, yani geçiş döneminde farklı kültürel özellikler ortaya koyduğu dikkate değerdir (Matsumura, 2020, s. 239).

2.1.6. Kayalınar- Şamuha

Kayalınar- Şamuha, Sivas ilinin Yıldızeli ilçesinde Kayalınar köyünün yakınlarında Kızılırmak'ın kuzey kıyısında ve verimli bir ovada konumlanmıştır. 1999 yılında yüzeyden ele geçen bir çivi yazılı tablet, bilim dünyasının dikkatini buraya çekmiştir. 2002- 2003 yıllarında yüzey araştırmaları ve jeofizik çalışmalarıyla 2005 yılında ilk sistemli kazı çalışmaları başlatılmıştır (Müller-Karpe, V. ve Müller-Karpe, A., 2011, s. 407). Çalışmalar, Harabe mevki olarak adlandırılan, kentin güneydoğu tepesinde sürdürülmüştür. Yoğun tarım faaliyetleri

nedeniyle oldukça hasara uğramış olan arkeolojik kalıntılar, kazı çalışmalarının başlamasıyla tamamen yok olmasının önüne geçilmiştir. Sistematik kazılar sonucunda kentte altı yapı katı tespit edilmiştir. Bunlar, Tabaka 1; Geç Roma (güneydoğu tepesinin tamamı Helenistik Dönem'den Erken Bizans'a kadar nekropol olarak kullanılmış), Tabaka 2; Hitit İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 13. yüzyıl), Tabaka 3-4; Orta Hitit Dönemi (4. Tabakanın başlangıcı Eski Hitit Dönemi'ni içermektedir), Tabaka 5; Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Tabaka 6; Kalkolitik Çağ'a denk gelmektedir.

Geniş şehir alanında, eski yerleşim kalıntılarının tamamen düzleştirildiği ve günümüzde de ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetler için kullanılan bölgede, arkeolojik çalışmalar "Güneydoğu Tepe" olarak adlandırılan alana odaklanmıştır. Bu ve diğer tepeler, akarsu yatağını kuzeyden sınırlayan bir çakıl terasının güney kenarında doğal bir yükselti oluşturur. Yüzey buluntuları göz önüne alındığında bu alanın yerleşiminin Kalkolitik Çağ'a kadar uzandığı tespit edilmiştir. Güneydoğu Tepe, esasen doğal akarsu çakıl tortularından oluşmasına rağmen, üst kısımlarında yerleşim tortularının üst üste yığılması nedeniyle bir "höyük" karakteri taşımaktadır. Ancak büyük Hitit yapılarının inşası sırasında, arazinin önemli kısımları düzleştirilmiş ve eski yerleşim tabakaları kazılmıştır. Güneydoğu Tepesi'nin zirvesinde ve yavaşça eğilen kuzey yamaçta Hitit Krallığı Dönemi'ne ait iki büyük yapının bulunduğu ve bu yapıların eski şehir bölgesini tamamen domine etmiş olabileceği görülmüştür. Güneyde, yamaç kenarına doğrudan inşa edilen yapıya "Yapı A", kuzeydeki yapıya ise "Yapı B" denir. İki Hitit yapısı, A ve B tamamen gün yüzüne çıkarılmış ve stratigrafik konumları ile iç aşama bölümleri yeterince netleştirilmiştir. Bu iki büyük kamu yapısının arasında, Karum Dönemi'ne ait eski yerleşim yapıları açığa çıkarılmıştır.

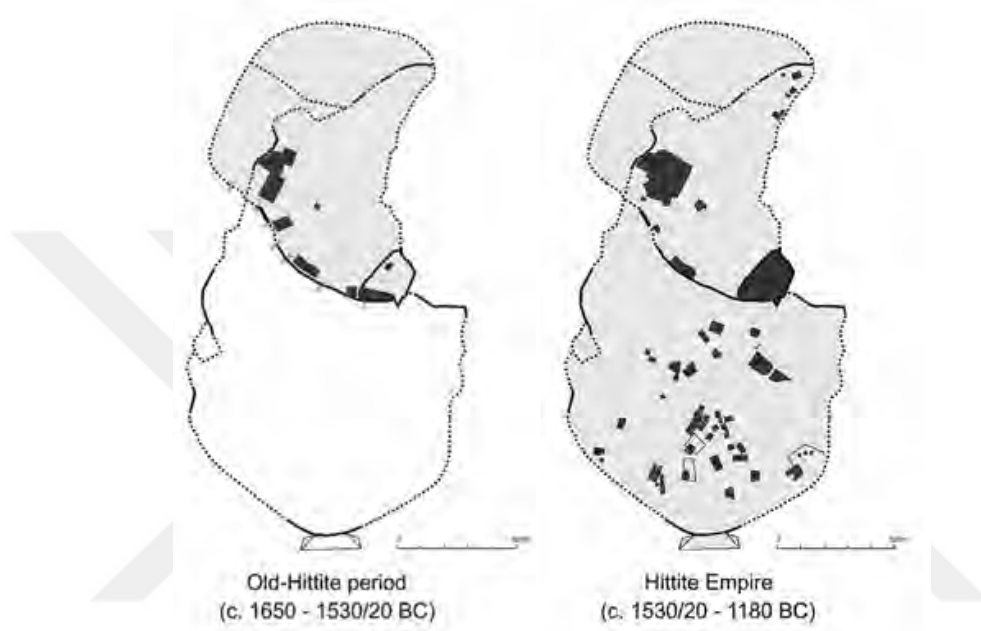
Tabaka 5'e ait kalıntılar, Karum Dönemi'nde Kayalıpınar'ın da yoğun ticaret ağı içerisindeki önemli merkezlerden biri olduğunu göstermektedir. Bir konuta ait yapı kalıntılarında açığa çıkarılan Eski Asurca tabletler hem yapının sahibi hakkında (Tamura'nın Evi) hem de ticaret hakkında bilgiler içermektedir. Karum Dönemi'ne ait yazılı belge içeren sayılı merkezden biri olan Kayalıpınar ve buradan ele geçen çivi yazılı tabletler dışında çok sayıda mühür baskıları (*bulla*) da ticaretin yoğunluğunu destekleyen buluntular arasındadır. Kayalıpınar'da tüccarların konutlarından ele geçen Anadolu üslubundaki damga mühür baskılarının beraberinde Eski Asur ve Suriye üslubunda silindir mühür baskıları da ele geçmiştir. Mühür baskılarında görülen bazı motiflerin Asurlu tüccarlarla birlikte Anadolu'ya gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu motiflerin benzer örneklerine Kültepe, Alişar, Boğazköy ve Achemhöyük'te rastlanmakta ve ayrıca Basra Körfezi'ne kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir.

2.2. Hitit Dönemi Yerleşimleri

2.2.1. Boğazköy- Hattuşa

Boğazköy-Hattuşa birçok dönemde iskanını sürdürmüş olmasına rağmen Anadolu'da ilk merkezi siyasi birliği kuran Hitit Devleti'nin başkenti olmasıyla bilinir (**Şekil 2. 3**). İlk yerleşim

izleri M.Ö. III. bin yılda görülse de Geç Tunç Çağı'nda en önemli metropollerden biri olmuştur. Boğazköy'ün başkent olarak seçilmesinin nedeni tesadüf olmamalıdır. Geçilmesi güç dağ sırasının eteklerine kurulan Hattuşa, açık platodan gelecek tehditlere karşı coğrafik özellikleri nedeniyle oldukça korunaklıdır. I. Hattuşili tarafından temelleri atılan kent, daha önceki yerleşimlerinde de olduğu gibi Büyükkale ve Aşağı Şehir özelinde gelişimini sürdürmüştür (Schachner, 2019a, s. 57-58). Hattuşa'nın coğrafi yapısının engebeli ve kayalık olması kentin mimari özelliklerini şekillendirmiş ve buranın anıtsal niteliğine kavuşmasının önünü açmıştır.

Şekil 2. 3. Boğazköy- Hattuşa, Hitit Dönemi iskan durumu (Schachner, 2017, fig. 2)

Hattuşa'nın en parlak, en yoğun yerleşim izlerinin ve en geniş sınırlarına ulaştığı M.Ö. 1650-1180 yıllarında kent Aşağı Şehir (eski kent) ve Yukarı Şehir (yeni kent)'den oluşmaktadır. Bu ayırım hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. İmparatorluk Dönemi'nde aşağı yukarı 6,8 km uzunluğunda sur ile çevrelenmiş olan iki alan kent dışındaki yaşam ile bir bütünlük içermektedir (Schachner, 2019a, s. 57). Anadolu'nun geleneksel yönetim tarzında varlığını koruyan ve mütevazî bir yerel beylikten Doğu Akdeniz havzasını kontrolü altına alan ve güçlü bir krallığın başkentini yaratan Hititler, Geç Tunç Çağı'nın en büyük sosyo-politik başarısının temellerini Boğazköy-Hattuşa'da atmışlardır. Beylikten devlete geçişin izleri Hattuşa'nın büyük ve kültürel ölçüde zenginleşmesiyle doğru orantılı ilerlemiştir (**Tablo 2. 3**) (Schachner, 2019a, s. 57-58).

Karum Dönemi'nde Hattuş(a)'un M.Ö. 18. yüzyılın sonlarında yıkıldığı/fethedildiği bilinmektedir. M.Ö. 1665-1640 yıllarında I. Hattuşili kenti yeniden bir merkez konumuna getirdikten kısa süre sonra kentin tahkimatı genişlemiştir. En geç M.Ö. 16. yüzyılda, ilk monumental sur olan "poternli sur" inşa edilmiştir. Ancak söz konusu tahkimat sisteminin

daha öncesinde de inşa edilmiş olabileceğine dair emareler de oldukça kuvvetlidir (Simon, 2011, s. 243; Seeherr, 2000, s. 356-358; Schoop ve Seeher, 2006, s. 59-60).

Tablo 2. 3. Boğazköy-Hattuşa'nın Hitit Dönemi Stratigrafisi⁴

Boğazköy Hattuşa		Büyükkaya	Aşağı Şehir	Kuzeybatı Yamaç	Büyük kale	Yukarı Şehir	Yazılıkaya
Kültür							
MÖ. 1200	Hitit İmparatorluk sonu				IIIa III		Kutsal Alan
MÖ. 1300-1200	Hitit İmparatorluk (Son evre)	Tahıl ambarları	Tabaka Ia Tabaka Ib	5	III	Y.Şehir 2- çömlekçi Mah. Y.Şehir 3- Tapınak	Kutsal Alan
MÖ. 1400-1300	Hitit İmparatorluk (İlk evre)	Tahıl ambarları Yukarı Plato'da yapılaşma	Tabaka 2	5 6	III	Y.Şehir 3- Tapınak	Kutsal Alan
MÖ. 1500-1400	Orta Hitit	Yukarı Plato'da yapılaşma	Tabaka 3	6	IVa-b	Tapınak?	Kutsal Alan
MÖ. 1600-1500	Orta Hitit Eski Hitit	Yukarı Plato'da yapılaşma	Tabaka 3	?	IVa-b	Sarıkaya önünde yapılaşma Güney havuzlar	?
MÖ. 1700-1600	Eski Hitit ATKÇ	Doğu sur duvarı, platolarda yerleşim izleri	? 4	Poternli sur ve tahıl ambarı Tabaka 7	IVc	Tahıl ambarları	

⁴ Schachner, 2019, s. 14-15-16-17'den uyarlanmıştır.

Hitit tahkimat sistemi için karakteristik bir özellik olan sandık duvar uygulamasının Hattuşa'daki ilk örneği "poternli sur"dur. Son yıllardaki çalışmalarla (Aşağı Şehir'in güneyindeki kazılarda) poternli surun planı dikkate alındığında bütünlük göstermediği tespit edilmiş ve muhtemelen aşamalı bir süreç içerisinde inşa edildiği düşünülmüştür (Schachner, 2019a, s. 60). M.Ö. 17. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Büyükkale'nin kuzeybatı yamacındaki poternli sur ve silolar, Hitit'in ilk büyük ölçekli yapılaşma sürecini oluşturmaktadır (Schachner, 2019a, s. 61).

Büyükkale IVd tabakasındaki (ATKÇ) kalıntılara bakıldığında daha büyük evler yer alırken IVc tabakasındaki (Hitit Dönemi başlangıç evresi) farklı değişimler görülmektedir. Hitit Dönemi'nde Büyükkale'nin eteğine yapılan tahkimat hattı, buranın diğer alanlardan ayrı tutulduğunu gösteren somut kanıttır (Schachner, 2019a, s. 61). İmparatorluk sürecine doğru Hattuşa kapıları, yapıları ve kutsal alanlarıyla oldukça anıtsal bir hal almıştır.

2.2.2. Ortaköy-Şapinuva

Ortaköy-Şapinuva, Çorum'un 50 km güneydoğusunda yer almaktadır. Bu bölgede, 1990 yılında kazı çalışmalarına başlanmış (Süel, 1992, s. 492) ve çok önemli bir Hitit şehri bilim dünyasındaki yerini almıştır. Bugüne kadar yapılan kazılarla Hitit Dönemi'ne ait büyük yapı kompleksleri gün yüzüne çıkarılmıştır (Süel, 2011, s. 99-100). Ortaköy-Şapinuva'da kazılar iki bölgede yürütülmektedir. Bunlar; Tepelerarası Mevkii (Süel, 2020, s. 29; İpek ve Gerçek, 2023, s. 90- 91; İpek vd., 2023, s. 395- 408) ve Ağılönü Mevkii (Süel ve Süel, 2002, s. 414)'dir. Tepelerarası mevkiinde, idari bir bina olarak nitelendirilen A binasında, sayıları 2500'ü aşan Hitit arşivine ait çivi yazılı tabletler ve tablet parçaları bulunmuştur. Arşivlere ait tablet ve parçaları, bu anıtsal yapının üst düzey kalıntıları arasında ortaya çıkarılmıştır. Şu ana kadar üç farklı arşiv yeri tespit edilmiştir. Ortaköy tabletleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, şehrin Hitit Dönemi'nde Sapinuva olarak adlandırıldığını ve çok önemli, stratejik bir konumda yer aldığı belirlenmiştir. Şehir, önemli bir geçiş noktası üzerinde yer almaktadır; doğusunda Kelkit Vadisi ve Amasya-Göynücek ovasının devamı, batısında ise Sungurlu-Alaca ovasını birleştiren bir geçiş vardır. Bu rota Boğazköy'e ulaşmaktadır. Coğrafi öneminin yanı sıra, yaklaşık 5 km uzaklıkta bulunan Çekerek Nehri ve korunaklı, verimli bir dağlık vadi içindeki konumu sayesinde, yerleşmenin ılıman bir iklimi vardır. Şehir, çevresindeki dağlardan yoğun ormanlardan odun temin etmekte ve bol su kaynaklarından su sağlamaktadır (Süel, 1998, s. 43-44).

Resmi mektuplardaki ifadeler, örneğin; *"Efendim, Büyük Kral! Şehirde her şey yolunda, düşmanlardan korunmaktadır"* gibi, Sapinuva'nın idari sınırlarının birçok kasabayı kapsadığını ve geniş bir bölgeyi içerdiğini göstermektedir. Ortaköy metinlerine göre, kraliyet çifti Büyük Kral III. Tutḫaliya ve eşi Taduḫepa, M.Ö. 14. yüzyılda Sapinuva'da hüküm sürmüştür. III. Tutḫaliya'nın ölümünden sonra, oğlu I. Şuppiluliuma da buradan Hitit Krallığı'nı yönetmiştir

(Süel, 1998, s. 43-44). Ayrıca yazılı kaynaklar değerlendirildiğinde, II. Mursili'nin de Şapinuva kentini kullandığı bilinmektedir. Bu durum Şapinuva'nın öneminin sadece Orta Hitit Dönemi'nde değil, İmparatorlukta da devam ettiğini gösterir (Süel, 2020, s. 28).

Şehir, sadece Hitit Devleti'nin başkenti değil, aynı zamanda Hitit dünyasının da çok önemli bir dini merkezidir. Hitit metinlerinde yer alan ve potansiyel kirlenmeyi temizlemek amacıyla gerçekleştirilen ritüeller, kadim bir geleneği temsil etmektedir. Bu ritüellerin en önemlilerinden biri itkalzi ritüelidir. İtkalzi ritüelleri özellikle kraliyet ailesini arındırmak amacıyla yapılmaktaydı (Süel, 2014, s. 943). Bu ritüeller, arındırıcı törenleri içermekteydi. İtkalzi arındırma ritüellerinin Ortaköy-Şapinuva'da D Binası'nda gerçekleştirildiği öne sürülmektedir.

Ortaköy'de dini önemi olan bir diğer alan, Ağlönü bölgesidir. Ağlönü, kuzeyden güneye uzanan dikdörtgen bir yarımadaı andırarak, 30 bin m²'lik bir alan kaplamaktadır. Batı, güney ve doğu taraflarından derin yarıklarla çevrilidir (Süel, A., ve Süel, M., 2002, s. 414). Ağlönü kazıları, bu bölgenin doğu tarafında 2000 yılında başlamıştır. Kazılarda, kuzey-güney yönünde döşenmiş taşlardan oluşan bir sokak ve birkaç atölye keşfedilmiştir (Süel, 2011, s. 945). Taş döşemenin (Süel, 2010, s. 34) etrafındaki bulgular ve kurban törenleri için bir alanın keşfi, bu bölgenin kutsal bir alanla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir (Süel, A., ve Süel, A., 2010, s. 101)

2.2.3. Alaca Höyük

Çorum ili, Alaca ilçesi, Alacahöyük köyünde, Hitit başkenti Hattuşa'nın 25 km kuzey doğusunda yer almaktadır. Boğazköy'den bağımsız bir stratigrafi sunmaktadır. İlk kazılar 1907 yılında T. Makridy tarafından gerçekleştirilmiştir. Ardından 1935 ile 1983 yılları arasında H. Z. Koşay, R. O. Arık ve M. Akok tarafından yapılmıştır. A. Çınaroğlu 1998 yılında yeni kazılara başlamıştır. 2020 yılından itibaren de T. Yıldırım başkanlığında kazılara devam edilmektedir (Koşay ve Akok, 1947, s. 152-154; Özgüç, 2002b, s. 468-469; Genz ve Mielke, 2011a, s. 5).

Alaca Höyük, Anadolu'nun en önemli yerleşim yerlerinden biri olup, Hititler, Hatti halkı ve diğer eski Anadolu kültürlerinin izlerini taşıyan zengin bir arkeolojik mirasa sahiptir. İlk yerleşimlerin Geç Kalkolitik Çağ'a kadar uzandığı bu höyük, özellikle Erken Tunç Çağı ve Hitit Dönemi'nde büyük bir öneme sahip olmuştur. Alaca Höyük'te gerçekleştirilen kazılar, yerleşimin tarih boyunca farklı kültür katmanlarını barındırdığını ortaya koymuştur (Çınaroğlu ve Çelik, 2013, s. 196). IV. kültür katı, Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenmekte olup ana toprağın üzerinde tespit edilmiştir ve yerleşimin tarihsel sürekliliğinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. III. kültür katı olan Erken Tunç Çağı, dört yapı katından oluşur ve Anadolu'da madencilik ile sanatın zirveye ulaştığı bir dönemi temsil eder. Bu dönemde Hatti kültürüne ait güneş kursları, metal kaplar, savaş ve müzik aletleri gibi eserler, dönemin estetik anlayışını yansıtmaktadır (Çınaroğlu ve Çelik, 2013, s. 198). II. kültür katı, Hitit Dönemi'ne aittir ve M.Ö. II. bin yılda Hitit İmparatorluğu'nun etkilerini taşır. Bu dönemde Alaca Höyük, önemli bir kült

merkezi haline gelmiş, sfenksli kapı kuleleri ve Hitit bayramlarını betimleyen kabartmalar gibi eserlerle dikkat çekmiştir. Hitit kralları, AN.TAH.SUM Bayramı gibi önemli ritüeller için Alaca Höyük'e gelmiş ve bu yerleşim dini törenlerin merkezi olmuştur. Alaca Höyük'ün Hititler'in kutsal şehirlerinden biri olan Arinna olabileceği de öne sürülmektedir (Çınaroğlu ve Çelik, 2013, s. 198- 199). Hitit Dönemi'ne ait en dikkat çekici yapılardan biri olan mabet-saray kompleksi, yerleşimdeki en büyük tapınaklardan biri olarak değerlendirilmiştir. Yapının kuzey kesiminin bir tapınma odası olarak kullanıldığı düşünülmektedir, ancak tam işlevi henüz netleştirilememiştir (Çınaroğlu ve Çelik, 2013, s. 199). Alaca Höyük, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu'da hem kült hem de ticaret merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle güneş kursları, kral mezarları ve mimari yapıları, bu yerleşimin Anadolu arkeolojisi açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Hitit Dönemi'nde ritüel ve dini törenlerin merkezi olarak öne çıkan Alaca Höyük, tarihsel ve kültürel miras açısından eşsiz bir yerleşimdir. Farklı kültürlerin izlerini bir arada barındıran Alaca Höyük, bölgenin zengin tarihine ışık tutmaktadır.

2.2.4. Maşat Höyük- Tapikka

Maşat Höyük, Hitit Dönemi'ne ait önemli bir yerleşim yeri olarak askeri ve idari yapısıyla öne çıkmaktadır. Burada bulunan 116 kil tabletlik arşiv, höyüğün "Tapikka" adıyla bilinen bir Hitit yerleşimi olduğunu kanıtlamış (Alp, 1991) ve Hitit Devleti'nin sınır bölgelerindeki rolüne ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Arşivdeki metinler, Tapikka'nın düşman Kaşkalara karşı bir savunma noktası olduğunu ve yerel yönetim ile kontrolü sağladığını ortaya koymaktadır (Beckman, 1995; Klinger, 1996).

Maşat Höyük, Tokat ili Zile ilçesinin 20 kilometre güneyinde, Yalinyazı Köyü yakınlarında, verimli bir ovanın ortasında yer alır. Yaklaşık 224 x 400 metre boyutlarındaki bu oval yerleşim, doğal kaya çıkıntılarıyla desteklenmiş bir tepeyle taçlanmıştır. Höyük, ilk olarak 1943 yılında bir kil tabletin bulunmasıyla dikkat çekmiş, 1973-1974 yıllarında Tahsin Özgüç tarafından yürütülen kazılar sayesinde tarihsel önemi net bir şekilde ortaya konmuştur (Özgüç, T., 1978, 1980-1982).

Maşat Höyük'te Hitit Dönemi'ne ait üç kültür katı tespit edilmiş ve II. kültür katı, V yapı katıyla Hitit Dönemi'ni temsil eder. II. kültür katına ait IV. tabaka, Eski Hitit Dönemi'ne aittir ve bu tabakadan çok az kalıntı günümüze ulaşmıştır. Höyüğün asıl önem kazandığı dönem, M.Ö. 15-14. yüzyıllara tarihlenen Orta Hitit Dönemi, III. tabakada görülür (Özgüç, T., 1982). Bu tabakada bulunan Büyük Kral II. Tuthaliya'ya ait mühür baskıları ve kil tabletler, arşivin bu döneme ait olduğunu doğrulamaktadır (Güterbock, 1942). Höyüğün zirvesinde yer alan büyük bir saray kompleksi, sütunlu bir merkezi avluya ve çevresindeki odalara sahiptir. Avlunun altında yer alan mahzenlerde, pithoslarla donatılmış depo odaları bulunmaktadır. Bu saray, Tapikka'nın Hitit sarayı olarak değerlendirilmiştir (Özgüç, T., 1978, 1980,1982, 2002; Mielke, 2011b, s. 1045-104).

Sarayı çevreleyen ve “sitadel” olarak adlandırılan alan, Hititlerin kaya çıkıntılarında yararlanarak inşa ettikleri bir düzlükte yer alır. Sitadelin yanı sıra, aşağı şehirde de kazılar yapılmıştır ancak alanın tam boyutları henüz belirlenememiştir. Höyüğün sınırlarının, toprak birikintileri altında kalmış olabileceği düşünülmektedir (Özgüç, T., 1982).

M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen II. tabaka, Hitit İmparatorluğu’nun genişleme dönemine işaret eder. Bu dönemde sitadelin batısında büyük yapılar ve aşağı şehirde yeni inşa edilmiş binalar dikkat çekmektedir. Ancak bu yerleşim bir yangınla tahrip olmuştur (Özgüç, T., 1982). Hitit İmparatorluğu’nun çöküşüne denk gelen I. tabakada ise büyük yapı faaliyetleri bulunmamaktadır. Ancak höyükte ortaya çıkarılan Miken seramiği, bu yerleşimin ticaret ağlarına dahil olduğunu ve Geç Tunç Çağı’nda kültürel etkileşimlere sahne olduğunu göstermektedir (Mielke, 2011b, s. 1045-104).

Maşat Höyük, arkeolojik buluntularıyla Hitit tarihine dair eşsiz bilgiler sunmaktadır. Kil tablet arşivi, bölgenin idari ve askeri işlevlerini anlamamıza yardımcı olurken, saray yapıları ve yeniden inşa faaliyetleri, Hitit Devleti’nin sınır bölgelerindeki mücadelelerini ve savunma stratejilerini yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra Miken seramikleri, Maşat Höyük’ün ticaret yollarındaki rolünü ve bölgedeki kültürel etkileşimleri ortaya koymaktadır. Bu bulgular, höyüğün Hitit tarihindeki stratejik ve ekonomik önemini açıkça kanıtlamaktadır (Özgüç, T., 1982).

2.2.5. Alishar Höyük- Ankuwa?

Alishar Höyük kazıları, 1927 yılında Oriental Institute of Chicago’nun desteğiyle başlatılmış ve H. H. von der Osten tarafından yönetilmiştir. İlk kazı sezonu 1927’de gerçekleştirilmiştir. 1928 yılında höyüğün stratigrafik yapısı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kazı sırasında özellikle tabakaların derinliği ve yatay dağılımları dikkatle kaydedilmiş, bu veriler ışığında höyüğün tarihsel katmanları ortaya çıkarılmıştır (Schmidt, 1932, s. 1-2). Roma Dönemi’ne ait üst tabakaların kaldırılmasının ardından Hitit Dönemi’ne ulaşılmış, bu süreçte düzenli kazı metodları kullanılarak tabakalanma belirlenmiştir. Alishar Höyük’te yapılan kazılarda, başlangıçta dört ana mimari tabaka tespit edilmiş, daha sonra beşinci bir seviyenin de var olduğu belirlenmiştir. Bu tabakalar arasındaki kültürel değişimler, seramikler, metal objeler ve diğer küçük buluntularla saptanmıştır (Gorny, 1995, s. 170). Ayrıca, mimari kalıntılar tabakaları dikey ve yatay olarak birbirinden ayırmak için önemli ipuçları sunmuştur. 1928 kazı sezonunda, tabakaların kültürel dönemleri, buluntu yerleri ve analizlerle detaylandırılmıştır (Schmidt, 1932, s. 5).

Hitit Dönemi, Alishar Höyük’te tespit edilen en önemli tabakalardan biri olup, IV. tabaka olarak tanımlanmıştır. Bu tabakada saray duvarları ve çivi yazılı tabletler gibi dikkat çekici buluntular ortaya çıkarılmıştır (Schmidt, 1932, s. 15-16). Kazılarda bulunan mühür baskıları, Alishar Höyük’ün Hitit İmparatorluk Dönemi’nde önemli bir idari merkez olduğunu göstermektedir

(Schmidt, 1932, s. 16). Bunun yanı sıra, Geç Tunç Çağı'na ait unsurlar da bu tabakada belgelenmiştir (Gorny, 1995, s. 170).

Alişar Höyük, stratigrafik analizi ve Hitit Dönemi buluntularıyla Anadolu arkeolojisi açısından önemli bir yerleşimdir. Mimari kalıntılar, mühür baskıları ve diğer eserler, höyüğün tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kaldığını ve bölgesel bir merkez olarak işlev gördüğünü kanıtlamaktadır (Schmidt, 1932, s. 16).

2.2.6. Hüseyindedede Tepesi

Hüseyindedede Tepesi, Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Yörüklü Kasabası'nın 2,5 kilometre güneybatısında, Boğazköy ve İnandıktepe gibi önemli Hitit merkezlerine yakın bir konumda yer almaktadır. Bu tepe, Hititler'in Erken Krallık Çağı'na tarihlenen yerleşim ve dini yapı kalıntıları ile dikkat çekmektedir. 1998 yılında Çorum Müzesi Müdürlüğü başkanlığında başlatılan kazılar, bölgenin mimari yapısı, seramikleri ve kült objelerini ortaya çıkarmış ve Hitit kültürünün erken dönemine ışık tutmuştur (Yıldırım, 2000, s. 44).

Hüseyindedede, Tülü Dağı'na bakan ve bir vadiye doğru kademeli olarak alçalan bir tepe üzerinde kurulmuştur. Kazılarda, bir dini yapının yanı sıra farklı konutlara ait kalıntılar keşfedilmiştir. I No'lu Yapı, yerleşimin dini merkezi olarak tanımlanmıştır. Yaklaşık 22,5 x 16 metre boyutlarında olan bu yapı, Hitit mimarisine uygun bir şekilde kayalık zemine oturtulmuş ve iki katlı olacak şekilde inşa edilmiştir. Duvarlarında andezit ve kalker taşları kullanılmış, iç yüzeyler ise çamur harcıyla sıvanmıştır. Binanın kuzey kısmında büyük bir tahribat görülmüş, özellikle Roma Dönemi'nde yapılan bir kaya mezarı bu alandaki kalıntıları daha da yok etmiştir (Yıldırım, 2000, s. 45-49).

Yerleşimin güney yamacında konumlanan II, III, IV, V ve VI no'lu yapılar, kare, dikdörtgen ve L şeklinde odalara sahip küçük konutlardır. Bu yapılar, küçük avlulara açılmakta ve bazılarında taş döşemeler ile sokağa bakan kademeli çıkmalara dikkat çekmektedir. Evlerde günlük kullanıma yönelik seramikler ele geçirilmiş ancak kült objelerine rastlanmamıştır (Yıldırım ve Sipahi, 2001, s. 374-376).

Kazılarda bulunan kabartmalı vazolar, Hititler'in erken dönem kültürüne dair önemli bilgiler sunmaktadır. I No'lu Yapı'nın bodrum katındaki depo odasında bulunan vazolar arasında büyük ve küçük boyutlu örnekler yer almıştır. Büyük vazo, sıvının boğa başlarından akarak içine dolmasını sağlayan özel bir düzenekle tasarlanmıştır. Vazonun üzerindeki kabartmalarda, Fırtına Tanrısı'na adanan ilkbahar bayramı tasvir edilmiştir. Bu sahnelerde boğalar, tanrıya sunulan hayvanlar, müzik eşliğinde tanrıya ibadet eden rahipler ve kral ile dans eden kadın figürleri yer almaktadır. Bu tasvirler, Bitik ve İnandıktepe vazolarında görülen sahnelerle benzerlik göstermektedir (Yıldırım, 2006, s. 340-352).

Küçük kabartmalı vazo ise 52 cm yüksekliğiyle Anadolu'daki tek frizli vazoların ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu vazodaki kabartmalar, boğa üzerinde akrobatik hareketler

yapan figürler ve folklorik dansları betimlemektedir. Özellikle halay benzeri dans eden kadın figürleri, Hitit metinlerinde geçen dans ritüellerinin görsel bir temsili olarak yorumlanmaktadır (Sipahi, 2000, s. 68-84).

Hüseyindedede’de bulunan kabartmalı vazolar ve diğer kült seramikleri, dini ritüellerde kullanılan önemli eserlerdir. Bu eserlerin, belirli dönemlerde gerçekleştirilen dini bayramlar için saklandığı düşünülmektedir. Yerleşimin küçük bir tapınağa sahip olduğu ve bu tapınağın Fırtına Tanrısı kültüyle ilişkili olduğu değerlendirilmiştir. Yazılı kaynaklar, Erken Hitit Çağı’nda Boğazköy dışında rahipler tarafından yönetilen küçük tapınakların bulunduğunu belgelemektedir. I No’lu Yapı da bu tür bir tapınak olarak yorumlanmaktadır (Yıldırım, 2009, s. 236-237).

Hüseyindedede Tepesi, tek tabakalı bir yerleşim olarak M.Ö. 16. yüzyıla tarihlendirilmiştir. İmparatorluk Çağı’nda önemini yitiren yerleşim, Roma Dönemi’nde bir nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Buradan ele geçirilen mimari kalıntılar, kabartmalı vazolar ve seramikler, Hitit sanatında taşra üslubunun yanı sıra dini ritüellerdeki çeşitliliği de yansıtmaktadır. Hüseyindedede, Hititler’in tarıma dayalı dini törenlerini ve kültürel yaşamlarını anlamak açısından benzersiz bir kaynak sunmaktadır. (Yıldırım, 2000; Yıldırım, 2006; Yıldırım ve Sipahi, 2001; Sipahi, 2000).

2.2.7. İnandıktepe

İnandıktepe Eski Hitit yerleşimi, Ankara’nın yaklaşık 80 km kuzeydoğusunda, Çankırı ilinde yer almaktadır. 1965 yılında yerel halkın, ünlü İnandıktepe Vazosu’nun parçalarını bulmasıyla burada bilimsel çalışmalar başlamış ve kazılar üç ayrı yerleşim yerinde ayrıca üç tümülüste gerçekleştirilmiştir (Özgüç, 1988, s. 8). Höyükte 5 yapı katı tespit edilmiş ve çoğunluğu Eski Hitit Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. Tabaka IV’de büyük bir yangınla zarar görüp, boşaltılmış olan Hitit mabedi en parlak dönemi olan bu yapı katını temsil etmektedir. Tepenin yerleşilebilecek her yerini kullandıkları görülmektedir. Mabedin bir kısmı ayakta olsa da büyük bir kısmı zarar görmüş durumdadır. Hitit tarzında olan mabet Boğazköy mabetlerinde, Maşat Höyük sarayında olduğu gibi duvarlarının dış tarafları girintili çıkıntılı şekilde yapılmıştır (Özgüç, T., 1988, s. 8).

2.2.8. Bitik

Ankara’nın 42 km kuzeybatısında yer alan Bitik Höyük, 18 metre yüksekliğinde, çapı 240 x 250 metre olup, daireye yakın şekildedir (Arık, 1944, s. 350). Tipik Eski Hitit kabartmalı vazolarının parçalarından birisinin Arkeoloji Müzesi’ne yerel halkın teslimi üzerine dikkat çeken Bitik, 1942 yılında R. O. Arık’ın başkanlığında kazılmaya başlanmıştır (Özgüç, T., 1958, s. 1). Höyükte Hitit yerleşimi iki safhalı mimari, açık tek renkli seramik buluntuları, damgalı “bonos-ocak” veya “altar” ve açık parlak perdahlı kaplarla karakterize edilir. Hitit katının üzerine direkt yerleşmiş Frig yerleşimi bulunmaktadır. Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı üzere Frigler’in burada kendinden önce yer alan kültür katını tahrip ettiği ancak hemen buraya yerleşmediği

anlaşılmıştır. Hitit katında büyük sur yapıları, içi boya ile süslü kaplar (Troya V. yapı katı boya ile süslü kapların benzerleri) ve içi siyah üzerine beyaz boyalı motifli kapların buradan ele geçmesi Bitik'in Hitit Dönemi'nde önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir (Arık, 1944, s. 354).

2.2.9. Eskiyapar- Tahurpa?

Eskiyapar, Çorum ili, Alaca ilçesinin 5 km batısındaki kara yolunun güneyinde yer almaktadır. Höyükte ilk sistematik kazılar, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi başkanlığında 1968 yılında başlatılmıştır (Bayburtluoğlu, 1979, s. 293). İkinci dönem kazıları Çorum Müzesi tarafından 1989/1991- 1992 yıllarında gerçekleştirilmiştir (Ediz, 1994, s. 109). İlk dönem kazılarında Erken Tunç Çağı hazinesi niteliğindeki eserler gün yüzüne çıkarken, ikinci dönem kazıları ise Eskiyapar'ın Demir Çağı ve Hitit kültürlerini aydınlatmıştır (Sipahi, 2010, s. 79-92). Üçüncü dönem kazılar ise 2010 yılında T. Sipahi tarafından yeniden başlamış ve günümüzde de devam etmektedir (Sipahi, 2012, s. 1). Arkeolojik ve filolojik belgeler değerlendirildiğinde Eskiyapar'ın Hitit Dönemi'ndeki isminin "Tahurpa" olabileceği düşünülürken (Sipahi, 2013, s. 5.), Karum Dönemi'nde ise Tah(u)r(wa) (Barjamovic, 2011, s. 264.) olabileceği tezi öne sürülmüştür.

Eskiyapar'da şu ana kadar yürütülen çalışmalarda 7 farklı yapı katı tespit edilmiştir (Sipahi, 2013, s. 45). Eski Hitit Dönemi I (5. Seviye) evresini, Eski Hitit II (4. Seviye), Eski Hitit III (3. Seviye) evreleri birbirini kesintisiz takip etmektedir. Orta Hitit II-I, V.2.a evresi ve İmparatorluk Dönemi de V.1 evresi ile temsil edilmektedir (Ediz, 1994, s. 109-113; Sipahi, 2018, s. 1-14).

2.2.10. Kuşaklı- Şarişša

Kuşaklı, Sivas'ın güneybatısında, Altınyayla ilçesi, Başören köyünün 4 km doğusunda yer alır (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, A., 2013, s. 220). Günümüzde "Kuşaklı" adıyla bilinen bu antik kent, çevresindeki sur kalıntılarında esinlenerek bu ismi almıştır. Hitit metinlerinde "Sarişša" olarak anılan Kuşaklı, Hitit İmparatorluğu'nun Yukarı Ülke olarak bilinen bölgesinde yer almaktadır (Del Monte ve Tischler, 1978, s. 8-9). 1992 yılında başlayan arkeolojik kazılar, bu yerleşimin tarih boyunca önemli bir dini ve stratejik merkez olduğunu ortaya koymuştur. Bölgedeki sert dağ iklimi ve yüksek rakım, kentin hem savunma hem de dini törenler açısından tercih edilmesine neden olmuştur (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V., 2013, s. 220).

Kazılarda, Hitit Dönemi'ne ait birçok önemli yapı ve çivi yazılı tabletler bulunmuştur (Wilhelm, 1998, s. 175). Tabletlerden anlaşıldığı üzere, Sarişša, her yıl ilkbaharda düzenlenen büyük Fırtına Tanrısı bayramının merkezidir. Hitit krallarının bu bayramlarda kente geldiği, törensel ritüelleri yönettiği ve huvaşi taşlarında Fırtına Tanrısı ile buluştuğu bilinmektedir. Yerleşim tabakaları, M.Ö. 16. yüzyıldan itibaren kentin iskan edildiğini göstermektedir. Orta Hitit Dönemi'nin sonlarına doğru kısa süreli bir işgal ve yangınla tahrip olan kent, yeniden inşa

edilmiştir ancak M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte terk edilmiştir (Wilhelm, 1998, s. 175-187).

Kuşaklı'da yapılan kazılarda birçok anıtsal yapı gün yüzüne çıkarılmıştır. A Binası, kutsal bir yapı olarak değerlendirilmiş ve burada ele geçirilen çivi yazılı tabletler, bayram ritüelleri ile tapınak envanterlerini detaylandırmıştır. Ayrıca dini metinler ve fal içerikli belgeler, bu yapının kült merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir (Wilhelm,1998, s. 175-187). C Binası ise yaklaşık 4660 m²'lik bir alanı kaplayan, 110'dan fazla odaya sahip büyük bir yapıdır. Bu bina, Fırtına Tanrısı'na adanmış bir tapınak olarak kullanılmış ve içinde tahıl depoları ile bira üretim alanları tespit edilmiştir. Ayrıca, kentin kuzeybatısında yer alan ve M.Ö. 16. yüzyıla tarihlenen bir baraj, Anadolu'daki en eski su yönetim yapılarından biri olarak dikkat çekmektedir. Baraj, kentin su ihtiyacını karşılamanın yanı sıra tarım ve bira üretiminde de kullanılmıştır (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V., 2013, s. 223).

Kuşaklı, Hitit İmparatorluğu'nun dini törenleriyle olduğu kadar ekonomik faaliyetleriyle de dikkat çekmiştir. Tapınaklarda yapılan bira üretimi, yanmış tahıl kalıntıları ve çimlenmiş arpa taneleriyle belgelenmiştir. Ele geçirilen tabletler, tanrılara düzenli olarak bira sunulduğunu ve bu sunumların kral ve halk tarafından garanti altına alındığını göstermektedir. Ayrıca çift ağızlı kaplar, testiler ve büyük kaseler, bira yapımı ve sunumu için kullanılmıştır (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V., 2013, s. 224).

Kentin diğer mimari yapıları arasında iki şehir kapısı, erzak depoları, bir mahallesi ve at ahırları yer almaktadır. Bu buluntular, kentin askeri, ekonomik ve idari işlevlerini gözler önüne sermektedir. Ayrıca Fırtına Tanrısı'na adanmış daha küçük bir tapınak da keşfedilmiş, bu yapının daha büyük tapınakla benzer bir plana sahip olduğu belirlenmiştir (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V., 2013, s. 223).

Kuşaklı, Hitit İmparatorluğu'nun dini, kültürel ve ekonomik merkezlerinden biri olarak önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Fırtına Tanrısı'na adanmış bayram ritüelleri ve kentin stratejik konumu, burayı hem dini hem de askeri bir merkez haline getirmiştir. Kazılarda ortaya çıkarılan mimari yapılar, bira üretimiyle ilgili buluntular ve çivi yazılı belgeler, Hitit toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V. 2013, s. 223-225).

2.2.11. Kayalıpınar- Şamuha

Kayalıpınar, Sivas iline 50 km mesafede, Kızılırmak'ın kıyısında yer alan ve doğal çevresiyle dikkat çeken eski bir yerleşim alanıdır. 2005 yılında başlatılan kazılar, bölgenin tarihsel ve arkeolojik önemini ortaya koymuş ve farklı dönemlere ait eserler gün yüzüne çıkarılmıştır (Müller-Karpe, V. ve Müller-Karpe, A., 2020, s. 191-199).

Kayalıpınar kazılarında, yerleşim alanına ait iki önemli yapı tespit edilmiştir; A Binası ve B Binası. Bu yapılar, kuzey-güney doğrultusunda bir düzen içinde inşa edilmiş ve aynı yapıya ait

oldukları düşünülmektedir. Yaklaşık 65 metre uzunluğa ve 50 metre genişliğe sahip külliye, anıtsal yapılar ve inşaat teknikleriyle dikkat çekmektedir. A Binası, tepenin güney yamacına yerleştirilmiş olup, dış duvarları bölgenin doğal topografyasına uyum sağlayacak şekilde inşa edilmiştir (Müller-Karpe, V. ve Müller-Karpe, A., 2013, s. 282). Yapının temeli, yuvarlak taşlarla oluşturulmuş dayanıklı bir dolgu katmanına sahiptir ve Buzul Çağı'na ait çakıl tabakası ile Hitit öncesine ait yerleşim kalıntıları üzerine oturtulmuştur. B Binası ise dar ve uzun bir dikdörtgen formunda tasarlanmıştır. Odalara bölünmüş bu yapının bazı kısımları bodrum olarak kullanılmış ve güneybatı kanadı yamaca dayanmıştır. Bu binada ele geçirilen seramik buluntular, Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenmiştir. Kazılarda ele geçirilen buluntular arasında Orta Hitit Dönemi'ne ait çivi yazılı tabletler öne çıkmaktadır (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V., 2011, s. 409). Özellikle M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve Hurri dilinde yazılmış bir tablet, Çukurova ve Halep'e yapılan bir seferden bahsetmektedir (Güterbock 1957, s. 233-234). Ayrıca, Hitit Büyük Kraliçesi Tawananna'ya ve Prens Kantuzzili'ye ait mühür baskıları da bulunmuştur. Kantuzzili, I. Şuppiluliuma'nın kardeşi veya amcası olup, "Kral muhafız alayının komutanı" unvanını taşımaktadır (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V., 2011, s. 409-410).

2005 yılında A Binası'nın girişinde keşfedilen Tanrıça Kabartması, Kayalıpınar'ın önemli buluntularından biridir. Bu kabartma, tahtta oturan bir figürü tasvir etmektedir. Figür, bir elinde içki kasesi, diğer elinde ise kuş tutar şekilde betimlenmiştir. Kabartma, stil açısından Alaca Höyük'te bulunan tanrıça kabartmasıyla benzerlik göstermektedir. Kazılarda ele geçirilen mühür baskıları, dönemin sanatsal ve kültürel özelliklerini yansıtan zengin bir malzeme sunmaktadır. Anadolu üslubundaki damga mühürler, Eski Asur ve Suriye üslubundaki silindir mühürlerle birlikte bulunmuştur. Öne çıkan motiflerden biri, arka arkaya dizilmiş üç aslan kafasıdır ve bu motif Kültepe, Alişar ve Boğazköy'deki benzer buluntularla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca çift başlı kartal motifine sahip mühür baskıları da dikkat çekmektedir (Müller-Karpe, V. ve Müller-Karpe, A., 2013, s. 284-285).

Kayalıpınar, Hitit öncesi ve Hitit Dönemi'nde önemli bir yerleşim merkezi olarak öne çıkmaktadır. Hitit yerleşimlerinde görülen geçiş evresine dair boşlukların burada bulunmaması, bölgenin Hitit İmparatorluğu'nun oluşum sürecine dair önemli bilgiler sunabileceğini göstermektedir (Müller-Karpe, V. ve Müller-Karpe, A., 2013, s. 286). Kayalıpınar, Hititler ve öncesine ait dönemler açısından, Anadolu arkeolojisi için zengin bir bilgi kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

2.2.12. Kaman-Kalehöyük

Kaman-Kalehöyük'de yapılan kazılar sonucu tespit edilen IV kültür katmanından, III. katmana ait dönemleri, Orta Tunç Çağı'ndan Geç Tunç Çağı'na kadar uzanmakta olup, M.Ö. 20. ile 12. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Küçük buluntular ve mimari kalıntılara dayanarak, Kaman-Kalehöyük'teki Orta ve Geç Tunç Çağı stratigrafisi şu şekildedir: Seviye IIIa: Hitit İmparatorluğu Dönemi, seviye IIIb: Eski Hitit Dönemi, seviye IIIc: Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı temsil etmektedir (Omura, 2002, s. 389).

IIIb katmanında toprak kapacak parçaları dışında başka herhangi bir buluntu yoktur (Omura, 2008, s. 4). Buluntu eksikliği, mimari kalıntıların işlevine dair anlamlı bir yorum yapılmasını engellemektedir. Büyük mimari yapı ile yuvarlak yapılar arasında çok güçlü bir ilişki olduğu ve bunların neredeyse aynı zamanda inşa edildiği oldukça açıktır (Omura, 2002, s. 6).

Alanın ölçeğine dayanarak, Kaman-Kalehöyük'te birkaç yüz kişinin yaşamış olabileceği öngörülmektedir. Görünüşe göre beş yuvarlak yapıda depolanan buğday, o dönemde Kaman-Kalehöyük'ün nüfusu için gerekli olandan çok daha fazlaydı. Bu, "Yuvarlak Yapılar"daki buğdayın sadece Kaman-Kalehöyük'teki insanlar için değil, aynı zamanda diğer yerleşimlerdeki insanlar için de kullanılmış olabileceğini önermektedir. IIIb katmanındaki bu yerleşimin, Kaman-Kalehöyük'ün bir bölgesel dağıtım merkezi olma olasılığını göstermektedir (Omura, 2002, s. 6-7).

2.2.13. Büklükale

Büklükale, Kırıkkale'nin Karakeçili ilçesinde, Kızılırmak'ın batı kıyısında yer alan ve Orta Anadolu'nun önemli arkeolojik alanlarından biri olarak dikkat çeken bir yerleşimdir. Kızılırmak'ın en dar noktasında stratejik bir geçiş bölgesinde konumlanmış olan höyük, tarih boyunca ticaret ve ulaşım açısından büyük önem taşımıştır. Yerleşim alanı doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 500 metre, kuzey-güney doğrultusunda ise 650 metre genişliğinde olup, ortasında 30 metre yüksekliğinde kayalık bir tepe bulunmaktadır (Matsumura, 2013, s. 274).

Büklükale, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından Kaman-Kalehöyük'teki kazılarına paralel olarak yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiş ve 2008 yılında yapılan ön incelemelerin ardından 2009'da kazılmaya başlanmıştır. Kazılarda elde edilen bulgular, yerleşimin M.Ö. II. bin yılda önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Yerleşim alanında Osmanlı Dönemi'nden Erken Tunç Çağı'na kadar uzanan dört ana kültür tabakası tespit edilmiştir. Ayrıca Erken ve Orta Demir Çağı'na ait seramik buluntuları, bu dönemde de höyüğün iskan gördüğünü ortaya koymaktadır. Yerleşimin uzun süre kesintisiz bir şekilde iskan edilmiş olması, bölgenin tarihi boyunca stratejik önem taşıdığını kanıtlamaktadır (Omura, 1993, s. 368; Omura, 2007, s. 50).

Hitit Dönemi'ne tarihlenen tabakalar, höyüğün M.Ö. II. bin yılda önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Yerleşim alanının kayalık kısmında yapılan kazılarda, kiklopik tarzda inşa edilmiş büyük bir taş duvar ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 6,5 metre yüksekliğe ve 2 metre genişliğe sahip bu savunma yapısı, höyüğün güvenliği açısından kritik bir rol oynamıştır (Matsumura, 2013, s. 275). Duvarın çevresinde bulunan kül kalıntıları, bu yapının uzun süreli bir kullanım geçmişine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, aşağı şehirde yapılan jeomanyetik çalışmalar, yerleşimde kuleler, kapılar ve şehir duvarları gibi mimari unsurların bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular, Büklükale'nin M.Ö. 1600'lü yıllarda güçlü bir savunma sistemine sahip olduğunu göstermektedir (Matsumura, 2013, s. 276).

Höyükteki kazılar sırasında, dış surun hemen dışında Hitit çivi yazısıyla yazılmış bir tablet parçası bulunmuştur. Paleografik incelemeler, tabletin M.Ö. 14. yüzyıla ait olduğunu ve Hitit büyük kralları ile Batı Anadolu'daki devletler arasındaki diplomatik ilişkileri yansıttığını göstermektedir. Tablet metninde geçen “*bu topraklar*” ve “*senin ülken*” ifadeleri, bu yazışmanın bir Hitit kralı ile Batı Anadolu'daki bir hükümdar arasında gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir (Matsumura, 2013, s. 278).

Büklükale'nin Kızılırmak üzerindeki stratejik konumu, bölgenin tarih boyunca bir geçiş noktası ve ticaret merkezi olarak işlev görmesini sağlamıştır. Roma ve Selçuklu dönemlerine ait köprü kalıntıları, bölgenin farklı medeniyetler tarafından da benzer şekilde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Höyük, Hitit Dönemi'nde yalnızca askeri bir savunma noktası değil, aynı zamanda Batı Anadolu ile diplomatik ilişkilerin sürdürüldüğü önemli bir merkez olarak işlev görmüştür (Matsumura, 2013, s. 279).

Büklükale'deki arkeolojik kazılar, Orta Anadolu'nun tarihine ışık tutmuş ve Hitit İmparatorluğu'nun sınır bölgelerindeki askeri ve idari yapısını anlamaya yönelik önemli bilgiler sunmuştur. Höyüğün mimari kalıntıları, kriklopik duvarları ve çivi yazılı tabletleri, buranın Hitit Dönemi'ndeki stratejik ve kültürel önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yerleşim, tarih boyunca bölgedeki siyasi ve ticari etkileşimlerin merkezi olmuştur.

2.2.14. Oymaağaç- Nerik

Samsun, Vezirköprü'de, Kızılırmak Nehri'nin yakınında, bakır ve gümüş madenleriyle çevrili havzanın kuzey sınırında bulunan bu yerleşim yeri, oval biçimi ve 200 m ile 190 m'lik boyutları sayesinde dağlık alanda kilit bir konumda yer almaktadır (Mielke and Czichon, 2019, s. 14-15). Oymaağaç Höyük'te yapılan yüzey araştırması ve kazı projesi, bazı çivi yazılı tablet parçalarının bulunması nedeniyle önemlidir. Arkeolojik çalışmalarla buradaki yerleşimin Eski Hitit şehri Nerik ile ilişkili olduğunu tespit edilmiştir. 2005 yılında Rainer Maria Czichon ve Jörg Klinger tarafından “Orta Karadeniz Bölgesi'nde Hittit Kültürünün Kökeni, Gelişimi ve Devamı” adlı bir araştırma projesi başlatılmış (Czichon vd. 2006, s. 2-3) ve araştırma konusu olarak, daha önceki yüzey araştırmalarında Hittit Dönemi'ne ait bir yerleşim yeri olarak tanımlanan Vezirköprü'deki Oymaağaç Höyük seçilmiştir (Mielke ve Czichon, 2019, s. 14). 2005 yılından bu yana burada yapılan kazılar, on yılı aşkın bir araştırmanın ardından birçok yeni bilgi ortaya koymuştur. Kazılar sırasında bulunan çivi yazılı tablet parçaları, bu yerin Hittit metinlerinde bilinen kült kenti Nerik ile ilişkilendirilmesini oldukça olası hale getirmiştir. Çözülen metinlerin yardımıyla, özellikle de Hittit başkenti Hattuşa'da bulunan diğer çivi yazılı buluntular (Forlanini, 1977, s. 201.) sayesinde Nerik şehrinin karmaşık tarihi ana hatlarıyla ortaya konabilmiştir. Nerik, erken döneminde önemli bir kült merkezi ve Hittit krallarının taç giyme yeri olmuştur. Ancak, M.Ö. 15. yüzyıl boyunca şehir, kuzey Karadeniz Bölgesinde yaşayan Kaşkalar tarafından tehdit edildiği için giderek önemini yitirmiştir. Hittitler bir dönem hem yerleşim yeri hem de bölge üzerinde tamamen kontrolü kaybetmişlerdir (Mielke ve Czichon, 2019, s. 14). Ancak M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Kral III. Hattuşili, Nerik

şehrini tekrar Hittit İmparatorluğu'na katmayı başarmıştır. Yerel hava tanrısına duyduğu özel ilgi dolayısıyla, Nerik'teki kültleri de yeniden canlandırmış ya da güçlendirmiştir. Özellikle bir sınır bölgesinde yer almasından ötürü, Nerik şehrinin oldukça hareketli bir tarihi vardır. Arkeolojik araştırmalar, Oymağaç Höyük'teki Hittit yerleşiminin özel önemini ve tarihini daha da doğrulamıştır.

3. BÖLÜM

KAVRAMSAL ARKA PLAN

Çalışmanın amacını oluşturan ritüel kapları anlayabilmek için ritüel kavramı ve ritüelin içinde yer alan olgulara bu bölümde yer verilecektir.

3.1. İnanç ve Din Kavramlarının Gelişimi

İnsanlık tarihi boyunca, anlam verilemeyen olaylar ve bilgi eksiklikleri karşısında doğaüstü güçlere dayalı açıklamalar geliştirilmiş, bu süreçte toplumsal gelenekler ve dini yaklaşımlar belirleyici bir rol oynamıştır. Din, bireysel ve toplumsal yaşamın merkezinde yer almış, insanın anlam arayışını şekillendirmiştir. Sadece bireysel inançları yönlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumları bir arada tutan bir yaşam biçimi oluşturmuştur. Din; mimarlık, sanat, edebiyat, tıp ve astronomi gibi pek çok alanda ilerlemenin temelini oluşturmuş ve insanlığın uzun vadeli evriminde önemli bir yer edinmiştir.

Dinin kökenleri, çeşitli faktörlerle ilişkilendirilmiştir. Rüyalar, kaybedilen kişilere duyulan özlem, doğa olayları karşısında hissedilen çaresizlik ve etik sorunlara çözüm arayışı, bu faktörlerden yalnızca birkaçıdır. Durkheim (1995), dini, toplumsal yaşamın temel bir unsuru olarak görürken; Frazer (1991), dini, büyüden bilime doğru bir evrimsel sürecin parçası olarak değerlendirmiştir. Eliade, dini insanın içsel bir ihtiyacı ve semboller aracılığıyla kendini ifade etme yolu olarak tanımlamıştır. Levine (1986) ise dini, doktrin, mit, etik ve ritüel gibi unsurları içeren çok boyutlu bir fenomen olarak ele almıştır.

Din, bireysel inancı belirli kurallar çerçevesine oturtarak toplumsal yaşamı düzenleyen bir sistem oluşturmuştur. Bu bağlamda, atalar kültü ve totemizm gibi inanç sistemleri ortaya çıkmış, doğa güçleri kutsal varlıklarla ilişkilendirilmiştir. Durkheim, ilk inanç biçimlerinin ölüm ve ruh kavramları etrafında şekillendiğini ve bu sürecin animizmle sonuçlandığını savunur (Durkheim, 1995). Atalar kültü, ölen kişilerin ruhlarının tanrılara veya doğanın bir parçasına dönüştüğü düşüncesi üzerine kuruludur. Örneğin, bazı toplumlar liderlerinin ölümünden sonra onların bir dağa, nehre veya göle tanrı olarak dönüştüğüne inanmış ve bu varlıklara tapınmaya devam etmiştir (Durkheim, 1995).

Totemizm ise belirli bir hayvanın veya bitkinin kutsal kabul edilerek topluluğun kimliğini ve doğa ile olan ilişkisini sembolize ettiği bir inanç sistemidir. Totem hayvanı, özel durumlar dışında zarar verilmeyen kutsal bir varlık olarak görülür (Levine, 1986, s. 433). Bu inanç sisteminde, totem hayvanının postunu giyerek onu taklit etme veya etini ritüel bir şekilde tüketme gibi uygulamalar, topluluğun totemle olan bağını güçlendirmeyi amaçlar (Levine, 1986, s. 433). Durkheim, totemizmin temelini hayvanın kendisinden çok onun sembolize ettiği değerlerde yattığını belirtirken (Durkheim, 1995, s. 173), Freud, tanrılar ile hayvan kurbanı arasındaki ilişkiyi, tanrılar ve insan arasındaki bir dostluk ve paylaşım eylemi olarak

tanımlar (Freud, 2018, s. 219). Şamanizm de doğa güçlerini kutsal kabul eden ve bu güçlerle ritüeller aracılığıyla iletişim kuran bir inanç sistemidir. Şamanik ritüellerde su, ateş ve toprak gibi doğa unsurları merkezi bir rol oynar. İki ateş arasından geçme, libasyon törenleri ve kutsal alanlarda sunular yapma gibi uygulamalar, şamanik arınma ritüellerine örnek teşkil eder. Şamanik inançlarda, "ovo" adı verilen taş sunaklar, nehir kenarlarına inşa edilmiş ve ölenlerin ruhlarına adak sunmak için kullanılmıştır. Bu süreçte, doğanın kutsal güçlerle ilişkilendirilmesi sonucu tanrısal panteonlar oluşmuş, tanrılar için tapınaklar inşa edilmiş ve onlar adına ritüeller düzenlenmiştir. Mezopotamya mitolojisinde, tanrılar insana özgü özelliklerle tasvir edilmiş; yiyip içen, öfke ve sevgi gibi duygulara sahip varlıklar olarak anlatılmıştır. Bu antropomorfik tasvirler, tanrı-insan ilişkisini daha yakın ve anlaşılabilir bir hale getirmiştir (Bellah, 2011, s. 139).

Ritüeller, bireylerin doğaüstü güçlerle olan ilişkilerini düzenleyen ve toplumsal uyumu sağlayan önemli pratiklerdir. Tapınma, arınma ve kurban verme gibi ritüeller, tanrılara şükran ya da yakarışın sembolik göstergeleri olmuştur. Ritüellerde kullanılan müzik, tanrılarla iletişim kurmanın bir aracı olarak görülmüştür (Bellah, 2011, s. 139). Bazı toplumlarda, her varlığın kendine özgü bir sesi olduğu düşünülmüş ve tanrılar müziğin sahibi kabul edilmiştir. Dinçol, ritüelleri dini, büyüsel ve sosyal ritüeller olarak sınıflandırmış ve her birinin toplumsal düzeni sağlamadaki farklı işlevlerine dikkat çekmiştir (Doğan Alparslan, 2002).

Din ve ritüeller, insanların doğaüstü güçlerle olan ilişkilerini şekillendirmiş ve toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Dini inançlar ve ritüeller, zamanla antropomorfik tanrılar ve kutsal hayvanlarla zenginleşerek, insanlık tarihinin kültürel ve toplumsal birikiminde önemli bir yer edinmiştir. Bu süreç, dinin yalnızca bir inanç sistemi olmadığını, aynı zamanda bireyler ve toplumlar için bir rehberlik işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Freud, 2018, s. 211).

Hayvanlar ve nesnelere ise insanlık tarihinde kutsal ile kurulan bağın somut sembolleri ve araçları olmuştur. İnsan, doğanın gücü ve gizemi karşısında kendi sınırlılığını fark ettiğinde, hayvanlara ve nesnelere anlamlar yüklemiş, onları kutsal olanla iletişim kurmanın bir yolu olarak benimsemiştir. Bir aslanın gücü, bir geyiğin zarafeti ya da bir boğanın dayanıklılığı, sadece hayvanın fiziksel özellikleri değil, aynı zamanda insanın tanrıların dünyasında aradığı niteliklerin yansımasıdır (Durkheim, 1926, s. 233). Kurban ritüellerinde hayvanlar, tanrılara sunulan bir hediye olmanın ötesinde, insan ile ilahi olan arasındaki bir köprü, bir dostluk ve paylaşım sembolüdür (Freud, 1927, s. 56). Hayvanlar, doğanın bir parçası olmalarına rağmen, ritüel pratiklerde ilahi olanı temsil eden canlı metaforlar haline gelir.

Benzer şekilde, nesnelere de insanın kutsala ulaşma çabasında önemli bir rol oynar. Bir seramik kap, yalnızca sıvıyı taşıyan bir araç değil, aynı zamanda tanrılara yapılan sununun fiziksel taşıyıcısıdır; insanın ritüel aracılığıyla ilahi bir düzen kurma isteğinin bir yansımasıdır (Eliade, 1959, s. 88). Libasyon kapları, tanrıya sunulan sıvıların dökülmesi sırasında bir fiziksel işlev üstlenmekle birlikte, aynı zamanda insan ile tanrı arasında bir bağ kurar. Sunak taşları,

tılsımlar veya bir figürin, sıradan nesnelere dönüşerek insanın ilahi olana erişme çabasını ifade eder (Levine, 2009, s. 134).

Hayvanlar ve nesnelere, insanın sınırlı dünyasında kutsalın izlerini somutlaştıran birer araçtır. Totem hayvanlarının postunun giyilmesi ya da libasyon kaplarından sıvı dökülmesi gibi ritüel pratikler, yalnızca fiziksel bir eylem değil, aynı zamanda kutsalla kurulan bağın bir performansı, bir sembolizmi olarak değerlendirilmelidir (Frazer, 1992, s. 121). İnsan, hayvanlar ve nesnelere aracılığıyla kutsal olanı dünyasına çağırır, bu süreçte kendi varoluşunu ve anlam arayışını yeniden şekillendirir. Bu bağlamda, hayvanlar ve nesnelere, sadece birer araç değil, insanın ilahi olana ulaşma yolculuğunda birer köprü, birer çevirmen işlevi görür.

3.2. Ritüel

Ritüel kelimesi, Latince *ritus* kelimesinden (Kabağaç, 1995, s. 528) türetilmiş olup “ayın, tören, merasim, gelenek” gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe’ye Fransızca’dan geçen bu terim, Türkçede dini anlamda kullanılan “ayın” kelimesiyle karşılanabilse de, ritüel kavramı daha geniş bir anlam taşır ve dini ya da seküler bağlamlarda kullanılabilir (Şahin, 2008, s. 270). Ritüel, toplumsal katılımı birlikte, geçmişten günümüze sözlü ve uygulamalı olarak aktarılan, sembolik bir dille ifade edilen, belirli hareketlerin standart bir şekilde tekrarlandığı toplumsal eylemleri tanımlar.

Ritüeller farklı disiplinlerde çeşitli anlamlarda ele alınmıştır. Sosyologlar ritüeli, kişi ve gruplarla ilgili değerlerin tekrarlanması olarak tanımlar ve ritüeli seremoni kavramından ayırır. Seremoni topluluk gerektirirken ritüel bireysel olarak da uygulanabilir. Ritüeller, toplulukların sosyal düzenlerini koruma, kültürel geleneklerini sürdürme ve dini inançlarını ifade etme aracı olarak kullanılır. Sosyokültürel yaşamın temel bir unsuru olan ritüeller, toplumsal uyumu sağlama ve bireylerin topluluk içindeki yerini belirleme gibi işlevlere sahiptir (Karaman, 2010, s. 235).

Üst Paleolitik dönemde mağara resimlerindeki görüntüler ve insanların eşyalarıyla birlikte mezara gömülmesi, çağın insanların öteki dünya inancının ve dini ritüellerinin yazısız kanıtlı örnekleridir. Bu dönem insanların ölümlerini bilinçli bir biçimde gömmesi ve ritüeller yapması Neandertal insanına ve *Homo sapiens*’e ait bir özelliktir. Nitekim kendisinden önceki dönemlere ait tam iskelet kalıntılarının bulunamamış olması, ölü gömme bilincine sahip olunmadığını gösterir. Ölü gömme uygulamalarının bir ritüel dahilinde yapılmaya başlanmasıyla birlikte inanç kavramının da ortaya çıktığı görülmektedir (Yücel, 2021, s. 1). Anadolu’da Çayönü’nde kafataslı yapının bulunması, Körtiktepe aşu boyası ile kemiklere uygulanması, Çatalhöyük’te sıvalı kafatası uygulamaları bir ritüel dahilinde gerçekleştiğini, bu çağın insanların inanç kavramının ve öteki dünya inancının geliştiğini göstermektedir (Mellaart, 1967, s. 161). Buradan da görüldüğü gibi ritüeller, insanlık tarihinin en başlarında

bile yer edinmişti. Çünkü insan, hem soyut hem de somut olarak güçsüz bir varlık olduğundan, bir güce ve o gücün onu koruyacağına dair inanma anlayışını geliştirmiştir.

Eski Mezopotamya toplumlarında ritüeller, toplumsal düzenin korunması, tanrılarla iletişimin sağlanması ve bireylerin doğaüstü güçlere karşı korunması amacıyla önemli bir araç olarak uygulanmıştır. Mezopotamya’da ritüeller, büyü ile yakın bir ilişki içinde olup, kötü olayların önlenmesi, hastalıkların iyileştirilmesi ve tanrısal gazabın yatıştırılması için gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Namburbi ritüeli, kötü kehanetlerden korunmak amacıyla yapılmış olup, balmumu ya da kilden yapılan figürlerin suya atılarak veya yakılarak etkisiz hale getirilmesiyle uygulanmıştır. Benzer şekilde, Bit Rimki ritüellerinde, kral gibi önemli figürlerin arındırılması gerçekleştirilmiş ve kötü ruhların sembolik olarak yok edilmesiyle ritüel tamamlanmıştır (Mandacı, 2016, s. 222-223).

Mezopotamya ritüelleri arasında tanrı heykellerinin kutsallaştırılmasına yönelik Mis Pi ve Pit Pi ritüelleri, figürlerin dünyevi etkilerden arındırılarak ilahi bir kimlik kazanmalarını sağlamıştır. Bu ritüeller sırasında kullanılan su ve kutsal maddeler, ritüelin fiziksel ve sembolik boyutlarını yansıtmaktadır. Mezopotamyalıların büyü uygulamaları, kara büyüyü etkisiz hale getirmek amacıyla iyileştirici büyü, yani ak büyü olarak adlandırılan pratikleri de içermektedir. Bu uygulamalar, bireylerin kötü güçlerden korunmasını ve toplumsal düzenin devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır (Ay, 2013, s. 4-5; Mandacı, 2016, s. 218-220).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Mezopotamya’nın dini gelenekleri, ticaret yoluyla Anadolu’ya taşınmıştır. Bu dönemde ritüeller, ticari faaliyetlerle birlikte aktarılan kültürel öğelerin bir parçası olarak Anadolu toplumlarının günlük yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Özellikle koruma ve iyileştirme amaçlı büyüler, hastalıkları tedavi etmek ve kötü ruhlardan arınmak için yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Kültepe’de bulunan büyü metinleri, Mezopotamya örneklerinden farklı olarak daha iyileştirici bir niteliğe sahiptir ve toplumsal düzenin korunmasına yönelik bir odaklanma göstermektedir (Mandacı, 2016, s. 219).

Bu dönemde kötü büyüyü etkisiz hale getirmek amacıyla uygulanan Maqlu büyüsü, kötü niyetli güçlerin sembolü olarak görülen pişmiş toprak figürlerin yakılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, tanrısal gazabın belirtileri olarak görülen doğa olaylarına karşı da özel ritüeller düzenlenmiştir. Örneğin, güneş tutulması ya da deprem gibi olaylar karşısında, tanrıların öfkesini yatıştırmak için su ve yağ gibi temizleyici malzemeler kullanılarak ritüeller icra edilmiştir (Mandacı, 2016, s. 224).

Eski Mezopotamya ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait ritüeller, toplumsal düzenin sürdürülebilirliği ve bireylerin doğaüstü güçlerle ilişkilerinin düzenlenmesi açısından kritik bir rol oynamıştır. Bu ritüellerde kullanılan seramik figürler, metal nesnelere ve diğer maddelere, uygulamaların somut yansımalarını oluşturmuştur. Ritüellerin, toplumu bir araya getiren, bireylerin endişelerini yatıştıran ve geleceğe dair umutlarını pekiştiren bir yönü olduğu açıktır.

Bu pratikler, dönemin dini ve kültürel yapısının anlaşılmasında önemli bilgiler sunmaktadır (Segal, 2012, s. 173-187).

Ritüeller, yapısına ve amacına göre farklı kategorilere ayrılabilir. Lauri Honko, ritüelleri üç ana grupta sınıflandırmıştır (Honko, 2006, s. 130). Geçiş ritüelleri, bireylerin yaşamlarındaki önemli geçiş dönemlerini (doğum, evlilik, ölüm vb.) kutlamak ya da belirlemek için yapılır. Takvimsel ritüeller, belirli zamanlarda, genellikle doğa olayları ya da tarımsal döngülerle bağlantılı olarak düzenlenir. Kriz ritüelleri ise toplumsal ya da bireysel kriz durumlarında uygulanır (Honko, 2006, s. 130-131). Hitit kültüründe de bu ritüellerin her biri görülmektedir. Bu ritüeller, tanrılarla ilişki kurmak, toplumsal düzeni sağlamak ve bireysel sorunları çözmek gibi farklı amaçlara hizmet eder.

Ritüeller, toplumsal kimliği pekiştiren ve düzeni sağlayan önemli bir araçtır. Hitit toplumunda ritüeller, dini uygulamalarla birlikte toplumsal düzeni korumaya yönelik eylemleri de kapsar. Bu ritüeller, tanrılarla iletişimi güçlendirmek, doğayla insan arasındaki dengeyi kurmak ve toplumsal krizleri çözmek gibi işlevlere sahiptir (Bryce, 2003, s. 218). Ritüel eylemleri, belirli sembolik hareketler ve objeler aracılığıyla, insan ile tanrılar arasında bir bağ kurmayı amaçlar. Bu yönüyle ritüeller, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir yere sahiptir. Ritüeller toplumsal yaşamın temel unsurlarından biri olarak din, mit ve geleneklerin ifadesi niteliğindedir. Hitit kültüründe ritüeller, toplumsal kimliği güçlendiren, bireysel ve toplumsal sorunları çözmeye yönelik sembolik ve sosyal bir yapı sunar. Ritüeller, toplumun sosyal düzenini sürdüren ve dini inançları ifade eden merkezi bir rol üstlenmiştir (Bryce, 2003, s. 218).

3.2.1. M.Ö. II. bin yılda ritüellerde kullanılan materyaller

M.Ö. II. binde ritüellerde kullanılan objeler, ritüelin gerçekleştirildiği bağlamlara ve tanrılarla kurulan ilişkilere göre çeşitlenmiştir. Ritüellerin en temel unsurlarından biri olan bu objeler, kimi zaman tanrılara sunu yapılmasını sağlarken kimi zaman da ritüelin gerçekleştirilmesinde işlevsel bir rol üstlenmiştir. Kullanılan objeler arasında yiyecek ve içecek sunuları, hayvan ve hayvan organları, ağaç ve bitkiler, çeşitli kaplar, giysiler, kraliyet sembolleri, ateş ve ocak gibi farklı unsurlar yer almıştır (Turgut, 2018, s. 148-152).

Ateş ve ocak; ateş, ritüellerde hem kutsal mekânın arındırılması hem de tanrılara sunulan etlerin hazırlanmasında kullanılmıştır. Ritüellerde ateşin bir sembol olarak yer alması, onun kutsallığını da vurgulamaktadır. Ocak ise, tanrısal güçlerle ilişkilendirilmiş ve sunuların hazırlanmasında merkezi bir konumda olmuştur (Turgut, 2018, s. 236-240).

Tütsü; mistik bir atmosfer yaratmanın ötesinde, kötü ruhların uzaklaştırılması ve tanrılarla iletişimin güçlendirilmesi amacı taşımıştır. Tütsü yakılan alan, ritüelin kutsal sınırlarını da belirlemiştir (Turgut, 2018, s. 244).

Tanrı heykelleri ve sunaklar; ritüellerde tanrı heykelleri, kutsal varlıkların fiziksel temsilleri olarak sunuların odak noktası olmuştur. Sunaklar ise genellikle ahşap veya taş malzemedan yapılmış, üzerlerine sunuların yerleştirildiği platformlar olarak işlev görmüştür. Sunakların formu, ritüelin türüne ve amacına göre değişiklik göstermiştir (Turgut, 2018, s. 246-252).

Hayvanlar ve hayvan organları; kurbanlık hayvanlar ritüellerin ayrılmaz bir parçası olmuş, özellikle koyun, keçi, boğa gibi hayvanlar tanrılara sunulmuştur. Hayvan organları, özellikle karaciğer ve diğer iç organlar, kehanet ritüellerinde kullanılmış ve tanrıların mesajlarını anlamada önemli bir araç olmuştur (Turgut, 2018, s. 154-165). Bitkiler ve ağaçlar; sedir, ilgin ağacı, zeytin gibi bitkiler ritüellerde tütsü, arınma veya sembolik amaçlarla kullanılmıştır. Bu bitkiler, aynı zamanda doğurganlık ve bereket gibi anlamlar taşıyan semboller olarak görülmüştür (Turgut, 2018, s. 168-180). Giysiler ve süs eşyaları; ritüel giysileri, kraliyetin ve dini otoritenin sembolü olarak kullanılmıştır. Taç ve başlık gibi süs eşyaları, tanrılarla bağ kurmayı ve kutsallığı simgelemiştir. Bu objeler, ritüelin ciddiyetini ve kutsallığını vurgulamıştır (Turgut, 2018, s. 194-199). Kaplar ve aletler; ritüellerde kullanılan kaplar, özellikle libasyonlar için tercih edilmiştir. Altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılan kaplar ve aletler, ritüelin önemini ve objelerin kutsallığını artırmıştır (Turgut, 2018, s. 214-226). Su, yağ ve bal; arınma ve temizlenme ritüellerinde su sıkça kullanılmış, yağ ve bal gibi maddeler ise hem sunularda hem de ritüel objelerin kutsanmasında önemli bir yer tutmuştur (Turgut, 2018, s. 258-267).

Bahsi geçen materyaller, M.Ö. II. binde ritüellerin yalnızca dini anlamını değil, aynı zamanda toplumsal düzen içindeki önemini de yansıtmaktadır. Kullanılan her nesne, ritüelin amacına uygun olarak seçilmiş ve tanrılarla iletişimi güçlendirmek, kutsallığı artırmak gibi roller üstlenmiştir. Bu unsurlar, toplumun dini düşüncesine ışık tutan önemli göstergelerdir.

3.2.2. Hitit yazılı kaynaklarında geçen ritüel kaplar

Hitit ritüellerinde kullanılan kaplar, hem işlevsel hem de sembolik yönleriyle önem taşımıştır. Bu kapların Hititçe adları, ritüel metinlerinde sıkça geçmekte ve her birinin belirli bir amaca hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

*DUG*HAB.HAB kabı; şarap ve bira gibi sıvı sunularında kullanılan bu kap, ritüellerin merkezi bir parçası olmuştur. Aynı zamanda kötü büyülerden korunma ritüellerinde sembolik olarak kırılmıştır. Taşınabilir özelliği nedeniyle, çayırılık alanlarda da kullanıldığı belirtilmiştir (Torri, 2004, s. 134).

*DUG*KUKUB kabı; genellikle şarap ve bira libasyonlarında tercih edilen bu kap, bazen bir sunu objesi olarak ritüel alanındaki kapı sürgüsüne asılmıştır. Ritüel sırasında hem sunu hem de sembolik anlamlar yüklenmiştir (Goetze, 1938, s. 7; McMahon, 1991, s. 63; Doğan Alparlan, 1999, s. 97).

*DUG*huppar kabı; çeşitli sıvı sunularında kullanılan bu kap, özel tasarımıyla dikkat çekmektedir. Ritüelin türüne göre farklı şekillerde ve içeriklerde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Schwartz,

1938, s. 337; Collins, 2006, s. 45). *DUG*harši kabı; tanrılara sunulan sıvıların taşınması ve sunulmasında işlev görmüştür. Hitit ritüel metinlerinde sıkça adı geçen bu kap, genellikle törensel kullanımlar için özel olarak üretilmiştir (Turgut, 2018, s. 222).

*DUG*kurtalli kabı; Hitit kültüründe ritüel sıvılarının sunumu sırasında kullanılan bu kap, biçimi ve malzemesiyle farklı bir estetik taşımaktadır. Sembolizmi ve işlevselliği bir araya getiren bir ritüel objesi olarak önemlidir (Cohen, 2006, s. 422).

*DUG*šašanna kabı; şarap ve bira sunularında kullanılan bu kap, Hititlerin tanrılarla iletişim kurma ritüellerinde sıklıkla tercih edilmiştir. Ritüel bağlamında tanrılara minnettarlığı ifade etmek için kullanıldığı düşünülmektedir (Ayyıldız ve Süel, 2010, s. 68).

*DUG*utul; utul kapları, ritüellerde arınma ve kötü ruhlardan korunma amacıyla kullanılmıştır. Örneğin, Papanikri'nin doğum ritüelinde bir kuzunun yıkanması için kullanıldığı kaydedilmiştir (Straub, 2006, s. 253-271). Tunnawi'nin ritüelinde ise utul kabı, kişinin üzerinde döndürülüp ardından kırılmıştır. Bu uygulamanın, kabın içinde biriken kötülükleri yok etme amacı taşıdığı düşünülmektedir (Hutter, 1987, s. 79-92).

*DUG*huburni; kaplarının parfüm kabı veya kandil olarak kullanılabileceği öne sürülmektedir. Tuthalia'nın koruma ritüelinde, huburni kabı boşaltılarak kırılmış ve bu işlem, ritüel nesnesinin saflığını koruma gerekliliğini vurgulamıştır (Coşkun, 1988, s. 1507).

*DUG*huprušhi; *huprušhi* kapları genellikle ocak üzerinde kullanılan kaplar olarak anılmıştır. Sedir ağacından yapılmış nesnelere yakıldığı bir ritüelde kullanıldığı düşünülmektedir. Coşkun, bu kapları büyük bir tencere veya buhurdanlık olarak yorumlamaktadır (Coşkun, 1979, s. 32-33).

*DUG*hanešša; kapları, şarap libasyonu için kullanılmıştır. Tunnawi'nin ritüelinde, masaya konularak içecek sunumunda yer aldığı kaydedilmiştir (Goetze, 1938, s. 7).

*DUG*tapišana; altından yapılan tapišana kapları, libasyon ve sunu ritüellerinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, köpek maskeli figürlere içecek sunulması ve geyik figürüne libasyon yapılması bu kapların dini işlevlerini göstermektedir (McMahon, 1991, s. 221).

*DUG*ZA.HUM; Gümüşten yapılmış ZA.HUM kapları, bira sunumları ve arındırma ritüellerinde kullanılmıştır. Kapların malzemesi, ritüelin arındırıcı özelliğini pekiştirmektedir (Sir Gavaz, 2015, s. 104).

*GI*špiddani; adı verilen ahşap tepsi, ritüel malzemelerinin taşınmasında kullanılmıştır. Anniwiyanni'nin ritüelinde sunak malzemelerinin düzenlenmesi için kullanıldığı belirtilmiştir (Goetze, 1938, s. 9).

*DUG*išpantuzzi; kapları, kralın pencere önünde libasyon yaparken kullandığı kaplardır. Bu kaplar, sıvı sunumu için özel olarak tasarlanmıştır (Barsacchi, 2015, s. 39).

DUGlappa; Gümüşten yapılmış lappa kapları, cenaze ritüellerinde külleri muhafaza etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu kapların temizlik ve saflık ile ilişkilendirildiği düşünülmektedir (Gurney, 1977, s. 59).

DUGkappi; adı verilen geniş ağızlı kaplar, doğum ritüellerinde ve ilaç yapımında önemli bir rol oynamıştır. Ammihatna Ritüeli'nde doğum sandalyesinin muhafaza edilmesinde kullanıldığı kaydedilmiştir (Murat, 2003, s. 106).

GIŞzalwani; sunu ekmeklerinin taşınması ve ritüel düzenlemelerinde kullanılan ahşap bir tepsidir. Daha Dağı Ritüeli'nde bu tepsinin önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir (Neu, 1970, s. 23).

DUGpurpura; kapları, yağ ve parfüm muhafazası için kullanılan küçük kaplardır. Alaca Höyük kabartmalarında bu kapların temsil edildiği kaydedilmiştir (Baltacıoğlu, 2015, s. 257).

DUGkiššar; kapları, el veya yumruk biçiminde tasarlanmış olup, ayak yıkama gibi arındırma ritüellerinde kullanılmıştır (Ünal, 2007, s. 337-349).

Ritonlar; hayvan biçimli kaplar olan ritonlar, sıvı sunularında sıkça kullanılmış ve özellikle boğa (*BIBRU GUD* - boğa ritonu) figürleriyle tanınmıştır. Bu kapların biçimi, Hitit dininin sembolik zenginliğini yansıtmaktadır (Otten, 1971, s. 11; Turgut, 2018, s. 226).

Hititçe isimleriyle tanımlanan bu kaplar, ritüellerdeki işlevlerinin ötesinde, Hititlerin inanç dünyasında tanrılara olan saygıyı ve dini uygulamaların ciddiyetini ifade eden objeler olmuştur. Her kap türü, kullanılan malzeme ve ritüel bağlamına göre farklı anlamlar taşımış, bu da Hitit kültürünün dini ve toplumsal zenginliğini gözler önüne sermiştir.

3.3. Kurban

Kurban ve sunu, insanlık tarihinin en eski ve derin kökleri olan inanç sistemlerinin bir yansımasıdır. İnsanların doğaüstü güçlerle iletişim kurma, korunma ve doğanın dengesini sağlama çabaları, kurban uygulamalarında somutlaşmıştır. Bu pratikler, tarihin en erken dönemlerinden itibaren, bireylerin ve toplulukların anlam arayışının temel bir parçası olmuştur. Anadolu gibi sürekli yerleşime sahne olan coğrafyalarda, inanç sistemlerinin gelişimi ve bunların pratiği olan kurban ritüelleri, toplumsal yapılar ve çevresel koşullar arasındaki dinamik bir etkileşimin ürünü olarak şekillenmiştir (Erbaşı, 2013, s. 34). Başlangıçta doğanın bereketini korumaya yönelik olan bu uygulamalar, toplumların karmaşıklaşmasıyla birlikte daha görkemli ve farklı amaçlara hizmet eden ritüeller haline dönüşmüştür.

Kurban, insan ile tanrılar arasında bir köprü görevi görmüş; farklı kültürlerde biçim ve amaç açısından ortak noktalar barındırırken, her toplumun kendi inanç dünyasına özgü detaylarla zenginleşmiştir. Modern zamanlarda bile kurban geleneği, kökenindeki anlamını büyük ölçüde koruyarak toplumsal ve bireysel düzeyde devam etmektedir. Bu süreklilik, insanın manevi

ihtiyaçlarının evrenselliğini ve zamandan bağımsız doğasını ortaya koymaktadır. Kurban kelimesinin kökenine bakıldığında, İbranice kurban sözcüğüne dayandığı ve bu terimin Aramice üzerinden Arapçaya, ardından Türkçeye geçtiği görülmektedir (Erginer, 1997, s. 15). İngilizce sacrifice ise, Latince *sacer* (kutsal) ve *facere* (yapmak) kelimelerinin birleşiminden türeyerek “kutsal kılmak” anlamını taşır (Schwart, 1938, s. 224). Benzer şekilde, Almanca *Opfer* ve İskandinav dillerindeki *offer* terimleri de bu kavramın evrensel bir dil birikimi olduğunu göstermektedir (Erbaşı, 2013, s. 34). Türk Dil Kurumu, kurban kelimesini farklı bağlamlarda ele alır. Bu bağlamlar; dini bir buyruk doğrultusunda veya bir adak için kesilen hayvan, Kurban Bayramı, yüksek bir ideal uğrunda kendini feda eden kişi, bir felaket sonucu hayatını kaybeden birey ve kişisel değerlerini yitiren kimse gibi geniş bir anlam yelpazesini içerir. Bu anlam çeşitliliği, kurban kavramının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde değişen işlevlerini gözler önüne sermektedir (Türkçe Sözlük, 1998, s. 1409).

Kurban ritüelleri, genel hatlarıyla üç ana gruba ayrılabilir: kanlı kurban, kansız kurban ve yakarak kurban etme. Kanlı kurbanlar genellikle koyun, keçi, sığır gibi yenilebilir hayvanları içerirken; kansız kurbanlar, ekmek, tahıl veya sıvı gibi yiyecek ve içeceklerden oluşur. Bazı kültürlerde, yenilemeyen hayvanların (örneğin köpek ya da at) ve hatta insan kurbanlarının bile ritüel uygulamalarında yer aldığı kaydedilmiştir. Bu çeşitlilik, kurban ritüellerinin toplumların farklı gereksinimlerine göre şekillendiğini ve çok yönlü işlevlere sahip olduğunu göstermektedir (Erbaşı, 2013, s. 46-47).

Anadolu’da kurban ritüellerinin tarihsel gelişimi, çevre ve toplum arasındaki etkileşimin bir aynasıdır. Erken dönemlerde, bereket ve doğanın sürekliliğini sağlamak amacıyla yapılan basit sunular, zamanla daha karmaşık dini uygulamalara dönüşmüştür (Armutak, 2004, s. 173). Tapınaklarda gerçekleştirilen görkemli törenler, yalnızca tanrılara şükran sunmak için değil, aynı zamanda toplumsal birliğin ve düzenin korunması için bir araç haline gelmiştir. Kurbanlar, tanrılarla iletişim kurmanın bir yolu olarak toplumsal dayanışmayı pekiştirmiş ve bireylerin topluluk içinde manevi bir anlam bulmasını sağlamıştır (Oppenheim, 1977, s. 191).

Kurban ve sunu pratikleri, insanlığın doğayla ve tanrısal güçlerle kurduğu ilişkinin en güçlü ifadesi olarak dikkat çeker. Bu pratikler, zamanla değişim gösterse de özlerindeki anlamını kaybetmemiş, toplumların kültürel kimliklerini şekillendiren temel bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Kurban, yalnızca bir dini ritüel değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumların manevi gereksinimlerine yanıt veren derin bir kültürel mirastır (Erbaşı, 2013, s. 35).

3.3.1. Sıvı kurban/ libasyon

Sıvı kurban, arkeolojik terminolojide “libasyon” olarak adlandırılır. Libasyon, antik dönemde tanrılara özel libasyon kapları aracılığıyla sıvı sunma ritüelini ifade eder. Bu uygulamada en önemli unsur, sıvının aktarılma şeklidir. Ritüel sırasında kullanılan şarap, süt, bal, su, yağ ve bazı durumlarda kan gibi sıvılar, ritüelin amacına bağlı olarak yere, sunağa, özel kaplara ya da

kurban edilen hayvanların üzerine dökülmektedir. Arkeolojik bulgulara göre libasyon uygulamasının izleri, Erken Tunç Çağı'nın başlarından itibaren kaya kabartmaları, steller, adak levhaları, kabartmalı kapların frizleri, mühürler ve mühür baskılarında görülmektedir. Ayrıca yazılı kaynaklar, libasyon ritüellerinin türleri, kullanım yerleri, diğer ritüellerle ilişkileri, kullanılan malzemeler ve işlevleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır (Lebrun, 1993, s. 226). Bu ritüeller, aynı inanç sistemi içinde bile değişkenlik gösterebilmektedir.

Libasyon kelimesi, Latince *libatio* kelimesinden gelmektedir. Terimin kökeni, Homeros'un metinlerinde Yunanca *loibē* (libasyon) ve *leibō* (libasyon yapmak) kelimelerine dayanmaktadır (Dieter, 2005, s. 5433). Ancak Homeros'ta bu kelimelerden daha yaygın olarak *spendō*, *spendē* ve *cheō*, *choē* terimlerinin libasyon sunumu ve sunma anlamında kullanıldığı görülmektedir (Dieter, 2005, s. 5433). Bu terim, Hititçe *šipant-*, Latince *spondeo*, Almanca *spenden* ve İngilizce *spent* kelimeleriyle etimolojik bir bağlantı taşır (Dieter, 2005, s. 5432).

İlk libasyon uygulamaları, tanrılara duyulan minnettarlığın bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Bu ritüel, tanrılardan alınan nimetlerin karşılığında bir teşekkür sunusu olarak gerçekleştirilmiş, aynı zamanda tanrıları yatıştırmak, gazaplarından korunmak ve onlara besin sağlamak gibi amaçlara hizmet etmiştir (Segal, 2012, s. 3). İnsanlar, libasyonu tanrılarla iletişim kurmanın bir yolu olarak görmüş ve sıkça gerçekleştirmişlerdir. Bu ritüel, aynı zamanda gelecekte bolluk ve bereket içinde bir yaşam umudunu da taşımıştır.

Arkeolojik buluntular, Mezopotamya ve Anadolu'da libasyon sunumlarının kökeninin Neolitik Dönem'e kadar uzandığını işaret etmektedir. Farklı dönem ve kültürlerde çeşitli değişikliklerle birlikte varlığını sürdüren bu ritüelin en eski örneklerine Mezopotamya, Eski Mısır, Anadolu ve Ege'de rastlanmaktadır (Lebrun, 1993, s. 226). Mezopotamya (Heimpel, 1990, s. 1-2), Eski Mısır (Borghouts, 1980, s. 1014-1015) ve Anadolu'da (Özgüç, 2002, s. 402) libasyonlar genellikle bayramlar ve dini törenlerin bir parçası olarak gerçekleştirilmiş, sıvılar kutsal alanlara veya toprağa dökülmüştür. Yere dökülen sıvının, yeraltı tanrılarıyla bağlantı kurmanın etkili yolu olduğuna inanılmıştır. Diğer tanrılar için yapılan libasyonlarda ise sıvının kutsal alanın herhangi bir yerine dökülmesi tercih edilmiştir.

Arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklar, şarap, bal, süt ve yağın dini ritüellerde sıkça libasyon olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu sıvılar, ya bağımsız bir törenin parçası ya da diğer dini uygulamalarla bağlantılı olarak sunulmuştur. Libasyon, antik toplumlarda yalnızca tanrılarla iletişim kurmanın bir yolu değil, aynı zamanda dini ve kültürel kimliğin ifadesi olarak toplumsal hayatta önemli bir yer edinmiştir.

3.3.2. Anadolu'da libasyon

Kültepe'deki mühür baskılarında libasyon sahneleri farklı tarzlarda betimlenmiştir. Eski Anadolu üslubu; libasyon sunumlarında ibrik ve gaga ağızlı testilerin kullanıldığı görülmektedir (Özgüç, N., 1968). Örneğin, bir mühürde ayakta duran bir tanrı, elindeki ibrikle oturan bir başka tanrının kadehine sıvı sunmaktadır (Özgüç, N., 1965, s. 39, Lev. XIII, No.39).

Başka bir sahnede ise Fırtına Tanrısı'nın zafer kutlaması betimlenmiş ve figürler tanrıya sıvı sunulmaktadır. Eski Suriye üslubu; Bu üslupta libasyon, genellikle kadehler aracılığıyla yapılmıştır. Örneğin, tahtta oturan bir tanrıya, kadeh taşıyan bir kral tarafından sıvı sunulmaktadır (Özgüç, N., 1965, s. 42, Lev. XXIV, No.71). Bu tarz sahnelerde daha detaylı ve sembolik betimlemelere yer verilmiştir.

Acemhöyük'te bulunan mühürler ve mühür baskıları, Kanış-Karum Ib Dönemi'ne tarihlenmektedir. Burada ele geçirilen damga ve silindir mühürlerde libasyon sahneleri dikkat çekmektedir. Damga mühürlerde genellikle gaga ağızlı testiler, silindir mühürlerde ise ibrikler tercih edilmiştir. Ancak sahnelerde sıvının akışının gösterilmemiş olması ilgi çekicidir (Özgüç, N., 1980, s. 61; Özgüç, N., 2015, s. 3).

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren, tanrıya veya tanrılara yapılan ritüel bağlamında libasyon sunumlarının önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu sahneler, farklı üsluplarda (Eski Anadolu ve Eski Suriye) betimlenmiş olup, sıvı sunumunun ritüel anlamını ve toplumsal işlevini gözler önüne sermektedir. Libasyon sırasında kullanılan kapların çeşitliliği, ritüelin amacı ve toplumsal bağlamına dair önemli bilgiler sunmaktadır (Veenhof, 1993, s. 646).

Bu buluntular, Anadolu'daki erken dönem dini uygulamaların ve kültürel etkileşimlerin anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Libasyon sahnelerinin mühürlerde tasvir edilmesi, tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi ve dini ritüellerin sembolik boyutunu aydınlatmaktadır (Özgüç, T., 2002, s. 403). Libasyon ritüellerinde, sıvının yukarıdan aşağıya hareketi, göksel olanla yeryüzü arasında bir iletişim kanalını açtığı ve tanrısal bereketin yeniden dünyaya yayılmasını sağladığı düşünülebilir. Bu eylem, insanın varoluşundaki kırılma anını tanıyarak, tanrılara bir teşekkür ve bir yakarış anlamı taşır. Ritüelin her parçası, kozmik düzenin sürekliliği için bir katkı, bireyin bu düzene katılımının bir ifadesidir. Libasyon, insanın evrene olan minnettarlığını dile getiren, hem maddi hem de manevi bir eylemdir; kutsal olanı görünür ve erişilebilir kılma arzusunun bir yansımasıdır.

3.3.3. Hitit Dönemi'nde libasyon

Hititler, tanrılarını insana benzeyen varlıklar olarak tasavvur ettikleri için, onları memnun etmek adına tören ve ritüellerde yiyecek ve içecek sunumları gerçekleştirmiştir. Bu sıvı sunumları, diğer bir deyişle libasyon, tanrılara ya da kutsal kabul edilen varlıklara sıvı armağan etme eylemini ifade eder. Hititlerde libasyonlar, genellikle bayramlar ya da ritüel etkinlikleri sırasında, tanrılara adanan sıvının yere, bir kaba veya belirli bir alana dökülmesi şeklinde uygulanmıştır (Doğan Alparslan, 2009, s. 214).

Hititlerin libasyon ritüellerine ilişkin bilgiler, arkeolojik buluntular ve çivi yazılı metinler aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Kabartmalı vazolar, orthostatlar, steller, mühürler ve damga mühür baskıları gibi eserler, tanrılara sıvı sunan kral ve rahip figürlerini yansıtır. Çivi yazılı

belgeler ise bayram törenleri, dualar ve ritüel kuralları ile bu sunumların nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgiler sunar.

Eski Hitit Dönemi metinlerinde libasyon uygulamaları genellikle *išpant-* fiiliyle ifade edilirken (Otten ve Soucek, 1990, s. 10), İmparatorluk Dönemi'nde bu eylem *šipant-* fiili ile tanımlanmıştır (Ünal, 2007, s. 637). Bu terimler, sıvıyı kutsal bir amaçla dökme ritüelini ifade ederken, günlük hayatta sıradan sıvı dökme eylemleri için lahuvai- ve šuhha- gibi farklı fiiller kullanılmıştır (Ünal, 2007, s. 389, 647).

Libasyonların gerçekleştirilme şekli, törenin yapıldığı alan, kullanılan sıvı, sunumu yapan kişi ve kullanılan kaplara göre farklılık gösterebilmektedir. Bu tür ritüeller genellikle ekme, et, meyve ve yağ gibi kurban sunumlarıyla birlikte yapılmıştır. Sıvı sunumları, yalnızca tanrılara duyulan saygıyı göstermekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzeni güçlendirmede de önemli bir işlev üstlenmiştir (Doğan Alparslan, 2009, s. 214).

Hitit metinlerinde tapınak görevlileri için belirlenmiş kurallar dikkat çekicidir. Görevlilerden, ritüel sırasında temiz ve düzenli olmaları, sunum için kullanılan malzemeleri özenle muhafaza etmeleri ve tanrılara saygılı bir tavır sergilemeleri beklenmiştir. Özellikle domuz ve köpek gibi hayvanların ritüel malzemelerine yaklaşmasının yasaklandığı belirtilmiş, aksi durumda tanrıların öfkesine maruz kalınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, temizlenmeden ritüel gerçekleştiren kişilerin ciddi cezalara çarptırılacağı kaydedilmiştir (Süel, A., 1985, s. 35- 73).

Libasyonun tanrılar açısından taşıdığı önem, Hitit mitolojisinde de sıkça vurgulanmıştır (Karağuz, 2001, s. 127). Hedammu Şarkısı olarak bilinen metinde, tanrı Ea, insanların sunduğu kurban ve libasyonların eksikliği durumunda tanrıların zor durumda kalacağını dile getirir. Benzer bir vurgu, II. Murşili'nin veba dualarında da görülür; burada tanrılar ile insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılığa dikkat çekilmiş ve libasyonların tanrılara destek sağlamak için vazgeçilmez olduğu belirtilmiştir (Bryce, 2003, s. 94; Collins, 1995, s. 85).

Libasyonlar, Hitit bayramlarında sıkça gerçekleştirilen bir uygulamaydı. Bu sunumlar genellikle yemeklerden önce ya da sonra yapılır ve tanrıların kutsal sıvılarla memnun edilmesini amaçlardı. Törenlerde libasyonları gerçekleştiren kişiler arasında kral, kraliçe, rahipler ve tapınak görevlileri yer almaktaydı (Ünal, 2007, s. 157).

Libasyon kapları, kullanılan sıvının türüne ve törenin amacına göre değişiklik göstermekteydi. Altın, gümüş, bronz ya da pişmiş topraktan yapılmış kaplar yaygın olarak tercih edilmiştir. Bayramlarda sunulan sıvılar arasında bira, şarap, tatlı şarap ve bunların karışımları gibi alkollü içecekler öne çıkmıştır (Ünal, 2007).

Ritüeller sırasında gerçekleştirilen libasyonlar, bayram törenlerinden daha farklı bir içeriğe sahip olabilmektedir. Kullanılan sıvılar ve kapların türü, ritüelin içeriğine göre belirlenirdi. Şarap, bira, süt, bal, yağ, su ve kan gibi çeşitli sıvılar, farklı bağlamlarda tanrılara sunulmuştur.

Örneğin, arınma ritüellerinde su, yer altı tanrılarına yapılan sunumlarda ise kan tercih edilmiştir (Gurney, 1977, s. 29).

Bu ritüeller genellikle açık alanlarda, kutsal yerlerde ya da belirlenmiş tapınak bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Sunulan sıvılar, kutsal objelere, yiyeceklerin üzerine ya da kurban hayvanlarının belirli bölümlerine dökülerek tanrıların hoşnutluğu kazanılmaya çalışılmıştır (Gurney, 1977, s. 30; Ünal, 2007).

Hititlerin dini uygulamalarında libasyon, önemli bir yer tutmaktadır. Bu ritüeller, Hititlerin tanrılarına olan bağlılıklarını ve inanç sistemlerini anlamamızı sağlayan önemli bir araçtır. Arkeolojik buluntular ve yazılı belgeler bir araya getirildiğinde, Hititlerin libasyon törenlerini son derece dikkatle planladığı ve özenle uyguladığı anlaşılmaktadır (Ünal, 2007). Libasyonlar, sadece tanrıları memnun etmenin bir yolu değil, aynı zamanda toplumun dini ve sosyal düzenini güçlendiren bir gelenek olarak öne çıkmıştır.

Ritüel kaplar, insanın doğaüstü güçlerle kurduğu iletişimin somut bir ifadesi olarak, tarih boyunca toplumların dini ve kültürel kimliklerini şekillendirmiştir. Ritüel kaplarının incelenmesi, insanlığın manevi dünyasının derinliklerine inmek ve bu dünyanın nasıl şekillendiğini anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

Ritüel kaplarının incelenmesi, özellikle “M.Ö. II. Binde Kızılırmak Kavsi İçerisindeki Ritüel Kaplar” başlığı altında ele alınacak olan konulara da ışık tutacaktır. Bu kapların formu, malzemesi, kullanım şekli ve sembolik anlamları, ritüellerin nasıl gerçekleştirildiği ve bu ritüellerin toplumsal düzende nasıl bir işlev gördüğü hakkında önemli bilgiler sunacaktır.

4. BÖLÜM

M.Ö. II. BİNDE KIZILIRMAK KAVSİ İÇERİSİNDEKİ RİTÜEL KAPLAR

M.Ö. II. bin yıl, Anadolu'nun kültürel çeşitliliğinin ve zengin ritüel anlayışının belirginleştiği bir dönemdir. Bu dönemde Kızılırmak kavsî içerisindeki yerleşmelerde üretilen ve kullanılan seramik eserler, özellikle ritüel kaplar, dini ve törensel uygulamalar açısından büyük bir öneme sahiptir. Hititler ve onların kültürel öncülleri tarafından teknik açıdan zenginleştirilen bu kaplar, sadece sınırların sunulması veya saklanması amacıyla değil, aynı zamanda tanrılara yapılan adakların bir parçası olarak da kullanılmıştır. Arkeolojik buluntular, bu kapların genellikle törensel bağlamlarda, tapınak komplekslerinde veya mezar hediyeleri olarak yer aldığını göstermektedir.

Bu çalışmada, Kızılırmak kavsî içerisinde bulunan ritüel kaplar incelenerek, onların işlevleri, biçimleri ve süsleme özellikleri üzerinden, dönemin dini inanışlarıyla olan bağlantıları değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında, bazı bölgesel sınırların ötesine geçilerek, form açısından benzer özellikler taşıyan ancak farklı coğrafyalardan gelen örnekler de analiz edilecektir. Böylece, bu tür kapların Anadolu'daki ritüel pratiklerde nasıl bir yayılım ve etkileşim ağı oluşturduğu ortaya konulacaktır.

Farklı ritüel kap türleri ikonografik, tipolojik ve işlevsel açılarından değerlendirilecektir. Bu analizler, Hititler'in dini ve törensel uygulamalarına ışık tutarken, aynı zamanda bu kapların üretim teknikleri ve estetik formları hakkında da bilgi sağlayacaktır. Bu çalışma, M.Ö. II. bin yılda Kızılırmak kavsî merkezli ritüel kapların kullanım bağlamlarını anlamaya yönelik disiplinlerarası bir yaklaşım sunacaktır. Dini, sanatsal ve kültürel dinamiklerin incelenmesiyle, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Dönemi'nde ritüel kapların taşıdığı anlamların daha kapsamlı bir şekilde yorumlanması amaçlanmaktadır.

4.1. Gaga Ağızlı Testiler

M.Ö. III. bin yıldan itibaren Anadolu'nun geniş coğrafyasında görülen gaga ağızlı testiler, M.Ö. II. bin yılda da geniş bir yayılım gösterir. Bu testiler, genellikle dini ve kültürel ritüellerde bir araç olarak kullanılmıştır. Görsel sanatlar bağlamında, kaya kabartmaları, mühürler ve diğer tasvirli eserlerde yer almalarının yanı sıra, yazılı kaynaklarda da kendilerine yer bulmaktadır. S. Alp (1967), bu testilerin Hitit yazılı belgelerinde *işpantuuaa/şipantuuaa*, *işpantuzzi* ve *işpantuziessar* veya *KUKUBU* olarak adlandırıldığını bildirmiştir.

Gaga ağızlı testiler, Tunç Çağı'nın belirgin kap formlarından biridir. Hem günlük hayatta hem de kültürel etkinliklerde kullanıldığı, arkeolojik çalışmalarla belgelenmiştir. Özellikle mühürler ve mühür baskılarında, tanrılara sunulan sıvı kurbanlarda sıkça tercih edildiği

gözlemlenmektedir. T. Özgüç, M.Ö. III. bin yıldaki kap formlarından M.Ö. II. bin yıla geçiş seramiğine gaga ağızlı testileri de dâhil etmektedir. Ayrıca T. Özgüç, söz konusu testilerin Batı Anadolu'da Thermi, Kumtepe ve Troya I'de ilk olarak görülmeye başlandığını, Yortan'da ise en parlak mertebeye eriştiğini ifade etmiştir (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1953, s. 80). Nitekim, Erken Tunç Çağı'nın zengin sınıfı olarak değerlendirilebilecek Alaca Höyük'teki Hatti kral mezarlarından çıkan altın-gümüş gaga ağızlı testilerin, pişmiş topraktan yapılmış benzerleri Tunç Çağı boyunca Kızılırmak havzasında ve çevresindeki birçok yerleşimde görülmektedir (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1953, s. 80; Genç, 2023, s. 286). Gaga ağızlı testiler, Alişar III kültüründe de yer almaktadır. Ayrıca, çömlekçi çarkının gelişimi ve çömlek üretimindeki zanaatın yükselmesiyle birlikte, gaga ağızlı testiler M.Ö. II. bin yılda Orta Anadolu Bölgesi'ndeki seramik repertuarında geniş ve çeşitli bir yelpaze sunmaktadır (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1953, s. 80).

Gaga ağızlı testiler, genel olarak uzun, dar bir boyna ve kavisli bir gaga ağza sahiptir. Ağız, boynun devamı olarak yükselmektedir. Bu iki özellik (boyun ve ağız) kabın genel formunu belirgin şekilde etkiler. Gövdesi yuvarlak, alt kısmı içe doğru çökük ve tabanı da dairesel bir yapıya sahiptir. Gaga ağızlı testiler, aşağıya eğildiğinde sıvının kontrollü bir şekilde akışını sağlaması nedeniyle Tunç Çağı boyunca karakteristik bir sürahi formunda kullanılmıştır. Belirgin ağız, ucu sıkıştırılarak uzatılmış olup, bu ağız şeklinin bir kuşun gagasına benzemesi nedeniyle bu testilere "gaga ağızlı testi" adı verilmiştir (Gorny, 1948, s. 83-85; Özgüç, 1958, T., s. 1978; Schoop, 2011, s. 251).

Gaga ağızlı testiler formları nedeniyle alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan;

İlk grubu, ince ve uzun boyunlu ve yuvarlak omuzlu testiler oluşturur. Gövde, karın kısmından itibaren içe doğru daralırken, kaideleri halka diplidir. Bazı testiler gaga ve karın özelliklerindeki farklılıklar nedeniyle iki alt grupta incelenir. Birinci gruptaki testilerin gövdesi, karından keskin bir hatla içe doğru daralmaktadır. Sivri gagalarının uçları, nispeten papağan gagasını andıran bir şekle sahiptir. Astarları genellikle kırmızı veya kızıl kahverengi olmakla birlikte, oldukça düzgün bir şekilde perdahlanmıştır. Ağız kenarından çıkan kulp yuvarlak kesitli olup omuza bağlanmaktadır. Genelde neredeyse bu kapların gövdesinde sivri üçgen formunda iki düğme bulunmaktadır (Kulakoğlu, 1997, s. 49). Bu testiler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren ortaya çıkmaktadır. En eski örnekleri, Kültepe kazılarında Karum Dönemi'nin geç safhası (**Lev. 1. a**) (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1953, s. 35, Lev. XXIII: 95-97), Kazankaya (**Lev. 1b**) (Özgüç, T., 1978, s. 24, Lev. 62: 1- fig.40), Boğazköy-Aşağı Şehir IV. tabaka (**Lev. 2. a**) (Fischer, 1963, s. 36, Taf. 25: 273), M/18'den (**Lev. 2. b**) (Fischer, 1963, s. 36, Taf. 22, 29: 272), Osmankayası (**Lev. 3. a**) (Bittel, 1958, s. 14, Taf. XVIII: 1-2; Fischer, 1963, s. 120), Alaca Höyük (**Lev. 3. b**) (Koşay ve Akok, 1966, s. 36, Lev. 13: h49) ve Alişar'da (**Lev. 4 a- b**) (Von der Osten, 1937, Fig. 225-227) bulunan birçok gaga parçasından bilinmektedir. Karum Dönemi'ne ait gaga ağızlı testiler, Eski Hitit Dönemi'nde birkaç özellik eklenerek varlığını sürdürmektedir. Eski Hitit gaga ağızlı testilerinde görülen gövdenin karından itibaren keskin bir geçişle dibe ve içe doğru daralması, Karum Dönemi'nin geç aşamalarında ortaya

çıkılmaktadır. Ancak, daha belirgin ve keskin bir şekilde alt gövdenin içe doğru daralması yalnızca Eski Hitit testilerinde gözlemlenmektedir (Kulakoğlu, 1997, s. 49). Ayrıca, Karum Dönemi gaga ağızlı testileri, boyutları bakımından Eski Hitit Dönemi örneklerine göre daha küçüktür. Eski Hitit örneklerinin daha yüksek bir teknolojiye sahip olduğu ve boyutlarının Karum Dönemi'ne göre daha uzun, gövdelerinin ise daha ince ve zarif olduğu gözlemlenmektedir. Bu testiler, Karum Dönemi'ni Eski Hitit'e bağlayan seramik geçişini açıklayan en iyi örnekler arasında sayılabilir. Kültepe'den bulunan bir kaide parçası, söz konusu geçişin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Karum I. tabaka ile çağdaş tabakada Tepe'den elde edilen disk biçimli kaide (Kulakoğlu, 1997, s. 50), bu tür Eski Hitit gaga ağızlı testilerinin kaide formlarıyla neredeyse aynıdır. Bu durum, Eski Hitit formlarının Karum Dönemi'nde şekillendiğine işaret etmektedir.

Bu grubu oluşturan gaga ağızlı testiler, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen buluntu yerlerinden, Eskişehir (Lev. 5 a) (Özgüç, T., 1986b, s. 388, Lev. IX: 25; Temizer, 1975, s. 100), Boğazköy-Aşağı Şehir (Lev. 5 b) (Neve, 1984, s. 66, Abb. 4: 1- 4: 2- 4: 3- 4: 4- 4: 5- 5:6- 5:7- 5:8- 5:9)- Büyükkale (Lev. 6 a-b) (Fischer, 1963, s. 118, Taf. 24: 244- Taf. 24: 245), İnandıktepe (Lev. 7 a) (Özgüç, T., 1988, s. 10, Lev. 23,1; Özgüç, T., 1986b, s. 388, Lev. XI: 27), Alaca Höyük (Lev. 7 b) (Koşay ve Akok, 1966, s. 26-37; Lev.13: h94; Koşay, 1951, s. 15, Lev. XLVI: 1, Res. 11-12; Koşay, 1937, s. 47, Lev. II- III- Lev. XXIII; Koşay ve Akok, 1966, s. 37, Lev. 13: 104- Al. h 93), Ferzant (Lev. 8 a) (Özgüç, 1986b, s. 388) ve Maşat Höyük'ten (Lev. 8 b) (Özgüç, T., 1993, s. 490-491, Lev. 83: 4) çıkarılan testi ve testi parçalarıyla aynı gruba dahildir. Bu testiler, formlarının ergonomik olmaması sebebiyle günlük kullanıma uygun değildir. Özellikle gagalarının uzun ve kıvrık olması, gündelik hayatta işlevsizlik yaratmaktadır. Ayrıca, buldukları bağlamlarla birlikte değerlendirildiğinde, bu testilerin kült veya ritüel amaçlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eski Hitit Dönemi'ne ait testilerden İnandıktepe'de bulunanlar (Özgüç, T., 1988, s. 10), mabette veya kutsal mekânda ele geçmiştir. Ferzant örneğinde ise mezarlardan çıkan testilerin de (Özgüç, T., 1986b, s. 388) dini bir amaca hizmet ettiği değerlendirilmiştir. Alacahöyük Müzesi'nde sergilenen ve Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen, kırmızı hamurlu, parlak perdahlı, ince, uzun silindir boyunlu, gövdesinin üst kısmı yarım küre biçiminde, keskin karınlı, alta doğru konik şekilde daralan ve disk biçimli kaidesi olan gaga ağızlı testi de bu gruba dahildir (Lev. 8 c) (Koşay ve Akok, 1966, s. 37, Lev. 13. 104/ Al. h. 93).

İkinci grupta yer alan gaga ağızlı testilerin en yakın benzerleri, üretim teknikleri açısından birinci gruba dahil olsalar da şekil özellikleri nedeniyle farklılık göstermektedir. Bu gruptaki testiler dik ve dar oluklu gagalı, ince ve uzun boyunlu, yuvarlak omuzlu ve yumurta biçimli gövdeye sahiptir. Genel buluntu grupları incelendiğinde, bu testilerin boyları yaklaşık 50 cm, enleri ise 19 cm civarındadır (Kulakoğlu, 1997, s. 51). Çoğunluğu genellikle kızıl kahverengi veya kırmızı astar ile kaplanmış olup, hamurları ise iyi bir şekilde pişirilmiştir.

İnandıktepe'de ortaya çıkan gagası eksik testi (Özgüç, 1986b, s. 388- Lev. XI: 27), form özellikleri açısından iyi bilinen Alaca Höyük testisi (Koşay ve Akok, 1966, s. 37; Lev. 14) ile

benzerlik göstermektedir ve muhtemelen gagası da Alaca Höyük testisine benzer bir yapıdadır. Ayrıca, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi başkanlığında gerçekleştirilen Eskiyaşar kazılarında bulunan ve Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen gaga ağızlı testi (Temizer, 1975, s. 100; Özgüç, T., 1986b, s. 388- Lev. X: 26) de ikinci gruba dahildir. Çorum Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan iki gaga ağızlı testi (Emre, 1992, s. 106- Lev. II: 1-2- Şek. 6-7) (**Lev. 9 a**), bu grubun en eski formları arasında yer alabilir. Söz konusu testiler, keskin karınlı, küçük ve yüksek, düz ya da halka diplidir. Biçimsel özellikleri dolayısıyla Eski Hitit Dönemi testilerinden ayrılmaktadır. Ayrıca, Maşat Höyük V. yapı tabakasında bulunan gagaya ait parça da bu gruba dahil edilmektedir (**Lev. 9 b**) (Özgüç, T., 1982, s. 36- Lev. 50: 7).

İlk olarak Alishar kazılarında ortaya çıkan, ağız kısmının kenarına dik olarak bağlanmış ilmek biçimindeki kulplara sahip testilere özgü özellik, bu gruptaki testilerin diğerlerinden farklılaşmasına yol açmıştır (**Lev. 10 a**) (Schmidt, 1932, s. 113). Bu testiler, "*loop handled pitchers*" yani "*ilmek kulplu testiler*" olarak adlandırılmaktadır (Schmidt, 1932, s. 113- şek. 130, Lev. XII: b1675). Biçim özellikleri açısından, düz kesik ve geniş gagalı, kısa ve geniş boyunlu, yumurta gövdeli ya da yuvarlak sivri diplidir. Gaga ağzının karşısında bulunan ilmek kulp, dik bir şekilde gövdeye bağlanmaktadır. Karum Dönemi'nin son evrelerinde yaygın olarak görülen bu tür, Boğazköy Aşağı Şehir 2. katta bulunan bir parça (Fischer, 1963, s. 120- Taf, 30: 305) sayesinde Eski Hitit Dönemi'nde de devam ettiğine dair bulgular sunmaktadır. Boyun kısmı eksik olan, ancak ilmek kulbu ve gagası sağlam bir şekilde gün yüzüne çıkan Boğazköy testisinin en yakın örnekleri Alaca Höyük'te (**Lev. 10 b**) yer almaktadır (Koşay, 1951, Lev. LXV: 1; Çelik, 2020, res. 14, Alh. 2015: 11; Genç, 2023, s. 286, Fig. 4: 7a- 7b- 7c). Kulp özellikleri incelendiğinde, bu testilerin erken örnekleri Boğazköy-Kuzeybatı Yamacı 8 a-b (Orthmann, 1965, s. 79- Abb. 2: 7), Büyükkale IVd ve Aşağı Şehir 4 tabakalarında (**Lev. 11 a**) (Fischer, 1963, s. 41, 120- Lev. 29: 303, 30: 304), Alishar'da (Schmidt, 1932, s. 113- Pl. XII, Fig. 130: b1675) ve Çankırı Bölgesi Balıbağ'dan (Süel, A., 1989, s. 149; Emre, 1992, s. 105-107, Lev. III: 1, Şek. 10) ele geçmiştir. Ancak, Çankırı testisinin diğerlerine göre daha belirgin bir omuza sahip olduğu dikkat çekmektedir.

İnandıktepe'de bulunan ve gruptaki diğer örneklerden ayrılan diğer bir testi ise (**Lev. 11 b**), form farklılığıyla dikkat çekmektedir. Bu testinin gagası kısa, düz ve kesik, boynu ise kısa ve geniştir. Ayrıca, halka dipli ve ağız kenarını gövde genişliğine bağlayan dikey, tek bir kulba sahiptir. Kırmızı astar ve perdahlı bu testinin, Hitit Dönemi'nde yaygın bir form olmadığı bilinmektedir (Özgüç, T., 1988, s. 154).

Bu gruba dahil edilen söz konusu testilerin kulp özellikleri dışında, form ve biçimlerinin benzer örnekleri de farklı merkezlerin erken tabakalarından bilinmektedir. Kazankaya, Ferzant, Kültepe ve Alishar gibi merkezlerden elde edilen örnekler, bazı biçimsel özellikleri açısından değişiklikler göstermektedir.

Kültepe-Kaniş Karumu Ib tabakasında açığa çıkan ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geç dönemine tarihlenen, hayvan başı eklentili gaga ağızlı testiler, Karum Dönemi sonrasında Eski

Hitit Dönemi'ne ait İnandıktepe'den (**Lev. 12 a**) yalnızca bir örnekle bilinmektedir (Özgüç, T., 1986b, s. 55- 56). Kültepe-Kaniş Karumu Ib tabakasına ait, zengin bir yerlinin konutundan elde edilen testinin (**Lev. 12 b (a- b)**) üst kısmı açık kırmızı, alt kısmı ise devetüyü renk astarlıdır. Kısa ve kesik bir gaga ağız ile kısa ve kalın bir boyna sahiptir. Boyun kısmını gövdeye bağlayan tek ve dikey bir kulbu bulunurken, karın kısmında iki dikey kulp daha yer almaktadır. Kesik gaganın ucunda bir boğa başı yer alır. Bu gaga ağızlı testinin göğsünde üç adet "*signe royal*" baskısı bulunmaktadır. Boğa başının boynuzları ay şeklinde olup, baş kısmına yapışiktır ve boğanın ağız kısmı akıtacak olarak tasarlanmıştır. İnandıktepe'den elde edilen akıtacak hayvan başı eklentili testiler, Eski Hitit Dönemi'nde bu formun varlığını gösteren özgün bir buluntudur (Özgüç, T., 1986b, s. 55- 56). Bu testinin kısa ve kesik gagası, kısa ve ince bir boynu, boynu gövdeye bağlayan tek dikey kulbu ve karnı üzerinde toplamda üç kulbu ile sivri bir dibi bulunmaktadır. Kesik gagası üzerindeki boğa başı boynuzludur. Boğanın tasvirindeki detaylar, Koloni testilerinden bazı farklılıklar göstermektedir. Boğa başının boynuzları, iri badem şeklinde gözleri ve yuvarlak gözbebeği ile belirtilmiş, kulakları kısa ve kaşık şeklinde, alını ise düz bırakılmıştır. Bu tasvir özellikleri, Hitit sanatında görülmektedir ve perdahlı, kırmızı astarlı testinin gövdesi, Kaniş Karumu örneklerinden ayrılmaktadır (Özgüç, T., 1986b, s. 55- 56).

Gaga ağızlı testi formunun Anadolu'daki uzun süreli varlığı, önemli bir konudur. Gagalı testi geleneği, yukarıda da değinildiği gibi Erken Tunç Çağı'nda başlamış ve Orta Tunç Çağı'nda, Kültepe (Özgüç, T., 1986a), Acemhöyük (Emre, 1966, s. 102) ve Alişar (Gorny, 1948, s. 70-105) gibi yerlerde de görüldüğü üzere olgunluk seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, gagalı ağız formunu tercih eden güçlü bir yerel geleneği işaret etmektedir. Bu kaplar, yüksek, hacimli ve parlak kırmızı ya da turuncu cilalı yüzeyleriyle ritüel nesnelere olarak dikkat çekmektedir. Gövdelerinin açısı ve genişliği, sıvıları tutma işlevini desteklerken, gaganın kavisli yapısı ve dar boru şeklindeki boynu, kurban sıvılarının dökülmesini kontrol etme amacıyla tasarlanmış dikkatli bir yapıyı yansıtmaktadır. Hititler, bu formu günlük yaşamda ve ritüel işlevlerde ihtiyaçlarına göre uyarlamışlardır. Bu kabı tanımlayan karakteristik omurgalı form, ilk kez Orta Tunç Çağı'nda belgelenmiştir. Erken Tunç Çağı'nda ise genellikle kompakt yapıda, küresel veya eliptik şekillere sahip gövde tercih edilmiştir; ancak Orta Tunç Çağı'ndaki kapların boyunları daha kısadır (Özgüç, T., 1986a, s. 54). Geç Tunç Çağı örneklerinde ise boyunlar daha belirgin hale gelmektedir. Gaga ağızlı testilerin diğer örnekleri ise Hüseyindede (**Lev. 13 a**) (Yıldırım ve Sipahi, 2003, s. 261, Fig. 3) ve Kuşaklı'da (**Lev. 13 b**) (Müller Karpe, A., 2000, s. 323, Fig. 8) da karşımıza çıkmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen (Sümer, 1953, No. 12890), menşenin Tokat olduğu bilinen ve Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen gaga ağızlı testi, biçim özellikleri bakımından diğer testilerden ayrılmaktadır (**Lev. 14 a**). Bu testi, kavisli ve keskin bir gaga ağza sahip olup, uzun bir boynu vardır. Diğer belgelenmiş örneklerin çoğunun aksine, bu kapta bir kaide bulunmamaktadır. Omuzları keskin bir şekilde dışa doğru genişlerken, gövde konik bir biçimde yuvarlak bir tabana doğru daralmaktadır. Gövde, omuzların etrafında yalnızca 11 cm genişliğe kadar ulaşırken, genel genişliği 5 cm'dir (Sümer, 1953, No. 12890). Gaga kısmı, omuzlardan

birine hizalanmış, diğer omuz ise kulbu gagaya bağlamak için kullanılmıştır. Gövdesinin her tarafında dairesel damgalar yer almaktadır. Kabın boynu çevresinde kesik çizgilerle dairesel bir desen oluşturulmuştur. Testinin biçim özellikleri, gaga ağızlı testiler repertuarına ait olmasına rağmen onu benzersiz kılmaktadır. Formu itibarıyla kap, tabanı üzerinde duramaz. Alaca Höyük kazılarında benzer bir parça da ele geçmiştir (Çınaroğlu ve Çelik, 2010, s. 293).

Gaga ağızlı testilerin, majik ve mistik bir amaca hizmet ettiğini ve bu durumun birçok tasvir sanatına yansıdığını gözlemlemekteyiz. Elbistan Karahöyük'te Hitit Dönemi'ne ait yapı tabakasında iki adet Eski Hitit Dönemi kabartmalı vazo parçası bulunmuş olup (**Resim 4. 1**), bunlardan birinde elinde gaga ağızlı testi taşıyan bir figür yer almaktadır (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1949, s. 16-17).

Resim 4. 1. Elbistan-Karahöyük, kabartmalı vazo parçası (Boehmer, 1983, Fig.7A)

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin koleksiyonuna 1971'de alınan dört adet küp parçası üzerinde de benzer bir silindir mühür baskısı görülmektedir. Bu küplerin kulpları arasında silindir mühür yuvarlanarak basılmış ve mühür baskısında Hitit kralının Fırtına Tanrısı'na gaga ağızlı testiyle libasyon yaptığı sahne (**Resim 4. 2**) betimlenmiştir (Uzunoğlu, 1978, s. 180; Darga, 1992, s. 210-211, Fig. 223-224).

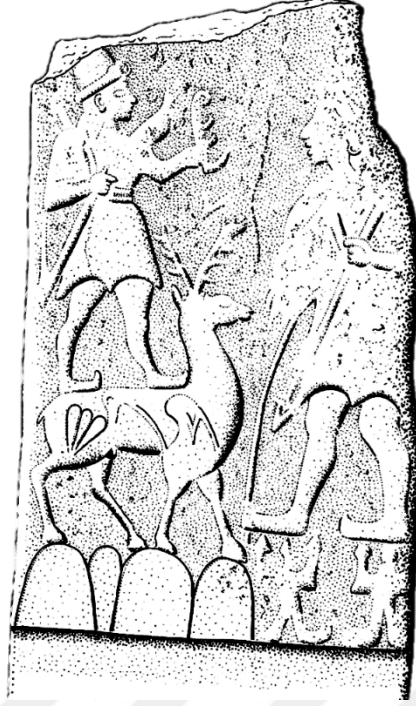
Resim 4. 2. Küp üzerindeki libasyon sahnesi (Uzunoğlu, 1978, Lev. II)

Alaca Höyük doğu kulesi orthostatında, kral ve kraliçenin bir tanrıçaya tapınma sahnesi anlatılırken, kralın elinde de gaga ağızlı testi bulunmaktadır (**Resim 4. 3**) (Baltacıoğlu, 1995, s. 16, Res. 1-2). Bu kap formu, Hitit İmparatorluk Dönemi eserlerinde sıklıkla görülmekte ve dini ritüellerde libasyon için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bittel, 1955, s. 30).

Resim 4. 3. Alaca Höyük, doğu kulesi orthostatu, libasyon sahnesi (Baltacıoğlu, 1995, s. 16, Res. 1-2)

Altınyayla Steli'nde (**Resim 4. 4**) (Müller-Karpe, A., 2003, s. 313, Fig. 2), Hitit tanrısına libasyon yapan bir erkek figürü, Fraktin Kaya Anıtı'nda (**Resim 4. 5**) ise Kral Hattuşili ve Kraliçe Puduhepa'nın (Güterbock, 1978, s. 127) libasyon sahnesi bulunmaktadır.

Resim 4. 4. Altınyayla Steli (Müller-Karpe, A., 2003, Fig. 2)

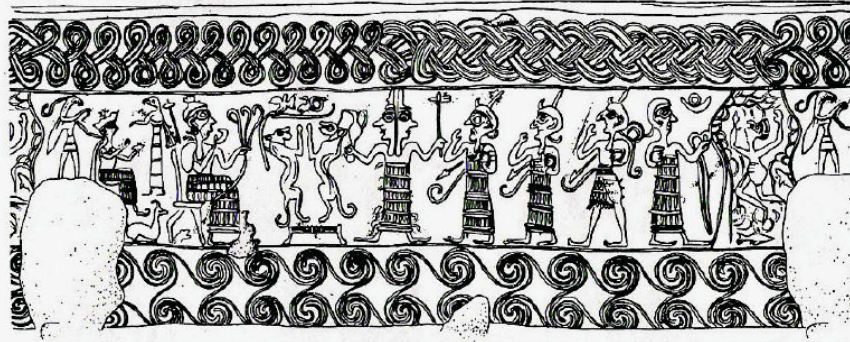
Resim 4. 5. Fraktin Kaya Anıtı (Güterbock, 1978, s. 127)

Diğer örnekler arasında, Yumruk biçimli gümüş ritonda Fırtına Tanrısı'na libasyon yapan ve "Büyük Kral Tuthaliya" olarak tanımlanan bir kral figürü yer almaktadır (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 45). Geyik biçimli gümüş ritonda ise Hitit kralı ya da başrahip olduğu düşünülen bir figür, gaga ağızlı testi ile bir geyiğe libasyon yapmaktadır (Güterbock, 1989, s. 1-5). Çeşitli mühürlerde de gaga ağızlı testiyle yapılan libasyon sahneleri tekrar eder. Tyszkiewicz Mührü'nde, tanrı Ea'nın veziri Usmu'nun gaga ağızlı testiyle dünya üzerine libasyon yaptığı görülürken (**Resim 4. 6**) (Frankfort, 1939, Lev. XLIII), Aydın Mührü'nde ise aslanların yanında bir tanrı figürüne libasyon sahnesi (**Resim 4. 7**) yer almaktadır (Alp, 1999, s. 45). Louvre Müzesi'ndeki bir mühürde kuş başlı bir figür elindeki gaga ağızlı testiyle libasyon yapmaktadır (**Resim 4. 8**) (Parrot, 1951, s. 180). British Museum'daki çekiç başlı mühürde de kuş başlı bir figürün çift yüzlü Tanrı Usmu'ya libasyon yapması betimlenmiştir (Boehmer ve Güterbock,

1987, s. 55, Fig. 40). Dresden Mührü'nde ise kuş başlı figür, tanrıya libasyon yapmak için sunağın önünde elinde gaga ağızlı testi tutmaktadır (**Resim 4. 9**) (Güterbock, 1977, s. 9-10). Boğazköy, Yazılıkaya yakınlarında bulunan bir damga mühürde ise figür, çapraz ayaklı bir kaidenin üzerindeki kaba libasyon yaptığı görülmektedir (Alp, 1967, s. 515, Res. 4). Boğazköy'deki diğer bir mühür baskısında ise tahtta oturan bir tanrıça figürünün önündeki sunağa, bir erkek figür gaga ağızlı testiyle libasyon yapar vaziyette betimlenmiştir (Beran, 1967, s. 30). Tüm bu örnekler, Hitit dini ritüellerinde gaga ağızlı testinin sembolik bir obje olarak sıklıkla kullanıldığını ve özellikle tanrılara adanan sunularda ritüel bir araç olduğunu göstermektedir.

Resim 4. 6. Eski Hitit Dönemi, Tyszkiewicz Mührü (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.24: a-1)

Resim 4. 7. Eski Hitit Dönemi, Aydın Mührü (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.24: b-1)

Resim 4. 8. Eski Hitit Dönemi, British Museum, çekiç başlı mühür (d Yüzü), libasyon sahnesi (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.40d)

Resim 4. 9. Eski Hitit Dönemi, Dresden Mührü (Boehmer ve Güterbock, 1987, Fig.43)

4.2. Kabartmalı Vazolar

M.Ö. II. bin yılda Orta Anadolu'da, özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kabartmalı figürlere sahip eserlerin ortaya çıkışı, Eski Hitit Dönemi seramik sanatındaki sürekliliğe işaret etmektedir. Oval biçimli kap formu Anadolu'da oldukça köklüdür. Oval gövde yapısı ve dışı doğru kıvrılan ağız kenarı nedeniyle, bu kap türü "S" profilli vazo olarak adlandırılır (Schachner, 2010a, s. 292). Orta Tunç Çağı'ndan kalma özgün örnekler, bu kapların Hitit libasyon ritüellerinde kullanıldığını göstermektedir. Hitit Dönemi'nde eklenen dışı kıvrık kenardaki kanal ve protomlar, Karum Dönemi örneklerinde bulunmamaktadır. Bu kapların erken örnekleri yaklaşık 55-60 cm yüksekliğe ve 40-45 cm genişliğe ulaşırken, Hitit Dönemi örneklerinin daha büyük boyutlarda olduğu görülmektedir (Özgüç, T., 1986a; Sipahi, 2014). Karum Dönemi örneklerinde alt gövde küresel bir şekle sahipken, Hitit örneklerinde alt gövde oval, üst gövde ise daha uzun bir yapı sergiler. Bu genişletilmiş form, kabartmaların yer aldığı bantlar için alan sağlamaktadır. Ayrıca, form farkı kulp yapısını da etkilemiştir; Hitit Dönemi'ne ait örneklerde genellikle dört büyük kulp bulunmakta olup, bu kulplar uzatılmış boyundan, gövdenin üst yarısına doğru dikey bir şekilde yerleştirilmiştir. Buna karşın, Karum Dönemi'ne ait örneklerde iki küçük dikey kulp veya "V" şeklinde iki yatay kulp görülmektedir. Karum Dönemi kap formlarında, kulpların sayısı ve yerleşimi bölgesel farklılıklara veya işlevsel gereksinimlere bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir (White, 1993, s. 226; Özgüç, T., 1986a). Kısacası, Hitit kapları daha uzun bir forma sahip olup, bu durum boyun ve kulp yapısında değişikliklere yol açmıştır. Eklenen kanal da kap hacminin artmasını sağlamıştır.

Alışar, Boğazköy-Hattuşa ve Kültepe'deki buluntular, kabartmalı vazoların ani bir gelişimden ziyade uzun bir geleneğin sonucu olduğunu göstermektedir (Kulakoğlu, 1997, s.83). Ancak, bu dönemin vazolarında sahne üslubunun henüz tam anlamıyla yerleşmediği, figürlerin kap yüzeyine serbest bir şekilde konumlandırıldığı gözlenmektedir. Ayrıca, Kültepe- Kaniş Karumu

Ib katında bulunan damga mühür tarzındaki boğa kalıbı (**Lev. 14 b**) (Özgüç, T., 1986a, s. 57, Lev. 112: 3 a-b), parçaların üretim sürecine ilişkin önemli bilgiler sunmakta ve zanaatkârlık açısından kayda değer bir örnek oluşturmaktadır. Bu örnek, kabartmalı vazoların yapım tekniği açısından önemli bir yere sahiptir (Özgüç, T., 1986a, s. 57). Kültepe’de açığa çıkarılan diğer bir kabartmalı vazo ise iç içe iki kap görünümünde, kasnaklı bir yapıya sahiptir (**Lev. 15 a**). Vazonun omuz kısmına eklenen bir bant ile iç içe geçmiş iki vazo etkisi yaratılarak optik bir illüzyon sağlanmıştır. Kap yüzeyine sarılan bantın alt kısmında ve kulplar arasında başları vazoya aplike edilmiş dört boğa figürü yer almaktadır (Kulakoğlu, 1997, s. 84). Yine Kültepe kazılarında açığa çıkarılan ve Ib tabakasına tarihlendirilen vazo, M.Ö. II. bin yıl için ilk örneklerden biri sayılabilecek şekilde, hareket halinde betimlenmiş bir dizi boğa figürü barındırmaktadır. Vazonun omzunda yer alan sekiz boğanın gövdeleri kabartma olarak işlenmişken, başları ise üç boyutlu olarak tasvir edilmiştir (**Lev. 15 b**) (Özgüç, T., 1983, s. 423, Taf. 86: 1).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı merkezlerinde öne çıkan bu kabartmalı vazolar, Boğazköy-Hattuşa, Alishar, Kaman Kalehöyük, Kayalıpınar ve Kültepe gibi yerleşim alanlarında bulunmuştur (Kulakoğlu ve Peyronel, 2023, s. 67-81).

Kabartmalı Kültepe vazolarının Karum Dönemi'nden, Eski Hitit Dönemi'ne geçişini en iyi yansıtan örneklerden biri de Eskiyyapar (**Lev. 16 a**) kazılarında bulunmuştur. Kültepe vazolarının daha ileri bir teknik ve tasvir düzeyine sahip bu versiyonu olan Eskiyyapar vazosunun omuz kısmında oturur durumda dört boğa figürü görülür (Boehmer, 1983, s. 51, Abb. 37; Özgüç, T., 1969, s. 34; Temizer 1975, s. 29; Özgüç, T., 1982, s. 146-147). Kültepe vazosunun aksine, bu boğalar bir sahne oluşturmaz. Boğa figürlerinin gövdeleri kabartma şeklinde işlenmiş, baş ve boyun kısımları ise protom olarak eklenmiştir. Üçgen, nokta ve kısa çizgi motifleri ile süslenmiş boğaların altında dört adet “*signe royal*” baskısı bulunmaktadır (Özgüç, T., 1969, 34; Özgüç, T., 1982, s. 146-147). Eskiyyapar'da ortaya çıkarılan bu vazonun, İnandıktepe vazosuyla olan en belirgin bağı, ağız kenarında bulunan sistemdir. Ağız kenarındaki tekneli bu sistemde, boş kanala dökülen sıvı, İnandıktepe vazosunda olduğu gibi boğa başlarının ağızından vazonun içine akıtılmaktadır. Kültepe vazolarının aynı tipinde bu özellik bulunmamaktadır. Bu vazoların kabartmalı gövdeleri ve ağız kenarında sıvı akıtacak/emzik işlevi gören boğa başlarının yer alması, Eskiyyapar vazosunun da gösterdiği gibi nispeten daha gelişmiş bir dönemin ürününe işaret eder. Ağız kenarındaki kanallı sistemin en gelişmiş örneği İnandıktepe vazosudur (**Lev. 16 b**). İnandıktepe vazosu, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen bir tapınak yapısının yangın yıkıntıları altında, bulunduğu konumda (*in-situ*) ele geçirilmiş, yaklaşık 82 cm yüksekliğinde, koyu kırmızı astarlı ve parlak cilalı bir örnektir. İçbükey silindirik bir boyna, oval biçimli bir gövdeye ve dik durumda dört kulpa sahip olan bu vazo, ağız kenarından uzanan boru ve tekne düzeneği sayesinde, boru üzerindeki boğa başlarından içeri sıvı akışını sağlayacak biçimde tasarlanmıştır. Vazo, dördü kabartmalı ve geniş, ikisi geometrik desenli ve daha dar olmak üzere altı frize ayrılmıştır. Kabartmalı dört frizde bir şenlik töreni, kutsal evlilik ayini, tanrılara yönelik sunular, libasyon törenleri, kurban,

müzik, dans ve açık havada icra edilen ritüeller ayrıntılı biçimde betimlenmiştir (Özgüç, T., 1988, s. 17, Lev. F, Fig. 65).

Figürler, kırmızı astarlı zemin üzerinde kabartma olarak kurgulanmış; kadınlar uzun elbiseler içinde, erkekler ise genellikle diz boyuna uzanan giysilerle betimlenmiştir. Frizlerde rahipler, içki sunucuları, enstrüman çalanlar, dansçılar, tanrılar, tanrıçalar, sunaklar, tapınaklar ve kaplar bulunmaktadır. Bu sahneler, müzikli törenlerde tanrılara kurban sunma ve libasyon uygulamalarını, hediyelerin sunak ve tapınak çevresinde düzenlenişini, açık hava tapınmalarını, içki hazırlama ve besin sunma ritüellerini görselleştirmektedir (Boehmer, 1983, s. 21; Özgüç, T., 2002c, s. 500). Örneğin, ikinci frizdeki bir sahnede tanrı, kadehine içki kabul ederken, karşısında duran erkek figür kırmızı astarlı gaga ağızlı bir testi yardımıyla libasyon yapar (Bkz. **Resim 4. 10**); kurban törenine katılmak üzere ilerleyen görevliler ise boğa heykeli önünde kan sunumuna hazırlık içindedirler. Üçüncü frizde geniş bir yatak üzerinde kutsal evlilik sahnesi, tapınak betimi, tapınak çatısında müzik yapıp dans eden figürler, ellerinde silah tutan kişiler ve tapınağa doğru ilerleyen bir alay sergilenmiştir. Dördüncü frizde ise kutsal birleşme sahnesi, çalpara çalan kadınlar, saz icra eden erkekler ile akrobatik gösteriler vasıtasıyla törenin son aşaması canlandırılmıştır (Özgüç, T., 1988).

İnandıktepe vazosundaki kabartmalı sahnelerin, betimlenen töreni AN.TAH.ŞUMSAR Bayramı ile ilişkilendirme olasılığı düşünülmekle birlikte (Özgüç, T. 1988, s. 58; Özgüç, T., 2002c, s. 501), kutsal evlilik sahnesi bu bağlantıyı tam olarak desteklememektedir. Bu eser, Hitit dini ve inançlarının karmaşıklığını, tanrılar ve insanlar arasındaki ilişkinin tören, sunu, müzik, dans, kurban ve libasyonla güçlendirilmiş yönlerini, tapınak uygulamalarını, rahip ve yardımcılarının önemini, kullanılan kapların çeşitliliğini ve ritüelin aşamalarını görsel bir anlatımla yansıtan değerli bir bulgu niteliğindedir.

Kabartmalı vazolarda Karum Dönemi'nden itibaren görülen boğa başı figürleri Eskiyyapar, İnandıktepe, Alaca Höyük, Boğazköy ve Maşat Höyük'te⁵ de bulunmuştur. Maşat Höyük'ten elde edilen kabartmalı bir vazoya eklenmiş boğa başının (**Lev. 17 a (a-b)**) diğerlerinden ayrılan özelliği, boğanın başında bulunan üçgen motifin beyaz renkli bir madde ile süslenmiş olmasıdır (Özgüç, T., 1982, s. 146, Lev. 87: 1 a-b). Boğazköy ve Alaca Höyük'teki örneklerde ise boğa başlarındaki üçgenler, nokta şeklindeki baskı motiflerle işlenmiştir.

Kabartmalı vazolar, Hitit Dönemi'nin en tanınmış objeleri arasında yer alır. Geniş gövdeleri ve ustalıkla yapılmış yüzey süslemeleri, bu kapların maddi birer temsilcisi olarak önemini ortaya koyar. Ancak bilimsel çalışmalar çoğunlukla kabartma süslemelerine, üslup, ikonografik detaylara odaklanmakta ve kabın kendisini göz ardı etmektedir. Kabartmalardaki sahne ve anlatının, kap gövdesi ve işlevinden bağımsız olarak ele alınması, kabın libasyon ritüellerindeki bütüncül performatif rolünün eksik analiz edilmesine sebep olmaktadır.

⁵ Ayrıca Maşat Höyük'te, III. Tabaka molozları arasında içi boş bir boğa başı bulunmuş olup, bu başın, bu tür kült kaplarının ağız kısmındaki protomlardan biri olduğu belirlenmiştir (Özgüç, T., 1982).

Hüseyinde vazosu olarak bilinen kabın neredeyse tamamı korunmuştur (**Lev. 17 b**). Oval biçimli gövdesi, ağız kısmında dışa doğru kıvrılan bir kenarı bulunmaktadır. Kenar boyunca içi boş bir oluk, içe bakan dört boğa başı protomu ile süslenmiştir. Uzun boynu sayesinde hem kap hacmi artmış hem de dış yüzeyindeki süslemelere alan açılmıştır. Gövde, kabartmalı figürlerle bezenmiştir. Dört bant halinde düzenlenmiş ritüel bir anlatı tasviri bulunmaktadır. Üstteki iki bantta, kutsal bir mekâna ilerleyen başka bir geçit töreni sahnesi görülmektedir; en üst bantta ise olası bir "*hieros gamos*" (kutsal evlilik) ritüel sahnesi betimlenmiştir (Yıldırım, 2008, s. 64). Bu ritüel sahne, Bitik'teki "örtünün açılması" sahnesi (Özgüç, T., 1958) ve İnandıktepe (Özgüç, 1988) örneği ile neredeyse birebir örtüşmektedir.

Hüseyinde vazosundaki kabartma sahneleri, dört dikey kulp arasında yer almaktadır. Vazonun alt kısmı yuvarlaktır ve bu durum dik durması için bir kap standına ya da oyulmuş bir zemine yerleştirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Öte yandan, bazı ovoid vazolardaki figürler benzersiz özellikler taşır; örneğin, Doğu Akdeniz ikonografisine bağlı boğa atlama sahnesine sahip olan "birinci/ küçük" Hüseyinde kabartmalı vazosu ünik bir buluntudur (**Lev. 18 a**). Bu vazo, tek bir bant figüründen oluşan kabartmalı vazonun özgün bir örneğini sunar. Ana tema, boğa üzerinde atlama hareketini gerçekleştiren akrobatlara odaklanır. Bu sahne, daha çok Ege, Mısır ve Suriye ikonografilerinden bilinmekteydi (Sipahi, 2001, s. 112). Bu nedenle, geleneksel bir Anadolu kült vazosunda bu ikonografinin varlığı, imge ve fikirlerin aktarımı ve yabancı ikonografinin uyarlanması açısından büyük önem taşır. Bu vazo örneklerine dayanarak oval biçimli vazoların Hitit libasyon ritüellerinde sıvı sunuları almak amacıyla kullanılan, geniş gövdeli büyük ağızlı, sabit durabilen ve ritüel anlatılarla süslenen kaplar olduğu söylenebilir. Gaga ağızlı testiler sıvıyı dökmek için kullanılırken, oval biçimli kabartmalı vazoların rolü bu sıvıyı tutmak olarak belirlenmiştir.

İç yüzeyi düz ve soluk kırmızı olan Bitik vazosu (**Lev. 18 b**); silindirik boyunlu, geniş ağızlı, yumurta şekilli gövdeli ve dört kulpludur (Özgüç, T., 1958, s. 2). Vazonun altı, kabartma şeritle beş ayrı bölüme ayrılmıştır; bu bölümlerden üçü insan figürleriyle, diğer ikisi ise boya ile süslenmiştir (Özgüç, T., 1958, s. 2). Vazo üzerindeki kabartma şerit üzerinde sağa doğru ilerleyen figürler; kırmızı astarlı yüzleri, bacakları, elleri ve taşıdıkları kaplarla tasvir edilmiştir. Siyah boyalı saçları ve örgülü ense bantları dikkat çeker. Krem renkli, yırtmaçlı ve kuyruklu kısa etekleri, boyunlarını örten gömlek benzeri elbiseler giymektedirler. Figürler, sol bacakları ileride ve sağ bacakları geride adım atar şekilde betimlenmiştir. Ayak kaplarının krem astarı kahverengiye boyanmıştır ve dizler ile kas yapıları ince ayrıntularla gösterilmiştir. Figürler iri metal küpelerle süslenmiştir. Yüzlerin belirgin özellikleri; ince alın, kemersiz burun, iri gözler, büyük ağız ve dolgun çenedir. İlk figür sırtında uzun boyunlu bir testi taşırken, ikinci figür kucağında geniş ağızlı bir çanak tutar. Üçüncü figür ise yalnızca bacakları korunduğu için benzer bir nesne taşıdığı varsayılmaktadır. Diğer figürlerin omuzlarında *litusa* benzeyen nesnelere sahiptir. Ayrıca, ikinci sahnede kurban taşıyan kişilere benzer şekilde uzun kemerli elbiseler giyen ve vazonun farklı bir figür olarak temsil ettiği bir örnek daha bulunmaktadır (Özgüç, T., 1958, s. 3-6).

Bitik vazosu tipine giren kabartmalı parçaların en önemli örneklerinden biri de Kabaklı'da bulunmuştur (**Lev. 19 a**). Üç bölümden oluşan bu parçanın zemininde figürlerin yüz ve elleri kırmızıya çalan bir renkle astarlanmıştır (Bossert, 1952, s. 108, Lev. 6). İlk sahnede sağa doğru ilerleyen bir boğayı bir insan takip etmektedir. İnsan figürü, dua ederken sol kolunu yukarı kaldırmış ve Bitik vazosundaki figürlere benzer şekilde, kısa etekli uzun kollu bir elbise giymektedir. Figürün omzundan geçen koyu renkli şerit ve küpesi dikkat çekicidir. Boğa, bu tip vazolarda görülen ilk hayvan olarak, detaylı işlenmiş; dört bacağı, gövdesi ve kuyruğu kırmızı renkte tasvir edilmiştir. Boğanın bir tapınma sahnesinde yer alması, dini açıdan önem taşımaktadır. İlk sahneyi ayıran şeritte, krem astar üzerinde koyu renkli çengel motifleri yer alır. İkinci sahnede, başları sağa dönük iki erkek figür bulunmaktadır; birincisi çalpara çalarken, ikincisi dua etmektedir. Kabartmaların üslubu ve konu dağılımı Bitik vazosuna benzemektedir (Özgüç, T., 1958, s. 13). Kabartmalı vazolara diğer bir örnek ise Selimli vazosudur. K. Bittel, Selimli'den ele geçen kabartmalı vazo parçalarını (**Lev. 19 b**) Bitik vazosu grubundan ayırmıştır. Selimli parçalarındaki geyik avı sahnesi, Bitik grubu örneklerinde bulunmaz. Avcı figürünün saç stili, göğüs ve omuzları Hitit üslubunun karakteristik özelliklerini sergilese de kısa ve tıknaz gövde yapısı ve giysisi Bitik grubundaki kabartmalardan farklıdır. Ayrıca, sahne bir çerçeve içinde yer almadığı için kabartmalar geniş bir şerit üzerine basılmamıştır. Bittel'in tanımına dayanarak, Selimli parçalarının tekniğinin Alishar, Kabaklı ve Bitik kaplarından farklı olduğu anlaşılmaktadır (Özgüç, T., 1958, s. 14-15).

Diğer Hitit yerleşimlerinden elde edilen kabartmalı vazolara ait parçaların hiçbirinde ağız ya da tekne sistemine dair unsurlar bulunmadığından, Eski Hitit Dönemi kabartmalı vazolarının tümünde bu sistemin yer aldığını söylemek güçtür. Bununla birlikte, İnandıktepe vazosu ve Alaca Höyük'te bulunan beyaz astarlı kabartmalı vazo örneği (**Lev. 20 a**), bu tür kapların tamamında kanal sisteminin bulunmadığını göstermektedir. Karum Dönemi'ndeki kabartmalı vazolarda yer alan ağız kısmındaki yivin yerine Eski Hitit Dönemi'nde tekne ve oluk sisteminin geldiği görülmektedir. Alaca Höyük'de ele geçen vazo, bu durumun tam tersi örneğidir⁶ (Özgüç, T., 1993, s. 481, Pl. 82: 1, Fig. 9)

Büyük kap biçiminde olan ve parçalar halinde ele geçen bir başka Alishar vazosu da form ve biçim özellikleri ile diğer vazolardan ayrılmaktadır (**Lev. 20 b**). Dışarda yuvarlatılmış bir bant halinde kalınlaştırılmış ağız kenarlı, iç bükey, silindirik boynu yüksektir. Kap, parçalı olduğu için restore edilmiş ve kabın formuna benzer örnek olmadığı için restore edilen kap formunun kesinliği şüphelidir. Yüksek kabartma tekniğinde yapılan dört figür boyunda yer almaktadır. Kabın gövde parçaları ele geçmediği için bir sahne ya da frizlerden oluşup oluşmadığı bilinmemektedir (Von der Osten, 1937, s. 112).

Boğazköy'de bulunan bir kaptan da üzerine applike edilmiş kabartma figürler bulunmaktadır. Alishar örneğinde olduğu gibi figürler boyun kısmında yer almaktadır. Ayrıca Boğazköy

⁶Ayrıca Alaca Höyük'te ele geçen beyaz astarlı kült vazolarına örnek, Boğazköy'de de ele geçmiştir. Fakat Boğazköy'deki buluntular İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir (Boehmer, 1983, Pl. A, 24: B, 107, 117, 120).

kazılarında ele geçen kutu biçimdeki bir kap üzerinde de kabartma figürler yer almaktadır. Bu örnek, kabartmalı vazolarda kullanılan tekniğin sadece vazolarda kullanılmadığını göstermektedir (**Lev. 21 a**) (Von der Osten, 1937, s. 111, 114, 190, Fig. 153: 154d, 2516a; Bittel, 1984, s. 127, Abb. 25).

Eskiyapar'da ele geçen gri astarlı vazo parçasında, bir geyiğin sırtında duran tanrı figürü betimlenmiştir (**Lev. 21 b**) (Sipahi, 2012, s. 16, Res. 8). Tanrının belden üst bölümü ve sağ bacağının alt kısmı, ayrıca geyiğin bacakları ve arka bölümü eksik durumdadır. Tanrı kısa bir giysi giymiş ve geniş bir kemerle kuşatılmıştır. Uzun bir saç şeridi aşağıya doğru sarkarak oldukça belirgin hale gelmiştir. Tanrı figürünün bacakları ince ve uzundur, diz kapakları da belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Tanrının geyiğin boynu ile omzuna basarak durması, figüre farklı bir dinamizm katmaktadır. İnandıktepe kabartmalarındaki ayakkabılardan farklı olarak, tanrının ayakkabısının sivri ucu kıvrık biçimde tasvir edilmiştir. Tanrının üst ve alt frizlerde yer alması, onun uzun boylu tasarlandığına işaret eder. Korunan bölüm profilden betimlenmiştir (Özgüç, N., 1988, s. 52- 53, Lev. L: 3, Lev. 76: 1, Res. 57). Anadolu'da Kırların Koruyucu Tanrısı'nın bilinen en eski tasviri, N. Özgüç tarafından Kaniş Karumu'nun ilk tabakasına ait yerel üsluptaki silindir mühür baskılarında tespit edilmiştir (Özgüç, N., 1988, s. 27). Ayrıca Alaca Höyük vazosuna ait ikinci parçada, iki figürün önünde bir geyiğin ince, uzun ayağı görülmektedir. Burada kutsal hayvan olan geyiğe yönelmiş bir tanrı figürü tasvir edilmiştir (Özgüç, T., 1993, s. 481).

Aynı sahne, Kaman-Kalehöyük'te bulunan bir kabartmalı vazo parçasında da gözlemlenir (**Lev. 22 a**). Bu parçada, bir geyiğin üzerinde sağa doğru yürüyen bir figür tasvir edilmiştir. Buradaki figür, Eskiyapar vazosunda olduğu gibi, muhtemelen Kırların Koruyucu Tanrısı olarak yorumlanmaktadır. Eksik tasvirler nedeniyle tanrının elinde tuttuğu atribütü belirlemek mümkün değildir. T. Özgüç, buna rağmen, bu atribütlerin, Yeniköy ve N. Schimmel gümüş ritonundaki tanrı tasvirlerindeki atribütlerden çok farklı olmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Güterbock, 1943, s. 290; Güterbock, 1983, s. 207).

Boğazköy'de, Eski Hitit Dönemi'ne (M.Ö. 17-16. yüzyıllar) tarihlenen figürlü bir bronz plaka (**Lev. 22 b**) keşfedilmiş olup, bu eser muhtemelen bir adak kap parçası olarak yorumlanmıştır. Plakanın üzerinde, kemerli bir giysi giymiş ve her iki elinde adak hayvanı taşıyan bir figür tasvir edilmiştir. Bu tasvir, dönemin adak ritüellerine ve dini ikonografisine ışık tutan önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Kompozisyon, bir keçi sunumu sahnesine işaret eder ve bu durum Hitit tapınma ritüellerine sıkça rastlanan bir temadır. Benzer kompozisyonlar, Mısır anıtlarında ve Ege ile Suriye- Orta Anadolu arasındaki ticari bağlantılarda bulunan tasvirlerde de görülmektedir. Bu parçanın, daha büyük bir objenin parçası olabileceği ve bir ritüeli temsil ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, figürün tanrıya adanan bir keçi sunduğu anlaşılmaktadır (Müller- Karpe, A., 2008, s. 188, Fig. 113).

İkonografik benzerliklerin yanı sıra, Sipahi, kabartmalı vazolardaki kabartmaların üslup analizini yaparak, Eski Hitit Dönemi'ndeki kronolojik değişimlere ışık tutmaktadır (Sipahi,

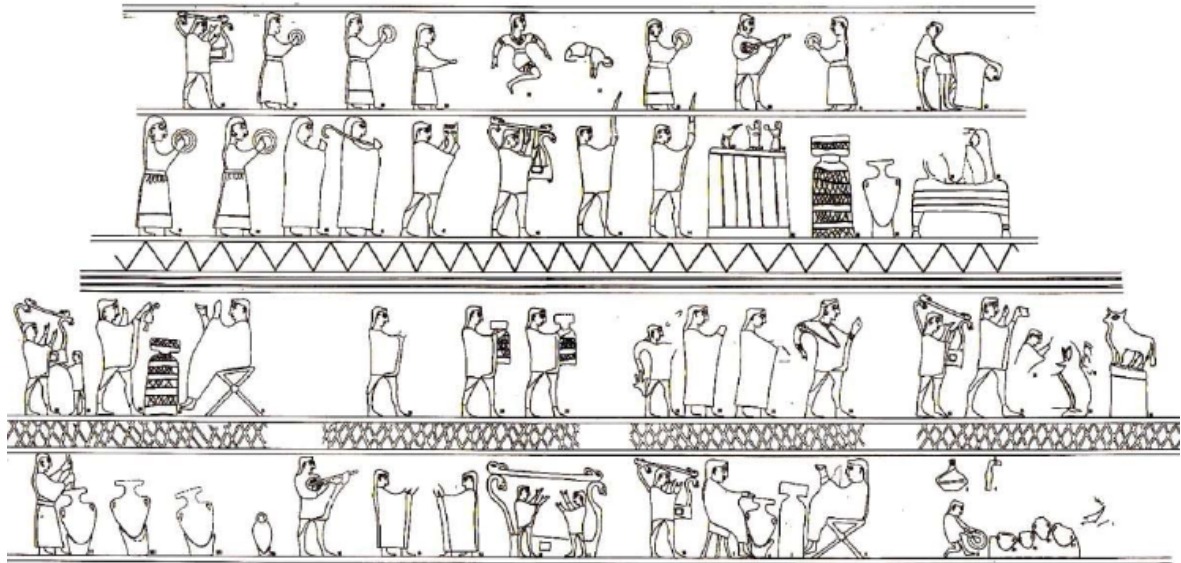
2014; Strupler, 2012). T. Özgüç'ün görüşlerini takip eden Sipahi, bu kapların üslup açısından Bitik-İnandık grubu ve yerel üretimler olmak üzere iki ana grupta değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, kabartmalı vazoların kullanım geleneği oldukça belirgin bir formülasyona ve yapısal bir karaktere sahiptir. Üslup ve ikonografideki birlik, Hitit anıtsal yapılarının duvarlarını süsleyen boyalı sıva taklidinin bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir (Bittel, 1942, s. 208; Özgüç, T., 1958, s. 76; Mellink, 1974; Özyar, 2006, s. 137).

Boğazköy Aşağı Şehir'de, 18 numaralı evde ele geçirilen ve "Geyikli Vazo" olarak adlandırılan çömlek (**Lev. 23 a**), M.Ö. 15. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Bu çömlek üzerinde, huni şeklinde genişleyen ağızlı ve dar konik bir ayakla tasvir edilmiş bir çömlek yer almaktadır. Tasvirde, çömleğin ağzından yukarı doğru uzanan üç çizgi görülmektedir. Bu çizgilerin, keçilerin içki içmek için kullandığı içme kamışlarını temsil ettiği düşünülmektedir. Geyikli Vazo üzerinde kabartma olarak betimlenen bu çömleğin bir bira kabı olduğu görüşü, oldukça kuvvetlidir (Boehmer, 1983, s. 97, Lev. 27; V. Müller-Karpe, V., 2006, s. 182, Res. 10).

Boğazköy'de bulunan diğer bir kabartmalı vazo parçası, dört kulplu bir vazunun gövdesine ait altı ayrı parçadan oluşmaktadır (**Lev. 23 b**). Bu parçalardan beşi bir araya getirilebilmiş, ancak birinin yeri saptanamamıştır. Tasvirlerin en az iki, belki de üç frizden oluştuğu düşünülmektedir. Kulbun sağında, sağa doğru devam eden iki figürünün baş ve ayakları profilden, gövdeleri ise önden görülmektedir. Sunu taşıyıcıları olduğu tahmin edilen bu figürler, uzun etekli giysileri ve geniş kemerleriyle belirginleştirilmiştir. Dar ve uzun dikdörtgen biçimli kutuları ellerinde başlarının üzerinde taşımaktadırlar (Boehmer, 1983, Taf. V). Boğazköy kabartmalı vazo parçasının biçim, üslup ve ikonografi açısından en yakın örneği ise Ortaköy Şapınuva'da kazı alanı dışında ele geçmiştir (**Lev. 24 a**) (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 198). Ortaköy'den ele geçen kabartmalı vazo parçasının da dahil olduğu gruptaki diğer vazolar gibi, bu parçada da kabartmanın şeritlerle birkaç frize ayrıldığı görülmektedir (**Lev. 24 b**); sağdaki figürün eliyle yukarı kaldırdığı dikdörtgen kutunun üstünde yer alan kabartma şerit bu durumu doğrulamaktadır. Dönemin vazo üslup özelliklerinde olduğu gibi, buradaki figürler de hareket halinde sağa doğru yönelmiştir. Solda, belden üst kısmı korunmuş figürün yüz ifadesi İnandık, Hüseyindedede ve Bitik vazolarındaki figürlerin ifadesiyle benzerlik taşımaktadır: geniş alınla düz olarak bağlanmış burun, küçük ağız, kalın dudaklar, dolgun yanaklar ve etli çene ile dikkat çeker. İri badem gözlere, küçük alna ve belirgin kulaklara sahip olan bu fizyonomi, yalnızca Eski Hitit Dönemi'ne değil, tüm Hitit sanatına özgüdür. Figür, her iki elini yukarı kaldırmış pozisyonudadır ve sağ ve sol eli dirsekten bükülüdür. Her iki eliyle tuttuğu, arkeolojik örneklerine henüz rastlanmamış dikdörtgen bir kutuyu taşımaktadır. Figürün cepheden betimlenen göğsünde, boyundan kemere uzanan bir bant yer alır. Belindeki kemerden itibaren alt kısmı kırıktır. Önde, sağa yönelmiş olan ikinci figür de arkasındaki figür gibi, daha belirgin şekilde iki eliyle başı üzerinde bir dikdörtgen kutuyu taşır halde betimlenmiştir (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 198, Res. 9).

Amasya ili sınırlarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bir kabartmalı vazo parçası daha keşfedilmiştir (Özsait, M. ve Özsait, s. 457-468, Res. 1). Amasya Müzesi koleksiyonunda yer alan ve müze teşhirinde sergilenen, Ayvalıpınar'da bulunan, kabartmalı vazo parçasında (Lev. 25 a), baş kısmı kırık bir erkek figür sol elinde muhtemelen bir boğa tutar? vaziyette tasvir edilmiştir. Ayrıca, Amasya ili Taşova ilçesi Mülkbükü köyündeki Hamamtepesi Höyük'te (Lev. 25 b), monokrom kabartmalı vazo parçası üzerinde, boğa ya da geyik olduğu düşünülen bir hayvanın ayak kısımlarının yer aldığı bir kabartmalı vazo parçası daha ele geçmiştir (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 198, Res. 7-8). Bu iki parça arasında teknik özellikleri bakımından farklar görülmektedir. Ayvalıpınar'da bulunan parça Hüseyindede, İnandık ve Bitik grubuna girerken, Hamamözü buluntusu olan parça monokrom olmasıyla bu gruptan ayrılmakta ve dikkat çekmektedir.

Hitit sanatındaki kabartmalı vazolar, dönemin estetik anlayışı ve dini ritüellerine dair önemli ipuçları sunar. Bu vazolar, genellikle dini törenler, mitolojik sahneler ve toplumsal temsillerle ilişkilidir (Boehmer, 1983). İnsan figürleri, detaylı bir şekilde işlenmiş kıyafetler ve aksesuarlarla betimlenmiştir (Resim 4. 10). Erkekler genellikle belden bağlı uzun tunikler, kadınlar ise zarif ve vücuda oturan giysiler giymiş olarak tasvir edilmiştir. Figürler ayakta durur, ellerinde adak nesneleri taşır ya da dua eder pozda gösterilir.

Resim 4. 10. İnandıktepe Vazosu, frizleri (Özgüç, 1988, Res.-Fig. 64)

Yüz detayları stilize edilmiştir; gözler, burun ve ağız belirgin şekilde modellenmiş, saçlar ise dalgalı çizgilerle ifade edilmiştir. Hayvan figürleri arasında boğa, keçi, koyun ve kuşlar yaygın olarak görülür. Bu hayvanlar genellikle kurban sahnelerinde ya da dini törenlerin bir parçası olarak yer alır. Hayvanlar, Hitit dini anlayışında tanrılara sunulan adaklar veya koruyucu semboller olarak önem taşır (Boehmer, 1983). Ritüel sahnelerinde rahip ve rahibeler merkezi

bir yer tutar. Rahipler uzun, pelerinli kıyafetlerle, rahibeler ise zarif ve ince işlemeli giysilerle betimlenmiştir. Elleri adak kapları veya dini nesnelere taşıyan bu figürler, dini törenlerin liderleri olarak tasvir edilmiştir. Müzisyen ve dansçılar da kabartmalarda sıkça yer alır. Müzisyenler lir, davul veya üflemeli çalgılar çalarken, dansçılar hareketli ve ritmik pozlarda gösterilmiştir. Bu figürler, Hitit dini ritüellerinin coşkulu ve kutlamaya yönelik yönlerini yansıtır. Tanrısal figürler ve mitolojik temalar kabartmalı vazolarda önemli bir yer tutar. Tanrılar genellikle ihtişamlı detaylarla, ellerinde güç sembolleri taşıyan figürler olarak betimlenmiştir. Mitolojik sahnelerde ise tanrı, insan ve hayvan figürleri bir arada yer alır; bu sahneler Hitit mitolojisinin dini ritüellerle iç içe geçtiğini gösterir. Kabartmalı vazolardaki kompozisyonlar genellikle birden fazla bölüme ayrılmıştır. Alt kısımlarda adak taşıyan figürler veya hayvanlar, üst kısımlarda ise tanrılar ya da ritüeli yöneten rahipler yer alır. Sahneler, bir hikâye ya da ritüelin sırasını görsel olarak aktaracak şekilde düzenlenmiştir. Hitit sanatındaki kabartmalı vazolar, estetik anlayışın yanı sıra toplumsal ve dini yapıyı da yansıtır (Boehmer, 1983). Figürlerin detaylı işlenişi, Hitit toplumunun ritüel pratikleri, dini inançları ve sosyal düzeni hakkında görsel bir anlatım sunar. Bu vazolar, Hitit sanatının hem sanatsal hem de kültürel zenginliğini ortaya koyar.

Hitit metinlerinde bir terimin kesin olarak kabartmalı vazolarla ilişkilendirildiği henüz doğrulanmamıştır; ancak *DUGhuppar*- terimi, bu tür bir kapla bağlantılı olabileceği düşünülen terimlerden biridir (Coşkun, 1969, s. 46-53). Dilbilgisi açısından bu sözcük, “biriktirmek, toplamak” anlamına gelen *hup(p)*- fiil kökü ile *-ar* eki kullanılarak türetilmiştir (Coşkun, 1969, s. 49). Yazılı kaynaklarda *DUGhuppar*- için kullanılan yapımlar arasında altın, gümüş ve bronz gibi metaller belirtilmiştir. İçerisinde bulunan sıvılar ise şarap, ekşi şarap, bira, su, parfüm, *marnuquant*- ve *walhi*- olarak listelenmiştir (Coşkun, 1969, s. 50). Bu kap adıyla bağlantılı ritüel sahneler, *DUGhuppar*'ın sunulan sıvıları toplamak amacıyla kullanılan bir kap olduğunu göstermektedir. *DUGharši* adı verilen büyük kap ise şarap, *marnuquant* ve buğday unu gibi maddelerin muhafazası için kullanılmaktadır (Coşkun, 1979, s. 1-5). Bu terim, kabartmalı vazolar için bir alternatif ad olarak öne sürülmüştür. Hitit metinlerinde kabartmalı vazoların tanımında, içme borularının kullanımına dair referanslar yer alır (White, 1993, s. 237). Bu borular, Orta Tunç Çağı mühür ikonografisinde ovoid kapları betimleyen unsurlar arasında da görülmektedir. Anadolu'daki bu tür kapları “hydria” olarak adlandırdığı hem görsel hem de metinsel kanıtları bir araya getirilmiştir (White, 1993, s. 227). Hitit metinlerinde içme borusu için ^GA.DA.GUR terimi kullanılır (White, 1993, s. 237). Bu terimin, özellikle libasyon ritüellerindeki sunum aşamasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, terimin kabartmalı kaplarla tam olarak özdeşleşip özdeşleşmediği konusunda net bir yargıya varılamamıştır.

4.3. Zoomorfik, Antromorfik ve Nesnel Kaplar- Ritonlar

Ritonların törensel içki kapları olarak kullanıldığı bilinmektedir. İçmek için kullanılan ritonlar genellikle tek girişli ve kadeh biçimindeyken, sunum için tercih edilen ritonlar ise dolum ve

dökme ağızları ayrı olan çift girişli bir yapıya sahiptir. Ritonların genel işlevi, içki sunumu ve tüketim kabı olarak kullanımlarına dayanmaktadır. Arkeolojik olarak belgelenen bu zoomorfik ve antropomorfik kaplar⁷, Anadolu'da köklü bir geçmişe sahip olsa da bu kaplar için kullanılan dilbilimsel karşılık, filologlar arasında tartışma konusu olmuştur. H. Ehelolf, (Ehelhof, 1939) bu kap türüne metinsel bir referans olarak *BIBRU* logogramının uygun olacağını bildirmiştir. *BIBRU*, Sümerogramdan uyarlanmış bir Akadca alıntı sözcük olan *bibrû* olup, Hitit belgelerinde geniş ölçüde kullanılmıştır. Ancak, bu sözcüğün Hitit dilindeki kesin karşılığı henüz tam olarak belirlenememiştir (Coşkun 1969, s. 39).

Anadolu'da zoomorfik kapların üretimi, Neolitik Dönem'den itibaren çeşitli dönemler boyunca tercih edilmiştir. Bu tür kaplar, tanrısal varlıkların ve özelliklerinin görselleştirildiği nesnelere olarak, ritüeller sırasında tanrıların mevcudiyetini sağlama işlevine hizmet etmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı görsel sanatlarında da ritüel bağlamda *BIBRU* formundaki kapların betimlendiği görülmektedir. Hititler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan sonra da bu kap formunu taklit ederek, libasyon ritüellerine dahil etmiş ve bu formu, *BIBRU* adıyla tanımlamışlardır. Kültepe'deki *BIBRU* örneklerinin çoğunlukla yerli tüccarların ikamet ettiği alanlarda bulunması ve Asurlu tüccarların konutlarında daha az rastlanması, White'ın bu kapların Anadolu'ya özgü bir gelenek olduğunu öne süren görüşünü desteklemektedir. Döneme ait metin kaynakları ekonomik, idari ve hukuki nitelikte olup Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bu tür zoomorfik kapların ritüel işlevine değinmemektedir. Bu nedenle, işlevlerinin anlaşılmasında Hitit yazılı kaynakları esas alınmaktadır.

4.3.1. Aslan biçimli kaplar

N. Özgüç, Kültepe Kaniş'te ortaya çıkarılan ritonları (hayvan şekilli içki kapları) form özelliklerine göre üç kategoriye ayırmıştır: "sırtında bardak taşıyan hayvan figürleri, hayvan başı şeklinde kaplar ve sıvı akıtma özellikli, hayvan başlı, gövdeleri tekne biçiminde olan kaplar." M.Ö. II. bin yıla tarihlenen ve arkeolojik kazılarda bugüne kadar bulunan aslan ritonlarının, mevcut bulgulara göre hiçbiri yatay pozisyonda değil, hepsi dört ayak üzerinde tasvir edilmiştir (Özgüç, T., 1986a, s. 59). Bu kaplar, çıkıntılı burunlar, diller ve geri çekilmiş çeneler gibi oldukça belirgin yüz hatlarına sahiptir. Gözlerin, göz kapaklarının ve burnun belirgin modellemeleri son derece canlıdır. Kabın sırtında bulunan bir fincandan içeri sıvı doldurulmakta ve sıvı, aslanın ağızından akmaktadır. Baş, gövde ve arka bacaklar, çapraz çizgiler, noktalar, dalgalı çizgiler ve spirallerle süslenmiştir (Özgüç, T., 2005, s. 197). Kaniş Karumu II. tabakada bulunan bir konutta, boyalı aslan biçimli kap örnekleri (**Lev. 26 a**) daha fazladır. Genellikle çift olarak bulunan aslan ve antilop biçimindeki ritonlar, Asur ve Anadolu tüccarlarının evlerinde keşfedilmiştir. İkinci tabakaya ait zoomorfik kapların tüm detaylarında aynı usta işçilik ve olağanüstü canlılık görülür. Bu özellik, yerel üsluptaki silindir ve damga

⁷ Ritonlar, her zaman insan ya da hayvan biçimlerinde değil, bazen de çizme gibi nesnel formlar da kullanılmıştır.

mühür baskılarındaki aslan ve antilop tasvirlerinde de kendini gösterir (Özgüç, T., 2005, s. 198).

Boğazköy Ambarlıkaya'nın terasında, "Pithos Haus"- M/18'in üst kat kalıntıları içinde ortaya çıkarılan aslan ritonu, farklı bir üslubun örneği olarak öne çıkmaktadır (**Lev. 26 b**). Yedi parça halinde onarılan bu riton, dört ayağı üzerinde, saldırı anında ve ağzı açık şekilde tasvir edilmiştir. Ritonda kulakları, bir ayağı ve gövdeye paralel işlenmiş rölyef kuyruğunun ucu eksiktir. Rengi kırmızımsı toprak tonunda olan riton, parlak bir yüzeye sahiptir. Gövde ve bacaklarda anatomik ayrıntılar bulunmazken, baş ve yele detaylı bir şekilde işlenmiştir. Kabartma olarak vurgulanan yele, gövdeden ayrılarak stilize edilmiş tüylerle öne çıkarılmıştır. Hitit sanatındaki klasik üsluptan farklı bir işleme sahip olan bu riton, buluntu yeri ve yapım özellikleri dikkate alınarak Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Darga, 1992, s. 42).

Kayalıpınar kazılarında, aslan biçimli bir riton keşfedilmiştir. Bu riton, açık ağızlı bir aslan şeklinde tasvir edilmiş olup dişler, dudaklarda paralel çizgilerle işlenmiştir. Gözler, bıyıklar ve kulak içindeki tüyler ince, oyma detaylarla betimlenmiştir (**Lev. 26 c**). Ancak riton sırlanmamış ve sanatsal kalitesi Kültepe veya Boğazköy-Hattuşa gibi diğer bilinen örneklerden daha düşük seviyededir. Ritonun alt kısmı hasar görmüş durumdadır. Keşfin, yapının işlevi hakkında bilgi verebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, bu ritonun keşfedildiği tabakanın karışık seramik buluntular içerdiği ve kesin bir tarihlendirme yapılamadığı belirtilmiştir. Ancak Hittit ve Karum dönemleri seramik bulguları tabakanın özelliklerini yansıtmaktadır (Maner vd. 2023, s. 199).

Hitit sanatında aslan tasvirleri, özellikle baş detayları ile öne çıkmaktadır. Boğazköy'deki aslanlı kapıda görülen aslan figürlerinde, burun ve çene, düz ve dikey bir hat üzerinde yerleştirilmiştir. Bu stil, daha önce Geç Karum Dönemi'nde Kültepe'de bulunan kaya kristali aslan heykelciğinde (Özgüç, T., 1986a, Pl. 96: Ia-b) ya da aslan başı biçiminde, yandan kulplu pişmiş toprak ritonlarda (**Lev. 27 a**) da gözlemlenmektedir. Hitit İmparatorluk Çağı'na ait aslan figürlerinin diğer belirgin özelliği ise, Boğazköy Aslanlı Kapı'daki aslanlarda olduğu gibi, dilin alt çeneye yapışık bir şekilde sarkmasıdır. Bu motif, Kültepe'nin II. tabakasında bulunan pişmiş toprak aslan ritonlarında da mevcut olması, Koloni Çağı'ndan Hitit sanatına taşınan bir unsur olduğunu göstermektedir (Emre, 2011, s. 156). Ayrıca Hitit yazılı kaynaklarında, kral ve kraliçe içeceklerini tanrı Zababa'nın onuruna ayakta duran bir aslan ritonundan içtikleri ifade edilmektedir (Tümen Genç, 2005, s. 74).

Ayrıca 2006 yılı Kültepe Kaniş kazılarında bulunan oval şekilli ince altın plaka (Kt 06/k 168), üzerinde bir tanrı figürü dikkat çekmektedir (Kulakoğlu, 2008, s. 14, Fig. 1). Bu figür, bir aslanın üzerinde durmakta ve sağ eliyle omzuna dayadığı bir balta, sol eliyle ise küçük bir aslan figürünü arka bacaklarından tutmaktadır (**Resim 4. 11**). Tanrının başlığı dikey yivlerle süslenmiş ve büyük halka şeklindeki küpesi yüzünün büyük kısmını kaplamaktadır (Kulakoğlu, 2008, s. 15). Yüz ifadesi Hitit sanatında yaygın olan badem şeklinde gözler ve hafif bir tebessümle detaylandırılmıştır. Kıyafeti kısa kollu bir gömlek ve beline oturan geniş bir

kemerle tamamlanmaktadır. Aslan figürü, kükreyen bir ağızla ve belirgin dişlerle tasvir edilmiştir. Büyük aslanın pozisyonu ve figüratif detayları, küçük aslaninkine benzemektedir (Kulakoğlu, 2008, s. 15-16).

Resim 4. 11. Kültepe Kanış, altın plaka (Kulakoğlu, 2008, Fig. 1)

Altın plakadaki tanrı figürü, Hitit İmparatorluk Dönemi'nde görülen benzer stilize edilmiş kas yapıları ve giysilerle örtüşmektedir. Özellikle, Boğazköy'deki Kral Kapısı'nda bulunan figür ile stilistik benzerlikler dikkat çekmektedir. Aslan, Hititlerde sıklıkla savaş tanrılarıyla ilişkilendirilmiştir. Kültepe plakası üzerindeki tanrı figürü, Hitit savaş tanrısı Zababa'nın bir öncüsü veya Hatti tanrısı Wurunkatte'nin bir yansıması olabilir (Brandenstein, 1943, s. 46; Kulakoğlu, 2008, s. 15). Plakadaki tanrının elindeki balta ve başlığındaki yivli tasarım, Hitit İmparatorluk Dönemi'nde sıklıkla görülen dini ve savaş sahnelerinde kullanılan sembollerdir.

Kültepe'deki bu buluntu, Karum Dönemi ile Hitit Dönemi arasındaki sanatsal ve kültürel sürekliliği vurgulamaktadır. Tanrı figürü, Hitit sanatındaki birçok ikonografik özelliğin Karum Dönemi'nde köklendiğini göstermektedir. Bu durum, Hitit sanatının yerel Anadolu geleneklerinden etkilenerek evrildiğini ve bu bağlamda Kültepe'nin Hitit kültürünün erken bir merkezi olduğunu işaret etmektedir.

4.3.2. Boğa biçimli kaplar

Hitit çivi yazılı metinlerinde önemli bir yer tutan *BIBRU*'lar/ ritonlar üzerinde detaylı araştırmalar yapılmış ve söz konusu metinler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır (Özgüç, T., 1986a, s. 61). Karum I a-b ve II. tabakalarında bulunan boğa başı şeklindeki kaplar, yalnızca boğa başından ibaret olup, Hava Tanrısı'nın kutsal hayvanı olan boğanın Kültepe'de boğa başlı

içki bardağıyla temsil edildiğini gösterir. II. seviyedeki monokrom boğa başı ritonları (**Lev. 27 b**), ağız, alın, şekil ve genel stil gibi ayrıntılar açısından I b tabakasındakilerden farklıdır. I b tabakasındaki yularsız kap (**Lev. 28. a**), tüm boğa başlarının yularlı olduğu II. tabakadakilere göre daha doğal bir görünüme sahiptir. II. tabakadaki iki boğa başının yüzleri köşelidir (Özgüç, T., 2005, s. 207). Gözlerin ve burunların şekli gibi nispeten küçük farklar, ritonların stilistik benzerliğini azaltmamaktadır. İki boğa başı bulunan tek gövdeli bir riton, I b tabakasında keşfedilmiştir ve ayrı bir kategori olarak değerlendirilmektedir. Gövdesi silindir biçimindedir ve bacaklar basit, kısa çıkıntılar şeklinde işlenmiştir. Sıvı, gövdeye, iki başın arasına yerleştirilmiş ve çift kulpla kenara tutturulmuş boru şeklindeki bir ağızdan dökülmektedir. Kaniş'te dört ayak üzerinde duran tam gövdeli boğa ritonları bulunmamış olmakla birlikte, I b seviyesindeki ritonun iki başına rağmen sadece dört ayağı vardır ve bu nedenle tek bir boğayı temsil ettiği düşünülmektedir. Hitit metinlerinde *BIBRU*'lara yapılan atıf ise, dört ayak üzerinde duran tam bir boğaya yöneliktir (Özgüç, T., 1986a, s. 61; Özgüç, T., 2005, s. 208).

Boğazköy'deki Büyükkale kazılarında ortaya çıkarılan iki boğa heykeli (**Lev. 28 b**), krem rengi astarla belirginleştirilmiş ay biçimli boynuzları, kaşık biçimli kulakları ve üçgen alın bölgeleri ile dikkat çeker. Heykellerin burun halkaları kabartmalı olup, krem rengi astar ile vurgulanmıştır. Doğal kıvrımlı gerdanları, simetrik beyaz üçgen desenleri ve kuyruğun üst kısmındaki beyaz alanları ile öne çıkan bu heykellerin, Hitit Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanları Hurri ve Şerri'yi temsil ettiği ve dini törenlerde kullanıldığı düşünülmektedir (Neve, 1996, s. 47-48).

İnandıktepe'de bir kuyuda birlikte bulunan üç boğa heykelinden (**Lev. 29 a**) ikisi benzer olup, iri badem biçimindeki gözleri, krem renkli astarlı ve çukur gözbebekleriyle dikkat çeker. Göz kapakları kabartma, kaşları ise çizgili şekilde işlenmiştir. Boynuzlarının altında bulunan kulakları kaşık biçiminde olup, içleri çizgilerle süslenmiştir. Basit yularları, burundan kulaklara kadar uzanan iki paralel çizgi şeklinde betimlenmiş olup, burun halkaları yoktur. Bacakları masif ve dik yapıda; tırnakları ortadan çizgiyle ayrılmış, kuyrukları ise sağ bacaklarına yapışıktır ve kuyruk altında bir delik mevcuttur. Heykellerden en küçüğünün boynuz uçları daha kalın, uzun boyunlu ve silindirik gövdelidir; keskin bir şerit şeklinde kabartılmış gerdanı ve üzerinde daha yüksek ve kalın silindirik bir bardak vardır. Bu heykelin ayakları küt biçimde gösterilmiş olup, diğerlerine göre daha kaba bir işçilik sergiler (Özgüç, T., 1988, s. 43, Lev. 61: Ia-c, Lev. E: 1; Lev. 60: Ia-c; E, 1; Lev. 62: Ia-c; Lev. E: 1).

T. Özgüç, bu üç boğa heykelinden en küçüğünün törende kullanılan bir kap değil, bir adak kabı olabileceğini belirtmiştir. Heykellerin yanında, mabet modeli içinde oturan bir erkek heykelciği de bulunmuştur. Bu eserlerin, kutsallıklarının sona ermesinin ardından gelişigüzel bir yere değil, kutsallıklarının devamını sağlamak amacıyla özel bir kuyuya gömüldükleri düşünülmektedir (Özgüç, T., 1988, s. 43).

Boğazköy'de bulunan boğa heykelleri, İnandıktepe boğalarına eşdeğerdir. Ancak, İnandıktepe boğalarının kuyrukları sağ arka bacakta yer alırken, Boğazköy boğalarının birinin kuyruğu sağ,

diğerinin ise sol arka bacakta bulunur. Ayrıca, İnanlıktepe boğaları, Boğazköy heykellerine kıyasla daha küçüktür. Boğazköy boğalarının ve Tokat'tan çıkan boğa heykelinin (Özgüç, N., 1956, s. 44) başlarının işleniş tarzı, İnanlıktepe boğalarına göre daha doğal ve gelişmiş bir yapıya sahiptir. Boğazköy heykellerinin yularları krem astarlı, kabartmalı ve gösterişli olup, burun halkaları varken, İnanlıktepe heykellerinde yular basit iki çizgi ile gösterilmiştir⁸. Bu farklılığın heykellerin farklı yerlerde yapılmasından ziyade, kronolojik bir farktan kaynaklandığı düşünülmektedir. T. Özgüç'ün de önerdiği gibi, İnanlıktepe boğalarının üsluplarına bakıldığında, Boğazköy boğalarından en az iki nesil daha eski oldukları anlaşılmaktadır (Bittel, 1976, s. 152; Özgüç, T., 1988, s. 43).

Boğazköy kazılarında Aşağı Şehirde bulunan boğa başları ve ayak parçalarından oluşan bir grup eser ortaya çıkarılmıştır (**Lev. 29 b**) (Neve, 1984, s. 85, Taf. 10a: 130, Taf. 10e: 134, Taf. 10c: 132). Bu boğa heykeli biçimli kap parçaları, Eski Hitit Dönemi'nin ilk safhalarına kesin olarak tarihlendirilebilen seramiklerle birlikte bulunmuştur. Boğazköy ve İnanlıktepe'deki boğalarla benzer özellikler taşıyan bu parçalar, aynı zamanda diğer merkezlerdeki parçalarla da uyum göstermektedir (Fischer, 1963, Nr.1069: 1070). Büyükkale IVc tabakasında bulunan boğa başı (Neve, 1984, s. 85, Taf. 10d:133) ve ayak parçaları (Bittel, 1937, s. 15, Taf. 10: 1) ile ilk dönem Boğazköy kazılarında ortaya çıkarılan boynuz ve çeşitli ayak parçaları (Bittel, 1937, s. 15, Taf. 10: 6) da bu bulgular arasındadır.

Eski Hitit Dönemi'nde, Orta Anadolu'da Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı olarak kabul edilen boğa biçimli ritonlar (Güterbock, 1943, s. 288; Güterbock, 1983, s. 216), İnanlıktepe ve Boğazköy çevresinde yoğun olarak bulunmuş olup, ayrıca Kızılırmak kavsini içinde yer alan Kaman-Kalehöyük ve Alişar (Von der Osten, 1937, s. 168, Fig. 209) gibi Hitit yerleşimlerinde de benzer üslup ve özelliklere sahip hayvan biçimli içki kapları keşfedilmiştir. Bu buluntular stil ve teknik açısından benzerlikler sergiler. Örneğin, Kaman-Kalehöyük'te yüzey araştırmaları sırasında bulunan bir boğa bacağı (**Lev. 30 a**) (Omura, 1986, s. 236, Res. 9: 3), Eski Hitit Dönemi kültür alanının bu bölgeye kadar yayıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Boğa heykellerinin, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe'de bulunan çeşitli hayvan biçimli ritonların devamı olduğu düşünülmektedir. T. Özgüç ve K. Bittel, bu heykellerin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki hayvan biçimli içki kapları geleneğiyle bağlantılı olduğu görüşündedir (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1953, s. 88; Bittel, s. 1976, s. 152).

Boğa heykeli biçimindeki ritonların kullanımının Eski Hitit Krallık Çağı'ndan sonra da sürdüğüne dair kanıtlar, Maşat Höyük'te III. Hitit yapı tabakası sarayında bulunan ve M.Ö. 15. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen beş boğa heykeli başı ve ayak parçalarıdır (**Lev. 30 b**) (Özgüç, T., 1982, s. 38-39, Lev. 53). Ayrıca, Hitit İmparatorluk Çağı'nda da bu ritonların kullanıldığını gösteren bir başka örnek, Boğazköy'deki Yukarı Şehir tabakalarında

⁸ Boğa başının yularlı şekilde betimlenmesi, Kaniş Karumu II. seviyeden beri görülmektedir. Bkz. Özgüç, T., 1954, Fig. 17 a-b; Özgüç, T., 1959, Lev. LXV: 2; Özgüç, T., 1983, s. 424, Taf. 86: 3; Bittel, 1976, s.151, Fig. 156-157.

bulunmuştur. Eski Hitit Dönemi'ne ait boğa başlarına kıyasla daha stilize olan bu eserde kulak detayları mevcut değildir (**Lev. 31 a**) (Fischer, 1963, Taf. 135).

Eski Hitit Dönemi ve sonrasında Orta Anadolu'da, boğa protomu biçiminde gövdeye ve tek yan kulpa sahip ritonlar oldukça popüler hale gelmiştir. Ancak bu tür içki kapları, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bulunmamaktadır (Özgüç, T., 1974, s. 964). Yine de bu ritonların Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait kulpsuz örneklerden etkilenmiş olduğu açıktır. Eski Hitit Dönemi'nde Orta Anadolu'da yalnızca boğa başı biçimli, yanda tek kulplu ritonlar yer almaktadır. Eski yapar'da ele geçen ve biri sağ, diğeri sol tarafında kulp bulunan boğa başı biçimli iki kap, bu tip ritonların en erken örneklerinden biridir (**Lev. 31 b**) (Akurgal, 1995, s. 88, Lev. 22: a-b). Bu kaplarda, dönemin yaygın süsleme tekniği olan insize baskı motifleri görülmektedir. Ancak, Eski Hitit Dönemi'nin diğeri hayvan protomu şeklindeki yandan tek kulplu ritonlarından farklı olarak bu örneklerin ayakları yoktur (Kulakoğlu, 1997, s. 138). Bu tarz ritonlar özellikle Alaca Höyük'te yoğun olarak görülmektedir (**Lev. 31 c**) (Koşay, 1951, s. 25, Lev. LXXII: 1-2).

Burada bulunan dört ritondan üçü, önde boğanın ön kısmını ve gövdede ise tek kulplu silindirik bir kap formunu içerir. Bu üç riton, dönemin karakteristik özelliği olarak, boğanın ön iki ayağının gövdeye yapışık ve kaide görevi görecek şekilde tasarlandığı bir form sergiler. Alaca Höyük'teki bir diğeri hayvan biçimli kap ise yalnızca boyun kısmına kadar yapılmış bir boğa başını temsil etmektedir (Koşay, 1951, s. 26, Lev. LXXII: 2-3).

Alaca Höyük buluntuları arasında, tahıl deposu enkazından ele geçirilen ve başı ile gövdesi boğa biçiminde olan tek kulplu bir içki kabı parçası, gri hamurlu ve siyah astarlı yapısıyla dikkat çekmektedir (**Lev. 32 a**). Bu eser, bardak biçimli bir gövdeye sahip olup, boğa dizleri üzerine çökmüş şekilde cepheden tasvir edilmiştir. Baş kısmında kabartma gözler, kısa ve küt yukarı kalkık boynuzlar, yana açık konumda betimlenmiş kulaklar, derin oyuk burun delikleri ve çizgi şeklinde bir ağız tasviri yer almaktadır (Çınaroğlu ve Çelik, 2010, s. 150, Res. 78: Alh. 2000/16). Siyah astarlı oluşu, bu boğa ritonunun ayırt edici bir özelliği olarak öne çıkmaktadır.

Alaca Höyük'teki bir diğeri boğa ritonu ise, başı ve gövdesi boğa biçiminde tasarlanmış tek kulplu ritonlar arasında yer almakta olup, alın kısmında yaprak motifi ile dikkat çekmektedir (**Lev. 32 b**). Boyun bölgesi küçük daire motifleriyle bezenmiştir. Deve tüyü renk hamurlu olan bu riton, bardak formunda yuvarlak kesitli bir kulpa sahiptir (Koşay ve Akok, 1973, s. 21, Lev. 38: Al.n 90).

Alaca Höyük'te bulunan ve Alacahöyük Müzesi'nde sergilenen hayvan biçimli kap örneği (**Lev. 33 a**), sadece sırtında bir açıklığa sahip olup başka çıkışı olmayan küçük boyutlu *BIBRU* kaplarını temsil etmektedir. Bu örnek, doğrudan gövdeden çıkan başı, şişkin göbeği ve kalın silindirik bacakları ile kaba yapılı bir boğa formundadır. Arka bacakları olmasa da kısa ön bacaklar, yuvarlak göbeği destekleyecek şekilde gövdeyi dengede tutar. Hayvanın sırtı düzdür, boynuzları kırık olmasına rağmen yuvarlak gözleri, kulakları ve gerdaniyle boğa olduğu

anlaşılmaktadır. Çeneden başlayarak göğüs boyunca uzanan dikey bir çizgi olan gerdanı dikkat çekmektedir (Pilavcı, 2017, s. 151, No. 69). Alaca Höyük örneğinde, burun deliklerinden bir çıkış olmamakla birlikte, sırtındaki 5,2 cm çapındaki açıklığın bu kapların libasyon ve içme kabı olarak kullanılabileceğini düşündürmektedir. Kalın kenarları, kap elde tutulurken ön yarısında parmaklar için kavrayabilecek boşluklar sunar. Asimetrik ve orantısız özellikleri ile kaba işçiliğe sahip olan bu kap, büyük olasılıkla ev içi kült uygulamalarında kullanılmıştır (Pilavcı, 2017, s. 152).

Bu grubun daha eski örneklerinde, hayvanın ağzında bir ağızlık bulunur ve bu kaplar libasyon olan dökme eyleminde kullanılmıştır. Ilıca'dan (Orthmann, 1967, s. 50-51) ve Bitik'ten olan ve Orta Tunç Çağı sonu ile Eski Hitit Dönemi'nin başlarına tarihlendirilen örnekler bu özellikleri taşır. Bu kaplar da dört kısa bacak üzerinde durur ve sırtlarında küçük açıklıklar bulunur. (Pilavcı, 2017, s. 152). Hayvanın ağızı uzatılmış ve ağızlık haline getirilmiştir. Erken prototiplerin sırtında, kabın ileriye eğilerek ağızlıktan dökülmesini sağlamak amacıyla bir halka sap bulunur. Boyalı'da keşfedilen boğa şeklindeki örnek de bu kategoriye dahil edilir (**Lev. 33 b**); buluntu yeri, ritüel objelerin bulunduğu ve kutsal bir alan olarak tanımlanan A Yapısıdır (Sipahi, 2013, s. 256). Kazılarda, neredeyse tamamı ele geçen boğa ritonu ve diğer boğa ritonlarına ait çeşitli parçalar da bulunmuştur. Bunlardan biri, tekerlekli bir boğa ritonudur. Boyalı Höyük ritonları, Eski Hitit Dönemi'nin karakteristik tiplerini temsil etmektedir. Boğazköy ve Alişar'daki boğa ritonlarının başlarındaki spiralli süslemeler, Boyalı Höyük'te bulunan bir boğa ritonunun başında da bulunmaktadır (Sipahi, 2013, s. 257).

Boğazköy-Hattuşa, Aşağı Şehir'in kuzeyinde, bir içki kabı bulunmuştur. Bu kap, Eski Hitit Dönemi'ne özgü olan, kırmızımsı kahverengi, parlak cilalı kilden yapılmış olup, silindirik bir gövdeye sahiptir. Gövde, hafif dışa doğru kalınlaşan bir kenarla son bulur ve kap ters çevrildiğinde dengeli durabilir. Kulp, doğrudan kenarın hemen altından başlar ve kabın gövdesinin ortasına kadar uzanır. Boğa başının altında süslemeler bulunmaktadır. Boynuzlar nispeten kısa ve kompakt bir şekilde yapılmış olup, genç bir boğa betimlemesini andırmaktadır (**Lev. 34 a**) (Schachner, 2019b, Abb. 10). Boğa başının açığa çıktığı yapıda, keçi ve boğa biçimli kaplar birbirine yakın yerlerde bulunmuştur. Bu durum, yapı kompleksinin kutsal içki ritüelleri kapsamında kullanılmış olabileceğini destekleyen ipucu olabilir (Schachner, 2019b, s. 50).

Boğazköy Müzesi deposunda yapılan bir çalışma sırasında, daha önce bilimsel olarak ele alınmamış bir kap keşfedilmiştir. Günümüzde bu eserin bulunduğu yerin, Hattuşa'nın güneyinde bir bölgede yer aldığı düşünülmektedir (Schachner, 2019c, s. 839). Eser, katkısız, oldukça ince bir kilden üretilmiş olup yüzeyi büyük bir özenle düzleştirilmiştir. Bu işlemde, kenarları kısmen görülebilen bir tahta parçasının kullanıldığı düşünülmektedir. Perdahlanmış yüzey, oldukça pürüzsüz bir görünüme sahiptir ve herhangi bir astar izi bulunmamaktadır. Vücut detayları boya ile işlenmemiştir. Ancak gözler, kaşlar ile birlikte vurgulanarak göz çukurları üzerinden dikkat çekici bir şekilde belirginleştirilmiştir. Göz çevresindeki kilin daha

az sıkı işlenmiş olması, bu alanın diğer kısımlara göre daha açık bir ton almasına neden olmuştur. Baş kısmında yer alan iki kısa boynuz çıkıntısı ve alın bölgesindeki hafif kesiklerle belirtilmiş tüy detayları dikkat çekmektedir. Boynuzların asimetrik olması, genç bir boğanın tasvir edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Gözlerin hemen altındaki ve hafifçe geride yer alan kulaklar korunmuş durumda olsa da, tahrip olduğu bazı kısımlar mevcuttur. Burnun tasviri, herhangi bir dizgin detayı içermeksizin oldukça sade bırakılmıştır. Buna karşın boyun bölgesindeki gerdan, canlı bir şekilde işlenerek ön plana çıkarılmıştır. Bu detay, eseri bilinen ve boyun altı düz bir şekilde tasvir edilen diğer örneklerden farklılaştırmaktadır. Kabin alt kısmında, gerdanın hemen arkasından başlayıp muhtemelen ağız kısmına kadar uzanan bir kulp çıkıntısı yer almaktadır (**Lev. 34 b**). Ancak, benzer eserlerle karşılaştırıldığında, kulpun bağlanma biçiminin farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu özellikler, eserin alışılmış tasvirlerden ayrı bir ritüel veya kullanım bağlamına sahip olabileceğini düşündürmektedir. Eserin özgün formu ve detayları, işlevi ve sembolik anlamları üzerine yeni değerlendirmeler yapılmasına olanak tanımaktadır (Schachner, 2019c, s. 840, Şek. 4).

Eskiyapar'da 2011 kazı sezonunda *in-situ* olarak ele geçen, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen, dizleri üzerine çökmüş vaziyette, yarım gövde boğa ritonu bulunmuştur. Bu dönemin boğa ritonlarına güzel bir örnek teşkil eder. Baş kısmı, bu gruba giren diğer boğa ritonlarında da görüldüğü gibi süslenmiştir. Burun kısmından başlayan yularlara sahiptir (**Lev. 35 a**) (Sipahi, 2020, s. 170, Res. 18).

Kızılırmak kavsi dışında bulunmasına rağmen, Edirne Müzesi'nde sergilenen boğa başı biçimli riton, Anadolu ve çevresindeki ritüel kültürün önemli bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Boğa başı formundaki bu kap, özenli bir işçiliği ve zanaatkârlık becerisini yansıtmaktadır. Baş kısmında yer alan üçgen süslemeler, Kızılırmak kavsi içerisinde keşfedilen Hitit Dönemi buluntularıyla büyük benzerlik göstermektedir. Kulp kısmı kırılmış olmasına rağmen, birleşim yerinin belirginliği, bu kabin yandan kulplu olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır. Boğa başının simetrik işlenişi, dönemin zanaatkârlık kabiliyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, biçimsel estetik ve detaylara verilen özen, bu ritonun törensel ve sembolik bir obje olarak yüksek bir değere sahip olduğunu işaret etmektedir (**Lev. 35 b**) (Aydıngün ve Karakaya, 2014).

Ritonların bir diğer alt grubu ise tekerlek eklenmiş olmasıyla dikkat çeker. Maşat Höyük'te üç odalı bir evde bulunan ve hayvan heykelcikleri ile birlikte elde edilen tekerlekli riton, sırtında kap benzeri bir ağızlığa sahiptir (**Lev. 36 a**) (Özgüç, T., 1982, s. 111, Fig. 82b, Pl. 54: 2a- b). Baş ve boyun kısmı korunmamış olup içi boştur. Ön ve arka bacakların bulunduğu bölgelerde tekerlek milinin geçebileceği yatay boşluklar mevcuttur. Boyalı'da bireysel tekerleklerle birlikte keşfedilen bir diğer buluntu da bu alt kategoriye girmektedir (Sipahi, 2013, s. 256).

Hititlerde en çok tercih edilen *BIBRU* biçimindeki boğa imgesi, Hava Tanrısı ile ilişkilendirilmiştir (White, 1993, s. 85-89; Güterbock, 1950, s. 89). Anadolu'nun refahı yağışa bağlı tarıma dayandığından, su kaynaklarını kontrol etme gücüne ve iyilikseverliğine sahip

Hava Tanrısı, diğer tanrılar arasında hiyerarşinin en üstünde yer almıştır. Hatticede Taru olarak bilinen bu tanrı, Luvace'de Tarhund olarak anılmaktadır (Schwemer, 2008, s. 17-19). Hurri etkisiyle Hitit panteonunda Teşup adıyla tanınmaktadır. Bu tanrının zoomorfik formu ve özellikleri, adaklar yoluyla iştahını tatmin etmek ve hoşnutluğunu kazanmak amacıyla saygı görmüştür. Boğa, Hava Tanrısı için tercih edilen güçlü bir semboldür ve tanrı sıklıkla bir boğa ya da savaş arabasını çeken boğalar eşliğinde betimlenir (Gunter, 2002, s. 87). Bu tasvir, Mezopotamya geleneğinde de yer alır (Ward, 1910, s. 171-175). Hititlerin KILAM Festivali'nde ise Hava Tanrısı'nın kutsal boğaları olan Hurri ve Şerri'den, yani "Gündüz ve Gece"den söz edilir (Schwemer, 2008, s. 6). Bu boğaların gümüşten yapıldığı ve boynuzlarının altın kaplama olduğu belirtilir; tanrının arabasını çeken gemlenmiş boğalar bu tanımlara dayanarak betimlenir. Boğazköy⁹ ve Kuşaklı'da (Lev. 36 b)¹⁰ bulunan, gem takımlarıyla donatılmış boğa biçimindeki kapçıftı, Hava Tanrısı'nın yoldaşları Hurri ve Şerri ile özdeşleştirilir. Ayrıca, Şerri bağımsız bir tanrı olarak da görev alır ve Teşup ile insanlar arasında bir aracı rolü üstlenir (Schwemer, 2008, s. 7). Dört ayak üzerinde duran büyük hayvan biçimli kap tipleri, Hitit döneminde dikkat çekici işçilik ve boyutlarıyla öne çıkar. Bu kaplar, kırmızı astar, parlak yüzey ve ince detay işçiliğiyle dönemin diğer kaplarından farklılaşır (Singer, 1983, s. 61). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki benzerlerinden daha büyük olan Hitit ritonları, kült nesnesi olarak geliştirilip ritüellerde anıtsal bir rol üstlenmiştir. Sap bulunmadığından birkaç kişi tarafından taşınması gereken bu kaplar, muhtemelen sabit bir platformda duruyor ve ritüel sırasında izleyicilerin odaklandığı bir öge olarak kullanılıyordu. Hitit ritüel metinlerinde, bu büyük ritonların tanrılara sıvı sunumu için kullanıldığı belirtilir. Libasyon eyleminde kap, iki görevli tarafından eğilerek sıvının daha küçük kaplara aktarılması sağlanıyordu. Ayrıca, Hitit yazılı kaynakları, bu kapların doldurulup sunak ya da kült imgelerinin yanına yerleştirildiğini kaydetmektedir, bu da onların hem işlevsel hem de anıtsal birer kült objesi olarak kullanıldığını gösterir (Pilavcı, 2017, s. 233).

Boğa ritonlarının Hitit İmparatorluk Dönemi'nde de özellikle Kızılırmak kavsi, çekirdek bölgede devamlılığını sürdürdüğü açıktır. Maşat Höyük ve Boğazköy (Schachner, 2019a, s. 177-178) kazılarındaki Hitit İmparatorluk Çağı tabakalarında ortaya çıkarılan boğa heykeli biçimli ritonlar, bu formun yüzyıllar boyunca aynı tarzda üretildiğine işaret etmektedir. Ancak, geç dönem tabakalarında bulunan bu ritonların, daha eski tabakalardan atılmış olabileceği veya Eski Hitit Dönemi'nde yapılmış olup sonraki dönemlerde de kullanılmış olabileceği ihtimali göz

⁹ Boğazköy- Hattuşa Büyükkale'de E Yapısı, IVb tabakasında açığa çıkan iki boğa heykeli/ ritonu (Hurri ve Şerri) Orta Hitit'in erken dönemine tarihlenmektedir. Boğazköy stratigrafisi 2. Bölümde Boğazköy- Hattuşa başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca bkz. Schachner, 2019a, s. 119.

¹⁰ Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenen çift boğa ritonu (Hurri ve Şerri), Kuşaklı Sarissa'nın Fırtına Tanrısının tapınığında, C Yapısı'ndan açığa çıkmıştır.

ardı edilmemelidir. Nitekim Hitit İmparatorluk Dönemi'nde heykel biçimli ritonlar daha anıtsal boyutlara ulaşmıştır¹¹.

Kırşehir'de yandan tek kulplu oturur vaziyette boğa ritonu (**Lev. 37 a**) M.Ö. 16. ve 15. yüzyıllar arasına tarihlendirilirken (Özgüç, T., 1974, s. 963-965), Alaca Höyük yüzey buluntusu¹² ve Alaca Höyük yandan tek kulplu monokrom boğa ritonu (Koşay ve Akok, 1973, s. 21, Pl. 39), Oymaağaç'tan ele geçen boğa ritonuna ait parça (Czichon, 2013, Fig. 5) (**Lev. 37 b**)¹³, Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Pişmiş topraktan yapılan ritonların ayrıca metal, taş vb. materyallerden üretilmiş eşsiz örnekleri de bulunmaktadır. Hitit maden sanatının nadir örneklerinden biri olan ve Norbert Schimmel koleksiyonunda yer alan boğa ritonu (**Lev. 38 a**), Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir (Muscarella, 1974, No. 124) Gümüşten yapılmış olan bu riton, baş, boyun ve gövdenin altına kıvrılan iki bacadan oluşur. Aynı koleksiyonda bulunan geyik biçimli ritonun eksik olan kulpu, mevcut geyik ritonu göz önüne alınarak yeniden tamamlanmıştır. Bu kapların içleri boştur ve baş kısmında herhangi bir delik yoktur. Gümüşten yapılmış boğa ritonu, baş ve protom kısımlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuş olup, boyundaki şerit, boynuzlar ve kulaklar ayrı dökülerek eklenmiştir. Gözler, kaşlar ve boyun şeridindeki motifler kakma tekniğiyle yapılmış ancak bu detaylar günümüze ulaşmamıştır. Ağız kısmı ve kulbu eksik olan ritonun tamamı döküm tekniği kullanılarak üretilmiştir. Kulakların kaşık biçimi ve kakma gözlerin doğallığı, natüralist bir üslup sergiler. Boğanın vücut hatlarında doğallık, özellikle bacak ve toynaklarda gözlemlenirken, boyun, omuz ve bacaklarda bitkisel stilizasyon dikkat çeker. Alaca Höyük rölyeflerindeki benzer bitkisel motifler ve stilizasyonlar, ritonun aynı atölyede yapılmış olabileceğini düşündürmektedir (Darga, 1992, s. 40).

Her ne kadar bu çalışmanın bölgesel kapsamı dışında bulunsa da 1990 yılında Kastamonu Arkeoloji Müzesi koleksiyonuna dahil edilen Kınık buluntuları¹⁴ arasında yer alan birkaç boğa

¹¹ Plastik eser niteliğindeki ritonların geç dönemde anıtsal boyutlara ulaşması 4. Bölümde "Hayvan Başlı Testiler" başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca bkz. Schachner, 2019a, s. 178.

¹² Yüzey buluntusu olan boğa ritonu oturur vaziyette betimlenmiştir. Boğanın alnından gövdesine doğru uzanan tek sıra yuvarlak bezemeler bulunmaktadır. Monokrom ritonun yüksekliği 13 cm ve ağız çapı 9.2 cm'dir. Üslup özellikleri ile Kırşehir'de bulunan boğa ritonuna benzerlik göstermektedir. Ayrıca bkz. Toksoy ve Sunay, 1999, s. 56.

¹³ Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenen Oymaağaç hayvan biçimli kapparçası, boğanın göz kısmına aittir. Ayrıca Bkz. Czichon, 2013, Fig. 5.

¹⁴ Ayrıca aynı grupta yer alan Kastamonu kasesi de Anadolu'nun farklı bölgelerinden çıkan ancak bağlamları belirsiz olan Hitit eser gruplarının bir parçasıdır. Stilistik özellikler ve diğer eserlerle karşılaştırmalar, kasedeki sahnelerin M.Ö. 13. yüzyılın son çeyreğinde yaratılmış bir Hitit sanat eseri olduğunu göstermektedir. Kastamonu kasesinin süsleme düzeni, av temalarının, aslanlarla boğalar arasındaki mücadelelerin ve griffonların eşlik ettiği hayat ağacı sahnesinin iç içe frizler şeklinde temsil edildiği bir dizi sahneden oluşmaktadır. Bu sahnelerde geyik ve dağ keçilerinin avlanması ve aslanlarla boğalar arasındaki mücadele anlatımsal bir tarzda işlenmiştir. Avlanan hayvanların yaşamdan ölüme geçişi, farklı hayvanlar aracılığıyla izlenebilmektedir. Boğa ve aslanların mücadelesi, iki ardışık sahneyle başarıyla temsil edilmiştir. Kastamonu kasesindeki av ve mücadele sahneleri ile kullanılan motifler, bu sanat eserinin Hitit kültürünün merkezinde yaratıldığını göstermektedir. Ancak, bu kapların

başı biçimli riton, metalden üretilmiş nadir örnekler arasında olmalarıyla dikkat çekmektedir (**Lev. 38 b**). Kınık kazıları, M.Ö. IV. bin yılın sonlarından, I. bin yıla kadar tarihlenen üç katmanlı bir yerleşim yeri ortaya çıkarmış ancak bir Hitit yerleşimi tespit edilememiştir. Kutlu Emre ve Aykut Çınaroğlu'na göre, bu define, Kızılırmak kıvrımındaki bir tapınak dahil olmak üzere Hitit yerleşimlerine yapılan Kaşka saldırılarının bir sonucu olarak buraya getirilmiş olabilir (Emre ve Çınaroğlu, 1993, s. 676-677).

Anadolu ikonografisinde, elinde bir kap tutan tanrı figürlerine çeşitli eserlerde rastlanmaktadır. Bu tür tasvirler, Kültepe'deki silindir mühürlerde (Özgüç, N., 2006, s. 317, Pl. 85), Acemhöyük mühürlerinde (Özgüç, T., 2015, s. 122-123), Fraktin kaya anıtında (Özgüç, T., 1955, s. 295-300), Alaca Höyük ortostatında (Baltacıoğlu, 2006, s. 27, Fig. 7) ve Kayalıpınar stelinde (Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe V., 2009, s. 114, Fig. 19) görülmektedir. Ancak, elinde boğa biçimli riton tutan bir figür tasvirine, yalnızca Ortaköy-Şapınuva kalıbında rastlanmaktadır (Süel, 2020, s. 422). Ortaköy kalıbında tasvir edilen boğa ritonu (**Resim 4. 12**), form ve tasarım açısından Kınık, Schimmel Koleksiyonu'nda bulunan boğa ritonu ile benzerlik göstermekte olup, ayrıca Alaca Höyük, Maşat Höyük ve Boğazköy gibi Hitit merkezlerinden ele geçirilen pişmiş toprak tek kulplu boğa ritonlarıyla da karşılaştırılabilir. Bu benzerlikler, söz konusu kapların tanrısal özelliklerini destekler nitelikte olup, Hitit ritüel seramik repertuarında önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir.

Boğazköy'de bulunan bir damga mühürde, ikonografik bir anlatının parçası olarak, merkezde gaga ağızlı bir testi, kenarlarda hayvanlar, bir sunak ve oturan bir figür (muhtemelen bir tanrı) betimlenmiştir. Bu tasvir, özellikle tanrısal bir ritüel veya sunum sahnesine işaret etmektedir (Güterbock, 1967, s. 77, 221). Oturan figürün arkasında yer alan boğa tasviri (**Resim 4. 13**) dikkat çekicidir; bu boğa, ön bacakları içe doğru kıvrılmış bir şekilde oturur pozisyonda ve vücudu yarım olarak betimlenmiştir. Bu tasvirin formu, oturur pozisyonda betimlenen boğa ritonlarına benzerlik göstermektedir. Ancak, bu objeyi doğrudan bir riton olarak değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Ancak boğa figürünün duruşu ve pozisyonu, ikonografik açıdan Hitit sanatında ritüel nesnelere karşılaştırılması açısından nasıl temsil edildiğine dair önemli ipuçları sunabilir.

Hattuşa'dan Kastamonu-Kınık bölgesine dostane ya da düşmanca ilişkiler yoluyla taşınıp taşınmadığı hala belirsizdir. Bu eserler, Hitit sanatının Doğu Akdeniz'deki etkisini ve Suriye, Emar ve Kargamış ile olan ilişkilerini de gözler önüne sermektedir. Bkz. Emre ve Çınaroğlu, 1993, s. 701-703.

Resim 4.12. Ortaköy- Şapinuva, üzerinde boğa ritonu betimlenen kalıp (Süel, A., 2020, Fig. 1-3)

Resim 4. 13. Eski Hitit Dönemi, Boğazköy damga mührü (Güterbock, 1967, s. 77, 221)

4.3.3 Domuz/ yaban domuzu biçimli kaplar

Kültepe-Kaniş'te bulunan yaban domuzu biçimindeki kült kapları aşağıda açıklandığı gibi incelenmiştir;

1. Dört ayak üzerinde duran tam gövdeli yaban domuzu biçimli seramik kaplar (**Lev. 39 a**); bu kaplar, domuzun anatomik özelliklerini ayrıntılı bir şekilde yansıtan içki kaplarıdır. Gövde genellikle yeşilimsi krem veya koyu kırmızı astarla kaplanmış olup, üzerleri kahverengi çizgi ve desenlerle süslenmiştir (Özgüç, T., 1998, s. 248). Domuzun baş, kulak, burun, göz ve diş gibi ayrıntıları doğallığı vurgulayacak biçimde işlenmiştir. Dolum deliği, aslan figürlerinde olduğu gibi silindirik değildir. Bu gruptaki kaplar, Kaniş'te Asur tüccarı Amurru-bani'nin arşivinin yer aldığı küçük bir bodrum odasında

bulunmuş ve yeni bir tarzı yansıtan boyalı kaplar olarak öne çıkmıştır (Özgüç, T., 1998, s. 249-250).

2. Yatan domuz biçimli seramik kaplar; sırtında yüksek bir silindirik dolun ağzına sahip olan bu kap, kırmızı astarlı ve parlak bir şekilde cilalanmıştır. Kaniş'in II. tabakasında ortaya çıkarılmış olup, domuzun doğal özellikleri stilize bir tarzda yansıtılmıştır (Özgüç, T., 1998, s. 251).
3. Domuz başı şeklindeki seramik kaplar (**Lev. 39 b**); boğa başı biçiminde yapılan kaplarla benzerlik gösterir. Burnunda delik bulunmayan, kırmızı ve kahverengi düz ya da eğik çizgiler ve zikzak bantlarla süslenmiş olan bu içki kabı, içim amaçlı kullanılmış olabilir (Özgüç, T., 1998, s. 252).

Yaban domuzu biçimli ritonlar, Kaniş'teki Asur tüccarlarının evlerinde ve arşivlerinde bulunmuş ve hem Asurlu hem de yerel halka ait oldukları anlaşılmıştır. Kaniş'in yerel tarzında, Mezopotamya kökenli iki yüzlü tanrı Usmu'nun yaban domuzu figürleri ile ilişkilendirildiği bilinmektedir. Usmu, yaban domuzu üzerinde silahlanmış halde tasvir edilmekte ve yaban domuzu onun kutsal hayvanı olarak kabul edilmektedir (Özgüç, N., 1965, s. 61). Anadolu mühür baskılarında, tanrı Usmu'nun yaban domuzu üzerinde resmedildiği, sağ elinde bir hançer ve sol omzunda bir tokmak tuttuğu görülmektedir. Bu simgeler ritonların Usmu'nun kültüründe kullanıldığını gösterir (Özgüç, N., 1965, s. 60, Pl. 7: 19-21).

Kaniş'te yapılan bu ritonlar, Mezopotamya'nın dini sembolleriyle bağlantılıdır ve yaban domuzu figürü, Hitit öncesi Anadolu toplumlarında Usmu kültüründe önemli bir yere sahiptir (Özgüç, N., 1965, s. 61). Bu ritonlar, tanrıya sunulan içki veya törenler sırasında kullanılmış, mezarlara bırakılan kozmetik kutuları ve değerli taşlardan yapılmış yaban domuzu figürleri de Usmu kültürünün bir parçası olarak kabul edilmiştir (Özgüç, T., 1986a, s. 59; Tümen Genç, 2005, s. 74).

4.3.4. Tavşan başı biçimli kaplar

Kültepe-Kaniş'in II. kat arşivinde, krem astarlı iki tavşan ritonu (**Lev. 40 a**) bir arada bulunmuştur. Bu ritonların alnı ve burnu kahverengi, düz ve dalgalı hatlarla üçgen motiflerle süslenmiştir. Dik, oval kulaklarının içi beş sıra noktayla bezelidir. Gözbebekleri ve göz kapakları siyah boyalı, plastik gözleri, kapakları ve burunları oldukça canlı bir ifade taşır (Özgüç, T., 1986a, s. 62). Üslupları Alişar'daki tavşan ritonundan (**Lev. 40 b**) (Von der Osten, 1937, Fig. 212: e 43) farklıdır. Ayrıca Alişar'da tavşan biçiminde kap oluşturabilmek için kullanılan kalıp (**Lev. 41 a**) buluntusu da oldukça ilginçtir (Von der Osten, 1937, s. 21, Fig. 212: b 1613).

4.3.5. Salyangoz biçimli kaplar

Kaniş'ten bulunan salyangoz biçimli içki kabı (**Lev. 41 b**), krem astarlı ve koyu kahverengi nakışlarla bezenmiştir. Akıtacağı silindirik formda olan bu kap, geometrik şekillerle

süslenmiştir. Kabın iki yanındaki merkezi kurslardan birinin etrafı düz ışın motifleriyle, diğerinin ise kavisli ışın motifleriyle bezelidir (Özgüç, T., 1986a, s. 65).

4.3.6. Balık biçimli kaplar

Kaniş'te II. katmanında bulunmuş tek bir örnekle temsil edilen hayvan biçimli kap (**Lev. 41 c**), krem astarlı ve siyah nakışlıdır. Sıvı veya içki, balığın ağzından akar. Balığın ağzının iki yanında hava delikleri yer almakta ve gözleri yuvarlak şekildedir. Doğal bir biçimde tasvir edilmiştir. Tekne biçimli II. katman ritonlarından birinin içinde yüzmekte olan balık kabartmaları bulunmaktadır (Özgüç, T., 1986a, s. 62-63). Kaniş'te hayvan biçimli kap kalıplarına rastlanmamış (Özgüç, T., 1986a, s. 62-63) ancak bu kalıplar Alişar'da bulunmuştur (Von der Osten, 1937, s. 210).

4.3.7. Kuş biçiminde kaplar

Karum Dönemi'nde en çok kullanılan ritonlar tam kartal ve kartal başı biçimindedir. Tam kartallardan oluşan ilk grup, dik olarak tünemiş durumda tasvir edilmiştir. Tek renkli veya boya ile süslenerek yapılmışlardır. İçki doldurma deliği enseye açılmış ve oldukça gösterişli bir riton şeklidir (**Lev. 42 a**). Kültepe'de hem Tepe'de hem de Karum'da sağlam örnekleri bulunmuştur. Bu ritonlar Kaniş'e özeldir (Özgüç, T., 1986a, s. 60).

Hitit Dönemi'nde kutsal olan kartal figürünü tanrılardan bazıları ellerinde tutar. Ancak metinler, kartalın hangi tanrının kutsal kuşu olduğunu belirtmez (Tümen Genç, 2005, s.75). Kuş figürleri, özellikle Hitit Dönemi sanatında önemli bir yer tutar ve pişmiş toprak eserlerde sıkça karşımıza çıkar. Bu figürler arasında özellikle kartallar ve yüzücü kuşlar dikkat çeker. Kartal figürleri, Eski Hitit mühürlerinde ve rölyeflerde yaygın olarak görülürken, Kaniş Karumu'nun II. tabakasında da sıkça karşımıza çıkmaktadır (Özgüç, T., 1949, s. 228). Örneğin, Kaniş'teki kap saplarında kartalların tam plastik tasvirleri bulunurken, Alişar'da (Von der Osten, 1937, Fig. 213: e 94) da kartal başlı hayvan kaplarına (**Lev. 42 b**) rastlanmıştır. Ancak, Boğazköy'de bu tür bir buluntuya rastlanmamıştır. Büyükkale'nin Eski Hitit tabakasında ise (**Lev. 42 c**), numaralı kartal kabı ya da başı, tüylerin işleniş biçimiyle Eski Hitit pişmiş toprak eser sanatının önemli örneklerinden biridir. Gri kilden yapılmış bu parça, büyük bir ustalıkla yapılmış olup, detayları oldukça iyi işlenmiştir (Fischer, 1963, s. 83).

Keklik şeklindeki ritonların ayakları küttür ve yerde kısa bacakları üzerinde tünemekte ya da oturmaktadırlar (**Lev. 43 a**). Hepsi boya ile süslenmiştir ve sivri kuyrukları çift çatallıdır. Sırtlarındaki doldurma delikleri oldukça kısadır. Anadolu'da bu çağda, keklik biçimli ritonların bu kadar bol ve çeşitli örneklerine rastlanmamıştır (Özgüç, T., 1986a, s. 60).

Kartallardan daha fazla sayıda tasvir edilen yüzücü kuşlar ise, özellikle Boğazköy'deki **Lev. 43 b** ve **Lev. 43'**deki başlar ve askoid hayvan kabı **Lev. 44 a** ile dikkat çekmektedir. Bu figürlerde, yüzme pozisyonlarına uygun şekilde ayaklar ve bacaklar düz bir şekilde gövdeye yapışık olarak tasvir edilmiştir. **Lev. 44 a'**daki hayvan kabı oldukça büyük ve yuvarlak bir formda olup, baş

geride kalacak şekilde yapılmıştır. Bu tasvirde, başın kırık noktasında boyun vasıtasıyla iç kısma açılan bir delik bulunmaktadır. Bu delik, muhtemelen kırık gagaya doğru bir çıkışla sonuçlanmaktadır. Bu kap, kullanım açısından sırtındaki büyük dolun deliği ile zorlayıcı olabileceğinden, muhtemelen fonksiyonel bir amaç için gaga yoluyla bir dökme deliği tasarlanmış olabilir. Tüylere ve kanatlar, açık renkli bir zemin üzerinde koyu çizgilerle boyanmış olup, bu boyama stili, Eski Hitit çömlek boyama örneklerine benzer (Fischer, 1963, s. 83-84).

Boğazköy ikiz başlı ördek figürü parçasında (**Lev. 44 b**), sırtında büyük bir halka yer almakta ancak sıvıyı doldurmak için bir boşluk bulunmamaktadır. Bu figür, pişmiş toprak plastik bir eser olup kap işlevi taşımamaktadır. Tüylere, başlar ve kanatlar çizme ve damga süslemeleriyle işlenmiştir (Fischer, 1963, s. 84). Su kuşları, Hitit sanatında yaygın olmasa da çömlek boyama sanatında Doğu'da eski bir döneme dayanan bir gelenek olarak görülmektedir. Ayrıca, Kappadokya'da dalgalı hatlı seramiklerde de sıkça karşılaşılan bir figürdür (Özgüç, T., 1948, Abb. 589). Boğazköy'deki plastik figürler, belirgin bir şekilde daha erken tabakalardan gelmekte olup, Karum Dönemi'nden ayrılmaktadır.

Su kuşları ve kartallar gibi kuş figürleri, sadece estetik açıdan değil, aynı zamanda ritüel ve dini anlamlar taşıyan figürler olarak da önemli bir yer tutar. Özellikle **Lev. 42 a** ve **Lev. 42 b**'de yer alan örnekler, majik bir anlam taşıyor olabilir ve sadece ilginç nesnelere olarak değerlendirilmemelidir. Bu tür figürlerin, Hitit Dönemi toplumu ve kültüründe özel bir yere sahip olduğu düşünülebilir.

4.3.8. Geyik biçimli kaplar

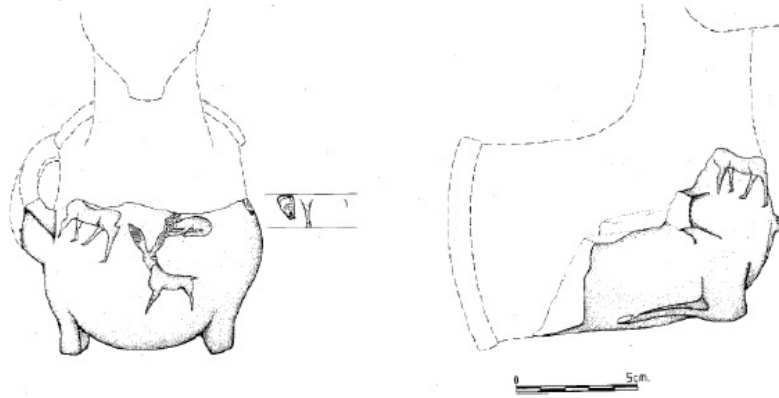
Norbert Schimmel koleksiyonunda bulunan bu eser, geyik biçiminde, yandan kulplu, gümüşten üretilmiş bir ritüel kabıdır (**Lev. 45 a**). Hitit dilinde "GAL lulayama" olarak, yani "geyik biçimli kupa" şeklinde anılır (Alp, 1983, s. 93). Kabın içi boş olup, baş kısmında herhangi bir delik bulunmamaktadır. Geyik başı ve ayrıntılı boynuzlar, doğal bir görünümle işlenmiş olup, M.Ö. III. bin yıldan itibaren tasvir edilen bir geyik türünü anımsatmaktadır (Bittel, 1976, s. 21; Darga, 1992, s. 38). Geyiğin kas ve bacak kasları başa göre daha stilize edilerek sanatçının tercihiyle belirgin kas demetleri halinde işlenmiştir. Geyik biçimindeki kabın geniş ağız kenarında 4,5 cm genişliğinde bir friz yer alır. Bu frizde, X biçiminde ayaklara sahip taşınabilir bir sandalyeye (hayvan ayaklı) oturan, uzun giysili tanrısal bir figür ve onun önünde, geyik sırtında durarak bir elinde atmaca, diğer elinde asa tutan kısa giysili genç bir erkek tanrı figürü bulunmaktadır. İki tanrı da kıvrık uçlu ayakkabılar giymektedir. Onların önünde, sola dönük ayakta duran iki erkek figürü ve diz çökmüş bir başka erkek figürü betimlenmiştir (Darga, 1992, s. 38).

Bu genç figürler sakalsız olup, kısa tuniklerinin üzerine uzun pelerin/manto benzeri giysiler ve kıvrık uçlu ayakkabılar giymektedir. Görünümleri, tören alayını andırmakta olup, kabartmalı vazolar üzerindeki sahnelerle benzer sahneler görülmektedir. Önde duran figürün bir kral veya başrahip olduğu düşünülmektedir; uzun ayaklı gaga ağızlı bir testi ile yere libasyon yapmaktadır. İkinci figür ise ekmek sunarken çömelmiş kişi, sağ elinde saplı ve boru şeklinde

ağızlı bir vazo tutmaktadır. Sunma eylemindeki figürler, sol ellerini dua pozisyonunda yukarı kaldırmış olup, parmakları kapalıdır. Adorasyon (tapınma) sahnesini oluşturan bu betimlemelerin arkasında, stilize edilmiş bir ağaç, bu ağacın altında ayaklarını toplamış uyuyan bir geyik, duvarda içi oklarla dolu bir ok çantası, deri veya posttan yapılmış bir kalkan ya da tulum ve yere saplanmış iki mızrak görülmektedir (Darga, 1992, s. 39).

Kap üzerindeki frizde yer alan bu sahne, tanrıların kült envanterine uygun bir tasviri yansıtmaktadır. Bu gözlemler ışığında, Hurri panteonunun savaş tanrısı Astabi'nin kırların ve savaş alanlarının koruyucu tanrısı ^DLAMA LİL (Kırların Koruyucu Tanrısı) ile özdeşleştirilebileceği düşünülmektedir (Darga, 1992, s. 39).

Her ne kadar tezin bölgesel kapsamının dışarısında kalsa da Karakaya Barajı havzasında yapılan kurtarma kazılarında, İmikuşağı'nda 10. yapı tabakasında büyük bir mekanda ortaya çıkarılan, tek kulplu, göğüs kısmında hayvan kabartması bulunan ve ön ayakları hayvanın altına toplanmış geyik biçiminde kap bulunmuştur (**Resim 4. 14**). Aynı bölgede, özenli işçiliğiyle dikkat çeken geyik, boğa ve kartal biçimli ritonlara ait parçalar da ele geçmiştir. İmikuşağı buluntuları, bu tür kapların tarihlendirilmesini belirlemek ve yayılım alanlarını belgelemek açısından son derece önemli verilerdir. Ayrıca, bu ritonlar, Eski Hitit Dönemi'nin son evrelerine tarihlenen ve değerli metalden yapılmış boğa ve geyik ritonlarının öncül örneklerini oluşturmaktadır (Darga, 1992, s. 45).

Resim 4. 14. Eski Hitit Dönemi, İmikuşağı, geyik biçiminde kap (Sevin, 1993, s. 198)

Maşat Höyük'te III. katta bulunan geyik boynuzu da ^DLama Lil'in kutsal hayvanı olan geyiğin de pişmiş topraktan riton olarak yapıp kullanıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır (Ögüç, 1978, s. 9, Lev. 46: 6). Ayrıca Hitit sanatında geyik figürü, çoğunlukla kabartmalı seramikler üzerinde görülmektedir (Boehmer, 1983).

İkiztepe kazılarında ortaya çıkarılan geyik biçimli riton parçası, dikkat çekici bir buluntu olarak öne çıkmaktadır. Bu riton parçasında boyun, kısmen baş, boynuzların başlangıcı ve yüzün bir

kısmı belirgin bir şekilde korunmuştur. Söz konusu eser, yapım tekniği ve stilistik özellikleri göz önünde bulundurularak “Er- Hitit” Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. Bu bulgu, ritüel objelerin çeşitliliği ve sembolik anlamları açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. (**Lev. 45 b**) (Alkım ve Bilgi, 1988, s. 91)

4.3.9. Diğer dört ayaklı hayvan biçimli kaplar

Köpek formundaki ritonlar, ne Anadolu’da ne de Mezopotamya-Suriye’de benzerlerine rastlanmayan eşsiz örneklerdir. Kültepe’de ele geçen köpek figürlerinin baş ve ön kısımları, çapraz taramalar ve düzensiz zikzak desenlerle kahverengi renkte boyanmıştır. Köpeklerden biri, arka bacaklarını gövdesinin altına çekmiş halde, başını hafifçe sola döndürerek uzanmış ön ayaklarının üzerinde dinlenmektedir (**Lev. 46 a**). Bir köpek çevresini gözlemlerken, diğer köpek uyku halindedir. Diğer köpek ritonu, başı sola yana dönük ve ön bacakları arka bacaklarının üzerine çaprazlanmış şekilde uyuyan bir pozisyonda betimlenmiştir. Dolum açıklıkları sırt kısmında yer almaktadır. Bu ritonlar, bir tüccarın evinde çift olarak bulunmuştur (Özgüç, 2005, s. 170). Boğazköy’de ortaya çıkarılan köpek başı (Bittel, 1976, Abb. 164), Hitit İmparatorluk Dönemi’nde kil köpek heykelciklerinin de yapıldığını kanıtlamaktadır.

Kaniş Karumu’nda bulunan antilop biçimli içki kapları (**Lev. 46 b**), ayakta duran antilop şeklinde monokrom ve polikrom seramik kaplar ile uzanmış antilop şeklinde içki kapları olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda en yaygın hayvan biçimli kap türlerinden biri olarak birçok örnekle temsil edilmektedir. Aslan figürlerinde olduğu gibi, antilop ritonları da anatomik açıdan gerçeğe uygun yapılmış, basit desenlerle boyanmış olup, polikrom olanları monokromlardan daha fazladır. Kaniş’te antilop başı şeklinde kaplara rastlanmamıştır ve kült objeleri olarak mezarlara cenaze hediyesi olarak bırakılmamışlardır (Özgüç, T., 2005, s. 198-200). Antilopların üslubu, Kaniş Karumu’ndan elde edilen çağdaş silindir mühür baskılarındaki antilop figürlerine uygunluk göstermektedir. Kaniş’te, antilop ve aslan biçimli ritonlar çoğunlukta olup, dört ayağı üzerinde yatan antilop biçimli kaplar oldukça nadirdir (Özgüç, T., 2005, s. 201).

Kayalıpınar’da, Hitit öncesi döneme tarihlenen 5. tabakada, pişmiş topraktan yapılmış küçük at figürinleri (**Lev. 47 a**) ortaya çıkmıştır. Bu figürinlerdeki atların göz korumaları dikkat çeker, bu da atların yük hayvanı olarak kullanıldıklarını gösterir. Bu örnekler, Anadolu’da bilinen en eski at figürleri arasında yer almaktadır. Atların sırtında yer alan delikler, bu figürinlerin törenlerde kullanılmak üzere yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu figürinlerin, At Tanrısı "Pirwa" kültüyle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Müller-Karpe, A. ve Müller- Karpe, V., 2013, s. 286, Fig. 6).

Kayalıpınar kazılarında, “Çukur 1” olarak tanımlanan bir konumda koç başı şeklinde bir riton parçası tespit edilmiştir. Aynı çukurda, Hitit ve Asur Ticaret Kolonisi Dönemi’ne ait seramiklerle hayvan kemikleri de gün yüzüne çıkarılmıştır. Yaklaşık 2.2 x 2.1 cm boyutlarındaki bu parça, boyun kısmından itibaren kırılmış durumdadır (**Lev. 47 b**). Koç başı

biçimli söz konusu parça, Boğazköy Hattuşa ve Kültepe Kaneş gibi merkezlerden bilinen benzer ritonlarla üslup açısından benzerlik göstermektedir. Koç başı formundaki riton parçası, Asur Ticaret Kolonisi Dönemi'ne tarihlendirilmekte olup, söz konusu döneme özgü ritüellere odaklı nesnelere paylaştığı üslup benzerlikleri, ritonun kronolojik çerçevesinin belirlenmesinde önemli bir dayanak oluşturmaktadır (Maner vd., 2023, s. 197) .

Alişar Eski Hitit tabakasında kedi başı şeklinde kap (**Lev. 47 c**) ele geçmiştir. Ağız kısmının bir bölümü ve sap bağlantısı korunmuştur. Orta boyutlu, çok iyi işlenmiş; gri renkte hamur, orta derecede pişirilmiş, tüm yüzeyinde kahverengimsi siyah astar ve yüksek derecede perdahlanmıştır. Diğer dört ayaklı hayvan ritonları ele geçmemesine rağmen yine aynı tabakaya tarihlenen dizginli bir at başı, inek, koyun, keçi ve köpek figürinleri bulunmuştur (Von der Osten, 1937, s. 193; Fig. 235: e216, e761, 236-37, b1497, d792, d798, b1866, e835, e1042, d2941).

Boğazköy-Hattuşa, Aşağı Şehir'in kuzeyinde açığa çıkarılan bir konut yapısında keçi başı şeklinde bir kap bulunmuştur. Bu kap, Eski Hitit Dönemi'ne özgü olan, kırmızımsı kahverengi, parlak cilalanmış kilden yapılmış olup, doğal biçimde işlenmiş bir keçi başı formuna sahiptir. Boynuzlar açık renk bir kaplamaya sahiptir; bu kaplama gözler için ve altında duran üçgen şekil için de kullanılmıştır. Kabın bir kulbu bulunmakta ve kulbun alt kısmında parmaklar için uygun bir geniş girinti mevcuttur. Keçinin başı, stil olarak aynı zamanda boğa figürlerine sıkça atıfta bulunan özellikler gösterir. Örneğin, gözlerin şekillendirilmesi, alındaki beyaz üçgen veya burnun köşeli formu, boğa biçimli kaplara oldukça benzerdir. Ancak boynuzların duruşu, şekli ve kulakları açıkça keçi olarak tanımlanmasını sağlar (**Lev. 48 a**). Bu kap genel olarak Hitit Dönemi'nde çok sayıda bulunan hayvan biçimli içki kapları grubuna aittir (Schachner, 2016, Abb. 13).

4.3.10. Çizme biçimli kaplar

Tanrıları farklı bir özellikleriyle betimleyen başka bir *BIBRU* koleksiyonu ise yukarı doğru kıvrık burunlu çizme formunda yapılmış kaplardan oluşmaktadır. Karum Dönemi'nden itibaren görülen bu çizme biçimli *BIBRU* örnekleri (Özgüç, N. 1953, s. 93-94), Kültepe'deki bir arşivde çiftler halinde bulunmuştur ve çok renkli zikzak desenler ile dalgalı çizgilerle süslenmiştir (**Lev. 48 a (a-b)**) (Özgüç, T., 1986a, s. 64-65). Çizme formundaki bu tür kaplara, Karum Dönemi'ne ait olarak Boğazköy (**Lev. 49 a**) (Bittel, 1939, s. 30, Fig. 38-39), Acemhöyük (Emre, 1966, s. 138, Pl. XLIII: 1) ve Alişar'da (**Lev. 49 b**) (Schmidt, 1932, 133, Fig. 164; s. 37, Fig. 28; Von der Osten, 1937, Fig. 216) da rastlanmaktadır. Hitit sanatında simgesel bir anlam kazanan bu ayakkabı formu, dağlık alanların zorlu arazisini simgelemek amacıyla, ilahi figürlerin betimlenmesinde görsel bir işaret olarak kullanılmıştır. Bu figürlerin ayak bastığı zemin çizgisi veya eteklerinde dağları temsil eden tarak motifleri yer almakta olup, çizme formu bu coğrafyayı ima etmektedir (Yener, 2008, s. 76).

Geç Tunç Çağı'na ait çizme biçimindeki bir *BIBRU* örneği de Alaca Höyük'ten gelmekte ve Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir (**Lev. 50 a**). Bu örnekte çizme burnu yukarı doğru kıvrık değil, silindirik gövdeli, açılı ve düz tabanlı bir formdadır. Kırmızı parlaklığa sahip olmasına rağmen kaba bir işçiliğe sahiptir ve tabanı pürüzlü bırakılmıştır. Yanlardan yalnızca tabanı ve bir kısmı korunmuş olan bu örnekte süsleme amaçlı kazıma çizgiler bulunmaktadır (Pilavcı, 2017, s.169, No. 93).

4.3.11. Yumruk biçimli kaplar

“...Kraliyet çifti bir içki törenine daha katılır; ayakta durarak, günün tanrısını kurupşini metalinden yapılmış bir BIBRU kabından ve tanrı Karmaşili'yi yumruk şeklinde yapılmış bir BIBRU'dan içerler. INANNA çalgısı yeniden çalınır, şarkılar söylenir, anlatıcı konuşur, ekmek çıkarılır ve dağıtılır, içki ritüelleri devam eder...”¹⁵

Metropolitan Museum of Fine Arts koleksiyonunda yer alan ilahi bedensel özellikleri yansıtan ve gümüşten döküm tekniğinde yapılmış olan yumruk şeklindeki (**Lev. 50 b**) *BIBRU* (Güterbock ve Kendall, 1995), *BIBRU*'ların çoğunlukla zoomorfik biçimlerde olmalarına karşın, tanrısal nitelikler ve insan vücudunun çeşitli parçalarına atfedilen diğer antropomorfize edilmiş formlardan yapıldığının en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Ne yazık ki bu eserin buluntu yeri belli değildir. On üç parça halinde yeniden birleştirilmiş olup, ağız kısmı içe doğru bastırılmıştır. %98 oranında gümüş içeren bu kapta, eser miktarda altın ve bakır izleri de bulunmaktadır (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 57-58). Tek bir gümüş levhadan dövülerek yapılmış olan bu kap, sap kısmı gövdeye ve ağza lehimlenmiştir; yeniden yapılandırılmasında Metropolitan Museum of Fine Arts'daki geyik biçimli *BIBRU* örneği temel alınmıştır. Güterbock ve Kendall, bu yapının anatomik olarak betimlenmiş bir erkek yumruğunun replikası olduğunu öne sürmektedir (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 47). Parmakların avuç içine nasıl gömüldüğüne ve kıvrılan parmakların üzerindeki deri kırışıklıklarına dair detaylar, yumruğun jestini gerçekçi bir biçimde yansıtır. Ancak, yumruğun yandan görünümü, doğal bir betimlemeye göre daha dardır. Parmaklar, yuvarlatılmış kenarları olan, palmet motifleriyle süslü bir çubuk benzeri nesne etrafında kıvrılmıştır (Canby, 2002, s. 169-170)

Kabın tabanı, ikinci ve üçüncü parmak boğumları arasındaki kıvrılmış parmaklardan oluşur. Ancak başparmak 1 cm kadar dışarı çıkmış olduğundan, kap bu yüzey üzerine sabit olarak yerleştirilememektedir. Bu özellik ve yeniden yapılandırılmış sap kısmı, bu *BIBRU*'nun içecek sunumlarında içme eylemi için kullanılan bir kap olduğunu, boş olmadığı sürece sabit duramayacak şekilde tasarlanmış, elde tutularak kullanılan bir nesne olduğunu göstermektedir (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 47).

Hitit ikonografisinde gözlemlenen saygı ifadeleriyle ilişkilendirilebilecek bu durum, özellikle Güterbock ve Kendall'ın araştırmalarına göre, Hitit figürlerinin tanrılara yaklaşırken elini

¹⁵ Hitit ritüellerini konu alan bu metinde açıkça ritüel eyleminin “yumruk biçimli kap” ile gerçekleştirildiği yer almaktadır. Bkz. Klinger, 1996, s. 509, KUB 10.89, vs. ii. 1'-3'.

yumruk yaparak gerçekleştirdiği tapınma jestinin yumruğun kültürel ve dini anlamını vurguladığını düşündürmektedir (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 55). Hitit metinlerinde de “yumruk” kutsal çağrışımları olan GESHPU adlı Sümerogram ile ifade edilmiştir. Örneğin, Büyük Kral Hattuşili'nin Hava Tanrısı'nın tapınağına sunduğu gümüş ve altın GESHPU kapları, yumruğun törensel ve ilahi bağlantılarını pekiştirmektedir (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 55).

Yumruk formundaki bir kabın *BIBRU* olarak tanımlanmasının bir yorumu, bu objenin ritüel bir nesne ve aynı zamanda kült imgesi olarak işlev gördüğüdür; diğer tanrısal figürleri temsil eden *BIBRU* türleri gibi. GESHPU'nun kutsal işlevi, tanrı Zababa'nın kültik bir imgesi olarak bir gümüş GESHPU'ya yapılan göndermelerle ve içme amacıyla kullanıldığını belirten bir metinle daha da net bir hal almaktadır (Güterbock ve Kendall, 1995, KUB 38.1-i4). Yumruğun bu temsilinin, yalnızca fiziksel bir jesti değil, aynı zamanda tanrısal bir “gücü” veya “koruyucu kuvveti” simgelemesi de mümkündür (Canby, 2002, s. 169-170).

Yumruk şeklindeki *BIBRU*'nun manşet kısmı, *repoussé* tekniğiyle kabartma olarak işlenmiş bir libasyon sahnesi ile süslenmiştir (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 47). Büyük Kral Tutḫaliya'nın tasvir edildiği. Bu sahne, libasyon eylemini vurgulayarak kabın formu ile işlevini bütünleştirir (**Lev. 51 a**). Kabın üzerinde sıvı adak sunumuna dair bir betimleme, ritüel önemini artıran öz-referanslı bir bağ oluşturmaktadır (Güterbock ve Kendall, 1995, s. 57).

Ayrıca Boğazköy Hattuşa Aşağı Şehir'in kuzeyinde, tüm yerleşimi etkileyen ideolojik bir anlayışa dayalı yeniden yapılandırma süreci, dikkat çekici şekilde görülmektedir. “Ara evre” olarak tanımlanan basit yapılaşma yerine, bölgeyi tamamen kapsayan geniş ölçekli bir yeniden inşa süreci gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, É^(LU.MEŞ)ZABAR.DAB olarak adlandırılabilen, Türkçeye yaklaşık olarak “Bronz [kap] tutucuların evi” şeklinde çevrilebilecek anıtsal bir yapı inşa edilmiştir (Schachner, 2002, s. 60). Bu yapıda, şimdiye dek başka bir yerde karşılaşılmamış nitelikte birkaç içki kabı bulunmuştur. Söz konusu kaplar arasında pişmiş topraktan yapılmış yumruk biçimli (**Lev. 51 b**) kap örneği oldukça ilginçtir (Schachner, 2002, s. 61). Yumruk biçimli kaplar, şimdiye dek yalnızca yukarıda belirtilen Metropolitan Museum of Fine Arts'ta sergilenen gümüş *BIBRU* örneğiyle bilinmekteydi. Ancak, Boğazköy-Hattuşa'da bulunan bu eser, söz konusu kapların pişmiş topraktan da üretildiğini somut olarak kanıtlamaktadır. Boğazköy örneğinin açık gri hamuru da oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, akla şu soruyu getirmektedir: Bu kaplar, metal kapların bir taklidi olarak üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu buluntular, kentten erken Hitit Dönemi'ndeki yeniden yapılandırılma sürecinin hangi ideolojik ve pratik kriterlere dayandığını anlamaya ışık tutmaktadır.

4.3.12. Antromorfik kaplar

Yüz biçimli kaplar, antromorfik özellikler sergileyen *BIBRU* koleksiyonunun bir parçasıdır. Bu kaplar üç grupta sınıflandırılmaktadır:

Grup A; Kültepe Kaniş Tepe'den ele geçen, kadın formunda yapılmış bir pişmiş toprak figürin, Karum II. tabaka ile çağdaş olan, seviye 8'de ortaya çıkarılmıştır. İç kısmı boş olan bu figür başlangıçta büyük bir kabın kenarına yerleştirilmiş olmalıdır. Bu tür figürinlerin monte edildiği kabın, birden fazla antropomorfik çıkıntıya sahip olduğu ve kült amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (Özgüç, T., 2005, s. 195).

Grup B; insan başı biçimindeki kap, Kaniş Seviyesi II'den bilinen ilk örnek olup, ünik bir buluntudur (**Lev. 51 c**). Üzerinde koyu kırmızı astar uygulanmış ve parlatılmıştır. Yüzde uzun ve ince bir burun, badem biçimli gözler, küçük bir ağız ve yuvarlak bir çene yer almaktadır. Kaniş'teki diğer insan figürlerinin stilini yansıtır. Ancak bu ritonun en belirgin özelliği, ölü bir kişinin yüzünü betimlemesi olup, onu oldukça özgün kılmaktadır (Özgüç, T., 2005, s. 196).

Grup C; kabartmalı iki insan başıyla süslenmiş içme kaplarından oluşur. Tabaka II'de bulunan bu tip kaplardan birinde, bir yüzünde kadın başı, diğer yüzünde ise üçgen sakallı bir erkek başı kabartması görülmektedir (**Lev. 52 a**). Antropomorfik vazoda, diğer iki yüzde üç boğa boynuzu betimlenmiştir. Kenarın hemen altında ise iki boğa boynuzu daha yer almaktadır. Vazo, oluklarla süslenmiş uzun, silindirik bir forma ve yüksek halka biçimli bir tabana sahiptir (Özgüç, T., 2005. s. 197-199).

Hitit Dönemi'nde bu tür kaplar oldukça nadirdir ve Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen Eskiya par yüz kabı bu nadir örnekler arasındadır. Bu tür antropomorfik figürlerin, muhtemelen ilahi varlıkları simgeleyerek içki ritüellerinde *BIBRU* olarak kullanılmış olabileceğini öne sürülmektedir (Özgüç, T., 1999; Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 240-241, No. 185-188).

4.4. Hayvan Başlı Testiler

Hitit seramik sanatının anıtsal bir hal almasının temelleri Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda atıldığı artık kabul görmüş bir düşüncedir (Emre, 2011, s. 154). Karum Dönemi'nde Anadolu'nun yerli kültürü ve ticaret ile gelen diğer kültürlerin etkisi seramik sanatının çok çeşitli olmasını sağlamıştır. Kültepe'de açığa çıkan hayvan başlı akıtacağa sahip testiler (**Lev. 52 b**), Hitit Dönemi'nde anıtsal boyutlara ulaşmış ve gelişmiş tekniklere üretilmiştir.

Ortaköy- Şapinuva Hitit kenti, gerçekleştirilen kazılar sonucunda dini ve ritüel faaliyetlerdeki merkezi rolünü gözler önüne sermiştir. Kentin kutsal alanlarından biri olarak değerlendirilen Ağılönü mevkiinde taş döşeli bir alan tespit edilmiştir. Bu alanda, çok sayıda ritüel kap ve kap parçaları ele geçirilmiştir. Taş döşem üzerinde buluntulara nadiren rastlanırken, hendeğin zemini ve taş döşemden aşağı doğru inen şevli duvarlarda yoğun miktarda ritüel kaplar bulunması, bu bölgedeki ritüel uygulamalara işaret etmektedir (Süel, A., 2015, s. 103). Kazılarda ele geçirilen önemli eserlerden biri, aslan başı biçiminde biten uzun boyunlu testilerdir. İlk örnek, oldukça abartılı boyutlarda bir aslan başını betimlemektedir. Kulaklar geriye doğru yatık ve yuvarlak şekillidir; kaşlar, burun üzerinde belirgin bir olukla birleşmiş,

uzun bir burun ve ileri çıkık bir üst dudak dikkat çekici şekilde işlenmiştir. Ağız hafif açık, küçük bir dil sarkık şekilde betimlenmiştir. Ense kısmında sıvı dökmek için bir açıklık yer almakta, ancak boyun ile gövdenin birleşim noktası kopuk durumdadır (**Lev. 53 a**) (Süel, M., 2008, s. 724). İkinci testide ise yüz hatları daha geniş ve korkutucu bir ifadeye sahiptir. Gözler dışa doğru çıkık, kaşlar ve ağız derin bir etki yaratacak şekilde tasarlanmıştır. Ağız açık, dil dışarı çekilmiş, ense kısmı ise dolgun ve güçlü bir görünüm sergilemektedir (**Lev. 53 b**). Her iki eser de kaliteli malzeme kullanılarak üretilmiş, özenle perdahlanmış ve dikkatlice pişirilmiştir. Aynı alanda, çok sayıda hayvan başı tasvirli parça da bulunmuştur. Bu parçaların çoğunda koyun başları tasvir edilirken, boğa başlarına da rastlanmıştır (Süel, M., 2008, s. 724). Testilerin genellikle boyun kısımlarından kırılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, eserlerin ritüel sırasında kasıtlı olarak kırılmış olabileceğini ya da alanın tahribatı sonucunda kırıldığını düşündürmektedir. Bu buluntular genel olarak Ortaköy Şapınuva'nın dini işlevini ve burada gerçekleştirilen ritüel pratiklerin önemini ortaya koymaktadır (Süel, A., 2015, s. 106). Özellikle aslan başlı testiler ve diğer hayvan başı tasvirli kaplar (dağ keçisi, koç, boğa) dönemin ritüel objelerine dair önemli bilgiler sunmaktadır (Süel, M., 2008, s. 724).

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne (yaklaşık M.Ö. 1350 sonrası) özgü seramik buluntular, bu dönemde tanrıların büyük ölçekli figürlerle değil, yalnızca anıtsal nitelikli kapların bir parçası olarak betimlendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, Hattuşa'da M.Ö. 17. yüzyıl sonları veya 16. yüzyıl başlarında Yukarı Şehir'in batısında yerleşim alanının kurulmasından önce seramik üretiminde belirgin bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonuna kadar neredeyse değişmeden kullanılan standart kap formları ortaya çıkmıştır. Seramikler genellikle basit formda olup, karmaşık üretim süreçleri gerektiren kap formları nadirdir (Schachner, 2019, s. 177-178).

2006-2009 yıllarında Hattuşa'da, önemli bir şahsa ait olduğu düşünülen bir konut kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Yapının büyüklüğü ve konumu, kazılar sırasında bulunan arazi bağış belgesi ve Büyük Kral I. Tuthaliya'nın mührü gibi buluntular, bu yapının yüksek statülü bir kişiye ait olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca 2009 yılında, saray muhafızlarının komutanı GAL MEŞEDI'ye hitaben yazılmış bir kil tabletin bulunması, yapının sahibinin kimliğini doğrulamıştır (Schachner, 2019, s. 226).

Bu konutun güney kanadında yer alan erzak deposunda tespit edilen seramikler arasında, yaklaşık 1,90 metre yüksekliğinde, boğa başlı akıtacakla tamamlanan benzersiz bir vazo dikkat çekmiştir (**Lev. 54 a**). Bu vazanın formu ve üretim yöntemi, davet ve ritüellerde önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Boğa başı figürünün, Hitit Fırtına Tanrısı'nı temsil ettiği düşünülmektedir. Konutta bulunan zengin seramik envanteri, GAL MEŞEDI'nin evinde kalabalık topluluklara davetler düzenlediğini ve bu davetlerin dini ritüellerle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Schachner, 2019, s. 227).

Bu buluntular, İnandiktepe kazılarında Hititli bir toprak beyine ait evde ele geçen seramiklerle benzerlik göstermektedir. Her iki buluntu grubu, Hitit davet ve kutlama geleneklerinin Eski

Hitit Dönemi'nden İmparatorluk Dönemi'ne kadar kesintisiz devam ettiğini ortaya koymaktadır (Schachner, 2019, s. 228).

4.5. Kutsal Mekan/Mabet Modelleri

Kabartmalı vazolarda betimlenen dini ritüellerin mabette veya tanrı evinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Arkeolojik kazılar, tanrı tasvirlerini de içeren kutsal mekanlara ait pişmiş topraktan yapılmış küçük modellerin varlığını ortaya koymuştur. Bu tür mabet modellerinin bilinen en eski örneklerinden biri, Kültepe Kaniş-Karum II. tabakada bulunmuş olan tekne biçimli kült kabıdır (**Lev. 54 b**). Söz konusu kabın üzerindeki betimleme, bir tanrının tekne içinde taşındığını göstermektedir (Özgüç, T., 2005, s. 216- 217).

İnandıktepe mabedinde, kutsal boğaların gömüldüğü kuyuda, boğalarla birlikte pişmiş topraktan yapılmış bir model bulunmuştur (**Lev. 55 a**). Bu modelin kutsal alanı temsil ettiği düşünülmektedir. Üstü ve yanları kapalı, yalnızca avluya açık dikdörtgen bir formda olan mabedin açık cephesinde, tahtında oturan bir heykel tasviri bulunmaktadır. T. Özgüç, bu heykelin bir tanrıyı sembolize ediyor olabileceğini ileri sürmüştür (Özgüç, T., 1988, s. 44). Modelin büyük olasılıkla mabede adak olarak sunulmuş bir eser olduğu değerlendirilmiştir. Heykelciğin sol tarafında kırılmış ve yalnızca izleri korunmuş bir obje tespit edilmiştir; Özgüç, bu nesnenin bir sunak olabileceğini belirtmiştir. Heykelciğin sağ tarafında ise anlamı henüz çözülememiş bir kabartma bulunmaktadır (Özgüç, T., 1988, s. 44).

İnandıktepe'de ortaya çıkarılan mabet modeli (Özgüç, T., 1988, Lev. 63: 1a, 1b, 1c), Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen Eskiyapar kazılarında bulunan ve sunağın önünde bir kadın heykelciği taşıyan bir fincanı andıran eserle (**Lev. 55 b**) paralellik göstermektedir. Eskiyapar fincanının içinde, kutsal bir mekâna ait eşyaların küçük ölçekli modelleri yerleştirilmiştir. Kabın kenarında, oturur pozisyonda ve elleriyle göğüslerini tutan bir tanrıça heykelciği bulunmaktadır. Yuvarlak ağızlı, dışa taşkın kenarlı ve üç yatay omurgalı gövde yapısına sahip olan bu kap, İnandıktepe modeli gibi kült amaçlı bir obje olarak değerlendirilmelidir. Mimari model içerisinde yer alan bu tür figürinler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş Karum'da bulunan örneklerle benzerlik göstermektedir (Özgüç, T., 1988, s. 44; Özgüç, T., 1959, s. 88, Lev. 134: Ia-b). Bu durum, Eski Hitit ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı arasında ritüel objeler açısından süreklilik ve ikonografik bağlara işaret etmektedir.

Boğazköy Aşağı Şehir'in 51 numaralı yapısında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında, mabet modelini andıran, kule biçiminde bir büyük kap parçası ortaya çıkarılmıştır. Bu nesnenin ön cephesi, dörtgen bir forma sahip olup oldukça yüksek bir şekilde tasarlanmıştır. Yapının üst kısmında balkon olduğu düşünülen bir alan bulunurken, yan yüzeylerinde kabartma tekniğiyle oluşturulmuş hilal motiflerinden oluşan bir sıra dikkat çekmektedir. Orta bölümde yer alan, kabalarla süslenmiş yatay bir şerit, üstteki balkon kısmını alt kısımda

bulunan ve kapı ya da pencere işlevi görebileceği düşünülen açıklıktan ayırmaktadır (**Lev. 56 a**) (Boehmer, 1983, s. 44, Taf. XI. XII: 36).

Yatay şeridin hemen üstünde, bir grifon figürüne ait olduğu anlaşılan ve yalnızca pençe kısmı korunmuş bir tasvir yer almaktadır. Grifon figürleri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren Mezopotamya ve çevresinde sıklıkla kullanılan (Özgüç, N, 1991, s. 301-303) bir dekoratif unsur olup, İnandıktepe'de ortaya çıkarılan mabet modellerinde de benzer örneklerine rastlanmaktadır. Bu figür ve diğer bezeme unsurları, söz konusu döneme ait silindir mühürler ve mühür baskılarında yer alan ikonografik öğelerle belirgin bir benzerlik taşımaktadır (Özgüç, N., 1991, s. 301-303). P. Neve, kule modelinin balkon kısmında görülen grifon tasvirinin, Büyük Kale'nin Asur Ticaret Kolonileri Çağı katmanlarından bilinen örneklerle örtüşen nitelikler taşıdığını belirtmiştir (Fischer, 1963, s. 149, Taf. 123: 1080-1084; Neve, 1984b, s. 84; Neve, 1993).

Bu tür kule biçimli kapların, daha önce Boğazköy'de bulunmuş diğer benzer eserlerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Neve, 1967, s. 89). Ayrıca, Hitit İmparatorluk Çağı katmanlarından elde edilen arkeolojik veriler arasında da bu tür yapılara ait farklı örneklerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Aşağı Şehir'in başka bir bölgesinde gerçekleştirilen kazılar sırasında ise, mimari bir model ya da kutu olduğu öne sürülen farklı bir eser keşfedilmiştir (Boehmer, 1983, s. 32-33). Bu nesnenin ön yüzünde, cepheden betimlenmiş bir kartal figürü yer almakta olup, figürün sağ kanadının başlangıç kısmı ve sol kanadının bir bölümü açıkça seçilebilmektedir (**Lev. 56 b**). Söz konusu eser, kule formunda bir kap ya da model bir yapıyı temsil ediyor olabilir ve bu nedenle benzer yapılarla bağlantılı bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Boehmer, 1983, s. 33; Neve, 1988, s. 254).

4.6. Minyatür Kaplar

Minyatür, herhangi bir nesnenin küçük ölçekte kopyası veya benzeridir (TDK, 2024). Minyatür kaplar, içinde bir şey barındırmaya, taşımaya ya da aktarmaya uygun olmayan küçük boyutlu kapların taklitleridir. Arkeolojik çalışmalarda bulunan minyatür kapların işlevleri üzerine çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler arasında oyuncak, günlük kullanım kabı, ölü hediyesi, adak kabı ve temel adağı yer almaktadır (Yon, 1981 s. 154). Hitit minyatür ve model minyatür kaplarının genellikle adak kabı veya temel adağı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Heper, 2022, s. 85). Bununla birlikte, bu kapların günlük kullanım amaçlı olabileceğini savunan bilim insanları da bulunmaktadır (Yon, 1981, s. 254). Hitit minyatür kaplarının olası işlevleri ve kullanım şekilleri, Hitit metinleri, tasvirli sanat eserleri ve buluntu bağlamlarından elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle belirlenmiştir.

Hitit çivi yazılı metinlerinde çeşitli ritüel uygulamalarda kullanıldığı bilinen birçok kap adı geçmekte, ancak bu kapların hangilerinin arkeolojik kazılarda bulunan örneklerle eşleştiği büyük ölçüde bilinmemektedir. Minyatür ve model minyatür kapların özel bir Hititçe adının

olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak bazı ritüel metinlerde, kap adlarının "-TUR" (küçük) sıfatıyla yazıldığı görülmektedir (Coşkun, 1969, s. 33-34). Bu sıfatın özellikle çanak ve testi formları için kullanıldığı bilinmektedir. Bu küçük kapların geçtiği metinlerin genellikle büyü ritüellerine ait olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, boyutu kesin olarak belirlenemeyen "GAL" kaplarının ritüel ve mitolojik metinlerde sıkça adakların konulması için kullanılan sunu kapları olduğu düşünülmektedir (Coşkun, 1969, s. 21). Minyatür ya da model minyatür kap olabileceği düşünülen bu tür kapların geçtiği metinler büyü, yapı, ölü ritüelleri ve mitolojik metinler olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

Anadolu tasvir sanatında, sağ elinde avuç içine sığacak boyutta bir kap tutan tanrı figürlerinin en erken örnekleri Karum Dönemi'ne ait silindir mühürlerde görülmektedir. Bu mühürlerde tanrı figürlerinin sağ ellerinde tuttıkları kapların biçimleri değişkenlik göstermektedir. Bazı örneklerde iç bükey gövdeli düz dipli bir kadeh (N. Özgüç, 2006, CS441), diğerlerinde konik gövdeli sivri dipli bir kadeh (Özgüç, N., 2006, no. CS286) ya da uzun iç bükey gövdeli bir kadeh tasvir edilmiştir. Bu tür kap formları Kültepe, İkiztepe ve Boğazköy'ün Orta Tunç Çağı tabakalarında ele geçirilmiştir (Orthmann, 1963, s. 13; Müller-Karpe, V., 2006, s. 116, Taf. 67-70). Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen İnanlık vazosunda ve Orta Hitit Dönemi'ne ait geyik biçimli gümüş ritonda da tanrılar, sağ ellerinde küçük çanaklar tutarken sol ellerinde farklı nesnelere betimlenmiştir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait yerleşim yerlerinde Boğazköy (**Lev. 57 a**) (Fischer, 1963, Taf. 119, 120), Alaca Höyük V. tabaka (**Lev. 57 b**) (Koşay, 1951, Lev. LXII; Orthmann, 1963, s.13), Kültepe (**Lev. 58 a**) (Özgüç, T. ve Özgüç, N., 1953, Lev. XXXI), farklı boyut ve formlarda minyatür kap örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

Büklükale'de bulunan Karum Dönemi'ne ait iki mahzende (R54 ve R62), yaklaşık 3.000 küçük kase, sürahi, gaga ağızlı kap ve çeşitli değerli objeler içeren buluntular açığa çıkarılmıştır. Mahzenlerdeki buluntular ve yanık tabakası, bu alanların bir ritüel veya tören bağlamında kullanıldığını göstermektedir (Matsumura, 2020, s. 240). Küçük kaselerin büyük miktarda bulunması (**Lev. 58 c**), bir temel atma ritüeli sırasında kullanıldığını düşündürmektedir. Ritüel sırasında katılımcılar kaselerden içki içmiş ve ardından bu kapları mahzenlere atmıştır. Bu durum, Hitit metinlerinde bahsedilen Hatti kökenli temel atma ritüelleriyle örtüşmektedir. Ayrıca, mahzenlerde egzotik bitki kalıntılarının bulunması, bu ritüellerin bir şölen veya adak sunma bağlamında gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Bu buluntular, hem ritüelin doğasını hem de kaselerin bu törenlerdeki önemli rolünü anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır (Matsumura, 2020, s. 240-241).

Arkeolojik buluntulara göre, Hitit yerleşimlerinde minyatür ve model minyatür kaplar genellikle ritüel, dini veya günlük kullanım bağlamlarında tespit edilmiştir. Örneğin, Alaca Höyük'te Eski Hitit ve Orta Hitit dönemlerine tarihlenen tabakalarda minyatür tabaklar, çanaklar ve testiler ele geçirilmiştir (**Lev. 59 a**) (Koşay ve Akok, 1966, s. 148; Koşay, 1973, s. 244). Boğazköy'de Tapınak I çevresi (Neve, 1969, s. 22-30), Tapınak VIII'in temelleri (Neve,

1996, s. 2), Yukarı Şehir'de birçok noktada (Müller-Karpe, 1988, s. 123-N1, 124-N2; Neve, 1980, s. 287; Neve, 1999) minyatür kaplar bulunmuştur. Ortaköy'de, özellikle Ağlönü mevkiinde taş döşeli bir alanın çevresinde ve Tepelerarası mevkiide çok sayıda minyatür tabak ve çanak ele geçirilmiştir (**Lev. 59 b**) (Süel, A. ve Süel, M., 2006, s. 15). Bu buluntular, genellikle ritüel bağlamlarla ilişkilendirilmektedir. Maşat Höyük (**Lev. 59 c**) (Özgüç, T., 1982) ve Kuşaklı'da (**Lev. 60 a**) (Mielke, 2006, s. 124) ise tapınak ve idari yapıların içinde az sayıda minyatür kap tespit edilmiştir. Bu minyatür kapların işlevleri üzerine yapılan değerlendirmeler hem buluntu bağlamlarına hem de Hitit çivi yazılı kaynaklarından elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

4.7. Özel Formlar

4.7.1. Üzüm salkımı biçimli kaplar

Üzüm ya da üzüm salkımı biçimli seramik kaplar, adını, genellikle kapların üst kısmındaki bezemelerden alır. Bu kapların tasarımı, doğal bir şeklin stilize edilmesiyle ortaya çıkmış olup, genellikle üzüm salkımına benzer şekilde kabartmalı veya şekillendirilmiş küçük yuvarlak formlarla süslenmiştir. Bu bezemeler, erken dönemlerden itibaren tarım ve özellikle üzüm yetiştiriciliği ile bağlantılı olabileceği gibi, aynı zamanda bereket ve tarımsal döngüyle ilişkilendirilen sembolik anlamlar da taşıyabilir. Karum Dönemi'ne ait seramikler, özellikle Kültepe (**Lev. 60 b**) ve Alishar Höyük (**Lev. 60 c**) (Von der Osten, 1937, s. 188) gibi yerleşimlerde dikkat çekmektedir. Kültepe'de yapılan kazılarda, M.Ö. 19. yüzyıla tarihlenen dönemlere ait üzüm salkımı biçimli kaplar bulunmuştur. Kültepe'deki seramikler genellikle ithal malzemelerle yapılmış olup, bu seramiklerin bazıları yerel üretilmiş ve üzüm şekilli kaplar, dini ritüellerin veya adak sunularının bir parçası olarak kullanılmıştır (Özgüç, T., 2005, s. 147). Özellikle Kültepe'deki üzüm biçimli kaplar, genellikle geniş ağızlı, yuvarlak hatlı ve sivri dipli formlar olarak bulunmuştur.

Boğazköy Hattuşa'da doğrudan bir üzüm salkımı veya üzüm demeti şeklinde tasarlanmış olan kaplar açığa çıkmıştır (**Lev. 61 a**). Ağız kenarında, kulp yerleştirilebilecek iki çıkıntı bulunmaktadır; bu durum, kapta bir sepet kulpu bulunduğu işaret eder. Üst kısmında bir üzüm tanesi üzerinde yer alan bir açıklık, kırılmış bir ağız parçasına bağlanmaktadır (Orthmann, 1963, s. 57, Abb. 24: 212, 213)

Üzüm salkımı kapları, ilk kez Alishar'daki kazılarda bulunmuştur. Burada, oldukça gerçekçi ve doğal tasvir edilmiş iki örnek yan yana keşfedilmiştir. Bu tür kaplar, şarap üretimi veya ritüel bağlamında üzümle bağlantılı aktivitelerde kullanılmış olabilir. Alishar'daki örnekler, dönemin bağcılık ve üzüm üretimi kültürüne dair ipuçları sunmaktadır (Von der Osten, 1937, s. 188). Şarabın tanrılara sunulan adakların önemli bir parçası olduğu bilinmektedir ve bu tür kaplar genellikle ritüellerde kullanılmış olabilir. Kapların doğalist tasarımı, üzümün sadece ekonomik değil, aynı zamanda dini bir öneme sahip olduğunu da gösterebilir.

4.7.2. İkiz kaplar/ Çift gövdeli kaplar

İnandıktepe mabedinin 34 numaralı odasında, 13,6 cm yüksekliğinde ve 7,7 cm genişliğinde, çift gövdeli ve tek boyunlu bir kap gün ışığına çıkarılmıştır (**Lev. 61 b**). Bu eser, silindirik boyunlu, yumurta biçimli, sivri dipli iki gövdenin birleşmesiyle oluşturulmuş, yuvarlak ağızlı ve yürek formunda bir kap olarak dikkat çekmektedir. Kabın ağız kenarına yaklaşık 45°'lik bir açıyla bağlanmış sepet formunda bir kulp bulunmaktadır. Yüzeyi, kırmızı astar uygulanarak perdahlanmıştır (Özgüç, T., 1988, s. 13, Lev. 29: 4).

Benzer kap formlarına, Maşat Höyük (**Lev. 61 c**) (Özgüç, T., 1982, s. 35, Lev. 50: 3) ve Boğazköy'deki (Neve, 1965a, s. 31, Abb. 18; Orthmann, 1984, s. 54) Asur Ticaret Kolonileri Çağı tabakalarında rastlanmıştır. Ancak bu merkezlerden ele geçirilen çift gövdeli örnekler, İnandıktepe buluntusundan farklı bir tasarıma sahiptir. Çift silindir boyunlu olan bu kapların birleşim noktasında, iki gövdeyi ağız kenarına bağlayan dikey bir kulp yer almaktadır (Özgüç, T., 1978, s. 35, Lev. 50: 3; Neve, 1982, Taf. 15: e). Bu tür kaplar, aynı tipteki iki ayrı gövdenin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bileşik kaplar olarak tanımlanabilir.

Kültepe'de, İnandıktepe örneğiyle birebir aynı formda olmasa da II. tabakadan itibaren yaygın şekilde kullanılan pişmiş toprak bileşik kaplara rastlanmıştır (**Lev. 62 a**) (Özgüç, T., 1986a, Lev. C: 1). Bu kaplar, benzer formdaki iki ayrı gövdenin birleştirilmesiyle oluşturulmuş olup, iç bağlantıları iki gövdede açılan tek bir delik aracılığıyla sağlanmıştır. İnandıktepe buluntusu, form ve kullanım amacı bakımından Kültepe örnekleriyle daha fazla benzerlik göstermektedir. Bu tür kapların buluntu yerleri ve kontekstleri göz önüne alındığında, dini ritüellerde kullanılmış olmaları olasıdır (Kulakoğlu, 1997, s. 35).

Ortaköy- Şapinuva kazılarında ortaya çıkarılan, ortasında dağ keçisi başı bulunan çift gövdeli ve çift ağızlı kap (**Lev. 62 b**) (Süel, A., 2015, s. 103, Fig. 10), formu itibarıyla Koloni ve Eski Hitit Dönemi'ne ait çift gövdeli kapların gelişmiş bir örneği olarak değerlendirilebilir. Ağlönü kutsal alanından elde edilen bu buluntu (Süel, A., 2015, s. 103, Fig. 10), bu tür kapların ritüel amaçlarla kullanıldığını destekler niteliktedir.

4.7.3 Kule biçimli kaplar

Hitit Dönemi'ne ait savunma mimarisi, yalnızca askeri stratejilerin bir ürünü değil, aynı zamanda estetik ve sembolik anlamlar taşıyan detaylarıyla da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ele alınan kule biçimli kaplar, Hitit mimarisinin gerçekçi bir temsilini sunan ve farklı işlevlere sahip olduğu düşünülen önemli buluntulardır. Arkeolojik kazılarda Hattuşa (Seheer, 2007), Kuşaklı Sarissa (**Lev. 63 a**) (Müller-Karpe, V., 2003), Ortaköy Şapinuva ve Eskiyaşar (Sipahi, 2023, s. 140, Fig. 5) yerleşimlerinde ortaya çıkarılan seramik modeller, mimari detayların ölçekli ve sanatsal bir şekilde işlendiğini göstermektedir (Seeher, vd., 2007, s. 20).

Kule biçimli kaplar, genellikle yüksek, dikdörtgen prizma şeklindeki formlarıyla tanımlanır. Bu kapların yüzeyinde yer alan detaylar, Hitit savunma yapılarının karakteristik unsurlarını

yansıtır. Mazgal dişleri, yatay pervazlar ve dikdörtgen pencereler, bu kapların yüzeyinde işlenmiş dikkat çekici mimari detaylar arasındadır. Hattuşa'da bulunan bir kule modelinde, mazgal dişlerinin altında yatay bir pervaz yer almakta, ayrıca dış cephedeki pencereler kare ya da dikdörtgen biçiminde betimlenmektedir (**Lev. 63 b**). Bu pencereler, savunma amacıyla yapılan kulelerin gözlem ve aydınlatma işlevlerine vurgu yapar. Aynı modelin farklı katmanlarını ayıran ince çizgiler, kulelerin çok katmanlı bir yapı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Modelin üzerindeki bu ayrıntılar, savunma yapılarının hem işlevsel hem de estetik bir tasarım anlayışıyla inşa edildiğini göstermektedir (Bittel, 1958, s. 31-32, Res. 34: a-b; Parzinger-Sanz, 1992, Lev. 60: 1a; Seheer, vd., 2007, s. 20, Res. 13: a-c).

Kule biçimli kaplarda kullanılan renkler de dikkat çekicidir. Çoğunlukla kırmızı, beyaz ve siyah tonlarının tercih edildiği bu kaplarda, renklerin belirli bölgelere dağılımı hem estetik hem de sembolik bir anlam taşıyor olabilir (Seeher, vd., 2007, s. 24-25). Örneğin, beyaz renk genellikle mazgal dişlerinin çevresinde yoğunlaşırken, kırmızı boyalar genellikle duvar yüzeylerinde görülmektedir. Bu durum, Hitit toplumunda renklerin, mimari unsurların görsel etkisini artırmak amacıyla bilinçli bir şekilde kullanıldığını düşündürmektedir. Ayrıca, renklerin sembolik anlamları üzerinde de durulabilir; kırmızının savaş ve gücü, beyazın ise koruma ve sağlığı temsil ediyor olması muhtemeldir (Seeher, vd., 2007, s. 25).

2006-2009 yılları arasında Hattuşa'da, GAL MEŞEDI evinde yapılan kazılarda açığa çıkarılan seramik grubuna 4. Bölüm'de, hayvan başlı testilere özel bir başlık altında değinilmiştir. Bu gruba ait boğa başlı bir testi ile kule motifli büyük bir vazo, aynı konteksten ele geçirilmiş ve bu iki eserin aynı ritüelin bir parçasını oluşturduğu değerlendirilmiştir (**Lev. 64 a**) (Schachner, 2019, s. 226-227). Bu bulgular, ritüel seramiklerin kullanımı ve işlevselliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu kapların işlevi üzerine yapılan değerlendirmeler, onları yalnızca mimari bir model olarak görmeyi ötesine geçmektedir. Kule biçimli kapların, savunma yapılarının minyatür temsili olmasının yanında, ritüelistik veya sembolik bir rol üstlendiği düşünülmektedir. Hattuşa'daki kazılarda bulunan bazı örneklerde, kapların yüzeylerinde yanık izlerine rastlanmış olması, bu nesnelerin dini ritüellerde kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Diğer bir görüş ise bu kapların mimari planlama veya eğitim amaçlı kullanılmış olabileceği yönündedir. Özellikle, bu modellerin gerçek kule yapılarına olan benzerliği, Hitit Dönemi'nde savunma yapılarının hem fiziksel hem de sembolik anlamlarını görselleştiren birer araç olduğunu göstermektedir (Seeher, vd., 2007, s. 25).

Hitit yerleşimlerinde ele geçen kule biçimli kapların yapım teknikleri, kullanılan malzemeler ve yüzey detayları da oldukça çeşitlidir. Hattuşa'daki bir örnekte, kil malzemedeki yapılmış bir modelin dış yüzeyine sır uygulandığı ve mazgal dişlerinin çevresinin çizgisel motiflerle süslendiği görülmektedir. Bu modelin ayrıca katmanlı bir yapıya sahip olduğu, üst katın zemini ile alt kat arasında belirgin bir hat bulunduğu anlaşılmıştır. Kuşaklı Sarissa'daki bir diğer örnek, kaidesinde taş görünümlü detaylarla işlenmiş ve cephelerinde ince kemerli pencerelerle

tamamlanmıştır. Her iki model de Hitit savunma yapılarının gerçekçi bir temsili olarak değerlendirilmektedir (Seeher, vd., 2007, s. 25-26).

Ortaköy- Şapinuva Ağılönü kutsal alanında yer alan mutfak yapısında, kule biçimli vazolara ait bir parça keşfedilmiştir. Bu parça, Hattuşa ve Kuşaklı örneklerinden farklı olarak, mazgal dişlerinin baklava dilimi desenleriyle süslenmiş olmasıyla dikkat çekmektedir (**Lev. 64 b**) (Süel, A., 2015, s. 20, Fig. 8). Ayrıca, 2023 kazı sezonunda Tepelerarası mevkii İşlikler Mahallesi'nde yer alan G Binası'nda (İpek vd., 2023 yılı KST, yayında) yürütülen çalışmalarda benzer bir parça daha ortaya çıkarılmıştır (**Lev. 65 a**). Devetüyü rengindeki bu özgün parçanın mazgal dişleri kısmının ortasında damla biçiminde bir oyuk bulunmaktadır. Ortaköy'den ele geçen bu örnekler, mazgal süslemeleri açısından diğer buluntulardan ayrılmakta ve yerel bir üslubun gelişmiş olabileceği fikrini düşündürmektedir. Bu durum, kule biçimli vazoların üretiminde bölgesel farklılıkların varlığına işaret edebilir ve Ortaköy- Şapinuva'daki ritüel seramik geleneği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Kule biçimli kapların bir diğer özelliği, dönemin sosyal ve sembolik anlam dünyasında önemli bir yere sahip olmasıdır. Bu modeller, savunma mimarisinin yalnızca fiziksel yapılar değil, aynı zamanda gücün, statünün ve koruma işlevinin bir simgesi olarak kullanıldığını göstermektedir. Hitit sanatında sıkça görülen bu tür detaylar, toplumun hem askeri hem de estetik değerlerinin bir yansımasıdır (Seeher, vd., 2007, s. 25). Bu bağlamda, kule biçimli kapların, yalnızca mimari detayların aktarımı için değil, aynı zamanda Hitit toplumunun kültürel ve sosyal yapısını anlamak için de bir anahtar niteliği taşıdığı söylenebilir. Kazılarda ele geçen örneklerin incelenmesi, Hitit toplumunun mimari detaylara ve sembolizme verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, kule biçimli kaplar, Hitit kültürüne dair yeni sorular sormak ve yanıtlar aramak için önemli bir temel oluşturmaktadır.

4.7.4. Diğer formlar

4.6.4.1. *Vexier* Kabı

Boğazköy-Hattuşa'nın güney alt şehrinde yer alan Karum Dönemi tabakasında, yangınla tahrip olmuş bir yerleşim alanında *vexier* (Türkçe'ye *sihirbazlık kabı* olarak çevrilebilir) kabı (**Lev. 65 b**) ele geçmiştir. İlk bakışta Karum Dönemi ve Eski Hitit seramik geleneğinin karakteristik özelliği olan çaydanlık formundaki kaplara karşılık gelmektedir (Schachner, 2012, s. 37, Abb. 15: a, b, c, d). Bu kap, neredeyse tamamen korunmuş, Boğazköy'den ilk *vexier* kabı örneğidir. Bu tip özel bir formun sadece parçalarına bakılarak tanımlanması neredeyse imkânsızdır. Daha önce Aşağı Şehir'in Karum Dönemi'ne ait katmanlarında bulunan bir başka örnek, bu tasarıma paralel bir yapıdadır (Schachner, 2012, s. 37). Ancak bu örnekte üst kısmında bir koç figürü yer almaktadır; bu detay, ayak yapısından açıkça anlaşılmaktadır. Bu kabı özel kılan şey, üst kısmındaki figüratif aplike dışında ikinci bir açıklığa sahip olmasıdır. Kabın üzerindeki açıklık, gövde yüksekliğinin yaklaşık üçte ikisi kadar olan bir tüple birleşir ve içe doğru çıkıntı yapar. Bu durum sıvının hazneye dökülmesini, haznenin 180° döndürülmesini ve ardından sıvının

ağız yoluyla tekrar dışarı akmasını mümkün kılar (Schachner, 2012, s. 37). Kabın üst kısmında, ağız ile kırık tutamak arasında aksel olarak yerleştirilmiş bir koç figürü bulunmaktadır. 2009 yılında bulunan ve çıplak bir erkek figürüne ait olduğu düşünülen bir parça, tam olarak bu kırık yüzeylere uyumlu bir şekilde monte edilmiştir. Bu figürün sol koluyla hayvana yaslandığı, sağ eliyle ise göğsünde bir rulo veya çubuk tuttuğu anlaşılmıştır (Schachner, 2012, s. 38). Koç figürünün kap üzerindeki varlığı dikkat çekicidir.

4.6.4.2. Koç Başı Figürlü Model

2009 yılında, *vexier* kabının bulunduğu odanın kuzeyindeki yangın kalıntılarında, aynı yapı katmanına ait bir tapınak modelinin kule benzeri bir kült kabı parçası bulunmuştur (Schachner, 2012, s. 38). Bu modelin bir yüzü de koç başı figürü ile süslenmiştir (**Lev. 65 c**). Kurban hayvanlarının ritüel ve kült pratiklerindeki önemine bağlı olarak bu iki ünük buluntu, yapının işlevi hakkında ipuçları sağlamaktadır. Bu kap tasarımına benzer bir başka "*vexier* kabı", Orta Tunç Çağı katmanlarında Perge'den (Recke, 2006, s. 618-620, Abb. 1, 3, 7, 8; Martini, 2010, s. 16-19) bilinmektedir. Eskiyaapar (Özgüç, T., 1999, s. 4, Taf. 8: a, c) ve Kültepe'de de bu formun piramidal kap şekliyle temsil edildiği örnekler bulunmaktadır.

4.6.4.3. Boru Biçimli Kap

Boğazköy-Hattuşa'da Aşağı Şehir'de bulunan boru şeklindeki kap (**Lev. 66 a**), açık kahverengi, ince kumlu kil malzemedен yapılmıştır ve yüzeyi parlak kırmızımsı kahverengi bir tabaka ile cilalanmıştır (Neve, 1984, s. 84, Abb. 15b). Üzerinde, kazıma yöntemiyle oluşturulan ince detaylar mevcuttur. Bu detaylar arasında erkek figürlerinin saç ve vücut hatları yer almaktadır, bu da hem dekoratif hem de işlevsel bir tasarıma işaret etmektedir. Kap, iğ biçimli bir gövde ile yatay bir boru sisteminden oluşmaktadır. Yatay boru, merkezden içeriye doğru açılan dairesel kanallar ve konsantrik daireler ile süslenmiştir. Yatay borunun uçları, içi boş desteklerle dengelenmiştir. Bu destekler aynı zamanda kap içindeki sıvının düzenli bir şekilde akmasına olanak sağlamaktadır (Neve, 1984, s. 84). Kap üzerindeki dekoratif elemanlar, bir aslan başı motifi ve erkek figürlerini içermektedir. Erkek figürleri, spiral ve oluklu yapı elemanlarıyla bütünleşmiş şekilde tasarlanmıştır. Kap, toplamda 30,2 cm uzunluğa ve yatay borunun 25,7 cm uzunluğuna sahiptir (Neve, 1984, s. 85). Söz konusu kap hem törensel hem de günlük kullanım amacıyla tasarlanmış olabilir. Boru sistemi, sıvıların kontrollü bir şekilde akıtılması ve seremoniler sırasında belirli bir görsel estetik sağlanması gibi işlevlere hizmet etmiş olabilir. Aynı zamanda üzerindeki aslan başı ve figüratif unsurlar, kap sahibinin sosyal veya kültürel statüsüne dair ipuçları verebilir (Neve, 1984, s. 85).

4.6.4.4. Gövdesi halka biçimindeki kaplar

Gövdesi halka biçimli kaplar, Eski Hitit Dönemi'nden itibaren Anadolu'da ve çevresindeki bölgelerde kullanılan özgün seramik formlarından biridir. Boru şeklinde, yuvarlak gövdeli olan bu kaplar genellikle gaga ağızlı akıtacaklara sahiptir ve yüksek pedestal kaideler üzerine oturtulmuştur (Morris, 1985, s. 78). Küçük haznelere sahip olmaları, kutsal veya değerli

sıvıların muhafazası için tasarlandıklarını göstermektedir (Alp, 1992, s. 314). Günlük kullanıma uygun olmayan bu kapların, dini törenlerde veya kutsal alanlarda kullanıldığı düşünülmektedir (Duru, 1983, s. 28-29). Bu kapların ele geçtiği yerler ve bağlamları, ritüel amaçlı işlevlerini destekleyen önemli bulgular sunmaktadır (Alp, 1990, s. 275-276).

Boğazköy kazılarında, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tabakalarda gövdesi halka biçimli kaplar (**Lev. 66 b**) ortaya çıkarılmıştır. Buluntular, dini anlam taşıyan başka eserlerle birlikte ele geçirilmiştir (Fischer, 1963, s. 148, Taf. 121: 1071-1072; Fischer, 1958, s. 42, Abb. 43; Neve, 1984b, s. 83; Abb. 14b: 127). Bu durum, bu kapların ritüel bağlamda kullanıldığını açıkça desteklemektedir. Benzer örnekler, Eskişehir (Kulakoğlu, 1997, s. 79), Maşat Höyük (Kulakoğlu, 1997, s. 79) gibi diğer Hitit yerleşimlerinde de bulunmuştur. Ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde yer alan menşenin Tokat olduğu bilinen bir örnek daha bulunmaktadır (**Lev. 67 a**) (Darga, 1992, s. 29; Sümer, 1965, s. 477-479). Anadolu dışındaki yerleşimlerde de bu kaplara rastlanmıştır; örneğin, Byblos (Dunand, 1939, s. 275), Ugarit (Schaeffer, 1939, s. 63) ve Kıbrıs'taki Ayios Iakovos (Morris, 1985, s. 85, Fig. 7) gibi sahil yerleşimlerinden elde edilen buluntular, bu kapların geniş bir coğrafyada kullanıldığını göstermektedir.

Bu kaplar genel olarak iki temel tipe ayrılmaktadır: dikey tip ve yatay tip. Dikey tip kaplar, M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında Anadolu'da yaygınlaşmış olup sade bir görünüme sahiptir. Bu tür kapların erken örneklerine, Kültepe Kanış- Karumu Ia tabakasında rastlanmaktadır (Kulakoğlu, 1997, s. 78). Yatay tip kaplar ise Erken Tunç Çağı boyunca Ege, Troya ve Kıbrıs gibi bölgelerde kullanılmıştır. Bu türlerde akıtaç, gövdeye eğik bir açıyla bağlanmıştır. Kültepe'de, üzerleri çapraz taramalı boya bezeklerle süslenmiş erken örnekler bulunurken (Kulakoğlu, 1997, s. 78), Karum Dönemi'ne tarihlenen Konya Karahöyük'te bulunan örnek (Alp, 1990, s. 275-276, Fig. 1) ise daha sade, bezeksiz formlar ortaya çıkarılmıştır.

Kapların ele geçtiği bağlamlar, onların dini ve sembolik işlevlerini destekler niteliktedir. Boğazköy'deki buluntular, bu kapların ritüel bağlamda kullanıldığını açıkça göstermektedir. Burada, sivri gaga ağızlı testiler, pişmiş toprak bina modelleri ve boğa biçimli kap gibi dini anlam taşıyan eserlerle birlikte ele geçmiştir (Neve, 1984b, s. 83). Konya Karahöyük (Alp, 1990, s. 275-276) ve Kuruçay'da ise bu kaplar (Duru, 1938, s. 34), doğrudan kutsal alanlarda bulunmuş olup, bu da ritüel işlevlerini doğrulamaktadır. Ugarit'te bir mezardan çıkarılan örnekler (Schaeffer, 1939, s.63), bu kapların dini sembollerle ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Halka biçimli kapların tarihi Kalkolitik Çağ'a kadar uzanmakta olup (Weiss, 1985, s. 112-114), Erken Tunç Çağı boyunca yatay tipleri (Blegen vd., 1950, s. 331; Podzweit, 1979, s. 230; Schliemann, 1880, 540-596), M.Ö. II. bin yıl boyunca ise dikey tipleri yaygınlaşmıştır (Kulakoğlu, 1997, s. 78). Bronz Çağı'nda popülerliğini sürdüren bu kaplar, Demir Çağı ve sonrasında da Akdeniz ve Ege seramik repertuarlarında yer almaya devam etmiştir (Gal, 1993, s. 121-124; Lacey, 1967, s. 247; Windbladh, 1974, s. 55-59). Değerli sıvıların saklanması ve dini

törenlerdeki işlevleriyle, bu kaplar geniş bir coğrafyada hem kültürel hem de ritüel bağlamda önemli bir yere sahiptir.

4.6.4.5. Şaşanna- pencere kap

Ortaköy Şapinuva, Ağulönü Kutsal Alanı'nda, Hitit çanak çömlek repertuarında şimdiye kadar bilinmeyen nadir bir kap formu ortaya çıkarılmıştır. Kabın dip kısmı olduğu düşünülen küresel gövdenin iç yüzeyindeki yoğun yanık izleri, kabın ağız kısmının yere gelecek şekilde kullanıldığı ve içinde yakılan bazı maddelerin yanması sonucu kubbe şeklindeki bölümün karardığını göstermektedir (**Lev. 67 b**). Bu bulgu, kabın ritüel kullanımına işaret etmektedir. Kap üzerinde, dört yöne karşılıklı yerleştirilmiş pencereler dikkat çekmektedir (Ayyıldız ve Süel, M., 2010, s. 63-78). Bu pencerelerden ikisi üçgen formda, diğer ikisi ise sivri köşeleri ortada birleşen dört üçgenden oluşan kare bir şekildedir. Kapalı kubbe formunun iç yüzeyinde bulunan yanık ve is izleri, kabın içinde kokulu bitkiler, tohumlar, reçine veya yağ bazlı bazı maddelerin yakılarak kullanıldığına dair bir yorum geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Yazılı kaynaklarda yer alan “şaşanna'ya iyi yağ koyarlar” ifadesi, bu kapla ilişkilendirilmiştir. Boğazköy metinlerinde geçen “şaşanna” terimi, ritüel metinlerde sıkça görülmektedir ve bu kapla bağlantılı bir kullanım alanına işaret edebilir. Kap formuna en yakın benzerlikler, Alişar'da ele geçirilen iki kap parçası¹⁶ ile Ortaköy'de bulunan ve bu kapta görülen üçgen açıklıklara sahip diğer örneklerde gözlemlenmiştir. Bu buluntular, kap formunun ve kullanım amacının Hitit Dönemi ritüellerinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündürmektedir (Ayyıldız ve Süel, M., 2010, s. 63-78).

4.8. Kol Biçimli Kaplar

S. Alp (1967), kol biçimli kapları Hitit metinlerinde geçen kattakurant- ile ilişkilendirmiştir. Alp'e göre, “kattakurant-”, kol biçiminde bir kap olmalıdır ve bu terimin Sümerce karşılığı olarak “GIŠŠU.NAG.NAG” kullanılmaktadır.

Geç Tunç Çağı'nda Anadolu ve Doğu Akdeniz'de tespit edilen kol şeklinde kaplar, genellikle Red Lustrous Wheel-made Ware (RLWmW) seramik grubuna dahil edilmiştir. Bu seramikler, ince dokulu hamuru, kontrollü pişirme teknikleri, parlak ve kırmızı astarlı yüzeyleriyle ayırt edilir. Kapların dini ritüel uygulamalarında kullanıldığı düşünülse de buldukları bağlama ilişkin sistematik bir inceleme henüz yapılmamıştır (Fantoni, 2021, s. 93).

Kol biçimli kaplar, dirsekten itibaren kesilmiş ve öne doğru uzatılmış bir sağ kol formunda tasarlanmıştır. Avuç içinde küçük bir kase tutan bu pişmiş toprak kaplar, silindirik uzun bir gövdeye sahiptir. Alt kısımları yarım yuvarlak veya düz bitirilmiş olan örnekler, bazen yere sabit bir şekilde yerleştirilebilir. Kapların boyutları farklılık gösterirken, en uzun örneklerin

¹⁶ Alişar'da ele geçen kap parçaları seramik özellikleri nedeniyle Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Bkz. Von der Osten, 1937, Pl. 3.

yaklaşık 70 cm yüksekliğe ulaştığı görülmüştür (Eriksson, 1993; Mielke, 2006; Hein, 2007; Kozal, 2015). İnce bilek bölgelerinde genellikle iki ila yedi arasında bilezik betimlemeleri bulunmaktadır. Parmaklar, kaseyi kavrayacak şekilde ya birleştirilmiş ya da ayrı tasarlanmış olup, bazen detaylı çizgilerle ya da plastik bir biçimde vurgulanmıştır. Kase bölümü ise geniş-yayvan veya derin formlar halinde işlenmiştir. Özellikle tırnak detaylarının oldukça gerçekçi bir şekilde işlendiği dikkati çeker. Üretiminde ince taneli kil kullanılan bu eserler, genellikle kiremit kırmızısı ya da açık kahverengi tonlarında boyanmış ve dikkatle parlatılmıştır. Orta Anadolu'dan uzaklaştıkça bu eserlerin şekilsel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Eriksson, 1993).

RLWmW seramiklerine ait bazı örneklerde yapılan kimyasal analizler, Anadolu, Dağlık Kilikya ve Kıbrıs kökenli hayvansal ve bitkisel yağ kalıntıları tespit etmiştir. Ayrıca, bazı örneklerde su geçirmezlik sağlayan balmumu kalıntılarına rastlanmıştır. İlginç şekilde, balmumu izleri yalnızca Boğazköy'de bulunan kol biçimli kaplarda saptanmıştır (Fantoni, 2021, s. 95). Bu durum, kapların Hititler tarafından su geçirmez hale getirildiği ya da taşınan sıvıların balmumuyla kaplandığı yönünde iki olasılığı gündeme getirmektedir (Fantoni, 2021, s. 95).

RLWmW seramiklerinin üretim merkezi uzun süre tartışılmıştır. İlk bulgular, bu seramiklerin büyük kısmının Kıbrıs'ta bulunması nedeniyle üretimin Kıbrıs merkezli olduğu yönündeydi. Ancak sonraki yıllarda, Boğazköy ve diğer Anadolu yerleşimlerinde de bu gruba ait önemli sayıda buluntu keşfedilmiştir (Kozal, 2015, s. 61-62; Fantoni, 2021, s. 95). Kapların coğrafi dağılımı, form açısından farklılıklar göstermektedir. Kıbrıs'ta sürahi, maşrapa ve kol şeklinde kaplar öne çıkarken; Orta Anadolu'da lentoid şişeler (Özgüç, T., 1988, s. 80), kaseler ve kol biçimli kaplar bulunmuştur (Kozal, 2007, s. 141). Kilikya'da ise kraterler gibi farklı formlar tespit edilmiştir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, Kıbrıs ve Anadolu'daki RLWmW buluntularının dönemsel farklılıklar gösterdiğini ve iki bölge arasında doğrudan bir bağlantının olmadığını ortaya koymuştur (Mielke, 2007, s. 163). Bu nedenle, RLWmW seramik grubunun kökeninin, Kıbrıs yerine Anadolu'ya, özellikle Dağlık Kilikya bölgesine ait olduğu düşünülmektedir. Ekin Kozal, Dirk Paul Mielke, Jacques-Claude ve Lilane Courtois, tarafından sunulan son kanıtları takip ederek, bu seramik türünün kökenini Kizzuwatna topraklarına bağlamaktadır (Courtois, 1978; Mielke, 2007; Kozal, 2015).

Kol biçimli kaplar, genel olarak M.Ö. II. ve I. bin yıllara tarihlenmekte olup İran, Mezopotamya, Anadolu, Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Mısır ve Girit gibi geniş bir coğrafyada ele geçmiştir (Eriksson 1993, s. 1-5). Anadolu'da ise özellikle Boğazköy (**Lev. 68 a**), Ortaköy (**Lev. 68 b**), Maşat Höyük (**Lev. 69 a**), Alaca Höyük (**Lev. 69 b**), Kuşaklı (**Lev. 70 a**) Korucutepe, Tarsus (Kozal, 2007, s. 141), Tell Açıana, Yumuktepe ve Kilise Tepe (French, 1965; Gjerstad, 1934) gibi merkezlerde bulunmuştur (Kozal, 2015, s. 55-64). Boğazköy örneklerinin M.Ö. 15. ile 13. yüzyıllar arasına tarihlendiği belirtilmiştir. Yanık izlerine rastlanmaması, bu kapların tütsü kabı (buhurdan) olarak kullanıldığı görüşünü geçersiz kılmıştır. Cornelia Schubert ve Ekin Kozal tarafından da uygulanmış, beş Orta Anadolu yerleşiminden ve bir Kıbrıs örneğinden seçilen seramik ve kil

örnekleri test edilmiştir (Schubert ve Kozal 2007, s. 169-178). Sonuçlar, kırmızı parlak yüzeyli seramik örneklerinin homojen bir kimyasal grup oluşturduğunu göstermiştir. Araştırmacılar, bu seramik türünün üretim yerinin tek bir kökeni olduğunu gösterdiğini belirtmişlerdir (Schubert ve Kozal 2007, s. 175). Bu kimyasal grup, yerel Hitit seramiklerinden (standart seramik olarak bilinen) alınan bazı örneklerle karşılaştırıldığında, kırmızı parlak grup ile hiçbir benzerlik göstermemektedir (Schubert ve Kozal, 2007). Bu nedenle, bu seramik türünün Orta Anadolu'daki yabancılığı bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu çalışma için önemli olan, Kızılırmak kavsi içerisindeki Hitit merkezi bölgelerinde, ritüel kullanım anlamına gelen arkeolojik bağlamlarda ithal bir seramiğin varlığıdır. Müller-Karpe (Müller-Karpe, A., 1988), bu seramiğin kaynağı olarak ya Çukurova'yı ya da Kuzey Suriye'yi öne sürmüştür. Kozal ise RLWmW'nin kökeninin Anadolu olduğunu önermektedir (Kozal, 2015, s. 53-64). Kanıtları, yeni kronolojiye, buluntuların miktarına, tanınan şekillere, kaydedilmiş yazılarla karşılaştırmalara, yerel çömlekçilik geleneklerine ve seramiğin coğrafi yayılımına dayanmaktadır. Mielke'nin Orta Anadolu'daki RLWmW tarihlenmesi üzerine yaptığı tartışmalarla uyumlu olarak Kozal, RLWmW'nin ilk üretimlerinin Anadolu'da yer aldığını belirtmiştir (Kozal, 2015, s. 57). Doğu Akdeniz bağlamında, diğer RLWmW kap türlerinin yaygın dağılımına kıyasla, kol şeklindeki kaplar daha çok Anadolu'da yoğunlaşmış bir dağılım sergilemektedir. Bu durum, bu özel formun bölgesel bir özellik taşıdığını ve Anadolu'ya özgü bir kullanım ve üretim pratiğini yansıttığını düşündürmektedir. Mielke, Hitit topraklarındaki kol biçimli kapların, Doğu Akdeniz genelindeki bu tür buluntuların istatistiksel olarak %90'ını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Mielke, 2007, s. 163). Mısır'da nadiren bulunurken, başka bir belirgin RLWmW türü olan spindle şişeleri mezar buluntusu olarak mevcuttur (Eriksson, 1993, s. 98). Benzer bir durum, Güney Levant'ta da gözlemlenmektedir (Eriksson, 1993, s. 104). Bu durum, kol şeklindeki kapların formunun, Mısırlılar veya Levant halkları tarafından ne ritüelde ne de başka bir bağlamda tercih edilmediğini, formunun ritüel işlevinin bu bölgelerde benimsenmediğini göstermektedir (Eriksson, 1993). Akdeniz'in geri kalanında kol şeklindeki kapların bu şekilde nadiren bulunması, bu tür kapların Anadolu'ya, içeriği için değil, kültürel olarak özgün ritüelde kullanılmak amacıyla ithal edilmiş olabileceği fikrini destekleyebilir. Hitit yerleşimlerdeki buluntu noktalarına bakıldığında RLWmW kaplar günlük kullanım araçları değildir. Hitit yerleşimlerinde tapınak ve saray bağlamlarında yer almışlardır ve bu durum kültik setlerin bir parçası olduklarını göstermektedir. Hattuşa'daki güney havuzlarında bu tür kapların bulunması, aynı zamanda günlük eşyaların eksikliği de bu iddiayı desteklemektedir (Seeher, 2001, s. 352-354). Bu nedenle, kol biçimli kapların, Hitit kültüründeki özgün formu ve işleviyle ithal edilmiş nesnelere oldukları düşünülmektedir (Pilavcı, 2017, s. 112).

J. Seeher, bölgeler değiştikçe kapların anlamlarının değişebileceği noktasına dikkat çekmektedir (Seeher, 2001; Kozal, 2003, s. 73). Kol biçimli kaplar, Hitit topraklarında yerel kültür ritüellerine dahil edilmiş olabilir, çünkü nadir ve egzotik olarak algılanmışlardır (Kozal, 2015) Son araştırmaların da belirttiği gibi, Kizzuwatna kökenli olan bu formun orijinal bir amacı

olmalıdır. Hititler, bu kült objesini ritüellerinde kullanırken, yalnızca formu mu yoksa anlamını da mı uyarladılar bilinmemektedir. Hurri ritüelinin de nesneyle birlikte taşınıp taşınmadığı, yoksa sadece yerel ritüelleri gerçekleştirmek için mi bu nesne tercih edildiği net değildir. Ancak bu kapların Hitit bağlamında bir rol oynadığını ve özellikle tanrıları memnun etmek için kullanıldığı açıktır. Yabancı olan form ve malzeme, yerel kümeye entegre edilmiştir.

RLWmW, iğ şişesi, kol biçimli kaplar, lentoid şişeler ve kaseler gibi formlarda kaydedilen tek seramik türüdür ve Hitit başkentinde büyük sayılarda ithal edilmiştir (Kozal, 2007, s. 141; Kozal, 2015, s. 56). Bu ithal kapların taşınmasını mümkün kılan coğrafi, ekonomik ve siyasi ilişkiler ilginçtir ancak kökeni belirsiz olduğu için net bir şekilde tanımlanmış değildir, ancak Anadolu'daki dağılımları bilgilendiricidir. Kozal'ın vurguladığı gibi, RLWmW, Anadolu platosunda ve Göksu Nehri Vadisi bölgesinde Hitit bağlamlarında yaygın olarak bulunmuştur (Kozal, 2007, s. 141). Kol biçimli kapların bulunduğu Kızılırmak kavsi içerisindeki yerleşim yerleri arasında Boğazköy (Fischer, 1963, s. 149; Seheer, 2001; 2002; Schoop, 2009, s. 153), Alaca Höyük (Koşay ve Akok, 1966, s. 53, Lev. 17: Al.j 154), Ortaköy¹⁷ (Kıymet ve Süel, M., 2010), Kaman-Kalehöyük (Kozal, 2007, s. 142-143), Eskişar (Kozal, 2007, s. 142-143), Alışar (Von der Osten, 1937), Maşat Höyük (Özgüç, T., 1982, Lev. 47: 4a- 4b), Kuşaklı (Mielke, 2006, s. 141), Kayalıpınar'da RLWmW kap ve kap parçaları ele geçmiştir.

¹⁷ Ortaköy Şapınuva kazılarında ele geçen kol biçimli kaplar Tepelerarası mevkiindeki dini yapılardan ve Ağılönü mevkiinden ele geçmiştir. Ayrıca bkz. Kıymet ve Süel, M., 2008. Ayrıca 2022-2023 kazı sezonlarında Tepelerarası mevkiinde yürütülen çalışmalar sırasında (İpek vd., 2023 yılı KST, yayında), Silo yapısının kapatılmasında kullanılan dolgu toprak içerisinde farklı kol biçimli kap parçaları tespit edilmiştir (**Lev. 70 b**). Daha önce yayınlanmamış olan özgün kap parçalarının, büyük olasılıkla yerel üretime ait olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca, Silo'nun kapatılmasında kullanılan dolgu toprağın kaynağı olan enkazın, dini bir yapıya ait olabileceği düşüncesi, bu alandan elde edilen kol biçimli kap parçalarının varlığıyla daha da güç kazanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

M.Ö. II. bin yılda, Kızılırmak kavsi içerisinde yer alan seramik buluntular, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan, Hitit Dönemi'ne geçişte meydana gelen kültürel, teknolojik ve estetik değişimlere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu değişimler, yalnızca seramiklerin biçim ve işlevlerinde değil, aynı zamanda toplumsal ve dini dönüşümlerde de kendini göstermektedir. Ritüel kaplar, bu bağlamda, dönemin törenlerinin ve toplumsal organizasyonlarının birer aynası olarak değerlendirilebilir. Bu tez çalışmasında, incelenen ritüel kaplar aracılığıyla M.Ö. II. bin yıldaki kültürel süreklilik ve değişim dinamikleri ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda kapların form çeşitliliği ve ritüel bağlamları da çalışmanın önemli bir başlığını oluşturmaktadır. Bu kaplar yalnızca seramik formları olarak değerlendirilmemeli, kullanıldıkları dönemin toplumsal yapısını, inanç sistemlerini ve hiyerarşik düzenini yansıtan birer araç olarak görülmelidir. Kapların işlevsel ve sembolik özellikleri, buldukları coğrafyanın sosyopolitik düzenine dair ipuçları sunarak, dönemin kültürel ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1950-1750), Mezopotamya ve Anadolu kültürleri arasında yoğun bir ticaret ile kültürel etkileşim yaşanmıştır. Özellikle bu etkileşim Mezopotamya kökenli silindirik mühürlerde betimlenen ritüel sahnelerde de görülmektedir (Kulakoğlu, 1997, s. 49). Bu dönemdeki kültürel heterojenlik, seramik sanatında da önemli bir çeşitlilik yaratmış ve kap formlarındaki zenginlik, bu çeşitliliğin doruk noktasına ulaşmasını sağlamıştır. Farklı kültürel etkilerin bir araya gelmesi, seramik üretiminde hem işlevsel hem de estetik açıdan yenilikçi tasarımların ortaya çıkmasına yol açmış ve bu süreçte kap formları, dönemin sosyal, ritüel ihtiyaçlarını yansıtan birer simge haline gelmiştir.

Hitit Dönemi'ne geçişle birlikte (M.Ö. 1650-1200), seramik üretiminde belirgin bir gelişim gözlemlenmiştir. Çömlekçi çarkının yaygınlaşması, ritüel kapların daha zarif ve estetik tasarımlar kazanmasını sağlamıştır. Özellikle Eski Hitit Dönemi'nde gaga ağızlı testiler, daha uzun boyunlu ve ince hatlı bir forma bürünerek, estetik açıdan daha sofistike bir hale gelmiştir. Bu değişim, sadece üretim tekniklerindeki ilerlemeyi değil, aynı zamanda Hitit toplumunun ritüel manada değişikliklerini de yansıtmaktadır. Kabartmalı vazolar ise Hitit Dönemi'nin karakteristik seramik türlerinden biridir. Bu vazolar, ritüel törenlerde kullanılan ikonik objeler olarak dikkat çekmektedir. Vazolar üzerindeki betimlemeler, Hitit toplumunun dini törenlerini teatral bir şekilde yansıtarak, törenlerin dramatik yönünü ön plana çıkarmıştır. Kabartmalı vazoların işlevselliği, sadece sıvıların taşınması veya sunulmasıyla sınırlı kalmamış, dini ve toplumsal mesajlar taşıyan birer görsel anlatı aracı olarak da kullanılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan farklı olarak, Hitit Dönemi'nde bu tür seramikler, toplumsal hiyerarşiyi ve dini ritüellerin estetik boyutunu vurgulayan detaylara sahip olmuştur (Yıldırım, 2005, s. 761-774).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan Hitit Dönemi'ne geçişte dikkat çeken bir diğer değişiklik, zoomorfik kapların kullanımında ortaya çıkmıştır. Karum Dönemi'nde daha işlevsel ve sade

olan bu kaplar, Hitit Dönemi'nde estetik ve sembolik detaylarla zenginleştirilmiştir. Aslan ve boğa biçimli ritonlar, Hitit dini ritüellerinde tanrıların kutsal hayvanlarını temsil eden semboller olarak ön plana çıkmıştır. Bu kaplar hem ritüel sıvıların sunulmasında hem de tanrıların varlığının somutlaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır (Özgüç, 1986, s. 59).

Gaga ağızlı testilerin ve kabartmalı vazoların üretim tekniklerindeki farklılıklar, bu dönemdeki zanaatkârlık seviyesinin bölgeden bölgeye nasıl değiştiğini de göstermektedir. Hitit Dönemi kabartmalı vazoları; Eski Hitit Dönemi'nde polikrom işlenirken, İmparatorluk sürecinde vazoların daha monokrom bir görünüme büründükleri gözlemlenmektedir. Eski Hitit Dönemi vazolarında görülen bu sofistike hal, Anadolu'nun yerel üslubunun etkisinin yansımaları olarak değerlendirilebilirken, İmparatorluk sürecinde Hitit kimliğinin anıtsallık anlayışının değiştiği yönünde düşünülebilir. İlerleyen yıllarda yapılacak olan ikonografik ve filolojik araştırmalar, bu kapların dönemin inanç sistemleri ve toplumsal organizasyonları üzerindeki etkisini daha derinlemesine ortaya koyacaktır.

Libasyon kapları, tanrılara sıvı sunumunda önemli bir rol oynamış ve maddi kültürün merkezi bir unsuru olmuştur. Bu kaplar, insan ile tanrı arasındaki bağın fiziksel ve sembolik araçları olarak dikkat çeker. Gaga ağızlı kaplar, kol biçimli kaplar ve *BIBRU* gibi çeşitli formlar, ritüel eylemler sırasında dökme eyleminde sıvı kurbanın bir kolu olarak yer alırken, oval şekilli kabartmalı vazolar ise sıvıyı tutma olarak, sıvı kurbanda ruhani bir role sahiptir. Libasyon kapları, sıvı sunumu sırasında yalnızca sıvı taşımak veya sunmakla kalmamış, aynı zamanda ritüelin performatif yapısına da anlam kazandırmıştır.

Ritüel kapları, işlevleri ve kullanım alanları açısından değerlendirildiğinde, yaşam ve ölü kültürü bağlamında iki temel kategoriye ayrırabiliriz. Ancak bu ayrım, uygulamanın yerel inanç sistemleri, ritüel uygulamalar ve toplumun sosyokültürel yapısı doğrultusunda oldukça karmaşıklaşabilir. Yaşam kültürü bağlamında ritüel kaplar, genellikle bereket, koruma ve kutsama gibi toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlama amacıyla kullanıldıkları düşünülebilir. Bu kaplar, tarımın verimliliğini artırma, topluluklar arası uyumu güçlendirme veya bireysel geçiş ritüellerinde (doğum, evlilik) kutsal bir bağ kurma işlevi görebilir. Kapların içeriğinde sunulan sıvılar veya maddeler, yaşamı destekleyen kutsal bir öz olarak algılanır. Söz konusu kaplar, çeşitli ritüellerde ve tanrıları memnun etmek amacıyla yapılan sunularda bir aracı görevi görmektedir. Tez çalışmasının içinde yer alan ve 4. Bölüm'de işlenen kaplar içerisindeki bütün formlar yaşam kültürü içerisine dahil olmuştur. Ancak gaga ağızlı testilerin hem yaşam hem de ölüm ile ilişkilendirilen ritüellerde kullanıldıkları dikkat çekmektedir. Bu formun işlevsel olarak her alanda kullanılmış olması, Tunç Çağı boyunca bilinmesi ve diğer formlara kıyasla üretim açısından nispeten daha zahmetsiz bir kap olması yönünde değerlendirilebilir. Hitit yazılı kaynaklarında hangi ritüelde, hangi kabın kullanıldığı belirtilmiştir. Nitekim yaşama dair olan ritüellerde form çeşitliliğinin çoğaldığı görülmektedir.

Ölü kültürü için kullanılan ritüel kaplar, öteki dünyaya geçişi kolaylaştıran veya ölünün ruhunu koruyan araçlar olarak işlev görürler. Bu kapların sembolik içeriği, ölüm sonrası yaşamla ilgili

inanç sistemlerini yansıtır; ölüye sunulan içecekler, yiyecekler veya değerli maddeler, yaşam-ölüm döngüsünün devamlılığını sağlayan metaforik bir bağ görevi görür. Her iki bağlamda da ritüel kapların kullanımı, yalnızca araç değil, bir topluluğun kozmolojik ve metafiziksel dünyasının fiziksel bir yansımasıdır. Orta Anadolu ve özellikle tez çalışmasının bölgesel kapsamında yer alan Kızılırmak kavsi içerisinde yer alan M.Ö. II. bin ölü hediyeleri içerisinde en çok göze çarpan buluntu gaga ağızlı testilerdir. Gaga ağızlı testilerin yanında diğer testi formları, kulplu ya da kulpsuz çanak-çömlek formları da görülmektedir (Bittel vd., 1958; Emre, 1971; Özgüç, T., 1978; Özgüç, T., 1986a; Von der Osten, 1937). Ölü hediyeleri olarak genellikle günlük yaşam için ergonomik olan formların tercih edilmesi, ölümden sonra yaşam inancının bir sonucu olmalıdır. Bu kaplar, maddi dünyayı kutsal olanla birleştiren bir köprü olarak işlev görür. Dolayısıyla, ritüel kapları anlamak, yalnızca bir arkeolojik nesneye değil, o nesnenin inşa ettiği derin anlam katmanlarına da nüfuz etmeyi gerektirir. Bu bağlamda, her kap, bir toplumun yaşamı ve ölümü nasıl anlamlandırıldığına dair soyut bir anlatı taşır. M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da seramikler, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmanın yanı sıra dini ritüeller ve ölüm sonrası inanışlarla da yakından ilişkilendirilmiştir. Bu döneme ait 23 temel seramik kap formu tespit edilmiştir (Akyurt, 2022, s. 127) ve bunların büyük bir bölümü sıvıların taşınması veya saklanması amacıyla üretilmiştir. Bu durum, özellikle libasyon adı verilen sıvı sunum ritüellerinde seramik kapların taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Mezarlarda ele geçen seramiklerin çoğu, genellikle libasyonla bağlantılıdır. Ölümden sonra tanrılara ya da ölen kişinin ruhuna sunulan sıvılar, bu kaplar aracılığıyla gerçekleştirilen adakların bir parçasıdır. Bu sıvılar arasında su ve şarap gibi içecekler öne çıkar. Libasyon kaplarının mezarlara bırakılması, ölen kişinin tanrılarla iletişim kurmasına yardımcı olan bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bölgesel farklılıklar, mezarlarda bulunan seramik kapların çeşitliliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, Kültepe gibi karum yerleşmelerinde, yerel ve ithal seramikler bir arada bulunurken, Güneydoğu Anadolu'da daha basit kapların tercih edildiği görülmektedir (Akyurt, 2022, s. 72). Bunun aksine, Orta Anadolu'da daha zengin süslemelere sahip ve ayrıntılı formlarla üretilmiş seramikler kullanılmıştır (Akyurt, 2022, s. 40). Tell Açına'da bulunan Myken seramikleri ise bu bölgede Akdeniz dünyasıyla kurulan kültürel bağların göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Woolley, 1955, Lev. CXXXI, BM 51). Mezarlarda bulunan seramiklerin sosyal statüyle de yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zengin bireylerin mezarlarında daha süslü ve gösterişli kaplara rastlanırken, sıradan mezarlarda basit formlar görülmektedir. Bu durum, seramiklerin bireyin toplumsal konumunu yansıtmasının yanı sıra ölünün anısına yönelik bir saygı gösterisi olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Libasyon sırasında kullanılan seramik kaplar arasında testiler, küpler, kaseler ve özel libasyon kapları öne çıkmaktadır (Akyurt, 2022, s. 127). Bu kapların mezarlara bırakılması, ölen kişinin ölüm sonrası yaşamına yönelik bir hazırlık olarak değerlendirilmektedir. Ölümden sonra yaşamda ihtiyaç duyulacağı düşünülen eşyalar arasında seramiklerin bulunması, bu kapların ritüel ve inanç bağlamında önemli bir sembolik anlam taşıdığını göstermektedir. Bu durum, mezarlarda ele geçen kap formlarını doğrudan etkilemiş olmalıdır. Mezarlarda genellikle testi formundaki kapların bulunmasına karşın, *BIBRU* gibi özel

kaplara çok nadir rastlanması, bu objelere yüklenen sembolik anlamla bağlantılıdır. *BIBRU* kaplarının, tanrıların dünyevi yansımalarını temsil eden ritüel nesnelere olarak değerlendirilmesi, onların gündelik hayattan ziyade kutsal bağlarla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Buna karşılık, testi gibi daha işlevsel ve günlük yaşama adapte olmuş kapların, ölümden sonraki hayata yönelik inançları desteklemek amacıyla mezarlara bırakılması, bu bağlamda daha önce de bahsedildiği gibi şaşırtıcı değildir.

Antromorfik kaplar bölümünde (Bkz. Böl. 4.3.12), çekirdek bölgede yer alan Kültepe, Boğazköy ve Eskişarap gibi önemli yerleşim alanlarında ortaya çıkarılan insan yüzlü kaplara odaklanılmıştır. Bu kaplar, dönemin sanatsal ve ritüel geleneklerini yansıtan özgün örnekler olarak değerlendirilmiştir. Çekirdek bölgenin batısında kalan Panaztepe’de, “ölü yüzü tasvirli kaplar” gibi nadir ve sembolik değeri yüksek örnekler rastlanmıştır (Erkanal, A. ve Erkanal, H., 1986, s. 69). Bu tür kapların, yalnızca dini ritüellerde değil, toplumsal törenlerde de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Mezarlarda ele geçen seramiklerin bir kısmı, ölen kişinin ruhunu onurlandırmak ve ona saygı göstermek amacıyla bırakılmıştır (Erkanal, A. ve Erkanal, H., 1986). Hitit metinlerinde yer alan “seramik kırma ritüeli” bu objelerin sembolik bir anlam taşıdığını kanıtlar niteliktedir. Bu uygulamanın, ölen kişinin ruhunu serbest bırakmak veya onun diğer dünyadaki yolculuğunu kolaylaştırmak amacıyla gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Emre, 1978, s. 34, 64; Thomson, 1985, s. 265). Bu ritüel, seramiğin toplumsal ve dini inanışlar bağlamında ne kadar derin bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ritüelin izlerine Miken kültüründe de rastlanması, ritüelin temel kavrayışının Anadolu’ya özel olmadığını göstermektedir (Wace, 1932, s. 31; Blegen, 1937, s.238).

Ritüel seramiklerin taşıdığı manevi değer, bu objelerin sadece birer materyal kültür unsuru olmadığını, ruhsal ve dini bir bağ oluşturma amacı taşıdığını gösterir. Ölü yüzü tasvirli kaplar gibi örnekler, bireyin kimliğini ya da ruhsal yolculuğunu temsil eden semboller olarak değerlendirilmiştir. Kültepe’de ele geçen insan yüzlü kabın, ölü kültüründe bir imge olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu kap, Achemhöyük’te bulunan bir bulla üzerinde betimlenmiş olan kült sahnesindeki insan yüzü motifi (Özgüç, N., 1983, Res. Ia) ile karşılaştırılabilir. Her iki örnek de, insan yüzünün ritüel ve sembolik bir bağlama sahip olduğunu göstermektedir. Bu benzerlik, söz konusu tasvirlerin ölü kültür ritüellerinde veya dini uygulamalarda ortak bir anlam taşıyabileceğini düşündürmektedir.

“Kült imgesi” geleneksel olarak “ibadet nesnesi olarak hizmet eden ve bu nedenle kalıcı veya geçici olarak tanrıyla özdeşleştirilen veya onu temsil eden bir tanrının temsili” olarak tanımlanmaktadır (Gladigow, 1998, s. 9). Hitit kült imgelerinin kavramsallaştırılması için “kült nesnelere” bu kavramın bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak bu terim geleneksel olarak kült uygulamaları çerçevesinde kullanılan, aynı zamanda kendilerini bir ibadet nesnesi olarak temsil eden zengin bir enstrüman ve nesnelere topluluğu için ayrılmıştır (Popko, 1978; Haas, 1994, s. 489; Collins, 2005, s. 22-24). Kült imgelerinin genel bir özelliği, ritüel uygulamalarda

ifadesini bulan yüksek derecede sosyal bir etkileşim olmalarıdır. Kült imgeleri ile tanrılar/ tanrısallık doğrudan bağlantılıdır. Örneğin, Fırtına tanrıları antik Anadolu'da boğa ile ilişkilendirilir. Bu tarih öncesi geleneklerin ve Suriye-Mezopotamya etkilerinin bir araya geldiği özelliktir (Wilhelm, 2002, s. 58). Fırtına Tanrısı'nın ve boğaların mevcut olduğu neredeyse bilişsel bir şekilde evrenselleşmiştir. Bu nedenle Fırtına Tanrısı'nın genellikle boğa olarak temsil edildiği görülür. İnandık vazosunda ve Alaca Höyük ortostad kabartmaları, bu durumda çarpıcı örnekler içerisinde yer almaktadır. Mühürlerde de Fırtına Tanrısı figürü sıklıkla görülmektedir (Herbordt, 2005, no. 620, 710). Yerel Fırtına tanrılarının ise dört ayağı üzerinde duran veya ön kısımları diz çökmüş boğa biçimli *BIBRU* kapları aracılığıyla temsil edildiği dikkat çekicidir.

Metinsel kaynakların, modern sezgisel yaklaşımla kapsamlı şekilde analiz edilmesi, Hitit tarihinin süresi boyunca anikonik ve ikonik temsillerinin varlığını vurgular; bu durum diğer antik ve modern kültürlerde gözlemlenen durumlara benzerdir. Hitit tanrıları genellikle kaplar biçiminde temsil edilmektedir. Bir kült imgesi olarak tasdik edilen en tipik kap türü, hayvan veya vücut parçaları şeklinde olan kaplardır. *BIBRU* kaplarının metal, taş, pişmiş toprak ve ahşaptan yapılmış olduğu birçoğu yazılı kaynaklar, bazıları ise arkeolojik kalıntılar aracılığıyla bilinmektedir (Güterbock, 1983, s. 212-2014). İkonografik betimlemelerde M.Ö. II. bin yıl boyunca sıkça karşılaşılan gaga ağızlı testi formlarına kıyasla, *BIBRU* adı verilen ritüel kaplarının örnekleri oldukça sınırlıdır. Bu durum, *BIBRU* kaplarının daha özel bir bağlamda veya belirli ritüel amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Hitit ritüellerinde kullanılan bu kaplar, sadece fiziksel işlevleriyle değil, ritüelin simgesel anlamını pekiştiren birer unsur olarak da değerlidir. Bu kaplar, ritüel katılımcılarına tanrısal bir deneyim sunmuş ve ölümlülerin kimliklerini arka plana atarak ilahi bağın ön plana çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenen geyik biçimli kap, Hitit dini inancındaki Geyik Tanrısı'na yapılan bir atıf olarak değerlendirilir. Bu kapların üzerindeki betimlemelerde, tanrıya sıvı sunumu yapan figürler yer almakta ve libasyon ritüelinin önemini vurgulamaktadır. Geyik biçimli bu kap, Hitit ikonografisinde sıkça görülen hayvan sembollerine tanrısal bir anlam yüklenmesinin çarpıcı bir örneğidir.

Son olarak, seramiklerin yalnızca birer arkeolojik buluntu ya da işlevsel nesne olmadığı, insanlığın kutsal ile kurduğu karmaşık ilişkinin somut birer yansıması olduğu açıktır. M.Ö. II. bin yılda Kızılırmak kavsinde ortaya çıkan seramikler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan Hitit Dönemi'ne uzanan süreçte, dini ve toplumsal pratiklerin yeniden tanımlandığı bir geçiş dönemine işaret etmektedir. Ritüel kaplar, insan ile tanrı arasında kurulan sembolik köprünün birer taşıyıcısı olarak, yalnızca sıvıları değil, aynı zamanda inançları, duaları ve arzuları taşımışlardır. Oldukça çeşitli formlardaki bu nesnelere, bir toplumun kozmolojik düzenini anlamlandırma çabasının sanat ve işçilikle birleşmiş bir anlatısıdır.

Her bir kap, dönemin estetik anlayışını yansıtan bir sanat eseri olduğu kadar, yaşamın döngüsellik ve öteki dünyaya geçişi temsil eden bir metafordur. Libasyon sırasında dökülen

sıvı, yalnızca toprağa karışan bir element değil, insanın ilahi olana sunduğu minnettarlığın ve bağlılığın bir ifadesidir. Ritüel kaplar, maddi dünya ile metafizik arasında bir bağ kurarak, ölüm ve yaşam arasındaki ince çizgide insanın varoluş sorularına yanıt aradığı objeler haline gelmiştir. Dolayısıyla, bu kapların biçimsel ve işlevsel analizinden öte, onları çevreleyen dini, sosyal ve kültürel bağlamı anlamak, bir toplumun kendi kozmolojik düzenini ve kutsala dair düşüncelerini nasıl inşa ettiğini çözümlmek demektir.

M.Ö. II. bindeki ritüel kaplar, estetik zenginlikleriyle dönemin teknik becerisini gözler önüne sererken, onların taşıdığı sembolik anlamlar, insanın kutsal ile olan ilişkisinin evrensel doğasına dair güçlü bir anlatım sunar. Bu kaplar, geçmiş toplumların yaşamın anlamını nasıl kavradığına dair birer sessiz tanık olarak, modern dünyaya onların inançlarının, korkularının ve umutlarının yankısını taşımaktadır. Bu nedenle, her bir kap, sadece bir arkeolojik bulgu değil, insanlık tarihinin kutsal ile olan bağını çözümlmek için bir anahtardır. Bu perspektif, dönemin ritüel nesnelere daha derin bir felsefi ve kozmolojik bakış açısıyla yaklaşmayı gerektirir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu kapların sadece maddi dünyadaki işlevlerini değil, aynı zamanda kutsal ile bağ kuran birer sembolik araç olarak rollerini daha kapsamlı bir şekilde aydınlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. İzmir.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: TÜBİTAK, 17. Basım.
- Akyurt, İ. M. (2022). *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara: TTK.
- Alkim, B., Bilgi, Ö. (1988). *İkiztepe I: Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (1974-1975)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Alp, S. (1967). Libasyon Kapları 'Gaga Ağızlı Desti' ile 'Kol Biçimli Alet' ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları. *Belleten*, XXXI (124), 513-549.
- Alp, S. (1983). Zum Wesen der kultischen Reinigungssubstanz tuḫḫueššar und die Verbalform tuḫḫa. *Orientalia*, 52(1), 14-19.
- Alp, S. (1990). Konya-Karahöyük 1988 Kazısı. *XI Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 275-276.
- Alp, S. (1991). *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*. 6/35, Ankara: TTK Basımevi.
- Alp, S. (1992). Konya-Karahöyük 1990 Kazısı. *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 313-317.
- Alp, S. (1999). *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*. Ankara: Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Alparslan, M., Doğan-Alparslan, M. (2014). The Hittites and their Geography: Problems of Hittite Historical Geography. *European Journal of Archaeology*, 1-21.
- Archi, A. (2003). Middle Hittite- Middle Kingdom. *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday*, Eds. G. Beckman, R. Beal, G. McMahon, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana: 1-12.
- Archi, A. (2010). When Did The Hittites Begin to Write in Hittite?. *Pax Hethitica: Studies on The Hittites and Their Neighbors in Honour of Itamar Singer*, 37-46.
- Arık, R. O. (1944). 1942'de Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor. *Belleten*, 8 (30), 341-384.
- Armutak, A. (2004). Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 169-180.
- Ay, Ş. (2013). "Mis pi" - "Pit pi" Ritüelleri ve Eski Mezopotamya'da İnsan Tanrı İlişkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, 15, 1-21.
- Aydingün, Ş., Karakaya, H. (2014). Edirne Müzesi'nden Boğa Başı Biçimli Bir İçki Kabı. *Engin Özgen'e Armağan*, (ss. 37-46), Eds. Atilla Engin, Barbara Helwing, Bora Uysal, Ankara.
- Ayyıldız, S., Süel, M. (2010). Ortaköy/Şapinuwa Ağlönü Mevkiinde Ele Geçen Pencereleli Kap. *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum*, 25-31.
- Balkan, K. (1957). *Letter of King Anum-Hirbi of MaMa to King Warshama of Kanish*. TTKY VII/31a. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baltacıoğlu, H. (1995). Alaca Höyük Çift Başlı Arslan (Ur.Maḫ) Protomu Taslağı. *BELLE TEN*, 59(225), 285-294.
- Baltacıoğlu, H. (2015). Alacahöyük Sfenksli Kapı Hitit İmparatorluk Çağı Kabartmaları, *İdol Arkeologlar Derneği Dergisi*, 30, 24-29.
- Baltacıoğlu, H. (2015). Hitit yazılı kaynaklarında ve görsel sanatlarında purpura-, purpuri. *Anadolu*, (41), 239-296.

- Barjamovic, G. (2008). The Geography of Trade Assyrian Colonies in Anatolia c. 1975-1725 BC and The Study of Early Interregional Networks of Exchange. *Anatolia and The Jazira During The Old Assyrian Period*, (ss. 87-100), Ed. J. G. Dercksen, Leiden: PIHANS III. OAAS 3.
- Barjamovic, G. (2011). *Historical Geography of Anatolia in The Old Assyrian Colony Period*. Denmark: CNI Publications 38.
- Barjamovic, G., Hertel, T., Larsen, M.T. (2012). Ups and Downs at Kanesh—Observations on Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period. *Old Assyrian Archives Studies 5, PIHANS*, 120. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Barsacchi, F. G. (2015). Adapting the Rite to Time and Space: The Hittite Meteorological Ceremonies. *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*, (pp. 37-48) Eds. Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, Giulia Torri, Firenze University Press.
- Bayburtluoğlu, İ. (1979). Eskiyyapar Phryg Çağı. *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 1, 293-303.
- Beal, R. H. (2000). The Ten Year Annals of Great King Muršili II of Ḫatti. *In The Context of Scripture 2*, (ss. 82-90), Ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden: Brill.
- Beal, R. H. (2002). The Hurrian Dynasty and the Double Names of Hittite Kings. *In Anatolia Antica: Studia in Memoria di Fiorella Imparati*, (ss. 55-71), Ed. Stefano de Martino and Franca Pecchioli Daddi, Eothen 11. Florence: LoGisma.
- Beal, R. H. (2011). Hittite Anatolia: A Political History. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)*, (ss. 1-29), Eds. Gregory McMahon and Sharon Steadman.
- Beckman, G. (1995). The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography. *JCS* 47, 23-34.
- Beckman, G. (1997). Plague Prayers of Muršili II. *In The Context of Scripture 1*, (ss. 156-160), Ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden: Brill.
- Beckman, G. (1999). *Hittite Diplomatic Texts*. Writings from The Ancient World 7. Atlanta: Scholars Press.
- Beckman, G. (2000). Hittite Chronology. *Akkadica*, 119(20), 19-32.
- Bellah, R. N. (2011). *Religion in Human Evolution: From the Paleolithic to the Axial Age*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Beran, T. (1967). *Die Hethittische Glyptik von Boğazköy*. Berlin: Mann.
- Bittel, K. (1937). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy, 1936. *MDOG*, (75), 1-70.
- Bittel, K. (1939). Archäologische Funde aus der Türkei 1934-1938. *AA.*, (54), 94.
- Bittel, K. (1942). *Kleinasiatische Studien*. Istanbul: Archäologisches Institut des deutschen Reiches.
- Bittel, K. (1955). Eine hethitische Reliefvase aus Kappadokien. *Festschrift für Carl Weickert*, 23-33.
- Bittel, K. (1958). Die Hethitischen Grabfunde von Osmankayası. *Boğazköy- Hattuša II*, WVDOG, 71.
- Bittel, K. (1976). *Die Hethiter: Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. Bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*. Munich: C. H. Beck.
- Bittel, K. 1958, Herre, W., Otten, H., Röhrs, M., Schaeuble, J. (1958). *Die Hethitische Grabfunde von Osmankayası*. Berlin: WVDOG, 71.
- Bittel, K., Beran, T., Bossert, E. M., Fischer, F., Otten, H. (1957). *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1956*. Mitteilungen der Deutschen Orient- Gesellschaft zu Berlin.
- Blegen, C. W. (1937). Excavations at Troy, 1936. *American Journal of Archaeology*, 41(1), 17-51.

- Blegen, C. W., vd., (1950). *Troy. General Introduction The First and Second Settlements*, Vol. I, Princeton New Jersey.
- Boehmer, R. M. (1983). *Die Reliefkeramik von Boğazköy Grabungskampagnen 1906-1912, 1931-1939, 1952-1978*. Berlin.
- Boehmer, R. M., Güterbock, H. G. (1987). *Glyptik Aus Dem Stadtgebiet von Boğazköy: Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Borghouts, J. F. (1980). Late Egyptian Precursors of Coptic'Genitival'[unknown]. *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 65-78.
- Bossert, H. (1952). *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* (Vol. 2). C. Winter, Universitätsverlag.
- Brandau, B. and Schickert, H. (2011). *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*. Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara: arkadaş Yayınevi, 3. Baskı.
- Brandenstein, C. G. (1943). *Hethitische Götter Nach Bildbeschreibungen Im Keilschrifttexten*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Bryce, T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. çev. Müfit Günay, Ankara.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of The Hittites*. Oxford University Press.
- Bryce, T. (2021). *Hititler: Anadolu Savaşçıları*. Çev. Ülke Evrim Uysal, İstanbul: Kronik, 2. Baskı.
- Bryce, T. (2023). *Hitit Krallığı*. Çev. İrem Kutluk, İstanbul: Alfa.
- Canby, J. V. (2002). Falconry (Hawking) in Hittite Lands. *Journal of Near Eastern Studies*, 61 (3), 161-201.
- Çelik, D. (2020). Alaca Höyük'te M.Ö. II. Bin Yıla Ait Atölye/İşlik Yapısı. 6. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 20, 125-162.
- Çınaroğlu, A., Çelik, D. (2010). *Atatürk ve Alacahöyük*. Ankara.
- Çınaroğlu, A., Çelik, D. (2013). Alaca Höyük. *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (ss. 196-205), Eds. Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cline, E. H., O'Connor, D. (2012). The sea peoples. *Ramesses III: The Life and Times of Egypt's Last Hero*, 180-208.
- Cohen, D. (2006). *Trois leçons sur la société post-industrielle* (pp. 90-p). Paris: Seuil.
- Collins, B. J. (1995). Ritual Meals in the Hittite Cult. *In Ancient Magic and Ritual Power*, (pp. 77-92), Ed. Marvin W. Meyer and Paul Allan Mirecki, Religions in the Graeco-Roman World, v. 129. Leiden, New York: E.J. Brill.
- Collins, B. J. (2005). A Statue for the Deity: Cult Images in Hittite Anatolia. *In Cult Image and Divine Representation in the Ancient Near East*, (pp. 13-42), Ed. Neal H. Walls, American Schools of Oriental Research Books 10, Boston, MA: American Schools of Oriental Research.
- Collins, B. J. (2006). Pigs at the gate: Hittite pig sacrifice in its eastern Mediterranean context. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 6(1), 155-188.
- Corti, C. (2017). The North: Hanhana, Hattena, İştahara, Hakpiš, Nerik, Zalpuwa, Tummana, Pala and the Hulana River Land. Ed. Weeden M, Ullmann LZ, *Hittite Landscape and Geography*, HdO 1/121. Brill, Leiden, 219-238.
- Coşkun, Y. (1969). Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVII (3-4), 1-61.
- Coşkun, Y. (1979). *Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri*. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara.

- Coşkun, Y. (1988). Anadolu- Mezopotamya İlişkileri Çerçevesinde Ortak Bir Kelime İncelmesi. *Belleten*, LIII (205), 1505 -1507.
- Courtois, L. (1978). *Corpus Ceramique de Ras Shamra-Ugarit, II. Ugaritica VIII*.
- Czichon, R. M. (2013). Oymaağaç Höyük/ Nerik (?). *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Ed. Meltem Doğan-Alparslan ve Metin Alparslan, (ss. 298-312). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Czichon, R. M., Flender, M., & Klinger, J. (2006). Interdisziplinäre Geländebegehung im Gebiet von Oymaağaç-Vezirköprü/Provinz Samsun. *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 138, 157-197.
- Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*. Akbank Yayınları, İstanbul.
- De Martino, S. (1991). Himuili, Kantuzili e la presa del potere da parte di Tuthaliya. *Quattro studi ittiti- (Eothen; 4)*, 1000-1017.
- De Martino, S. (2003). *Hititler*. Çev. E. Özbayoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
- Del Monte, T. (1978). *Del Monte GF, Tischler J. Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*. Wiesbaden: Dr.
- Dercksen, J. G. (2004). Some Elements of Old Anatolian Society in Kaniš. *Assyria and Beyond: Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, (ss. 137-177), Leiden: NINO.
- Dercksen, J. G. (2011). Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology, *Bibliotheca Orientalis*, 68(3-4), 233-243.
- Dieter, H. (2005). Libation. *Encyclopedia of Religion*, (pp. 5432-5435), Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., Vol. 8, Detroit: Macmillan Reference USA.
- Doğan Alparslan, M. (1999). *Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı.
- Doğan Alparslan, M. (2002). Prof. Dr. Ali M. Dinçol ile Din ve Ritüel Kavramları Üzerine Bir Söyleşi. *TEBE Haberler*, 14, 1-3.
- Doğan Alparslan, M. (2009). Hitit Dini ve Tanrıları. *Hititolojiye Giriş*, 119-127.
- Dunand, M. (1939). *Fouilles de Byblos, Atlas. Tome II*, Paris.
- Durkheim, E. (1926). *The Elementary Forms of the Religious Life, A Study in Religious Sociology*, Trans: Joseph Ward Swain, London, Phototype Limited.
- Durkheim, E. (1995). *Sociology. Its subject, method, mission. V: Sociology. Its subject, method, mission. Moscow: Kanon Publ.*
- Duru, R. (1983). Kuruçay Höyüğü Kazıları 1981. *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 31-38.
- Ediz, İ. (1994). Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 Yılı Eskişar Kazısı. *IV. MKKS*, 109-116.
- Efe, R. (1996). Kızılıрмаğın Akım ve Rejim Özellikleri. *Öneri*, 1(4), 39-60.
- Ehelhof, H. (1939). Zu Amarna Knudtzon. *Zeitschrift Für Assyriologie Und Verwandte Gebiete Vorderasiatische Archäologie*, 45, 70-73.
- Ekmen, H. (2015). Filolojik ve Arkeolojik Verilere Göre Anadolu'da M.Ö. II. Binde İletişim ve Ulaşım Aracı Olarak Nehirlerin Önemi. A. Baysal (Ed.), *İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon*, 47-66, İstanbul: Ege Yayınları.
- Eliade, M. (1959). *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*. Harvest Book.

- Emre K., Çınaroğlu, A. (1993). A Group of Metal Hittite Vessels from Kınık-Kastamonu. *Nimet Özgüç'e Armağan. Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*, (ss. 675-713), Ed. Machteld J. Mellink, Edith Porada, Tahsin Özgüç, TTK Basımevi, Ankara.
- Emre, K. (1966). The Pottery from Acemhöyük. *Anatolica*, 10, 99-153.
- Emre, K. (1971). *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları/ Anatolian Lead Figurines and their Stone Moulds*. Ankara: TTKY.
- Emre, K. (1978). *Yanarlar: Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı*. TTKY, V- 22, Ankara.
- Emre, K. (1992). Çorum Müzesinden Bir Grup Hitit Seramiği. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1991 Yılı Müze Konferansları*, Ankara, 103-114.
- Emre, K. (2011). Hitit Sanatında Kültepe/Kaniş'in İzleri. *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu: Asurlular İstanbul'da*, (ss. 154-159), Eds. Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Erbaşı, F. S. (2013). *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü, Cenaze, Diğer Ritüeller*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erginer, G. (1997). *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul.
- Eriksson, K. O. (1993). *Red Lustrous Wheel-Made Ware*. Studies in Mediterranean Archaeology 103, Jonsered: Paul Åströms Forlag.
- Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları* (Ser. 42). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erkanal, A., Erkanal, H., (1986). A New Archaeological Excavation in Western Anatolia. *TR*, 1 (3), 67-76.
- Erol, H. (2018). The Parties and the Accessing Regions of the Old Assyrian Trade. *News from the Land of the Hittites: Scientific Journal for Anatolian Research*, (ss. 35-43), Ed. Stefano de Martino, Massimiliano Marazzi and Clelia Mora, Napoli: Suor Orsola University Press.
- Fantoni, C. (2021). The Arm-Shaped Vessels in Anatolia and the Eastern Mediterranean During the Late Bronze Age: a Morphological and Contextual Analysis, *Asia Anteriore Antica, Journal of Ancient Near Eastern Cultures*, (3), 93-123.
- Fischer, F. (1958). Keramik aus J-K/20 in Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1957. *MDOG*, (91), 35-47.
- Fischer, F. (1963). *Die Hethitische Keramik von Boğazköy-Hattuša IV*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Forlanini, M. (1977). L'anatolica nord-occidentale nell'impero eteo. *SMEA*, (18), 197224.
- Forlanini, M. (1995). The Kings of Kaniş, *Atti Del II Congresso Internazionale di Hititologia*, (ss. 123-132), Milano.
- Forlanini, M. (2004). La nascita di un Impero Considerazioni Sulla Prima Fase Della Storia Hittita: da Kaniş a Hattuša, *Orientalia*, 73(4), 363-389.
- Forlanini, M. (2008). The Historical Geography of Anatolia and The Transition from The Kārum-Period to The Early Hittite Empire. Ed. J. G. Dercksen, *Anatolia and The Jazira During The Old Assyrian Period. Old Assyrian Archives Studies 3, PIHANS*, 111, Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 57-86.
- Forlanini, M. (2017). Le Rôle De Puruşhanda Dans L'Histoire Hittite. *5èmes Rencontres D'Archéologie De L'Iféa*, Hittitology Today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honnor of Emmanuel Laroshe's 100th Birthday, (ss. 125-150), Ed. Alice Mouton, İstanbul.
- Frankfort, H. (1939). *Sculpture of the third millennium BC from Tell Asmar and Khafājah*. Oriental Institute Publications.

- Frazer, J. G. (1991). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri I.* çev. M. H. Doğan, İstanbul.
- Frazer, J. G. (1992). *Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri II.* çev. M. H. Doğan, İstanbul.
- French, D. H. (1965). Prehistoric Sites in the Göksü Valley. *Ast.*, (XV), 177-201.
- Freu, J. (2001). De l'indépendance à l'annexion: Le Kizzuwatna et Le Hatti aux XVIe et XVe siècles avant notre ère. *Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes*, 13(1), 13-36.
- Freud, S. (1927). Some psychological consequences of the anatomical distinction between the sexes. *International Journal of Psychoanalysis*, 8 (2), 133-142.
- Freud, S. (2018). *Das unbehagen in der kultur.* BoD-Books on Demand.
- Gal, Z. (1993). Two Kernoï from Lower Galilee. *Atiqot*, 22, 121-124.
- Gavaz, Ö. S. (2015). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen KUŞ kurşa Üzerine Bir Değerlendirme: An Evaluation of KUŞ kurşa Which was Mentioned in Hittite Cuneiform Text. *Fs Günbatti*, 99-111.
- Genç, E. (2023). Alaca Höyük'te Asur Ticaret Kolonileri Çağı Çanak Çömleği. *Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük.* (ss. 281-291) Eds. Tayfun Yıldırım ve Derya Önder, İstanbul: YKY.
- Genz, H., Mielke, D. P. (2011). Research On The Hittites: A Short Overview. Ed. Hermann Genz and Dirk Paul Mielke, *Insights Into Hittite History and Archaeology*, Leuven, Paris: Colluqum Anatolia, 1-29.
- Gjerstad, E. (1934). Cilician studies. *Revue archéologique*, 3, 155-203.
- Gladigow, B. (1998). *Kulturen in der Kultur.* Dimensionen der Historik.
- Goetze, A. (1938). The tenses of Ugaritic. *Journal of the American Oriental Society*, 58(2), 266-309.
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and The Problem of Hittite Geography.* Yale Oriental Series Researches 22, New Haven: Yale University Press.
- Goetze, A. (1957). Alalah and Hittite Chronology. *Bulletin of the American Schools of Research*, 146, 20-26.
- Gorny, R. L. (1948). Alişar Höyük in the Second Millennium B.C. (Ph.D.), Chicago: University of Chicago.
- Gorny, R. L. (1995a). The Alişar Regional Project: 1994 Season. *Anatolica* 21, 65-100.
- Gorny, R. L. (1995b). Alişar Höyük in the Late Second Millennium B.C.. *In Atti del II Congresso Internazionale de Hittitologia: Pavia 28 giugno 2 luglio 1993.* Ed. O. Carruba et. al, Pavia: Gianni Iuculano, 159-71.
- Gorny, R. L. (1995c). Imperial Integration and Anti-Imperial Resistance in Hittite Anatolia: The View from Alişar Höyük. *In The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia.* Ed. Ronald L. Gorny and Sharon Steadman, *BASOR*, Winona Lake: Eisenbrauns, 65-89.
- Grayson, S. K. (1987). *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115).* Royal Inscriptions of Mesopotamia: Assyrian Periods 1. Toronto: University of Toronto Press.
- Günbatti, C. (2008). An Eponym List (KEL G) From Kültepe. *Altoriental, Forsch*, 35(1), 103-132.
- Günbatti, C. (2012). *Kültepe- Kaniş: Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler.* Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gunter, A. C. (2002). Animals in Anatolian Art. *In A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed. Billie Jean Collins, (pp. 79-96), Leiden, Boston: Brill.
- Gurney, O. R (1977). *Some Aspects of Hittite Religion.* New York: Oxford University Press for the British Academy.

- Güterbock H. G. (1956). The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son Mursili II. *Journal of Cuneiform Studies*, 26, 73-81.
- Güterbock, H. G. (1942). *Siegel aus Boğazköy 2. Teil: Die Königssiegel von 1939 und die übrigen Hieroglyphensiegel*. Berlin.
- Güterbock, H. G. (1943). Eti Tanrı Tasvirleri ile Adları. *Belleten*. (VII), 295-317.
- Güterbock, H. G. (1957). Narration in Anatolian, Syrian and Assyrian Art. *American Journal of Archaeology*, 61 (1), 62-71.
- Güterbock, H. G. (1967). The Hittite conquest of Cyprus reconsidered. *Journal of Near Eastern Studies*, 26(2), 73-81.
- Güterbock, H. G. (1977). The Hittite Seals in the Walters Art Gallery. *The Journal of the Walters Art Gallery*, 36, 7-16.
- Güterbock, H. G. (1978). Die Hieroglypheninschrift von Fraktin. *Festschrift Lubor Matouš*, (pp. 127-136), Herausgegeben von B. Hruška, G. Komoróczy, Budapest.
- Güterbock, H. G. (1983). Hethitische Götterbilder und Kultobjekte. *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien*, (ss. 203-217). Festschrift für K. Bittel, Mainz.
- Güterbock, H. G. (1989). "A Note on the Frieze of the Stag Rhyton in the Schimmel Collection. *Anadolu/Anatolia*, 22, 1-5.
- Güterbock, H. G., Kendall, T. (1995). A Hittite Silver Vessel in the form of a fist. *In The Ages of Homer, A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, (pp. 45-60), Ed. Jane B. Carter, Sarah P. Morris, University of Texas Press, Austin.
- Haas, V. (1994). *Geschichte Der Hethitischen Religion*. New York: E.J. Brill.
- Hagenbuchner, A. (1989). *Die Korrespondenz der Hethiter 2. Texte der Hethiter 16*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.
- Hawkins, J. D. (1995). *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG)*. Studien zu den Boğazköy-Texten Beiheft 3, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hawkins, J. D. (2009). Cilicia, the Amuq, and Aleppo: New light in a dark age. *Near Eastern Archaeology*, 72(4), 164-173.
- Heimpel, W. (1990). Libation: Philhigisch, Mesopotamien. *Reallexikon der Assyriologie*, Band: 7, Berlin, New York, 1-5.
- Hein, I. (2007). *The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean: Papers of a Conference, Vienna 5th-6th of November 2004*. Denkschriften Der Gesamtakademie 41, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Heper, Ö. (2022). *Hitit Minyatür Kapları*. (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı.
- Herbordt, S. (2005). *Die Prinzen- Und Beamten Siegel Der Hethitischen Grossreichszeit Auf Tonbullen Aus Dem Nisantepe-Archiv in Hattusa*. Mainz am Rhein: von Zabern.
- Hoffner Jr, H. A. (1997). The Deeds of Šuppiluliuma. *In The Context of Scripture 1*, (ss. 185-192), Ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden: Brill.
- Hoffner Jr, H. A. (1998). Hurrian Civilization from a Hittite Perspective. *Urkish and the Hurrians: Studies in Honor of Lloyd Cotsen*, 26, 167-200.
- Hoffner Jr, H. A. (2009). *Letters from the Hittite Kingdom*. Writings from The Ancient World 15, Atlanta: Society of Biblical Literature.

- Honko, L. (2006). Ritüellerin oluşum süreci. Çev. R. Ersoy, *Milli Folklor Dergisi*, 18 (69), 129-140.
- Hunt, V. (2006). Preliminary Report on Human Material Excavated at Kaman-Kalehöyük 1989,1991, 2004 and in August 2005. *Anatolian Archaeological Studies vol. 15. Kaman-Kalehöyük*. 15, 111-20.
- Hunt, V. (2007). Preliminary Report on Human Remains Analysed in 2006. *Anatolian Archaeological Studies vol. 16. Kaman-Kalehöyük*, 16, 141-50.
- Hutter, M. (1987). Magie und Religion im Tunnawiya-Ritual KBo XXI 1- KUB.
- İpek, Ö., Aydın, M., Gerçek, S. (2023). 2021 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları. 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, 23-27 Mayıs Denizli, Ankara, 395-408.
- İpek, Ö., Aydın, M., Gerçek, S., İşleroğlu, H. H., (Yayında). 2023 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları. 44. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 2024, Nevşehir.
- İpek, Ö., Gerçek, S. (2023). Hitit Başkenti Ortaköy-Şapinuva: 2021-2022 Yılı Kazı Çalışmaları, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 47, İstanbul, 2023, 88-94.
- İpek, Ö., İşleroğlu, H. H. (2024). Kabartmalı Vazo Parçalarına Ortaköy'den Bir Örnek. *Şapinuva'ya Adanmış Hayatlar, Aygül Süel ve Mustafa Süel Armağan Kitabı*, Eds. Esmâ Reyhan, Leyla Murat Karakurt ve Tülin Cengiz, (ss. 196-211), Ankara: Bilgin Yayınevi.
- Kabağaçlı, H. B. C. Ş. (1995). *Anadolu efsaneleri*. Bilgi Yayınevi.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, 21, 227-236.
- Karauğuz, G. (2001). *Hitit mitolojisi*. Çizgi Kitapevi.
- Kitchen, K. A. (2000). The Battle of Qadesh- The Poem, or Literary Record, and- The "Bulletin Text". In *The Context of Scripture 2*, (ss. 32-40), Ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden: Brill.
- Kitchen, K. A. (2003). *Ramesseid Inscriptions: Translated and Annotated*. Blackwell Publishing.
- Kıymet, K., Süel, M. (2010). Ortaköy-Şapinuva Kazısı'nda Ele Geçen Kol Biçimli Ritüel Kaplar." In *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri: Çorum, 25-31 Ağustos, 2008, Acts of the VIIth International Congress of Hittology: Çorum, August 25-31, 2008*, Ed. Aygül Süel, (ss. 457-75), Ankara: Anıt Matbaa.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des hethitischen Reiches*. Leiden: Brill.
- Klengel, J. (2011). The Imperial Space- The Early Hittite Kingdom. In *Constituent, Confederate, and Conquered Space in Upper Mesopotamia, The Emergence of the Mitanni State*, (ss. 75-90), Eds. Eva Cancik Kirschbaum, Nicole Brisch and Jesper Eidem, Berlin: De Gruyter.
- Klinger, J. (1996). *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht, Studien zu den Boğazköy-Texten* 37. Wiesbaden.
- Koç, İ. (2022). Eski Hitit Kralı Telipinu, Dönemi ve Fermanı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 83-98.
- Koşan, O. Z. (2021). Antik Çağ'da Kızılırmak. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1030-1042.
- Koşay, H. Z. (1937). Türk Tarih Kurumu Tarafından Alaca Höyükte 1936 Yazında Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler. *Belleten*, 1 (2), 525-533.
- Koşay, H. Z. (1951). *Alaca Höyük Kazısı, 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait ilk Rapor: Les Fouilles D'Alaca Höyük, Rapport Preliminaire sur les Travaux en 1937-1939*. Ankara: TTKY.
- Koşay, H. Z. (1973). Hitit Tapınağı Şamuha Nerededir?. *Belleten*, XXXVI (144), 463-468.
- Koşay, H. Z., Akok, M. (1947). The Pottery of Alaca Höyük. *American Journal of Archaeology*, 51 (2).

Koşay, H. Z., Akok, M. (1966). *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: TTK Basımevi.

Koşay, H. Z., Akok, M. (1966). *TTK Tarafından yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor: Ausgrabungen von Alaca Höyük, Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*. Ankara: TTKY.

Koşay, H. Z., Akok, M. (1973). TTK Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor: Alaca Höyük Excavations Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967. Ankara: TTK Basımevi.

Kozal, E. (2003). Analysis of the Distribution of Red Lustrous Wheel-Made Ware, Mycenaean and Cypriot Pottery in Anatolia in the 15th-13th Centuries B.C. *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions: Proceedings of the International Workshop, Istanbul, November 8-9, 2002*, (pp. 65-77), Eds. Bettina Fischer, Hermann Genz, Éric Jean, and Kemalettin Köroğlu, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.

Kozal, E. (2007). Regionality in Anatolia between 15 Th and 13 Th Centuries BC: Red Lustrous Wheel-Made Ware versus Mycenaean Pottery. In *The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean: Papers of a Conference, Vienna 5th-6th of November 2004*, Ed. Irmgard Hein, (ss. 141-48), Denkschriften Der Gesamtakademie 41. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Kozal, E. (2015). A Discussion of the Origin and the Distribution Patterns of Red Lustrous Wheel-Made Ware in Anatolia: Cultural Connections across the Taurus and Amanus Mountains. In *La Cappadoce Méridionale de La Préhistoire À La Période Byzantine*, Ed. Dominique Beyer, Olivier Henry, and Aksel Tibet, (ss. 53-64) Ege Yayinevi.

Kryzat, G. (2004). *Zur Chronologie der Kaufmannsarchive aus der Schicht 2 des Kârum Kaneš*. Studien und Materialien (OAAS 2), Leiden.

Kryzat, G. (2013). Old Assyrian Writing and The Secret of The Kültepe Eponym List A. *Subartu XXXV, Proceedings of The 1st Kültepe International Meeting Kültepe 19-23 September, 2013*, (ss. 111-115), Ed. Levent Atıcı, Gojko Barjamovic, Fikri Kulakoğlu, Joseph Lehner and Cécile Michel, Brepols Publishers.

Kulakoğlu F. ve Kangal, S. (2011). *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kanış-Karumu: Asurlular İstanbul'da*. Ed. Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kulakoğlu F., Kangal, (2010). *Anadolu'nun Önsözü: Kültepe Kanış- Karumu Asurlular İstanbul'da*. İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Kulakoğlu F., Peyronel, L. (2023). Eski Anadolu Seramik Sanatı. Kültepe'de Asur Ticaret Kolonileri Çağı Tasvirli Seramik Sanatı: Son Kazılardan Yeni Bilgiler / L'arte del Vasaio in Anatolia Antica. II Repertorio Figurativo Della Ceramica di Kültepe Durante il Periodo Delle Colonie As-Sire: Nuovi Dati Dagli Scavi Recenti. *Arte, Funzione e Simboli Nella Cultura Materiale Dell'Anatolia Antica/ Eski Anadolu'nun Maddi Kültüründe Sanat, İşlev ve Semboller*. Eds. Salvatore Schirmo and Grazia Semeraro, (ss. 67-81) İstanbul: XII Türkiye'deki Arkeolojik Çalışmalara Eğitim, Araştırma ve Kazıda İtalya Katkısı Sempozyumu.

Kulakoğlu, F. (1997). *Orta Anadolu'da Eski Hitit Krallık Çağı Seramiği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı.

Kulakoğlu, F. (2008). A Hittite god from Kültepe. *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, 13-19.

Kulakoğlu, F. (2011). Kültepe Kanış- Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi, *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kanış-Karumu: Asurlular İstanbul'da*, (ss. 40-50), Ed. Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kulakoğlu, F. (2017). Balance stone weights and scale-pans from Kültepe-Kanesh: On one of the basic elements of the old assyrian trading system. *Overturning Certainties in Near Eastern Archaeology*, Brill, 341-402.

- Lacey, A. D. (1967). *Greek Pottery in the Bronze Age*. London.
- Larsen, M. T. (1977). Partnerships in the Old Assyrian Trade. *Iraq*, 39(1), 119-145.
- Lebrun, R. (1993). Aspects Particuliers du Sacrifice Dans le Monde Hittite. *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East*, (pp. 225-233), Ed. J. Quaegebeur, Leuven.
- Levine, G. J. (1986). On the geography of religion. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 11(4), 428-440.
- Levine, M. (2009). *Pantheism: A Non-Theistic Concept of Deity*. London and New York: Routledge.
- Macqueen, J. G. (2018). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. Çev. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mandacı, E. (2016). Arkeolojik Ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya Toplumlarında Büyü ve Büyücülük. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 217-232.
- Maner, Ç., Kuruçayırılı, A. E., Şafiq, R., Peker, H., Öztürk, G. (2023). A New Start at Kayalığınar: 2022 Field Season. *Anatolia Antiqua*, 179-203.
- Martini, W. (2010). *Die Akropolis von Perge Pamphylien, vom Siedlung, platz zur Akropolis*. Stuttgart.
- Matsumura, K. (2011). Büklükale Kazısı 2009. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt*, Ankara: Allame Matbaacılık, 411-420.
- Matsumura, K. (2013). Büklükale Kazısı 2011. 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, Çorum: Pegasus, 399-412.
- Matsumura, K. (2020). New Evidence on Central Anatolia during the Second Millennium BCE: Excavations at Büklükale. *Near Eastern Archaeology*, 83(4), 234-247.
- McMahon, J. G. (1991). *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Mellaart, J. (1967). *The earliest settlements in Western Asia*. (Vol. 59). CUP Archive.
- Mellink, M. J. (1969). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology*, 73(2), 203-227.
- Mellink, M. J. (1974). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology*, 78(2), 105-130.
- Michel, C. (2008). The Old Assyrian Trade in the Light of Recent Kültepe Archives. *Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies*, 3, 71-82.
- Mielke, D. P. (2006). *Die Keramik Vom Westhang*. Rahden/Westf: VML Vlg Marie Leidorf.
- Mielke, D. P. (2007). Red Lustrous Wheelmade Ware from Hittite Contexts. In *The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean: Papers of a Conference, Vienna 5th-6th of November 2004*, Ed. Irmgard Hein, (pp. 155-68), Denkschriften Der Gesamtakademie 41, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Mielke, D. P. (2011b). Key Sites of the Hittite Empire. *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10,000-323 B.C.E.*, (pp. 1031-54), Eds. Sharon R. Steadman, John Gregory McMahon, New York: Oxford University Press.
- Mielke, D. P., Czichon, R. (2019). Die Quelle des Wettergottes. *Archäologie in Deutschland*, 4, 14-19.
- Mielke, D. P., Schoop, U. D., Seeher, J. (2006). Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archdologie. *Voraussetzungen-Probleme-Neue Ansätze Structuring and Dating in Hittite Archaeology, Requirements - Problems-New Approaches, BYZAS 4*, İstanbul.
- Miller, J. L. (2016). Suppiluliuma and The Amarna Succession. *Journal of Near Eastern Studies*, 75(1), 129-144.
- Morris, D. (1985). *The Art of Ancient Cyprus*. Oxford.

- Müller Karpe, A. (2000). Untersuchungen in Kuşaklı 1999. *Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft Zu Berlin*, 132, 311-53.
- Müller- Karpe, A. (2008). Hittite Empire. *Beyond Babylon: Art, Trade and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, (pp. 170-194), Ed. Joan Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans, New York : MMA.
- Müller-Karpe, A. (1988). *Hethitische Töpferei der Oberstad von Hattusa: Ein Beitrag zur Kenntnis spät-grossreichszeitlicher Keramik und Töpferbetriebe unter Zugrundelegung der Grabunsergebnisse von 1978-82 in Boğazköy*. Marburg: Lahn.
- Müller-Karpe, A. (1994). *Altanatolisches Metalhandwerk*. Neumünster: Wachholtz.
- Müller-Karpe, A. (2003). Einer Kultvase Aus Kuşaklı-Sarissa. In *Köyden Kente: Yakındağ'da İlk Yerleşimler*, Ed. Mehmet Özdoğan, Harald Hauptmann ve Nezh Başgelen, (ss. 307-12) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V. (2020). Untersuchungen in Kayalıpınar 2019. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 152, 191-236.
- Müller-Karpe, A., (2003). Einer Kultvase Aus Kuşaklı-Sarissa. *Köyden Kente: Yakındağ'da İlk Yerleşimler*, Ed. Mehmet Özdoğan, Harald Hauptmann, ve Nezh Başgelen, (ss. 307-12) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Müller-Karpe, A., Müller Karpe, V. (2009). Untersuchungen in Kayalıpınar und Umgebung 2006-2009. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 141, 173-238.
- Müller-Karpe, A., Müller- Karpe, V. (2013). Kuşaklı Şarişsa. *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu/ Hittites: An Anatolian Empire*, Ed. Meltem Doğan- Alparslan ve Metin Alparslan, (ss. 220-27), İstanbul: Tüpraş : Yapı Kredi Yayınları.
- Müller-Karpe, V., (2006). Tempelinvebtare in Kuşaklı und Boğazköy im Vergleich: Ein Beitrag zur Hethitischen Chronologie. *BYZAS 4*. (ss. 241-250), Eds. Dirk Mielke, Schoop Ulf-Dietrich, Seeher Jürgen, Structuring and Dating in Hittite Archaeology. İstanbul: Ege.
- Müller-Karpe, V., Müller-Karpe, A. (2011). Kayalıpınar'da Yapılan Araştırmalar. *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 153/2, 407-418.
- Murat, L. (2003). Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 6(2), 89-109.
- Muscarella, O. W. (1974). *Ancient Art : The Norbert Schimmel Collection*. Mainz: P. von Zabern.
- Naumann, R. (1957). Bauwerke der Hethitischen Großreichszeit auf Büyükkale", Boğazköy III, Funde aus den Grabungen 1952 - 1955. Ed. Kurt Bittel and Rudolf Naumann and Thomas Beran, *Ausgrabungen Der Deutschen Orient Gesellschaft und Des Deutsches Archäologisches Instituts, Verlag Gebr. Mann, Berlin, 10-17*.
- Neu, E. (1970). *Ein althethitisches Gewitterritual* (No. 12). Otto Harrassowitz Verlag.
- Neve, P. (1958). Untersuchungen in der Altstadt. *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1957*, (ss. 3-21), Ed. K. Bittel, F. Fischer, T. Beran, H. Otten, MDOG 91, Berlin: Deutsche Orient-Gesellschaft.
- Neve, P. (1965). Die Grabungen auf Büyükkale 1962. *MDOG*, (95), 6-34.
- Neve, P. (1967). Hoftürme in den hethitischen Tempeln Hattusa's. *Ist. Mitt.*, (17), 78-92.
- Neve, P. (1969). Das Südareal. *Boğazköy IV Funde aus den Grabungen 1967 und 1968*, (pp. 20-31), Ed. Kurt Bittel, Berlin: Gebr. Mann.
- Neve, P. (1980). Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1979. *Archäologischer Anzeiger 1980*, 285-318.

- Neve, P. (1982). Büyükkale. *Die Bauwerke, Grabungen 1954-1966, Boğazköy-Ḫattuša* 12. Berlin: Gebr. Mann.
- Neve, P. (1984a). *Ein älter-hethitisches Relief von Büyükkale*. Boğazköy VI.
- Neve, P. (1984b). *Ein althethitischer Sammelfund aus der Unterstadt*. Boğazköy VI.
- Neve, P. (1988). Boğazköy- Hattusas 1986 Kazıları. *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 249-298.
- Neve, P. (1993). Ein hethitisches Hausmodell aus Boğazköy. *Nimet Özgüç'e Armağan Aspects of Art and Iconography: Anatolia And Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*, (ss. 439-442), Ed. M.J. Mellink, Ankara: TTK Basımevi.
- Neve, P. (1996). *Hattusa-Stadt der Götter und Tempel*. Mainz am Rhein.
- Neve, P. (1999). *Die Oberstadt von Hattuša. Beilagen Die Bauwerke. I., Die Bebauung im zentralen Tempelviertel*. Berlin : Gebr. Mann.
- Nougayrol, J. (1968). Textes Suméro-accadiens des archives et bibliothèques privées d'Ugarit. *Ugaritica* 5. *Mission de Ras Shamra*, 12, 1-368.
- Omura, S. (1986). 1986 Kırşehir İli Sınırları İçinde Yapılan Yüzey Araştırmaları. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 123-156.
- Omura, S. (1991). 1989 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 12 (1), 427-42.
- Omura, S. (1993). 1991 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, X, 365-386.
- Omura, S. (2002). Preliminary Report on the 16th Excavation Season at Kaman-Kalehöyük (2001). *AAS*, 11,1-43.
- Omura, S. (2007). Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia. *Anatolian Archaeological Studies* 16, 45-83.
- Omura, S. (2008). 2003-2006 Yılları Kaman-Kalehöyük Kazıları. *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, 1-16.
- Omura, S. (2011). Kaman-kalehöyük Excavations in Central Anatolia. Ed. Gregory McMahon and Sharon Steadman, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)*, Goldsmiths Collage: University of London, 1-17.
- Omura, T. (1997). Kaman-Kalehöyük excavation report (1996). In *Anatolian Archaeological Studies, Vol. VI* (pp. 1-66). The Middle Eastern Culture Center in Japan.
- Oppenheim, A. L. (1977). *Ancient Mesopotamia, Portrait of a Dead Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
- Orthmann, W. (1963). Frühe Keramik von Boğazköy aus Ausgrabungen am Nordwesthang von Büyükkale. *WVDOG 74: Boğazköy-Ḫattuša* 3. Berlin: Gebr. Mann.
- Orthmann, W. (1965). Hethitische Keramik aus den Grabungen in Boğazköy in den Jahren 1962 und 1963. *MDOG*, (95), 69-80.
- Orthmann, W. (1967). *Das Gräberfeld bei Ilica*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Orthmann, W. (1984). Keramik aus den ältesten Schichten von Büyükkale. 9-62.
- Otten, H. (1971). *Materialien zum Hethitischen Lexicon*. Studien Zu den Boğazköy-Texten, Heft: 15, Wiesbaden.
- Otten, H. (1981). *Die Apologie Hattusilis III*. Studien zu den Boğazköy-Texten 24, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Otten, H., Soucek, V. (1990). Ein althethitisches Ritual für das Königspaar, *StBoT*, 8, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Özgüç, N. (1953). Kültepe'de 1948-1950 Yıllarında Bulunan Hayvan Biçimli Vazolar. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu, 1949, Ausgrabungen in Kültepe: Bericht Über Die Im Auftrage Der Türkischen Historischen Gesellschaft, 1949 Durchgeführten Ausgrabungen*, Ed. Tahsin Özgüç, (ss. 88-94), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, N. (1956). Tokat Menşeli Bir Hitit Boğa Başı-Ein hethitischer Stierkopf aus Tokat. *Anadolu/Anatolia I*. Ankara, 53-58.
- Özgüç, N. (1968). *Seal and Seal Impressions of Level Ib From Karum Kanish*. Ankara: TTKY.
- Özgüç, N. (1991). The Composite Creatures in Anatolian Art During the Period of Assyrian Trading Colonies. *BMECCJ*, V, 293-317.
- Özgüç, N. (2006). *Kultepe-Kanış/Nesa: yerli Peruwa ve Assur-imitti'nin oğlu Assur'lu tüccar Usur-sa-Istar'in arsivlerine ait kil zarfların mühür baskıları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Özgüç, N. (2009). *Samsat-Sümeysat, Samosata Kumaha, Hahha, Hahhum (Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 Yıllık Döneminden Kesitler)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüç, N. (2015). *Acemhöyük-Buruşhaddum I: Silindir mühürler ve mühür baskılı bullalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüç, N., (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu/ The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions From Kültepe*. Ankara: TTKY.
- Özgüç, T. (1948). Excavations at Fraktin near Develi and Researches in Anti-Taurus Region. *Belleten*, 12, 266-67.
- Özgüç, T. (1949). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu, 1947, Ausgrabungen in Karahöyük. Bericht Über Die Im Auftrage Der Türkischen Geschichtskommission Im 1947 Durchgeführten Ausgrabungen*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1955). Kültepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar. *Belleten*, XVIII (71), 357-372.
- Özgüç, T. (1958). Bitik Vazosu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XVI, 1/2, 1-18.
- Özgüç, T. (1959). *Kültepe-Kanış: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar/ New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies*. TTKY V-19, Ankara: TTK Basımevi.
- Özgüç, T. (1963). An Assyrian Trading Outpost. *Scientific American*, 208(2), 96-108.
- Özgüç, T. (1969). The Hittites. *Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Turizmi Sevenler Derneği Yayınları 7*, Ankara.
- Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*. Ankara: Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1980). Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery. *American Journal of Archaeology*, 84(3), 305-309.
- Özgüç, T. (1982). *Maşat Höyük: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1983). New Finds from Kanesh and What They Mean For Hittite Art. *Beitraege zur Altertumskunde Kleinasien: Festschrift für Kurt Bittel*, (ss. 421-426), Mainz-am Rhein, Philipp von Zabern.
- Özgüç, T. (1986a). *Kültepe-Kanış II: Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Özgüç, T. (1986b). Ferzant Hitit Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler- The Hittite Cemetery at Ferzant: New Observations on the Finds. *Belleten*, L (197), 383-402.
- Özgüç, T. (1988). *İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1993). Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock Carvings. *Nimet Özgüç'e Armağan Aspects of Art and Iconography: Anatolia And Its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*, (ss. 473-499), Ed. M. J. Mellik, İstanbul.
- Özgüç, T. (1998). Boar-Shaped Cult Vessels and Funeral Objects at Kaniş. *Altorientalische Forschungen*, 25 (2), 247-56.
- Özgüç, T. (1999). *Kültepe-Kaniş: Neşa Sarayları ve Mabetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (2002a). Anadolu Şehir Devletleri: Eski Tunç Çağı'ndan Assur Ticaret Kolonilerine. *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, (ss. 402-403) Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Özgüç, T. (2002b). Alaca Höyük- Bir İmparatorluğun Çekirdek Bölgesinde Bir Kült Merkezi. Ed. Wenzel Jacob, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk*, Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 468-469.
- Özgüç, T. (2002c). Eski Hitit Çağı Seramikleri Kült Vazoları. *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter/ Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Katalog der Ausstellung, Bonn 18. Januar-28 April 2002, Bonn, 500-501.
- Özgüç, T. (2005). *Kültepe Kaniş/ Neşa*. The Middle Eastern Culture Center in Japan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özgüç, T., (1954). Kültepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar. *Belleten*, XVIII (71), 357-372.
- Özgüç, T., (1974). A Bull Shaped Drinking Cup, Discovered in the Vicinity of Kırşehir. *Melanges Mansel-Mansel'e Armağan*, (ss. 357-362), Ankara: TTKY.
- Özgüç, T., Özgüç, N. (1949). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947*. Ankara: TTKY.
- Özgüç, T., Özgüç, N. (1953). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949: Ausgrabungen in Kültepe Bericht Über Die Im Auftrage der Türkischen Historischen Gesellschaft, 1948 Durchgeführten Ausgrabungen*. Ankara: TTKY.
- Özsait, M., Özsait, N. (1998). Amasya'da M.Ö.II. Binyılı Yerleşmeleri. *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Eds. Sedat Alp ve Aygül Süel, 457-468.
- Özyar, A. (2006). A Prospectus of Hittite Art Based on the State of Our Knowledge at the Beginning of the 3rd Millennium AD. *Strukturierung Und Datierung in Der Hethitischen Archäologie, Voraussetzungen, Probleme, Neue Ansätze, Internationaler Workshop İstanbul, 26.-27. November 2004*, Ed. Dirk Paul Mielke, Ulf-Dietrich Schoop, and Jürgen Seeher, (pp. 125-48), Byzas 4. İstanbul: Ege Yayınları.
- Parrot, A. (1951). Cylindre Hittite Nouvellement Acquis (AO 20138). *Syria*, 28 (3/4), 180-90.
- Parzinger, H., Sanz, R. S. (1992). *Die Oberstad von Hattusa*. Berlin: Gebr. Mann.
- Perdee, D. (2002). Ugaritic Letters. *In The Context of Scripture 3*, (ss. 87-116), Ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden: Brill.
- Pilavcı, T. (2017). *Drinking a God and Sacrificing a Drink: Agency of the Hittite Libation Vessels*. (Ph. D.), Unpublished Doctoral Thesis, Columbia University.
- Podzweit, C. (1979). *Trojanische Gefässformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten*. Mainz am Rhein.
- Popko, M. (1978). *Kultobjekte in der hethitischen Religion: nach keilschriftlichen Quellen*. Warszawskiego.

- Puchtein, O. (1912). *Boghasköi Die Bauwerke*. Unter Mitwirkung von: H. Kohl und D. Krencker, Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Recke, M. (2006). Eine Trickvase von der Akropolis in Perge und andere Zeugnisse für kultische Aktivitäten während der Mittel- und Spätbronzezeit: Zur Rolle Pamphyliens im 2. Jahrtausend v. Chr. *Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması*, (ss. 618-626), Ed. A. Erkanal, İstanbul.
- Reyhan, E. (2003). Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme. *Archivum Anaticum-Anadolu Arşivleri*, 6(2), 111-142.
- Sagona, A., Zimansky, P. (2009). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1.000.000-550*. Çev. N. Başgelen, S. İ. Belik, M. Payne, H. Taşkıran, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, İ. (2008). Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik. *AÜİF Dergisi*, XLIX (2), 269-285.
- Schachner, A. (1999). Von der Rundhütte zum Kaufmannshaus. *Kulturhistorische Untersuchungen zur Entwicklung prähistorischer Wohnhäuser in Zentral- Ost-und Südostanatolien*, BAR International Series 807, Oxford: Archaeopress.
- Schachner, A. (2002). Ausgrabungen in Giricano (2000-2001) Neue Forschungen an der Nordgrenze des Mesopotamischen Kulturraums. mit Beiträgen von P. V. Bartl, J. Heigermoser, *İst. Mit.*, 52, 9-57.
- Schachner, A. (2010a). Boğazköy-Hattuşa 2008 Yılı Çalışmaları. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs 2009 Denizli*, 1, 285-316. Ankara: İsmail Aygül Ofset.
- Schachner, A. (2010b). Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuşa 2009. *AA*, 2009 (1), 21-72.
- Schachner, A. (2011). *Hattuscha. Auf der Suche nach dem sagenhaften Großreich der Hethiter*. München: Beck.
- Schachner, A. (2012). Hititler Öncesi Boğazköy. 2. *Çorum Kazı Araştırmalar Sempozyumu*, Ed. Önder İpek, (ss. 83-102), Çorum: T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Schachner, A. (2016). Die Ausgrabungen in Boğazköy- Hattuşa 2015. *Archäologischer Anzeiger*, VI (214), 1-47.
- Schachner, A. (2017). The Historical Development of the Urban Geography of Hattuşa, the Hitite capital City, and Beyond. *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*, (pp. 29-51), Ed. Metin Alparslan, Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography in İstanbul, 25th - 26th October 2013, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Schachner, A. (2018). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki Hattuş. *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*. Ed. K. Köroğlu ve S. F. Adalı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 84-105.
- Schachner, A. (2019a). *Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Schachner, A. (2019b). Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuşa 2018. *Archäologischer Anzeiger*, iDAI, 1-146.
- Schachner, A. (2019c). Teşup'un Boğaları: Hattuşa ve Çevresinden İki Yeni Boğa Tasviri. *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 08-14 Eylül 2014*, (ss. 835-849), Yay. Haz. Aygül Süel, Cilt 2, Çorum.
- Schaeffer, C. F. A. (1939). *Ugaritica III*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Schirmer, W. (1969). Die Bebauung am unteren Büyükkale-Nordwesthang in Boğazköy. *Ergebnisse der Untersuchungen der Grabungskampagnen 1960-1963, WCD0G 81; Boğazköy-Hattuşa 6*, Berlin: Gebr. Mann.
- Schliemann, H. (1880). *Ilios the City and the Country of the Trojans*. London.
- Schmidt, E. F. (1932). *The Alishat Hüyük: Seasons of 1928 and 1929*. Part I, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Vol. XIX, Researches in Anatolia Volume IV, The University of Chicago Press Chicago, Illinois.

- Schoop, U. (2002). Gündelik Hayatın ve Ayrıcalığın Nesnelere: Hitit Çanak Çömleği. *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. (ss. 356-371), Eds. Meltem Doğan-Alparslan ve Metin Alparslan, İstanbul: YKY.
- Schoop, U. D. (2009). Indications of Structural Change in the Hittite Pottery Inventory at Boğazköy-Hattuša. *Central-North Anatolia in the Hittite Period, New Perspectives in Light of Recent Research Acts of the International Conference Held at the University of Florence (7-9 February 2007)*, Ed. Franca P. Daddi, Giulia Torri, and Carlo Corti, (pp. 145-67), Rome: Herder.
- Schoop, U. D. (2011). Hittite Pottery: A Summary. *Insights into Hittite History and Archaeology*, Ed. Hermann Genz and Dirk Paul Mielke, (pp. 241-74), Colloquia Antiqua 2. Leuven, Walpole, MA: Peeters.
- Schoop, U. D., Seeher, J. (2006). Absolute Chronologie in Boğazköy-Hattuša: Das Potential der Radiokarbonaten. In: Mielke, Schoop and Seeher 2006, 53-76.
- Schubert, C., Kozal, E. (2007). Preliminary Results of Scientific and Petrographic Analyses on Red Lustrous Wheel-Made Ware and Other LBA Ceramics from Central Anatolia and Cyprus. *The Lustrous Wares of Late Bronze Age Cyprus and the Eastern Mediterranean: Papers of a Conference, Vienna 5th-6th of November 2004*, Ed. Irmgard Hein, (pp. 169-78), Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Schwartz, B. (1938). The hittite and luwian ritual of Zarpiya of Kezzuwatna. *Journal of the American Oriental Society*, 58 (2), 334-353.
- Schwartz, M., Hollander D. and Stein, G. (1999). Reconstructing Mesopotamian Exchange Networks In The 4th Millennium BC: Geochemical And Archaeological Analyses Of Bitumen Artifacts From Hacinebi Tepe, Turkey. *Paléorient*.
- Schwemer, D. (2008). The Storm-Gods of the Ancient Near East, Summary, Synthesis, Recent Studies. Part II. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 8 (1), 1-44.
- Seeher, J. (2000). Getreidelagerung in unterirdischen Grossspeichern: Zur Methode und ihrer Anwendung im 2. Jahrtausend v. Chr. am Beispiel der Befunde in Hattusa. *SMEA*, 42.2, 261-301.
- Seeher, J. (2002). Hattuša-Boğazköy, Hitit Devletinin Başkenti. *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, (ss. 461-463) Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Seeher, J., Işıklıyaya, I., Köşker, B. (2007). *Hattusa Kerpiç Kent Suru: Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*. Ege Yayınları.
- Segal, R. A. (2012). Dinsel Müt-Ritüel Kuramı. *Milli Folklor Dergisi*, çev. Naim Atabağsoy, 94(24), 173-187.
- Seeher, J. (2001). Die Zerstörung der Stadt Hattuša. In *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4-8 October 1990*, (ss. 623-634), Ed. Gernot Wilhelm, Studien zu den Boğazköy-Texten 45. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sevin, V. (1993). An Old Hittite Rhyton from Imikuşağı. *Ist. Mitt.* 43, 195-98.
- Simon, Z. (2011). When Were The Fortifications of The Upper City of Hattuša Built?. *Anatolica XXXVII*, 239-249.
- Singer, I. (1983). The Hittite KI. LAM Festival. *Studies zu den Boğazköy-Texten*, Heft 27 (1), Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Singer, I. (2002). *Hittite Prayers*. Writings from The Ancient World 11., Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Singer, I. (2017). Suppiluliuma I and the Amarna letters. In R. Cohen & R. Westbrook (Eds.), *Amarna diplomacy: The beginning and end of international relations* (s. 123-145). Johns Hopkins University Press.
- Sipahi, İ. T. (2000). Eine althethitische Reliefvase vom Hüseyindede Tepesi. *IstMitt*, 50, 63-85.

- Sipahi, İ. T. (2001). New Evidence From Anatolia Regarding Bull-Leaping Scenes in The Art Of The Aegean and The Near East. *Anatolica* XXVII, 107-125.
- Sipahi, İ. T. (2010). Eskiyaapar Kazıları. 1. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 79-92.
- Sipahi, İ. T. (2012). 2011 Yılı Eskiyaapar Kazısı. 2. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 45-62.
- Sipahi, İ. T. (2013). 2013 Yılı Kazısının Işığında Eskiyaapar Höyük Üzerinde Genel Bir Değerlendirme. 4. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu Çorum*, 45-58.
- Sipahi, İ. T. (2014). Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler. *Anadolu/Anatolia*, 40, 21-43.
- Sipahi, İ. T. (2018). Eskiyaapar'dan Hitit Arkeolojisi'ne Yeni Katkılar. *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014*, Ankara (I. Cilt), 1-13.
- Sipahi, İ. T. (2020). Eskiyaapar Buluntularının Işığında Eski Hitit Sanatı. 6. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 163-181.
- Sipahi, İ. T. (2023). Alaca Höyük ve Eskiyaapar Höyük: M.Ö. III. ve II. Binyılda Yakın İlişkili İki Merkez. *Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük*. (ss. 131-146) Eds. Tayfun Yıldırım ve Derya Önder, İstanbul: YKY.
- Soysal, O. (2012). Kantuzzili: "Genç" Tuthaliya İçin Kral Naibi?. In *Colloquium Anatolicum*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, No. 11, 309-346.
- Straub, R. (2006). Reinigungsrituale aus Kizzuwatna. *Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Strupler, N. (2013). Vorratshaltung im mittelbronzezeitlichen Boğazköy-Spiegel einer häuslichen und regionale Ökonomie. *Istanbul Mitteilungen*, 63, 17-50.
- Süel A., Süel, M. (2010). Başkent Şapinuva: Hitit Dünyasındaki Yeri ve Önemi. Ed. Önder İpek, 1. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum, 93-110.
- Süel, A. (1989). 1988 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları. *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya 18-23 Mayıs, 341-357.
- Süel, A. (1992). 1990 Yılı Çorum-Ortaköy Kazı Çalışmaları. *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 495-508.
- Süel, A. (1997). Ortaköy- Şapinuva Arşivleri. *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 93-99.
- Süel, A. (1998). Ortaköy-Şapinuva: Bir Hitit Merkezi. *TÜBA-AR I*, 54-61.
- Süel, A. (2015). The Religious Significance and Sacredness of the Hittite Capital City Sapinuwa. *Sacred Landscapes of Hittite and Luwians. Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th-8th 2014*, Ed. Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi and Giulia Torri, (pp. 101-111), Studia Asiana 9, Firenze.
- Süel, A. (2020). Hitit İmparatorluğu'nun Diğer Bir Başkenti: Ortaköy/Şapinuva Hitit Şehri. *Yüksek Öğretim Dergisi*, Sayı 18, Ankara, 27-31.
- Süel, A. ve Süel, M. (2006). Ortaköy Araştırmaları. *İdol Arkeologlar Derneği Dergisi*, 8(28), 14-21.
- Süel, A., (1985). *Hitit Kaynaklarında Tapmak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Süel, A., Süel, M. (2002). 2000 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları", Koray Olşen, Fahriye Bayram, Adil Özme, Haydar Dönmez, Neslihan Güder, Naime Toy (Yay. Haz.), 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*, 28 Mayıs-1 Haziran 2001 Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 413-418.

- Süel, M. (2008). Ortaköy/Şapinuwa Antik Kenti, Ağılönü Bölgesinde Yeni Çalışmalar. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, (ss. 724-727). Ed. Alfonso Archi e Rita Francia, VI Congresso Internazionale di Ittologia Roma, 5-9 settembre 2005.
- Süel, M. (2010). Ortaköy-Şapinuwa Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları. *Arkeoloji ve Sanat*, 134, 31-52.
- Süel, M. (2011). Şapinuwa-Ağılönü Kutsal Alanının Hitit Dünyasındaki Yeri. Ed. Piotr Taracha, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hititology*, Warsaw, 5-9 September 2011, 943-955.
- Süel, M. (2014). Şapinuwa-Ağılönü Kutsal Alanının Hitit Dünyasındaki Yeri. *Proceedings of the Eighth International Congress of Hititology*, (ss. 943-955), Ed. Piotr Taracha, Warsaw, 5-9 September 2011.
- Sümer, O. (1953). *Bir Hitit Libasyon Vazosu*. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, İstanbul.
- Sümer, O. (1965). Un Vase Hittite en from D'anneau. *Anadolu Araştırmaları*, H. T. Bossert'in Hatırasına Armağan, II, 477-479.
- Taracha, P. (2002). Looking for Ziplanda The Hittite Names of Kuşsaray and Kalatepe. *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*, (pp. 57-66), Eds. Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, Giulia Torri, Firenze University Press.
- Temizer, R. (1975). *Museum für Anatolische Civilisationen*.
- Thomson, G. (1985). *Eski Yunan Toplumunu Üstüne Üncelemeler: Tarih Öncesi Ege II*. çev. Celal Üster, İstanbul.
- Toksoy, S. ve Sunay, S. (1999). *Adım Adım Alacahöyük/ Step by Step Alacahöyük*. İstanbul: InderMedia.
- Torri, G. (2004). A Hittite Magical Ritual To Be Performed In An Emergency. *JANER*, Leiden, 4, 129-141.
- Tümen Genç, A. P. (2005). *Hitit Seramikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turgut, M. (2018). *Hitit Ritüellerinde Kullanılan Objeler*. (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı.
- Türkçe Sözlük*. (1998). Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Ünal, A. (1988). Hittite Architecture and a Rope-Climbing Ritual. *Belleten*, 52, 1469-1503.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu 1*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2006). Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 15-44.
- Ünal, A. (2007). *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen Hethitisches, englisches und türkisches Wörterbuch= A concise multilingual Hittite dictionary: A Hittite, English, German and Turkish dictionary: Hititçe çok dilli el sözlük: Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe sözlük*. Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/1 A-M.
- Uzunoğlu, E. (1978). Küp Üzerinde bir Hitit Silindir Mühür Baskısı. *Anadolu Araştırmaları VI*, 179-196.
- Van De Mieroop, M. (2007). *A History of The Ancient Near East: ca. 3000-323 BC (2nd ed.)*. Blackwell Publishing.
- Van den Hout, T. P. J. (1997). The Apology of Hattusili. *The Context of Scripture, Canonical Compositions from the Biblical World*, (ss. 199-204), Ed. K. Lawson Younger and W. W. Hallo, Leiden: Brill.
- Van Den Hout, T. P. J. (2020). Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi. *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (ss. 11-29), Eds. Meltem Doğan Alparşlan ve Metin Alparşlan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı.

- Veenhof, K. R. (1993). On the Identification and Implications of Some Bullae from Acemhöyük and Kültepe. *Aspects of art and iconography: Anatolia and its neighbors. Studies in honor of Nimet Özgüç*, (pp. 645-657) Eds. M. J. Mellink, T. Özgüç, E. Porada, Ankara.
- Veenhof, K. R. (2003). *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and Its Chronological Implications*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Veenhof, K. R. and Eidem, J. (2008). *Mesopotamia: The Old Assyrian Period*, Vandenhoeck ve Ruprecht Göttingen.
- Veenhof, R. K. (1997). *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*. Leiden: Brill.
- Von der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük: Seasons of 1930 and 1932, Part II*. OIP XXIX, Researches in Anatolia Volume VIII, The University of Chicago, Illinois.
- Von der Osten, H. H. (1982). The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32. Part II. *Oriental Institute Publications Volume XXIX*. Chicago, University Of Chiago Press.
- Wace, A. J. B. (1932). Chamber Tombs at Mycenae. *Archaeologia*, LXXXII, Oxford: The Society of Antiquaries, Wahl, Joachim.
- Ward, W. H. (1910). *The Seal Cylinders of Western Asia*. Washington, D.C. The Carnegie Institution of Washington.
- Weiss, P. (1985). Problems of Chronology in Crete and Agean in the Third Millenium and Earlier Second Millenium B.C.. *AJA*, 84, 487-499.
- White, G. K-S. (1993). *Religious Iconography of Cappadocian Glyptic in the Assyrian Colony Period and Its Significance in the Hittite New Kingdom*. (Ph.D.) Chicago, Ill: The University of Chicago.
- Wilhelm G. 1998, Zwei mittelhethitische Briefe aus dem Gebäude C in Kuşaklı. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 130, 175-187.
- Wilhelm, G. (2002). Noch einmal zur Lage von Samuha. *Anatolica antica studi in memoria di Fiorella Imparati*, 2, 885-890.
- Wilhelm, G. (2004). Generation Count in Hittite Chronology. *Mesopotamian Dark Age Revisited*, (ss. 71-79), Eds. Herman Hunger and Regine Pruzsinszky, Wien: Osterreichische Akademie der Wissenschaften.
- Windbladh, M. L. (1974). Notes on an Etruscan Ring Vase in Madelhavsmuseet. *The Museum of Mediterranean and Near Eastern Antiquities Medelhavsmuseet Bulletin* 9 174. Lund, 55-60.
- Woolley, L. C. (1955). *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in Hatay, 1937-1949*. Oxford.
- Yakar, J. (2005). The Archaeology of The Kaška. *Congresso Internazionale Di Ittitologia*, (ss. 5-9), Eds. Alfonso Archi and Rita Francia, VI, Roma.
- Yener, A. (2008). Boot Vessels. *Beyond Babylon, Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, Ed. Joan Aruz, Kim Benzel, and Jean M. Evans, 76. New York: New Haven, Metropolitan Museum of Art, Yale University Press.
- Yiğit, T. (1997). M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 273-287.
- Yıldırım T., Sipahi, İ. T. (2001). Yörüklü/Hüseyindedede Kazısı 1999: Mimari ve Küçük Buluntular. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı*, 312-341.
- Yıldırım T., Sipahi, İ. T. (2003). 2001 Yılı Yörüklü/Hüseyindedede Tepesi Kazısı. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2002 Ankara*, 2, 259-66, Ankara: Kültür Bakanlığı DÖSiMM Basımevi.
- Yıldırım, T. (2000). Yörüklü /Hüseyindedede: Eine neue hethitische Siedlung im Südwestern von Çorum. *Ist.Mitt*, 50, 43-60.

Yıldırım, T. (2005). Hüseyindede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu. *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, 02-08 Eylül 2002, Acts of the Vth International Congress of Hittitology, Çorum, September 02-08, 2002*, Ed. Aygül Süel, (ss. 761-78), Ankara: Nokta Ofset.

Yıldırım, T. (2006). Eski Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Kült Vazosu. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi: 2005 Yıllığı*, Ankara, 339-370.

Yıldırım, T. (2008). Hüseyindede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu. Ed. Aygül Süel, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 02-08 Eylül 2002- Acts of the V th International Congress of Hittitology, Çorum September 02- 08, 2002*, Ankara, 761-778.

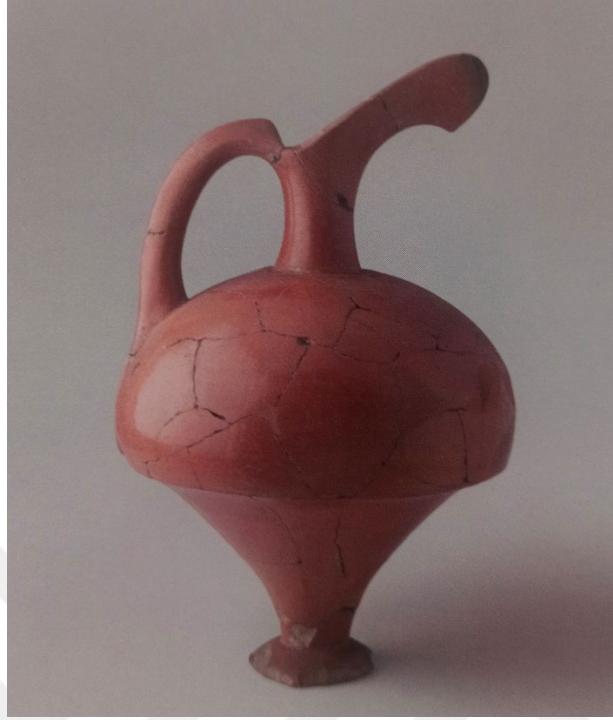
Yıldırım, T. (2009). "Eski Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Kült Vazosu. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*, Ankara: T.C. Ankara Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü, XIX, 339-370.

Yon, M. (1981). *Dictionnaire Illustré Multilingue de La Céramique du Proche Orient Ancien*. Paris: Maison de l'Orient Méditerranéen.

Yücel, Ç. (2021). Tarih Öncesi ve Eskiçağ'da Anadolu'da Gerçekleştirilen Ritüellere Dair Örnekler, *Anadolu Coğrafyasında Görülen Aerkeolojik, Sanatsal ve Kültürel Faaliyetler*, Ed. Ufuk Elyiğit, (ss.1-63), İstanbul: Eğitim Yayınevi.

EKLER

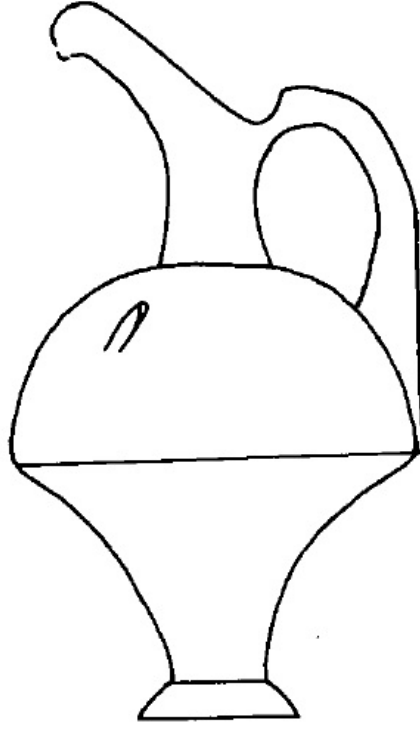

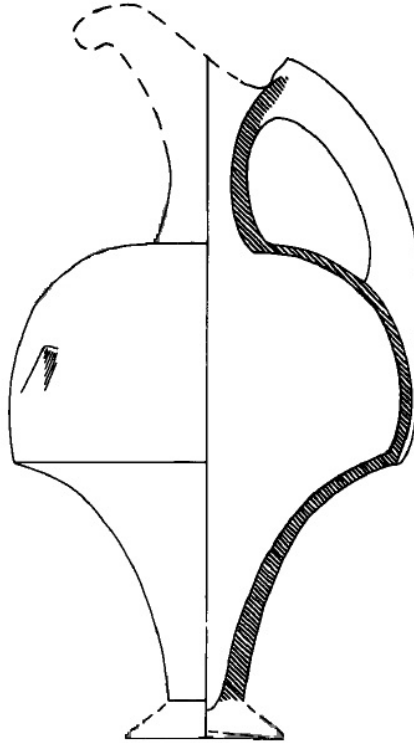
a. Kültepe Gaga Ağızlı Testi (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 190- Kt. 48).

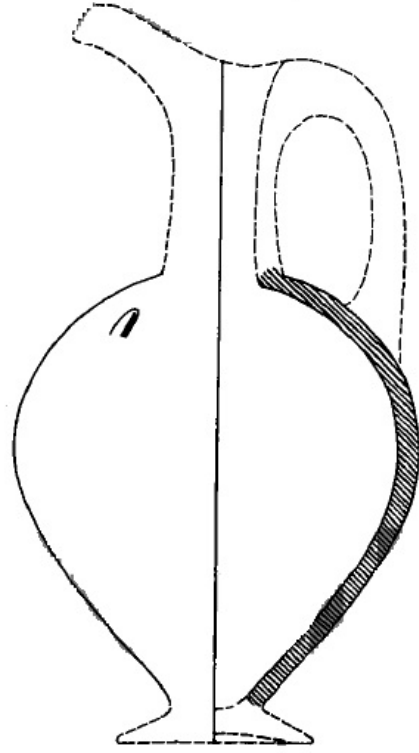
b. Kazankaya (Özgüç, 1978, s. 24, Lev. 62, Fig. 40).

a. Boğazköy Aşağı Şehir IV. tabaka (Fischer, 1963, Taf. 25: 273).

b. Boğazköy M.18 (Fischer, 1963, Taf. 22: 772).

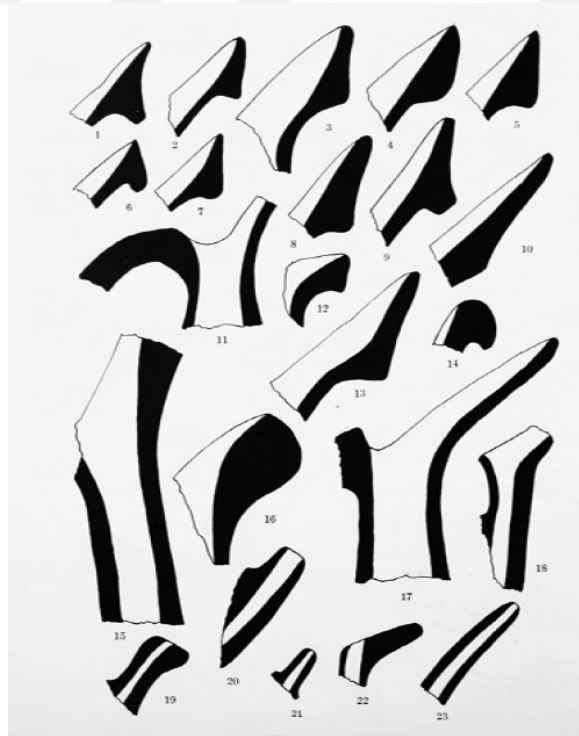
a. Osmankayası (Fischer, 1963, Taf. 26: 301).

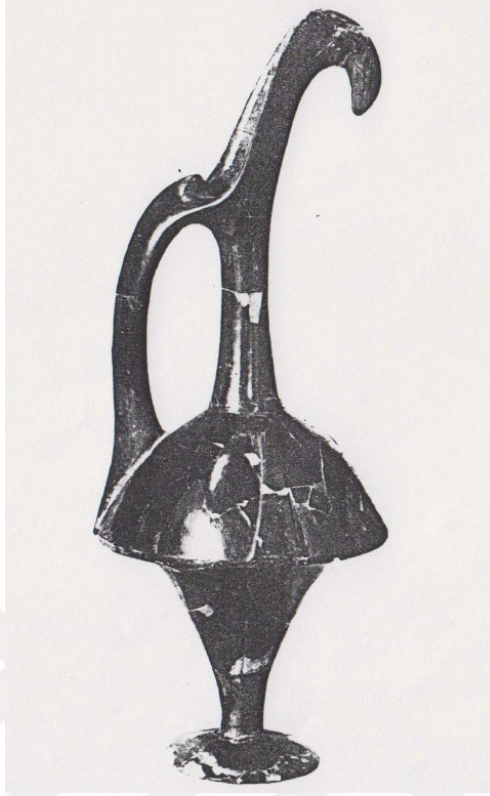
b. Alaca Höyük (Koşay ve Akok, 1966, Lev. 13: h49).

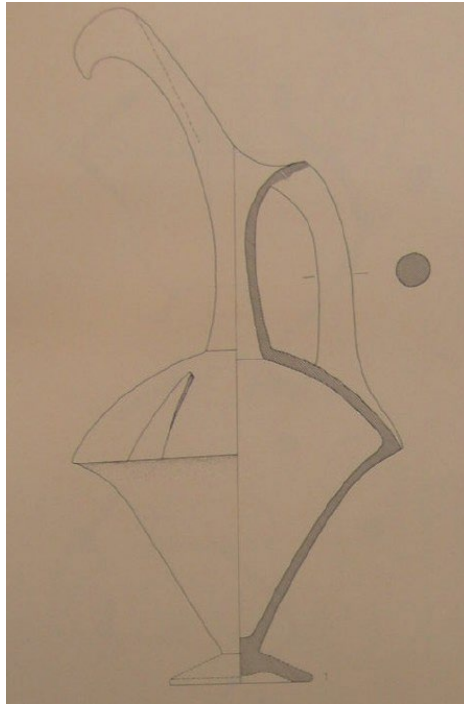
a. Alışar (Von der Osten, 1937, s.179, Fig. 225).

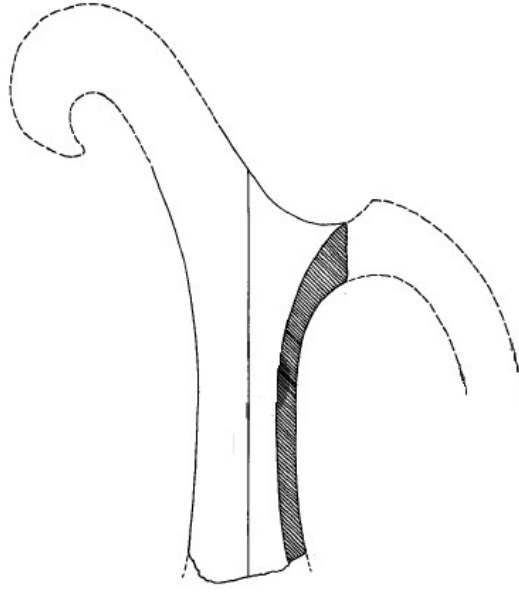
b. Alışar (Von der Osten, 1937, s.180, Fig. 227).

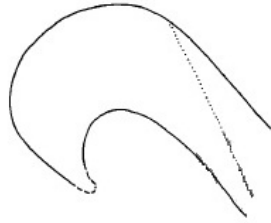
a. Eskiyapar (Özgüç, 1986b, Lev. X, Fig. 26).

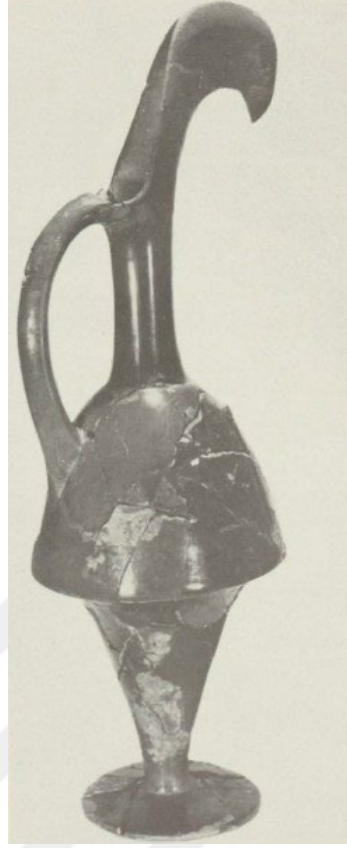
b. Boğazköy (Neve, 1984, s. 67).

a. Boğazköy-Hattuşa Büyükkale gaga ağızlı testi parçası (Fischer, 1963, Taf. 24: 244)

b. Boğazköy-Hattuşa Büyükkale gaga ağızlı testi parçası (Fischer, 1963, Taf. 24: 245)

a. İnandıktepe (Özgüç, 1988, Lev. 23: 1)

b. Alaca Höyük (Koşay ve Akok, 1966, Lev. 13: h94)

a. Ferzant (Koşay ve Akok, 1966. Res. 25)

b. Maşat Höyük, gaga ağızlı testi parçası (Özgüç, T., 1982, Lev. 50: 8)

c. Alaca Höyük, gaga ağızlı testi (Koşay ve Akok, 1966, Lev. 13: 104)

a. Çorum Müzesi, gaga ağızlı testi (Emre, 1992, Lev. II)

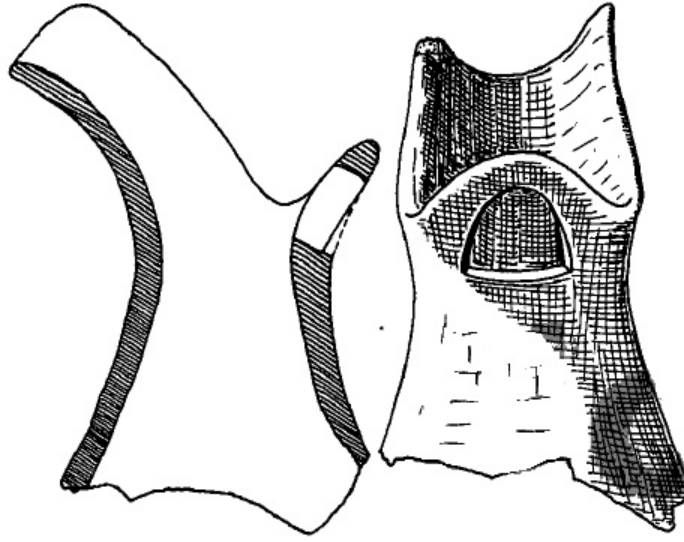
b. Maşat Höyük (Özgüç, 1982, Pl. 50: 7)

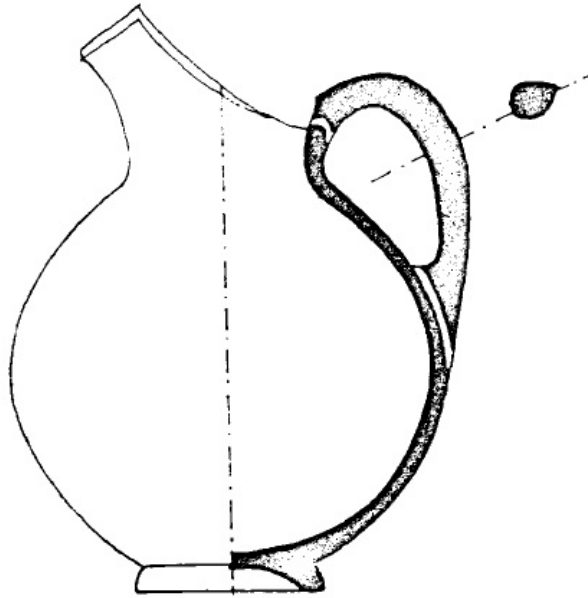
a. Alishar, ilmek kulplu gaga ağızlı testi (Schmidt, 1932, s. 114, Fig. 130: b1675)

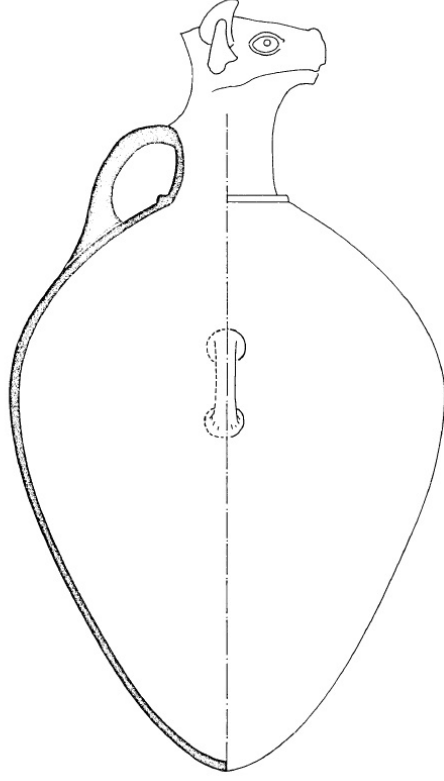
b. Alaca Höyük, ilmek kulplu gaga ağızlı testi (Çelik, 2020, Res. 14 b)

a. Boğazköy-Hattuşa Aşağı Şehir IV. tabaka, ilmek kulplu gaga ağızlı testi (Fischer, 1963, Taf. 27: 304)

b. İnandıktepe (Özgüç, T., 1988, Lev. 154: 8)

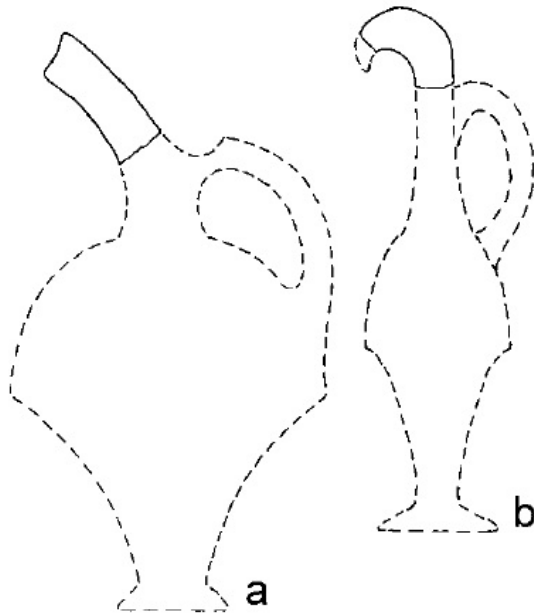
a. İnandıktepe (Özgüç, T., 1988, Lev. 164: 28a)

b. (a-b) Kültepe- Kanış Ib (Özgüç, 1986a, Pl. 105: 3 a, b)

a. Hüseyindedede (Yıldırım, 2013, Fig. 6)

b. Kuşaklı (Mielke, 2006, s. 46, Abb. 17)

a. Tokat, İstanbul Arkeoloji Müzesi, gaga ağızlı testi (Müller-Karpe,, A., 2008, s. 182: 191)

b. Kültepe, boğa kalıbı (Özgüç, T., 1986a, Lev. 112: 3 a, b)

a. Kültepe, kasnaklı vazo (Özgüç, T., 1983, s. 423 Lev. XXV)

b. Kültepe, boğa başı protomlu vazo (Özgüç, T., 1983 s. 423, Lev. XXV)

a. Eskiyapar, boğa başı protomlu vazo (Özgüç, T., 1982, Fig. 164a, Lev.87: 2)

b. İnandıktepe, kabartmalı vazo (Özgüç, T., 1988, s. 16, Lev. 36-59: F-L, M.2)

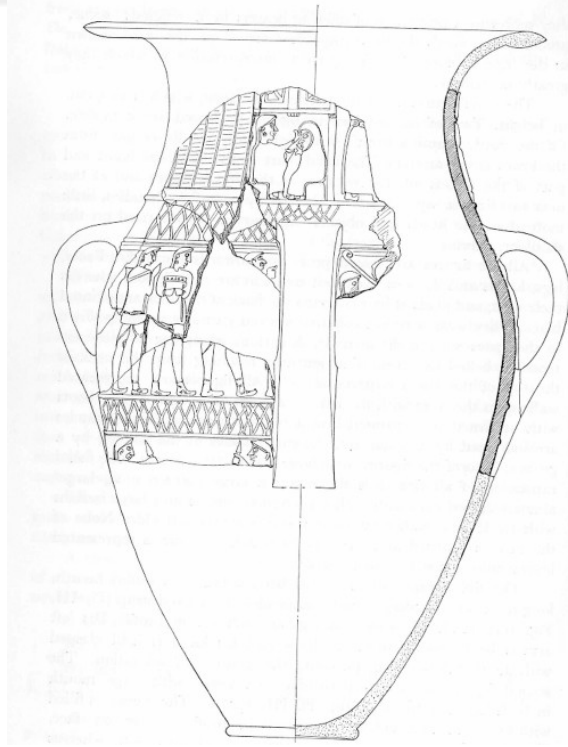
a. (a- b) Maşat Höyük, boğa başı (Özgüç, T., 1982, Lev. 87: 3 a, b)

b. Hüseyindede Vazosu (Yıldırım, 2005)

a. Hüseyinde, küçük vazo (Sipahi, 2000)

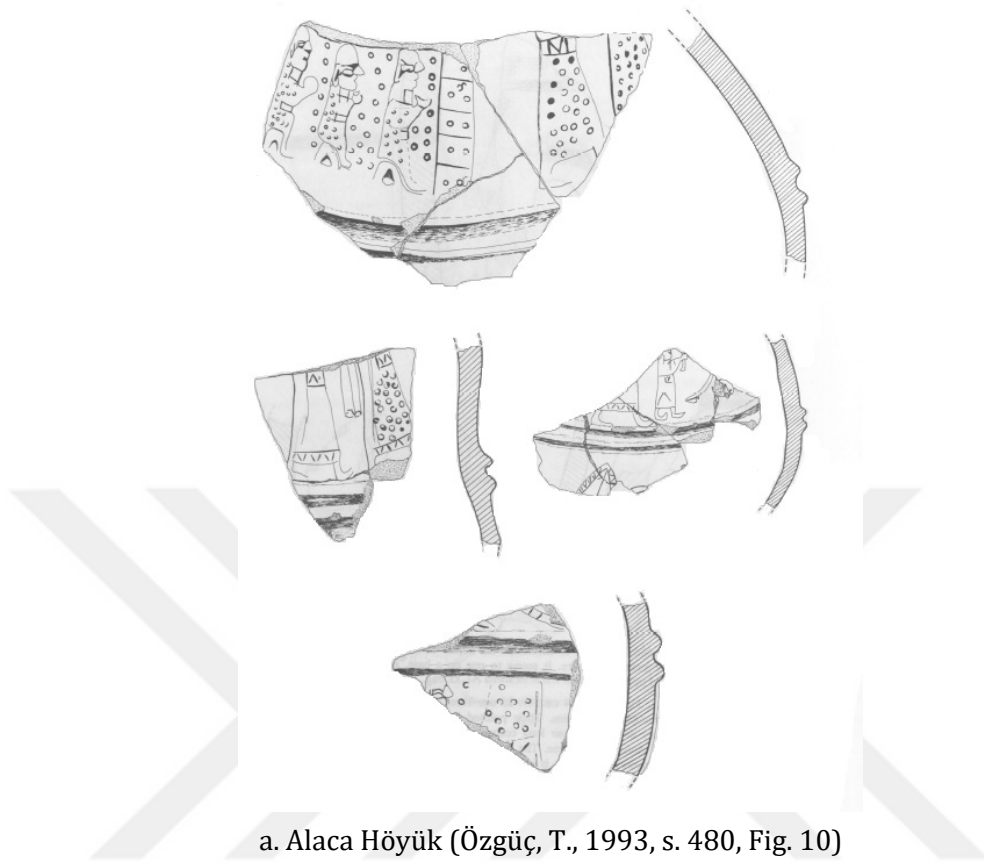
b. Bitik (Özgüç, T., 1958, s. 60, Fig. 1)

a. Kabaklı (Boehmer, 1983, s. 26, Abb. 15)

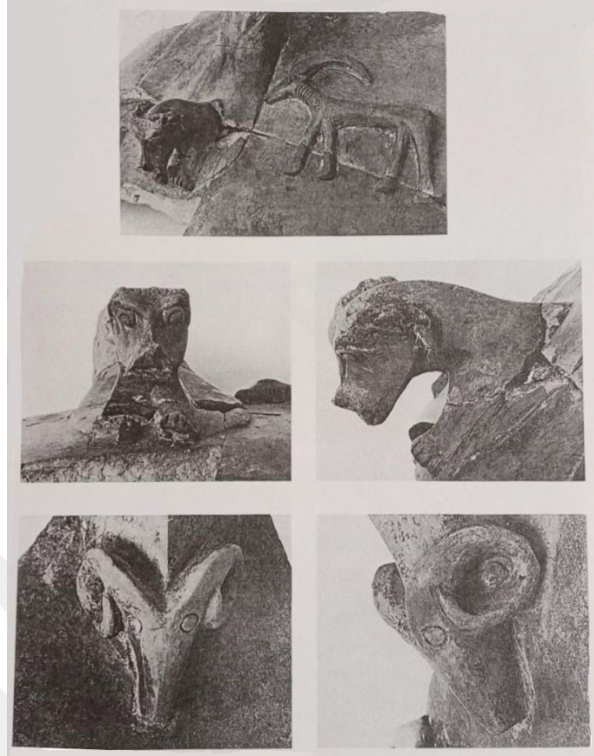
b. Selimli (Boehmer, 1983, s. 57, Abb. 48: a)

a. Alaca Höyük (Özgüç, T., 1993, s. 480, Fig. 10)

b. Alişar (Von der Osten, 1937, s. 112, Fig. 153)

a. Boğazköy- Hattuşa, kabartmalı vazo (Bittel, 1984, s. 127)

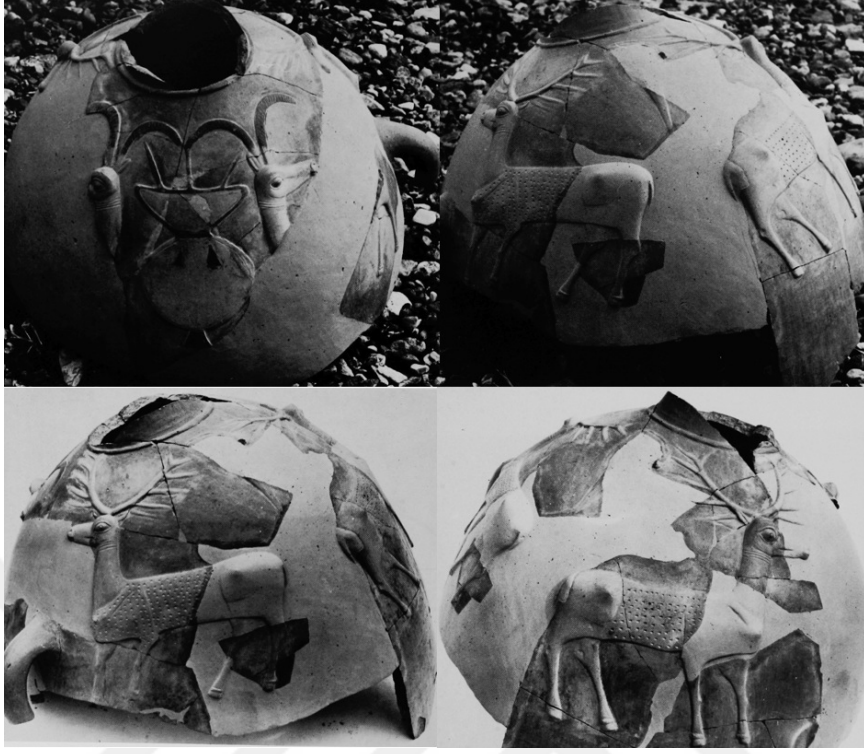
b. Eskişehir (Sipahi, 2012, s. 16, Res. 8)

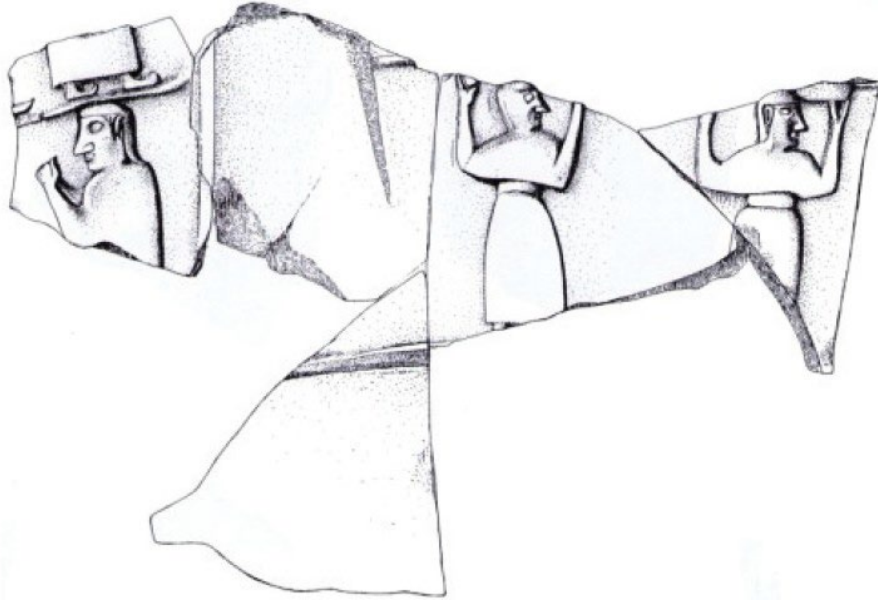
a. Kaman Kalehöyük, kabartmalı vazo parçası (Omura, 1997)

b. Boğazköy- Hattuşa, bronz kabartmalı parça (Bittel, vd. 1957, Abb. 9)

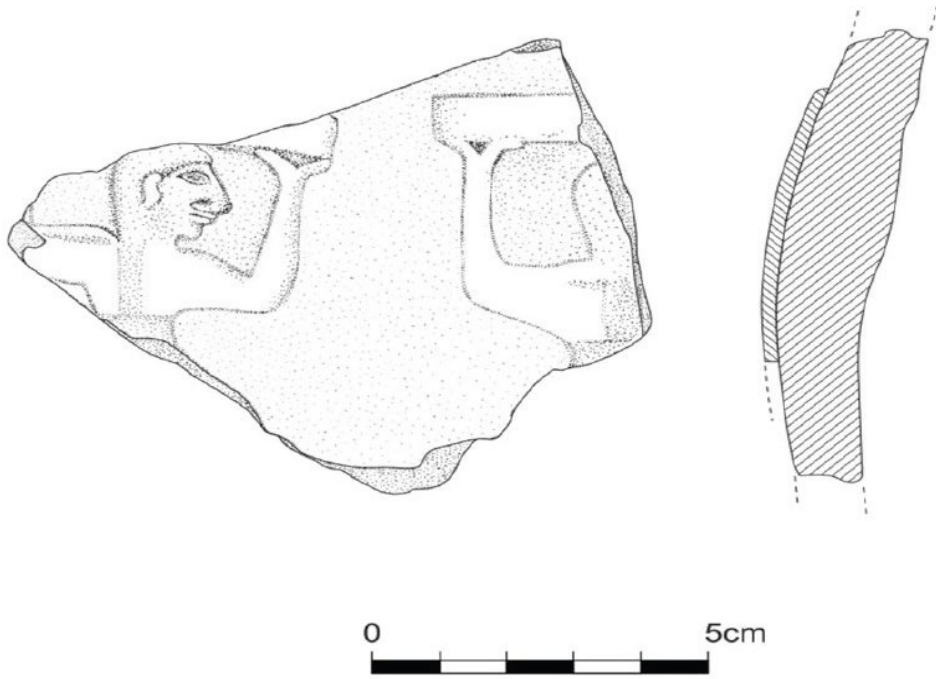
a. Boğazköy- Hattuşa, geyikli vazo (Boehmer, 1983, Taf. XXXIII- XXXIV)

b. Boğazköy- Hattuşa, kabartmalı vazo parçaları (Boehmer, 1983, Taf. V)

a. Ortaköy, kabartmalı vazo parçası (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 205 Res. 9)

b. Ortaköy, kabartmalı vazo parçası, çizim (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 206, Çiz. 2)

a. Amasya, Suluova ilçesi, Ayvalıpınar kabartmalı kap parçası (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 204, Res. 7)

b. Amasya, Taşova ilçesi Mülkbükü köyü, Hamamtepesi Höyük (İpek ve İşleroğlu, 2024, s. 204, Res. 8)

a. Kültepe, aslan biçimli kap (Özgüç, T., 2005, s. 168)

b. Boğazköy- Hattuşa, aslan biçimli kap (Darga, 1992, s. 44)

c. Kayalıpınar, aslan ritonu (Maner vd., 2023, Fig. 28)

a. Kültepe, yandan kulplu aslan biçimli riton (Emre, 2011, s. 157)

b. Kültepe, boğa başı biçimli riton (Özgüç, T., 1986a, Lev. 115: 4, 5)

a. Kültepe, boğa başı biçimli riton (Özgüç, T., 1986a, Lev. 116: 1 a, b)

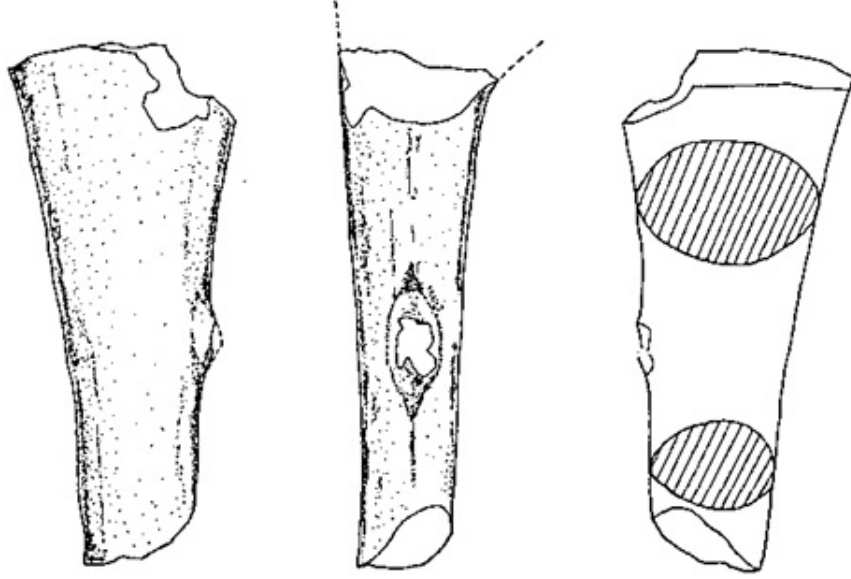
b. Boğazköy- Hattuşa, Şerri ve Hurri (Darga, 1992, s. 41)

a. İnandıktepe, boğa biçimli kaplar (Darga, 1992, s. 43, Res. 21)

b. Boğazköy- Hattuşa, Aşağı Şehir, boğa baş ve ayak parçaları (Fischer, 1963, Taf. 135, 136)

a. Kaman- Kalehöyük, boğa biçimli kaplara ait ayak parçaları (Omura, 1986, s. 236, Res. 9: 3)

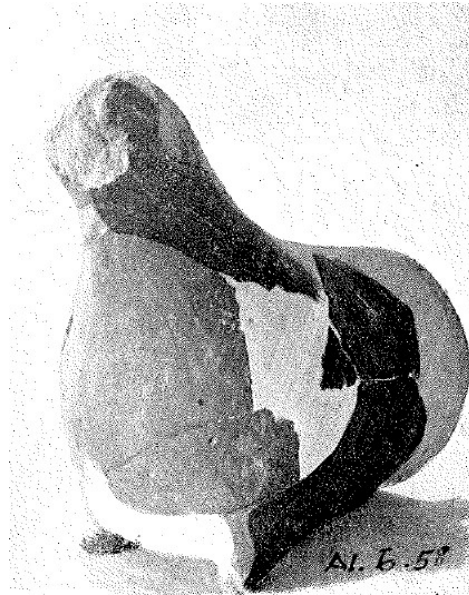
b. Maşat Höyük, boğa baş ve ayağa ait parçalar (Özgüç, 1982, Lev. 53)

a. Boğazköy- Hattuşa, boğa başı (Fischer, 1963, Taf. 135)

b. Eskişapar, yandan kulplu boğa biçimli ritonlar (Akurgal, 1995, s. 88)

c. Alaca Höyük, boğa ritonu (Koşay, 1951, s. 25)

a. Alaca Höyük, siyah astarlı, boğa biçimli riton parçası (Çınaroğlu ve Çelik, 2010, s. 150, fig. 78: 2000/16)

b. Alaca Höyük, boğa biçimli riton(Koşay ve Akok, 1973, s. 21, Lev. 38: 90)

a. Alaca Höyük, boğa biçimli kap (Pilavcı, 2017, s. 151, No. 69)

b. Boyalı (Sipahi, 2013, s. 256)

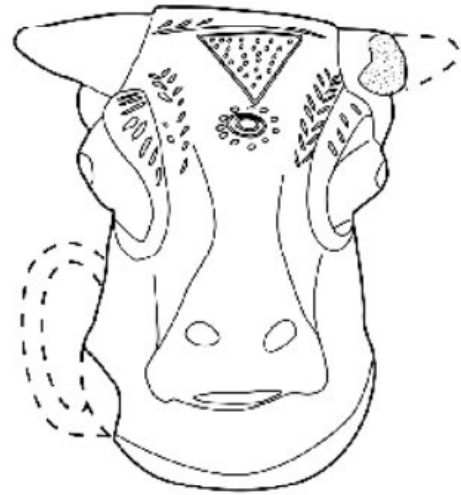
a. Boğazköy- Hattuşa, boğa biçimli kap (Schachner, 2019b, Abb. 10)

b. Boğazköy- boğaz biçimli kap (Schachner, 2019c, s. 840, Şek. 4)

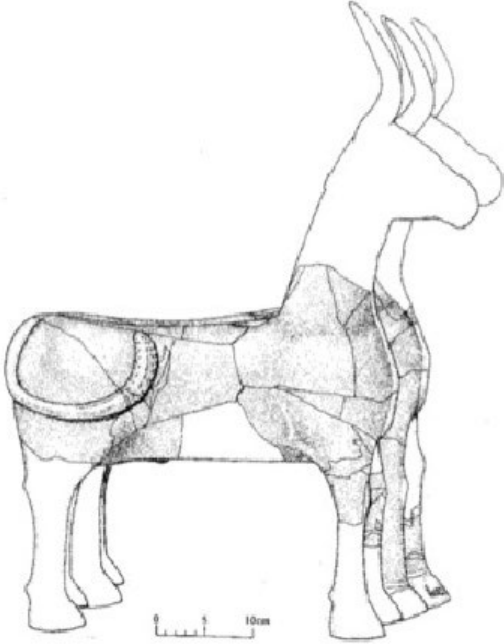
a. Eskiyyapar, boğa biçimli kap (Sipahi, 2020, s. 170, Res. 18)

b. Edirne Müzesi, boğa biçimli kap (Aydınğün ve Karakaya, 2014, s. 45-46)

a. Maşat Höyük (Özgüç, 1982, Lev. 54, 2: a. 6)

b. Kuşaklı- Sarissa, Hurri ve Şerri (Müller- Karpe, A., 1998, s. 116, Fig. 17)

a. Kırşehir, boğa *BIBRU* (Özgüç, 1974, s. 963-965)

b. Oymağaç, göz parçası (Czichon, 2013, Fig. 5)

a. Norbert Schimmel koleksiyonu, boğa biçiminde gümüş kap (Müller-Karpe, A., 2008, s. 183, 109)

b. Kınık, metal boğa biçimli *BIBRU* (Emre ve Çınaroğlu, 1993, s. 676-677)

a. Kültepe, domuz biçimli kap (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 251, fig. 201)

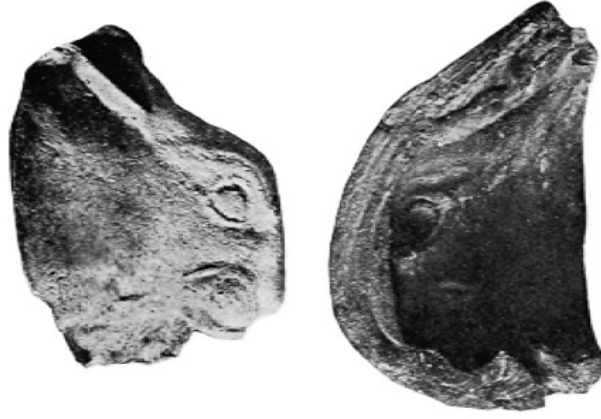
b. Kültepe, domuz başı biçiminde kap (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 251, fig. 201)

a. Kültepe, tavşan başı biçiminde kap (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 263, Fig. 216)

b. Alishar, tavşan biçiminde kap (Von der Osten, 1937, s. 171, Fig. e43)

a. Alishar, tavşan biçiminde kalıp (Von der Osten, 1937, s. 171, Fig. b1613)

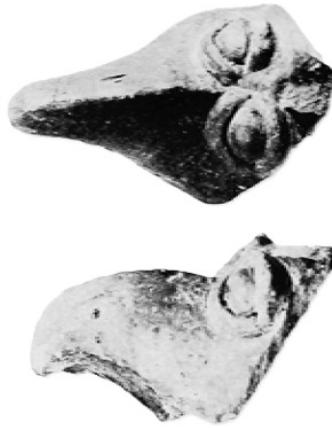
b. Kültepe, salyangoz biçimli kap (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 263, Fig. 217)

c. Kültepe, balık biçimli kap (Özgüç, 1986a, Pl. 117: I)

a. Kültepe, kartal biçimli kaplar (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 261)

b. Alishar, kartal başı (Von der Osten, 1937, s. 171: e94)

c. Boğazköy- Hattuşa, kartal biçimli kap parçası (Fischer, 1963, Taf. 139: 1338)

a. Kültepe, keklik biçimli kap- askoid kap (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 259, Fig. 209)

b. Boğazköy- Hattuşa, yüzücü kuş cinsi baş kısmı (Fischer, 1963, Taf. 139: 1341)

c. Boğazköy- Hattuşa, yüzücü kuş cinsi baş kısmı (Fischer, 1963, Taf. 139: 1345)

a. Boğazköy- Hattuşa, askoid kap (Fischer, 1963, Taf. 139: 1339)

b. Boğazköy- Hattuşa, çift başlı ördek (Fischer, 1963, Taf. 139: 1346)

a. Norbert Schimmel koleksiyonu, geyik biçiminde gümüş kap (Müller-Karpe, A., 2008, s. 181: 107, Fig. 57)

b. İkiztepe, geyik biçimli riton (Alkım ve Bilgi, 1988, Lev. XCVIII: 203, 203a)

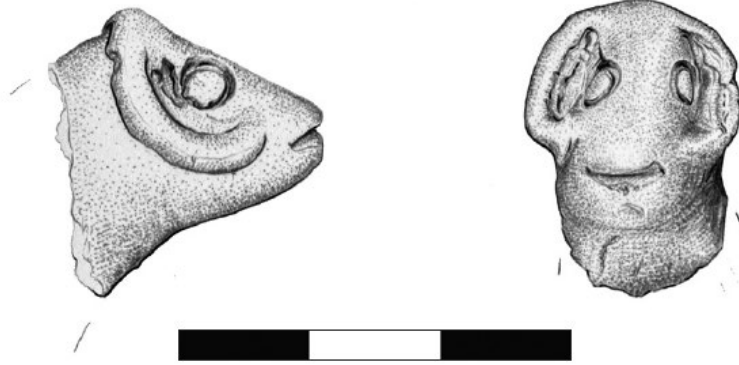
a. Kültepe, köpek biçiminde kap (Özgüç, T., 1986a, Lev. E: 3, 4)

b. Kültepe, antilop biçiminde kap (Özgüç, 2005, s. 170, Fig.191)

a. Kayalıpınar, at biçimli kaplar (Müller-Karpe, V., ve Müller-Karpe A., 2013, s. 286, Fig. 6)

b. Kayalıpınar, koç başı (Maner vd., 2023, Fig. 25)

c. Alişar, kedi biçiminde kap (Von der Osten, 1937, s. 167, Fig. 205)

a. Boğazköy- Hattuşa, keçi biçimli kap (Schachner, 2016, Abb. 13)

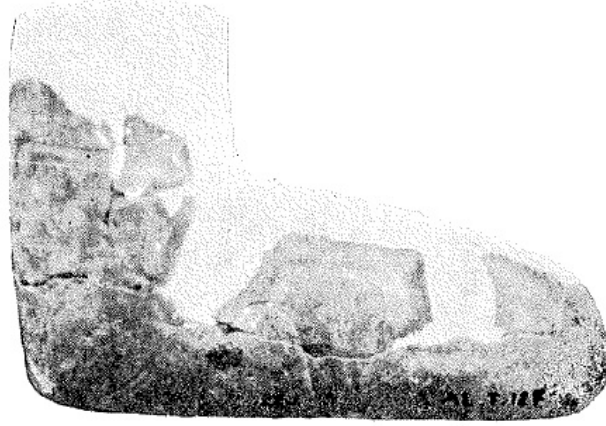
b. (a-b) Kültepe, çizme biçimli kap (Özgüç, T., 2005, s.184, Res. 215, 216)

a. Boğazköy- Hattuşa, çizme biçimli kap parçaları (Fischer, 1963, Taf. 131: 1241)

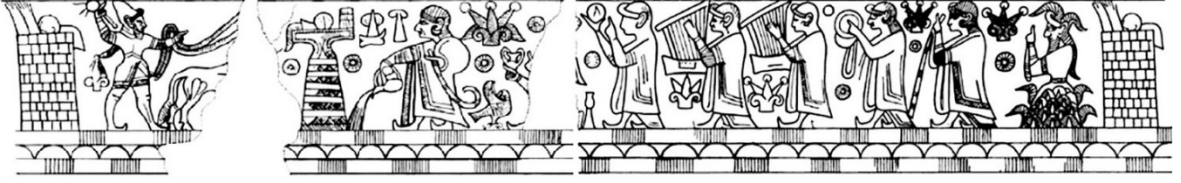
b. Alishar, çizme biçimli kaplar (Von der Osten, 1937, s. 174, Fig. 216)

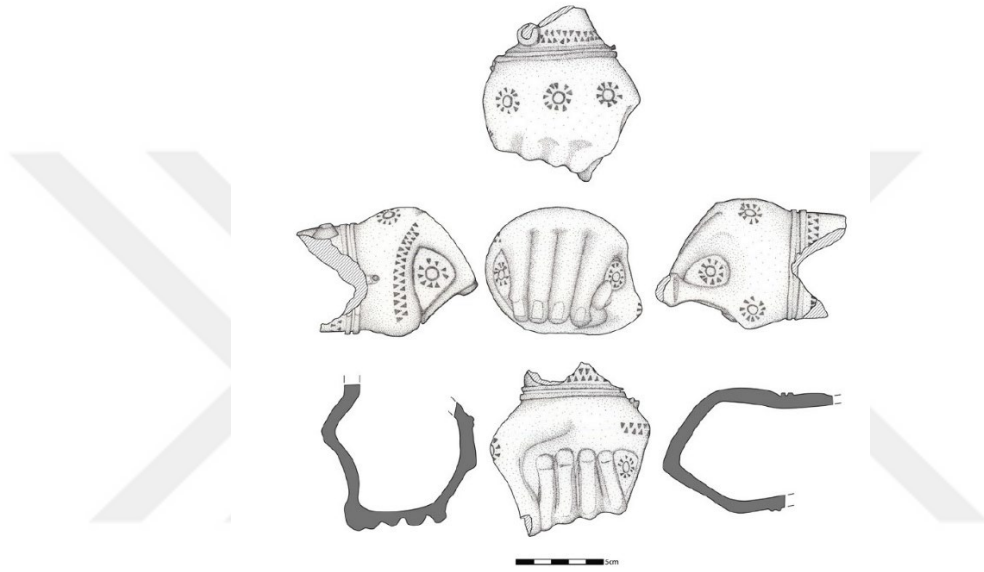
a. Alaca Höyük, çizme biçimli kap (Koşay ve Akok, 1973, Lev. XXXIX: Al. t. 127)

b. Metropolitan Museum of Fine Arts koleksiyonu, gümüş yumruk biçimli kap (Müller-Karpe, A., 2008, s. 182: 108)

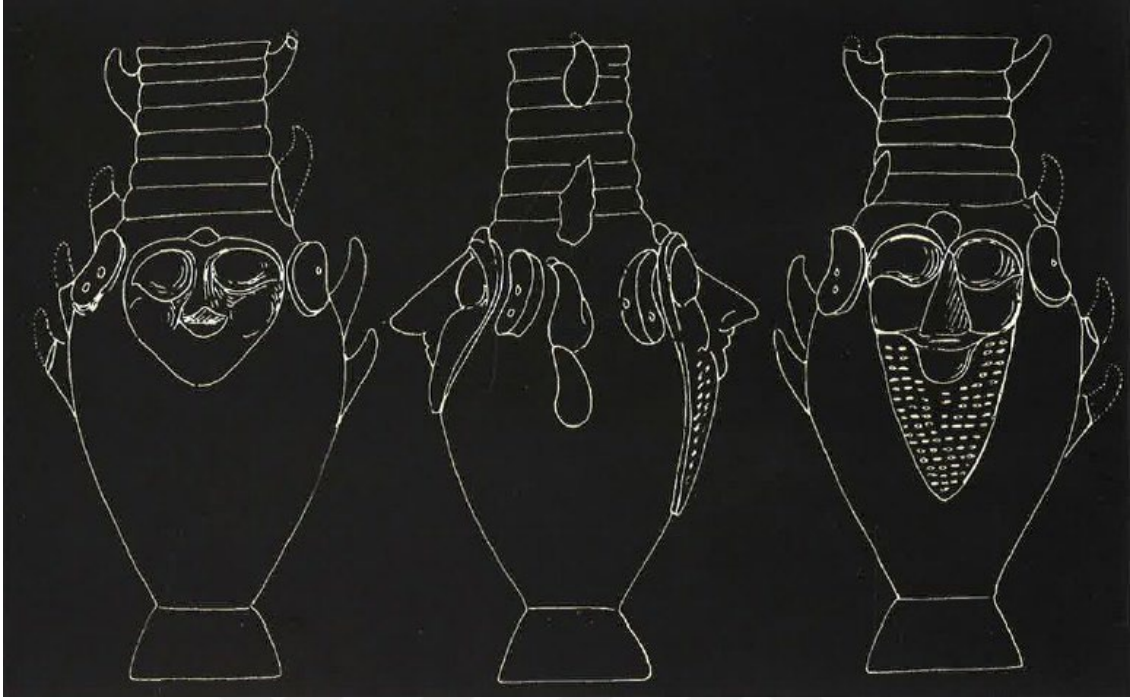
a. Metropolitan Museum of Fine Arts koleksiyonu, gümüş yumruk biçimli kap friz (Müller-Karpe, A., 2008, s. 182)

b. Boğazköy- Hattuşa, pişmiş toprak yumruk biçimli kap (Schachner, 2022, s. 61: 7)

c. Kültepe, ölü insan yüzü biçimli kap (Özgüç, T., 2005, s.196, Fig. 231)

a. Kültepe, antropomorfik kap (Özgüç, 2005, Fig. 232, 234)

b. Kültepe, akıtacağı hayvan başlı testi (Özgüç, T., 1986a, Lev. 110: 2a, 2b)

a. Ortaköy- Şapinuva, hayvan başlı testi (Süel, A., 2015, s. 110, Fig. 16)

b. Ortaköy- Şapinuva, hayvan başlı testi (Süel, A., 2015, s. 110, Fig. 14)

a. Boğazköy- Hattuşa, boğa başlı vazo (Schachner, 2019)

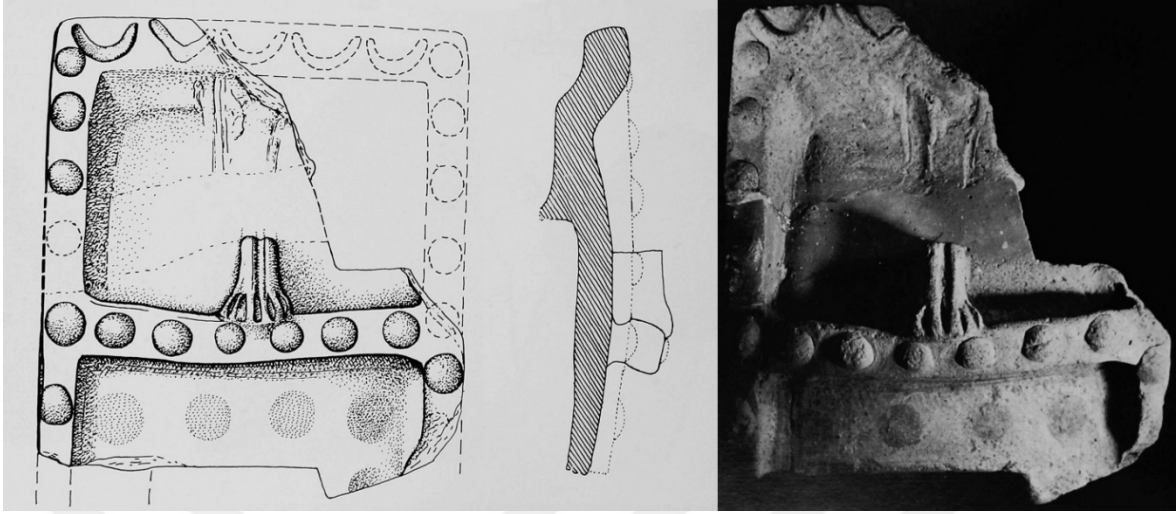
b. Kültepe- Kaniş II. kat, kült kabı (Özgüç, T., 2005, s. 216- 217)

a. İnandıktepe, mabet modeli (Özgüç, T., 1988, Lev. 0: 1)

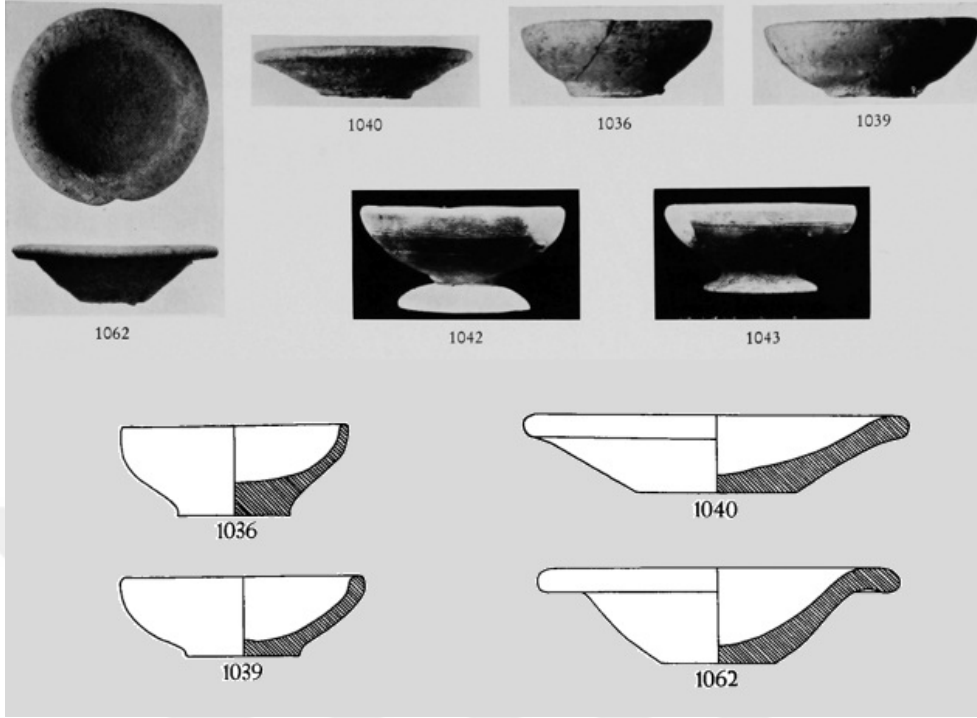
b. Eski yapar, kült fincanı (Sipahi, 2021, s. 142, Resim 31)

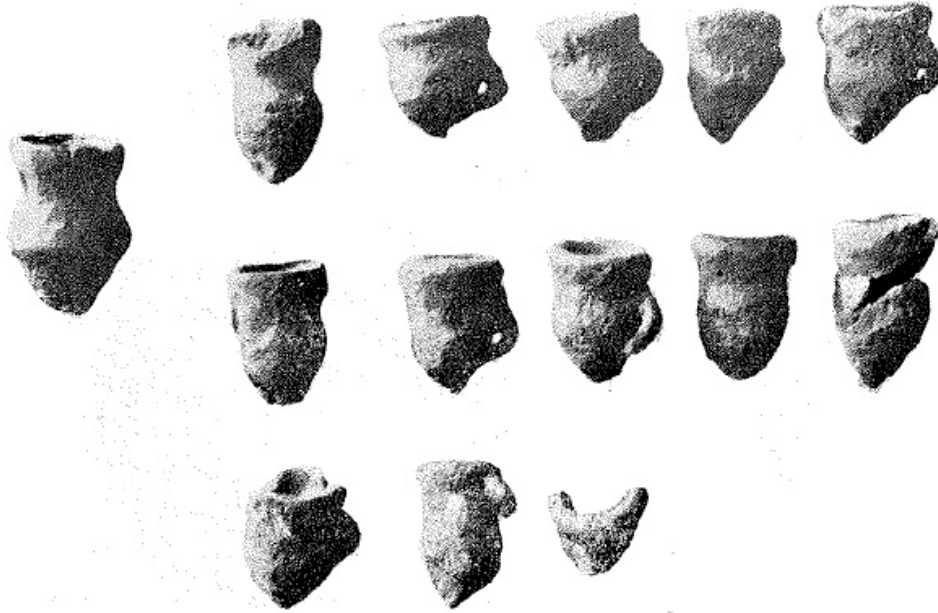
a. Boğazköy- Hattuşa, kült model (Boehmer, 1983, s. 44, Taf. XI. XII: 36)

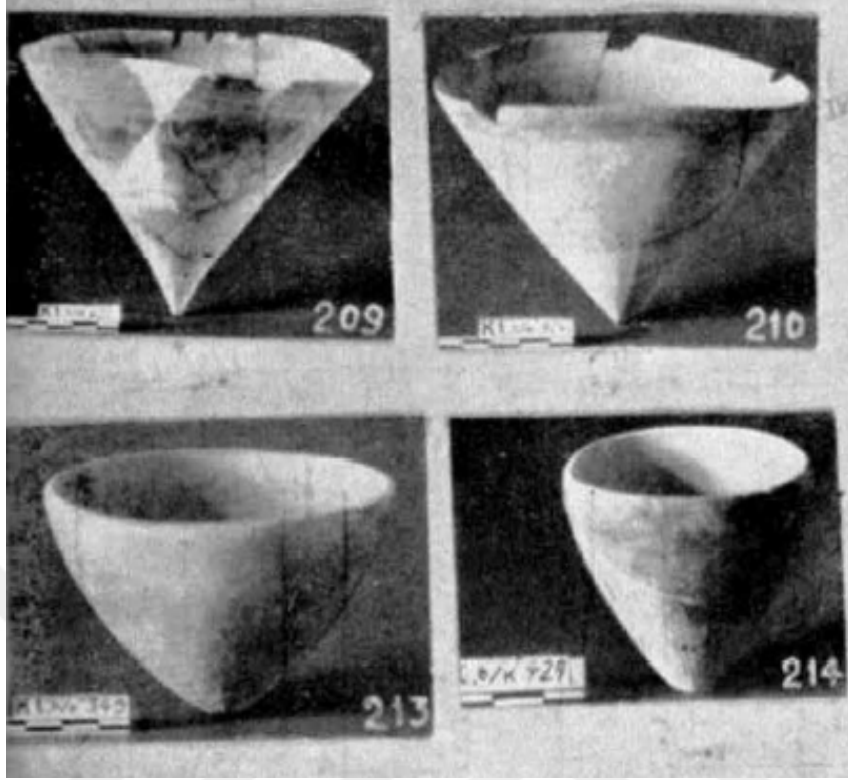
b. Boğazköy- Hattuşa, kült model (Neve, 1982, Taf. 17)

a. Boğazköy- Hattuşa, Büyükkale minyatür kaplar (Fischer, 1963, Taf. 119, 120)

b. Alaca Höyük, minyatür kaplar (Koşay ve Akok, 1951, Lev. LXII)

a. Kültepe, sivri bardaklar (Özgüç, T., ve Özgüç, N., 1953, Lev. XXXI)

b. Büklükale, minyatür kaplar (Matsumura, 2020, s. 240)

a. Alaca Höyük, minyatür kap (Koşay ve Akok, 1973, Lev. XVIII: 123)

b. Ortaköy- Şapinuva, A binası kadehler ve minyatür kaplar (Süel, A., ve Süel, M., 2006, s. 15)

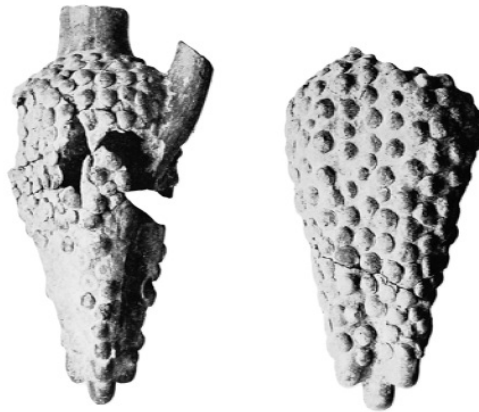
c. Maşat Höyük, minyatür testi (Özgüç, T., 1982, Lev. 45: 12)

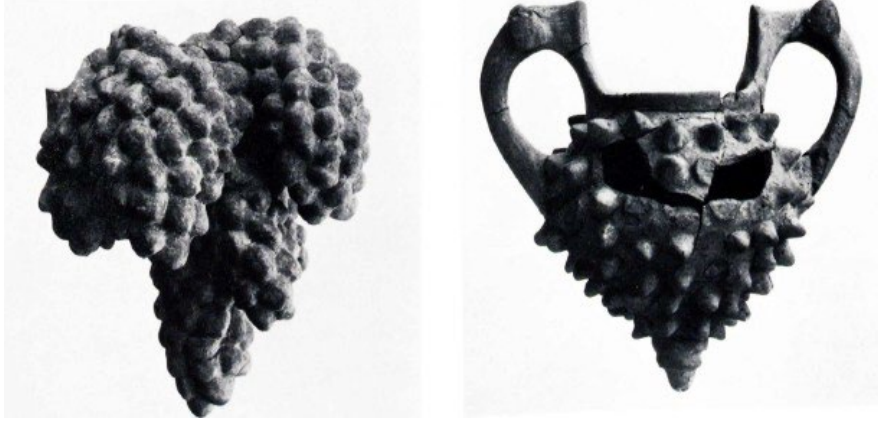
a. Kuşaklı- Sarissa, minyatür testi (Mielke, 2006, s. 51, Abb. 23)

b. Kültepe, üzüm salkımı biçimli kap (Kulakoğlu ve Kangal, 2011, s. 224: 135)

c. Alışar, üzüm salkımı biçiminde kap (Von der Osten, 1937, Fig. 192: d2343, d2344)

a. Boğazköy- Hattuşa, üzüm salkımı biçimli kaplar (Neve, 1982, Taf. 6)

b. İnandıktepe, tek kulplu, çift gövdeli kap (Özgüç, T., 1988, Lev. 29: 4)

c. Maşat Höyük, tek kulplu, çift gövdeli kap (Özgüç, T., 1982, Lev. 50: 3)

a. Kültepe, tek kulplu, çift gövdeli kap (Özgüç, T., 1986, Lev. C: 1)

b. Ortaköy- Şapinuva, dağ keçisi figürlü, tek kulplu, çift gövdeli kap (Süel, A., 2015, s. 109, Fig. 10)

a. Kuşaklı- Sarissa, kule biçimli kap parçaları (Seeher, 2007, s. 22: 14c)

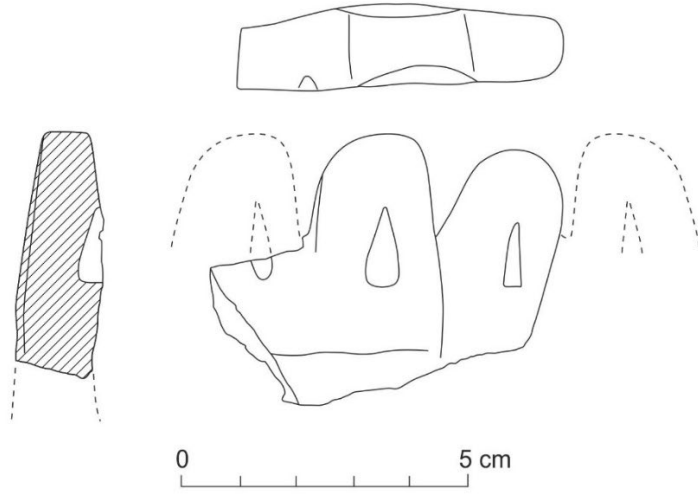
b. Boğazköy- Hattuşa, kule biçimli kap parçası (Seeher, 2007, s. 22: 14a)

a. Boğazköy- Hattuşa, kule biçimli vazo (Schachner, 2019, s. 227)

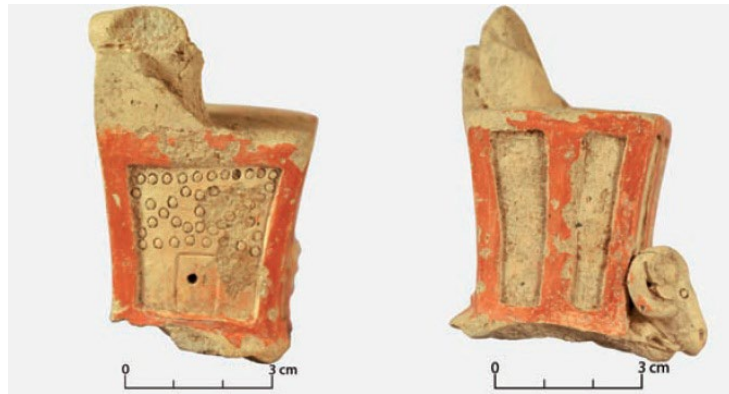
b. Ortaköy- Şapinuva, kule biçimli kap parçası (Süel, M., 2015, s. 120, Fig. 8)

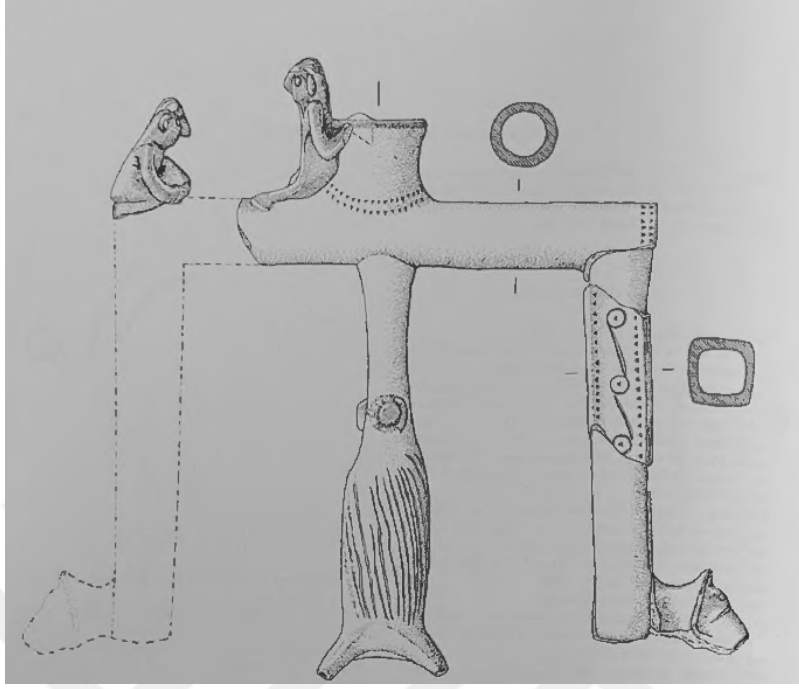
a. Ortaköy- Şapinuva, kule biçimli kap parçası (Ortaköy- Şapinuva kazı arşivi)

b. Boğazköy- Hattuşa, *vexier* kabı (Schachner, 2010, s. 39, Abb. 15)

c. Boğazköy- Hattuşa, koç figürlü model (Schachner, 2010b, Abb. 11)

a. Boğazköy- Hattuşa, boru biçiminde kap (Neve, 1984, s. 84, Abb. 15b)

b. Boğazköy- Hattuşa, gövdesi halka biçimli testi (Neve, 1984, s. 83, Abb. 14b)

a. Tokat, İstanbul Arkeoloji Müzesi, gövdesi halka biçimli testi (Darga, 1992, s. 51: 29)

b. Ortaköy- Şapinuva, pencereli kap- şaşanna (Ayyıldız ve Süel, M., 2010, s. 77, Resim, 6)

a. Boğazköy- Hattuşa, Büyükkale, kol biçimli kaplar (Fischer, 1963, Taf. 124)

A Binası

B Binası

C Binası

D Binası

Ağılönü

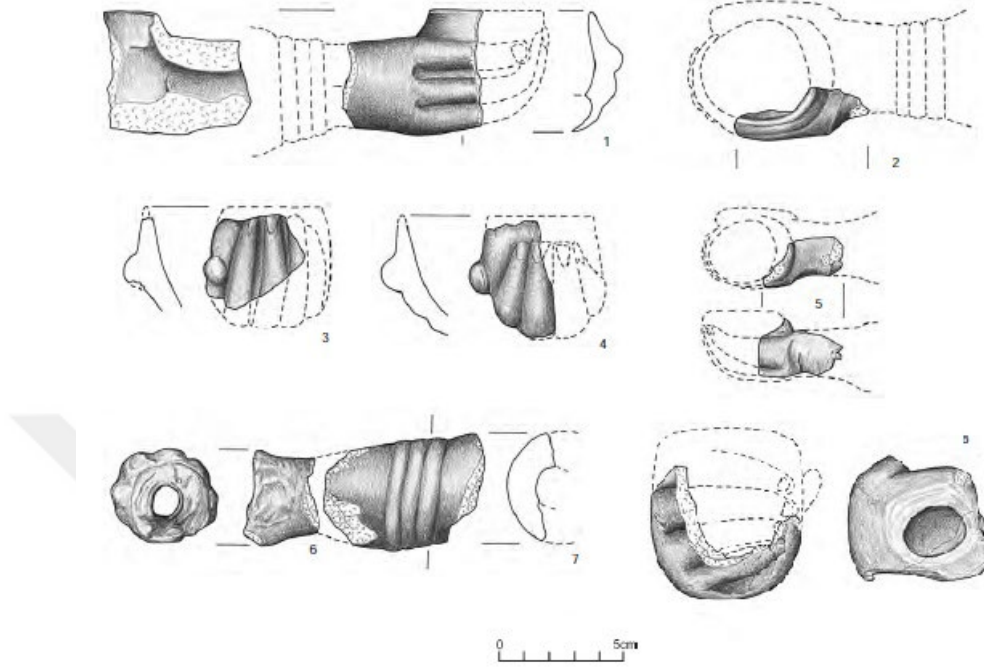
b. Ortaköy- Şapinuva, kol biçimli kaplar (Kıymet ve Süel, M., 2010, s. 468- 478)

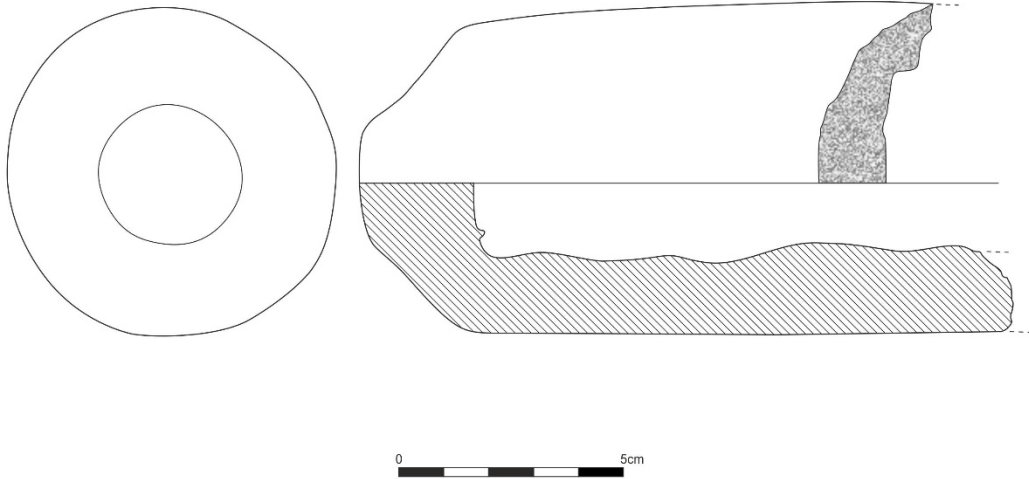
a. Maşat Höyük, kol biçimli kaplar (Özgüç, T., 1982, Lev. 47: 4a- 4b)

b. Alaca Höyük, kol biçimli kap (Koşay ve Akok, 1966, s. 53, Lev. 17: A.j 154)

a. Kuşaklı- Sarissa, kol biçimli kaplar (Mielke, 2006, Taf. 80)

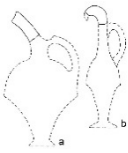

b. Ortaköy- Şapınuva, Tepelerarası mevki, Silo yapısının dolgu toprağından ele geçen kol biçimli kap (Ortaköy- Şapınuva kazı arşivi)

EK-2. Yerleşim yerleri stratigrafleri

Yerleşim	Asur Ticaret Kolonileri Dönemi	Eski Hitit Dönemi	Orta Hitit Dönemi	İmparatorluk Dönemi	Tarihlendirme Kriterleri/Yöntemleri
Kültepe Yukarı Şehir Aşağı Şehir/Karum	Tabaka 6-7- 8 Ia-Ib- II	- -	- -	- -	Çivi yazılı belgeler, seramik, mimari kalıntılar
Boğazköy Hattuş(a)	Büyükkale IVd, Aşağı Şehir Tabaka 4, Kuzeybatı Yamaç 8a-8c	Büyükkale IV c	Büyükkale IV a-b, Aşağı Şehir Tabaka 3	Büyükkale III-IIIa, Aşağı Şehir Tabaka 2- I a-b	Çivi yazılı belgeler, seramik, mimari kalıntılar, C14
Alaca Höyük	?	IV.	III a-b	II.	Mimari, seramik
Maşat Höyük	?	V. ve IV.	II. ve III.	I.	Mühür baskıları, kil tabletler, mimari
İnandıktepe	-	V-IV-III	-	-	Mimari, seramik
Eskiyapar	?	VI.- III.	II.	V.	Seramik, mimari
Kaman Kalehöyük	Tabaka IIIc	IIIb	?	IIIa	Seramik, mimari, kil tabletler, C14
Kayalıpınar	Tabaka 5	IV.	III.	II.	Çivi yazılı belgeler, mühür baskıları, seramik

EK-3. Ritüel kaplar

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Gaga Ağızlı Testiler	Gaga Ağızlı Testi	Kültepe Kaniş-Karum II. Tabaka				
	Gaga Ağızlı Testi	Boğazköy Hattuş(a)				
	Gaga Ağızlı Testi	Alaca Höyük				
	Gaga Ağızlı Testi	Eskiyapar				
	Gaga Ağızlı Testi	Ferzant				
	Gaga Ağızlı Testi	Kuşaklı-Sarissa				
	Gaga Ağızlı Testi	İnandıktepe				

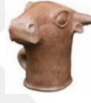

EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Gaga Ağızlı Testiler	İlmek Kulplu Testi	Boğazköy Hattuş(a)				
	İlmek Kulplu Testi	Alaca Höyük 4. Yapı katı				
Kabartmalı Vazolar	Kasnaklı Vazo	Kültepe-Kaniş Karum I b tabakası				
	Boğa Protomlu Vazo	Kültepe-Kaniş Karum I b tabakası				
	Eskiyapar Vazosu	Eskiyapar				
	İnandık Vazosu	İnandıktepe				
	Hüseyinde Vazosu	Hüseyinde				
	Hüseyinde Küçük Vazo	Hüseyinde				

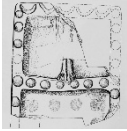

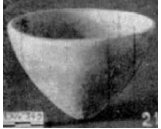
EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Kabartmalı Vazolar	Bitik Vazosu	Bitik Höyük III. Kültür Katı 1.Tabaka				
Zoomorfik Kaplar	Aslan Biçimli Riton	Kültepe-Kaniş Karum II. Tabaka				
	Aslan Biçimli Riton	Boğazköy Hattuş(a) Ambarlıkaya Pithos Haus-M/18				
	Aslan Biçimli Riton	Kültepe-Kaniş Karum I a				
	Boğa Biçimli Riton	Kültepe-Kaniş Karum Ib Tabakası				
	Boğa Biçimli Riton (Şerri ve Hurri)	Boğazköy Hattuş(a) Büyükkale-IVb tabakası E Yapısı				
	Boğa Biçimli Riton	İnandıktepe				

EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Zoomorfik Kaplar	Boğa Biçimli Riton (Şerri ve Hurri)	Kuşaklı-Sarissa Fırtına Tanrısı'nın Tapınağı, C Yapısı				
	Boğa Biçimli Riton	Eskiyapar				
	Boğa Biçimli Riton	Boğazköy Hattuş(a) Aşağı Şehir				
	Boğa Biçimli Riton	Alaca Höyük (Tahıl Deposu Enkazı)				
	Boğa Biçimli Riton	Oymaağaç				
Nesnel Kaplar	Çizme Biçimli Ritonlar	Kültepe-Kaniş Karum II. tabaka				
	Çizme Biçimli Riton	Boğazköy Hattuş(a)				
	Çizme Biçimli Riton	Alaca Höyük				
Antromorfik Kaplar	Yumruk Biçimli Riton	Boğazköy Hattuş(a) Aşağı Şehir'in kuzeyi				

EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Hayvan Başlı Testiler	Hayvan Başlı Testi	Ortaköy-Şapinuva Ağlönü				
	Hayvan Başlı Testi	Boğazköy Hattuş(a) Yukarı Şehir				
Kutsal Mekan/ Mabet Modelleri	Kült Kabı	Kültepe Kaniş-Karum II. kat				
	Mabet Modeli	İnandıktepe				
	Kült Fincanı	Eskiyapar				
	Kült Model	Boğazköy Hattuş(a) Aşağı Şehir'in 51 numaralı Yapı				
	Kült Model	Boğazköy Hattuş(a) Büyükkale IVd				
Minyatür Kaplar	Sivri Dipli Bardak	Kültepe-Kaniş				

EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Minyatür Kaplar	Minyatür Kaseler	Büklükale 3. Tabaka R54 ve R62				
	Minyatür Testi ve Kase	Alaca Höyük				
	Minyatür Kadeh ve kaseler	Ortaköy-Şapinuva				
	Minyatür Testi	Maşat Höyük Sunaklı Bina II. yapı katı				
Özel Formlar	Üzüm Salkımı Biçimli Kap	Kültepe Kaniş-Karum				
	Üzüm Salkımı Biçimli Kap	Boğazköy Hattuş(a)				
	Kule Biçimli Kap	Boğazköy Hattuş(a) Yukarı Şehir				

EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Özel Formlar	Kule Biçimli Kap	Ortaköy-Şapinuva Ağılönü				
	Kule Biçimli Kap	Ortaköy-Şapinuva Tepelerarası, G Binası				
	vexier Kabı	Boğazköy Hattuş(a)				
	Koç Başı Figürlü Model	Boğazköy Hattuş(a)				
	Boru Biçimli Kap	Boğazköy Hattuş(a)				
	Gövdesi Halka Biçimli Kap	Boğazköy Hattuş(a)				
	Şaşanna	Ortaköy-Şapinuva Ağılönü				

EK-3. Devam

ESERİN DAHİL OLDUĞU GRUP	ESERİN ADI	BULUNTU YERİ	DÖNEMLER			
			Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19-18. yüzyıl)	Eski Hitit Dönemi (M.Ö.17-16. yüzyıl)	Orta Hitit Dönemi (M.Ö. 15. yüzyıl)	Hitit İmparatorluk (M.Ö. 14-13. yüzyıl)
Kol Biçimli Kaplar	Kol Biçimli Kap	Boğazköy Hattuş(a) Büyükkale				
	Kol Biçimli Kap	Ortaköy-Şapinuva D Binası				
	Kol Biçimli Kap	Ortaköy-Şapinuva Tepelerarası Silo				
	Kol Biçimli Kap	Maşat Höyük Aşağı Şehir, I. Hitit yapı katı				
	Kol Biçimli Kap	Alaca Höyük				
	Kol Biçimli Kap	Kuşaklı-Sarissa			